

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI**

SERASKER MEHMET RIZA PAŞA

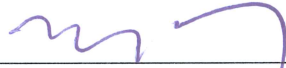

**DOKTORA TEZİ
Muhammet Veysel ZORTUL**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mustafa AYDIN

İstanbul 2014

TEZ ONAYI

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalında **2902060009** numaralı M.Veyssel ZORTU'un hazırladığı "**Serasker Mehmet Rıza Paşa**" konulu YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, LİSANÜSTÜ Öğretim Yönetmeliği'nin 50. maddesi uyarınca 21.04.2014 Pazartesi günü saat : 10.00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin ...kabulüne...'ne OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANATI (2)	İMZA
Doç.Dr.Mustafa AYDIN (Danışman)	kabul	
Prof.Dr.Cezmi ERASLAN	kabul	
Prof.Dr.Süleyman BEYOĞLU (Marm.Üniv.)	kabul	
Prof.Dr.Mahir AYDIN	kabul	
Yrd.Doç.Dr.H.Cevahir KAYAM	kabul	

YEMİN METNİ

“Doktora tezi olarak sunduğum **SERASKER MEHMET RIZA PAŐA** adlı çalıőmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dűőecek bir yardıma baŐvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gűsterilenlerden oluŐtuđundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmıŐ olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.”

20/03/2014

Muhammet Veysel ZORTUL

ÖZET

Mehmet Rıza Paşa 1891-1908 yılları arasında seraskerlik yaptı. Onun dönemi aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin en sıkıntılı yıllarını teşkil etmektedir. Devletin toprakları bir taraftan büyük devletlerin saldırılarına uğrarken diğer taraftan başta Ermeni olayları olmak üzere birçok sorun Osmanlı Devleti'ni uğraştırmaktaydı. Konumu itibariyle bizzat bu sorunların merkezinde olan Mehmet Rıza Paşa'nın hayatının henüz bir doktora tezine konu olmaması büyük bir eksiklik olarak durmaktaydı. Ortaya konan çalışma ile bu eksikliğin giderilmesi hedeflenmiştir.

ABSTRACT

Mehmet Rıza Pasha was the prime minister of war from 1891 to 1908. At the same time his period was the most gloomy years of the Ottoman State. On one hand the lands of the Empire was been occupied by Great Powers and on the other hand Ottoman State had lost of problems such as Armenian Incidents. Rıza Pasha was in the center of these problems because of his position but it has been a real lack that his life hadn't been seriously studied so far. We aimed to complete this lack with our studies.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	ii
ÖZET	v
İÇİNDEKİLER	vi
ÖNSÖZ	x
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
MEHMET RIZA PAŞA’NIN AİLESİ, ÖĞRENİM HAYATI, ASKERİ GÖREV VE HİZMETLERİ	4
A. Ailesi, Öğrenim Hayatı ve İlk Görevleri	4
1. Ailesi ve Öğrenim Hayatı.....	4
2. Subay Olarak Atanması.....	5
B. 1876 Osmanlı-Karadağ Muharebeleri ve Rıza Bey.....	7
C.1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Rıza Bey’in Esir Düşmesi.....	8
D. Mehmet Rıza Bey’in, Mithat Paşa’nın Yakalanmasındaki Rolü	10
E. Rıza Paşa’nın İkinci Fırka Komutanlığına Atanması	13
1. İkinci Fırka Komutanlığının Hususiyeti.....	13
2. Rıza Paşa’nın İkinci Fırka’ya Tayin Edilişi ve Çalışmaları.....	14
F. Mehmet Rıza Paşa’nın Seraskerlik Dönemi	18
1. Mehmet Rıza Paşa’nın Serasker Olarak Atanması	18
2. Rıza Paşa’nın Hizmetleri.....	21
a- Askerin İaşe, Silah ve Benzeri İhtiyaçlarının Temini	21
b-Maliye Komisyonu Başkanlığı	29
c- Ekonomik Sıkıntılar Karşısındaki Tutumu	32
d- Sosyal Faaliyetleri.....	37
3- Rıza Paşa’nın İstifaları	42
a- Sağlık Sorunları Yüzünden	42
b-Askeri Meselelerde Karşılaştığı Güçlükler Yüzünden	43
İKİNCİ BÖLÜM	46
1897 OSMANLI-YUNAN SAVAŞI ve SERASKER MEHMET RIZA PAŞA...	46
A. Osmanlı Yunan Savaşı Öncesi Gelişmeler.....	46
1- Berlin Antlaşması (1878) Sonrası Meydana Gelen Gelişmeler	46
2- Büyük Devletlerin Girit Sorunu Karşısındaki Tutumu	48

3-	Girit'teki Gelişmeler ve Rıza Paşa.....	51
4-	Osmanlı Yunan Sınırındaki Gelişmeler ve Rıza Paşa.....	56
B.	Osmanlı Yunan Savaşı ve Serasker Mehmet Rıza Paşa.....	59
1-	Savaş Hazırlıkları	59
2-	Rıza Paşa'nın Yunanistan'a Savaş İlan Edilmesindeki Rolü	63
3-	Savaş Sırasında Rıza Paşa'nın Komutanlığı	70
a-	Orduların Tertibi ve Gönüllü Meselesi	70
b-	Teselya ve Epir Cephelerinde Savaşın Seyri.....	71
c-	Gazi Osman Paşa Hamlesi	73
d-	Yenişehir'in Alınması	76
e-	Osmanlı Ordularının İlerleyişi ve Yunanistan'da Hükümet Krizi	79
f-	Ordunun Takviye Edilmesi ve I. Valestin Muharebesi	80
g-	Çatalca'nın Alınması.....	83
h-	II. Valestin Muharebesi	84
i-	Yunanistan'ın Mütareke Hamlesi ve Dömeke Muharebesi	85
4-	Mütareke Süreci ve Rıza Paşa.....	88
5-	Savaş Sonrası Gelişmeler ve Rıza Paşa.....	95
6-	Osmanlı-Yunan Savaşının Tarihi Önemi ve Rıza Paşa'nın Değerlendirmesi 98	
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		102
DEVİRİN SİYASİ OLAYLARI VE RIZA PAŞA'NIN TUTUMU.....		102
A-	Ermeni Meselesi.....	102
1-	Ermeni Sorununun Kısa Bir Özeti	102
2-	Ermeni Olayları ve Rıza Paşa.....	103
a-	Anadolu'da Ermeni Olayları	103
b-	İstanbul'da Ermeni Olayları	111
c-	Ermeni İsyancıları Etnasında Büyük Devletler ve Rıza Paşa.....	114
1-	İngiliz Faaliyetleri ve Rıza Paşa	115
2-	Rus Faaliyetleri ve Rıza Paşa.....	117
3-	Fransız Faaliyetleri ve Rıza Paşa	120
B-	Hamidiye Alayları	122
C-	Orduda Alman Etkisi.....	127
D-	Hicaz Demiryolu	131
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM		135
ÇEŞİTLİ ASKERİ MESELELER VE SERASKER MEHMET RIZA PAŞA		135
A-	İstanbul, Anadolu ve Diğer Vilayetlerdeki Çeşitli Askeri Meseleler.....	135
1-	İstanbul'daki Gelişmeler	135

a-	Asayiş Sorunları	135
b-	Askere Verilen Yemekler	136
c-	Kolera Vakaları	138
2-	Anadolu'daki Gelişmeler	138
a-	Askeri Meseleler	138
b-	Aşiretler Arasındaki Sorunlar	141
c-	Yoksullara Yardım Konusu	143
3-	Suriye ve Havalisinde Meydana Gelen Askeri Gelişmeler	144
a-	Beşinci Ordunun Takviye Edilmesi	144
b-	Arap Aşiretlerin Sebep Olduğu Sorunlar	145
c-	Dürzî Ayaklanmaları	146
4-	Irak'taki Askeri Gelişmeler	147
5-	Basra Vilayeti'ndeki Askeri Gelişmeler	152
a-	Eşkîya Faaliyetleri	153
b-	Zehirli Şekerler	154
c-	Kuveyt'teki Gelişmeler	155
6-	Trablusgarp'ta Meydana Gelen Askeri Gelişmeler	156
7-	Rumeli'de Meydana Gelen Askeri Gelişmeler	160
a-	Rumeli'nin Genel Durumu	160
b-	Devlet Aleyhine Asılsız İddialar	162
c-	Kılıç Bırakan Subaylar	164
d-	Rıza Paşa'nın Aldığı Önlemler	164
8-	Arnavutluk'ta Meydana Gelen Askeri Gelişmeler	171
9-	Bulgaristan'da Meydana Gelen Askeri Gelişmeler	173
a-	Berlin Antlaşması Sonrası Gelişmeler	173
b-	Bulgarların Faaliyetlerini Artırması	174
c-	Yortu Günleri	181
d-	Eşkîyanın Uyguladığı Farklı Yöntemler	182
e-	Rıza Paşa'nın Eşkîya Faaliyetlerini Kontrol Altına Alma Çabaları	185
10-	Yemen Olayları	187
a-	Yemen'in Genel Durumu	187
b-	Erzak Sıkıntısı	188
c-	Olaylar ve Alınan Askeri Önlemler	190
d-	Vapurda Mahsur Kalan Askerler	193
e-	Olayların Kontrol Altına Alınması	194
B-	Hudutlardaki Gelişmeler ve Serasker Mehmet Rıza Paşa	196
1-	İran Hududundaki Gelişmeler	197

a-	Alınan Askeri Önlemler	197
b-	Aşiretlerin Sebebiyet Verdiği Sorunlar	201
c-	Rus İddiaları	204
d-	Harita Sorunu	205
2-	Sırbistan Hududundaki Gelişmeler	205
3-	Karadağ Hududunda Meydana Gelen Gelişmeler.....	210
4-	Rusya Hududundaki Gelişmeler.....	212
5-	Yunanistan Hududunda Meydana Gelen Gelişmeler.....	216
BEŞİNCİ BÖLÜM		220
SERASKER MEHMET RIZA PAŞA’NIN AZLEDİLMESİ, KİŞİLİĞİ VE SON YILLARI.....		220
A-	II. Meşrutiyet’e Doğru Askeri Gelişmeler ve Azil Süreci	220
1-	Rıza Paşa ve Mustafa Kemal Atatürk	220
2-	II. Meşrutiyete Giden Süreçte Rıza Paşa.....	222
3-	Rıza Paşa’nın Azledilmesi	226
4-	Rıza Paşa’nın Midilli’ye Sürgün Edilmesi.....	232
B-	Rıza Paşa’nın Kişiliği, Dini Eğilimleri ve Son Yılları.....	237
1-	Kişiliği.....	237
2-	Dini Eğilimleri	241
3-	Son Yılları	242
SONUÇ.....		245
KAYNAKÇA		250
EKLER.....		266
ÖZGEÇMİŞ.....		279

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve özellikle II. Meşrutiyet Dönemi ilgi duyduğum ve çalışmak istediğim alanlardan biriydi. Çünkü bu dönem Türkiye Cumhuriyeti'ne giden süreç için çok önemli bir dönemeci teşkil etmesinin yanı sıra çalışma yapmak için yeterince kaynağın da bulunduğu bir alandı. Başlangıçta tez danışmanlığımı yapan Prof. Dr. Sabahattin Özel'e bu alanda çalışmak istediğimi söylediğimde kendisi Mehmet Rıza Paşa ismini gündeme getirerek bu konuda çalışabileceğimi söyledi. Rıza Paşa bağlamında *'Harbiye'de Eğitim'* konusunun da tezde yer almasını isteyen hocam, daha sonra bunun tezin hacmini bir hayli büyüteceği varsayımıyla bu düşüncesinden vazgeçerek sadece Rıza Paşa'nın biyografisinin ortaya konmasının yeterli olacağını belirtti. Ayrıca Rıza Paşa'nın seraskerlik yaptığı dönemin, Mustafa Kemal Atatürk'ün eğitim hayatına ve ilk subaylık yıllarına denk geldiğini ve dolayısıyla Atatürk'ün komutanlarından biri olması hasebiyle Rıza Paşa'nın çalışılmayı fazlasıyla hak ettiğini ifade etti. Böylece tez çalışmamın konusu ve kapsamı belirlenmiş oldu.

Çalışmam sırasında karşılaştığım en büyük engel, ikinci el kaynaklarda Mehmet Rıza Paşa ile alakalı çok az bilgi bulunmasıydı. Bu bilgiler ise genellikle Rıza Paşa'nın azlini müteakip kaleme aldığı hatıratına dayanmaktaydı.¹ Bu süreçte danışman hocam Doç. Dr. Mustafa AYDIN tarafından devamlı surette arşiv belgeleri üzerinde yoğunlaşmam noktasında teşvik gördüm. Bu yüzden tez çalışmamı tamamlayabilmek için yaklaşık dört yıl Başbakanlık Osmanlı Arşivinde araştırmalar yapmak suretiyle Rıza Paşa ile alakalı belgelere ulaşmaya çalıştım. Ancak Osmanlı arşivinde çok sayıda belgeye ulaşmama rağmen birbiriyle benzerlik gösteren birçok belgeyi elemek zorunda kaldım. Böylece Serasker Mehmet Rıza Paşa adlı tezimi tamamlamış oldum.

1891-1908 yılları arasında seraskerlik yapan Mehmet Rıza Paşa, her açıdan kritik bir devreye giren Osmanlı Devletinin önemli asker ve devlet adamlarından biridir. II. Abdülhamit Han'ın çok güvendiği ve bu yüzden 17 yıl seraskerlik koltuğunda oturttuğu Rıza Paşa, devrinde meydana gelen birçok olayda bizzat rol aldığı gibi bu olaylarla alakalı önemli tespitlerde de bulundu. Bu bağlamda seraskerlik yaptığı

---

¹ Rıza Paşa'nın hatıratı için bk.; Serasker Sabık Rıza Paşa, **Hatırat**, C.1, Artin Asadoryan Matbaası, Dersaadet, 1324.; Rıza Paşa, **Hülasa-i Hatırat**, İstanbul, 1325. Bunlardan Hülasa-i Hatırat 1947 yılında ailesi tarafından sınırlı sayıda basıldı. 2011 yılında ise Selçuk Kürüm tarafından bitirme tezi olarak çevrildi. Geniş bilgi için bk.; Selçuk Kürüm "**Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın Hülasa-i Hâtrât Adlı Eseri**",(Yayınlanmamış Diploma Bitirme Tezi), İ.Ü. İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İstanbul, 2011. Ancak her ikisinde de ek cetvele yer verilmemiştir. Hülasa-i Hatırat en son Mahir Aydın tarafından 2012 yılında ek cetvel de dâhil edilerek kitaplaştırıldı. Geniş bilgi için bk.; **Abdülhamit'in Seraskeri Rıza Paşa'nın Anıları**,(Haz.;Mahir Aydın), Kitabevi Yay., İstanbul, 2012. Aynı yıl Rıza Paşa ile alakalı yapılan yüksek lisans çalışması için bk.; Feyzullah Uyanık, "**Serasker Mehmet Rıza Paşa**", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2012.

dönemde ortaya çıkan Osmanlı-Yunan savaşının başarıya ulaşmasında önemli bir paya sahip oldu.

Tez çalışmam sırasında, sadece ders saatlerinde değil her daim tezimle ilgilenen, ikaz ve tavsiyeleri ile tezin bitirilmesinde en büyük pay sahibi olan ve kendisiyle birlikte çalışmaktan büyük onur duyduğum danışman hocam Doç. Dr. Mustafa AYDIN'a, tez konumun belirlenmesinde emeği olan ve bir süreliğine danışmanlığımı da üstlenen Prof. Dr. Sabahattin ÖZEL'e, tez izleme komitemde bulunan ve tez çalışmamda ciddi katkıları olan hocalarım Prof. Dr. Mahir AYDIN ve Yard. Doç. Dr. Cevahir KAYAM'a, Lisans dönemimde beni akademik çalışmalara yönelten ve her zaman teşvik ve desteklerini gördüğüm Yard. Doç. Dr. Nazım KURUCA ve babam Kemal ZORTUL'a, tez süresince desteği ve sabrı için biricik eşim Nezaket ZORTUL'a ve aileme ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi, ATASE ve İSAM Kütüphanesi çalışanlarına teşekkür ederim.

M.Veyssel ZORTUL

KISALTMALAR

<i>Bibliyografik Bilgiler</i>	Türkçe
Aynı eser/yer	a.e.
Adı geçen eser	a.g.e.
Adı geçen tez	a.g.t.
Adı geçen makale	a.g.m.
Askeri Maruzat	ASK.
Yazara ait son zikredilen yer	a.y.
Askeri Tarih ve Stratejik Etüt İdaresi Başkanlığı	ATASE
Bakınız	Bk.
Baskı	Bs.
Bab-1 Ali Evrak Odası	B.E.O.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi	BOA.
Çeviren	Çev.
Hazırlayan	Haz.
sayfa	s.
Basım Tarihi Yok	t.y.
Ve Diğerleri	v.d.
Basım Yeri Yok	y.y.
Dâhiliye	DH.
İrade Umumiye	DH.İ.UM.
İrade	İ.
İrade Dahiliye	İ.DH.
İrade Taltifat	İ.TAL.
Milli Eğitim Bakanlığı	MEB.
Osmanlı-Rus Harbi Klasörü	ORH.
Osmanlı-Yunan Harbi Klasörü	OYH.
Türk Tarih Kurumu	TTK.
Yayınlayan	Yay.
Yıldız	Y.
Yıldız Sadaret Hususî Ma'ruzât	Y.A.HUS
Yıldız Resmi Maruzat	Y.A.RES.,
Yıldız Esas Evrakı	Y.EE.
Yıldız Maruzat Defterleri	Y. MRZ.d...
Yıldız Mütenevvi Maruzat	Y.MTV.

Yıldız Perakende Askeri Maruzat	Y.PRK.ASK.
Yıldız Perakende Arzuhal ve Journaller	Y.PRK. ASJ.
Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzatı	Y.PRK.KOM.
Yıldız Perakende Yaveran ve Maiyeti Seniye	Y.PRK.MYD.
Yıldız Perakende Posta ve Telgraf Nezareti Maruzatı	Y.PRK.PT.
Yıldız Perakende Tahriratı Ecnebiye ve Mabeyn	Y.PRK. TKM.
Zaptiye	ZB.
Muharrem	M.
Safer	S.
Siyasal Bilgiler Fakültesi	SBS.
Rebiülevvel	Ra.
Rebiülahir	R.
Cemayüzelevvel	Ca.
Cemayüzelahir	C.
Recep	B.
Şaban	Ş.
Ramazan	N.
Şevval	L.
Zilkade	Za.
Zilhicce	Z.

GİRİŞ

Kuruluş yıllarında Osmanlı Devleti'nin düzenli bir askeri birliği yoktu. İlk düzenli birlikler Yaya ve Müsellem adıyla Orhan Bey zamanında kurulmuştu. Devletin büyümesine paralel olarak bu ordu ihtiyacı karşılayamaz hale gelince, I. Murat devrinde pençik kanunu çıkarılarak Kapıkulu Ordusu'nun temeli atılmış oldu. Kapıkulu ocaklarının en nüfuzlu ve kalabalık bölüğü ise Yeniçeri Ocağı idi. Yeniçeri Ocağı XVI. Yüzyıl sonlarına doğru bozulmaya başlayınca II. Osman ve III. Selim zamanında ocağın ıslahı için çalışmalara başlandı. Ancak bu gayretler netice vermediğinden II. Mahmut 1826 yılında Yeniçeri Ocağını kaldırdı. Yeniçeri Ocağının kaldırılmasının ardından kurulan Asâkir-i Mansure-i Muhammediyye Ordusu ise devletin sonuna kadar devam ederek modern Türk ordusunun çekirdeğini teşkil etti.² Bu süreçte kurulan Bab-ı Seraskeri barış ve savaş zamanlarında askeri işlerle alakalı en üst makam oldu ve böylece sadrazamlar da askere kumanda etmeyi terk ettiler. 1835 yılından sonra rütbece şeyhülislamlıkla, hatta zaman zaman sadrazamlıkla aynı seviyede tutulan seraskerliğin değişik zamanlarda sadrazamlıkla birlikte aynı şahısta birleştiği de oldu.³

II. Abdülhamid devrinde hayata geçirilen Kanun-i Esasi, padişaha başkumandanlık yetkisi verdiğinden seraskerlik askeri silsilenin en üst rütbesi olma özelliğini kaybetti. Ayrıca Sultan II. Abdülhamid zamanında seraskerlik makamının önceki yıllara göre önemi azaldı. Zira Sultan Abdülaziz'in şaibeli ölümünde seraskerin de etkisi olduğu düşüncesiyle, benzer bir akıbete maruz kalmak istemeyen Sultan II. Abdülhamid, Maiyyet-i Seniyye-i Erkan-ı Harbiye Dairesi, Teftiş-i Umûmî-i Askeri Komisyon-ı Âlîsi gibi kuruluşlarla seraskerliğin etkisini azalttı ve seraskerin siyasette etkin olmasına izin vermedi. Bu dönemde siyasetin merkezi seraskerlik ve Bab-ı Âli'den Yıldız Sarayı'na kayarken kurulan hafiye teşkilatı sayesinde de sivil ve askeri kurumlar sıkı kontrol altına alındı.⁴ 22 Temmuz 1908

² Abdülkadir Özcan, "Osmanlılar", **İslam Ansiklopedisi**, C.33, DİA., İstanbul, 2007, s.509 vd.

³ Abdülkadir Özcan: "Bâb-ı Seraskeri", **İslam Ansiklopedisi**, C.4, DİA., İstanbul, 1991, s. 364.

⁴ Yüksel Çelik, "Serasker", **İslam Ansiklopedisi**, C.36, DİA., İstanbul, 2009, s.547 vd.

yılında ise Harbiye Nezareti yeniden kuruldu ve seraskerliğe ait bütün askeri işler bu nazırlığa bağlandı.⁵ Böylece aynı tarihte görevine son verilen Mehmet Rıza Paşa da son serasker olarak tarihe geçmiş oldu.

Rıza Paşa'nın seraskerlik makamına gelişinden hemen önce Osmanlı Devleti ciddi sıkıntılar içindeydi. Bu bağlamda devletin askeri, siyasi ve ekonomik alandaki zayıflığı 19. yüzyıldan itibaren daha da belirginleşmeye başlamış ve giderek '*Hasta Adam*' nitelemesini haklı çıkarır bir durum arz etmişti. Özellikle 1875 yılında Balkanlar'da başlayan ve kısa aralıklarla devam etmiş olan isyanlar, Rusya'nın da devreye girmesi ile buhranı tırmandırmış ve meydana gelen 93 Harbi (1877-78 Osmanlı Rus Savaşı) sonrasında Sırbistan, Romanya ve Karadağ bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Ayrıca Avrupalı Devletler bu süreçten yararlanarak Osmanlı Devleti'nden pay kapma yarışına girmişlerdi. Bu bağlamda Kıbrıs İngiltere tarafından, Bosna ve Hersek ise Avusturya tarafından işgal edilmişti. Yine Rusya'nın Kars, Ardahan ve Batum'a yerleşmesi, İngilizlerin Mısır'ı, Fransızların Tunus'u işgali Osmanlı Devleti'ni çok hızlı bir şekilde dağılmanın eşiğine getirmişti. Aslında kaybedilen bu toprakların yanı sıra Bulgaristan Prenslığının kurulması, muhtariyet yapılmak şartıyla kurulan Doğu Rumeli Vilayeti, Ermeniler lehinde yapılacak ıslahatlar ve Girit'e verilen imtiyazlar yakın bir gelecekte yeni bir dağılma safhasının başlayacağını göstermekteydi.⁶

Ancak tüm bunlara rağmen Osmanlı Devleti hala hatırı sayılır topraklara sahip bir imparatorluk olarak varlığını devam ettirmekteydi. Adriyatik kıyılarından İstanbul'a, buradan Anadolu ve Basra'ya uzanan bu geniş coğrafyanın yönetimi kolay olmadığı gibi bu durum askeri cenaha da büyük bir sorumluluk yüklemekteydi. İşte böyle kritik bir zaman diliminde Osmanlı Devleti'nde görev yapan önemli isimlerden biri de Serasker Mehmet Rıza Paşa idi. 1891 yılında Osmanlı ordusunun en üst makamı olan seraskerlik makamına çıkmayı başaran Rıza Paşa, bu noktaya ulaşmakla kalmayıp 17 yıl gibi uzun sayılabilecek bir süre bu görevini sürdürmüştü. Bu bağlamda çalışmamızda Rıza Paşa'nın askeri hayatının yanı sıra serasker olarak yaptığı hizmetlerin ortaya konmasına gayret edilecektir.

---

⁵ Abdülkadir Özcan: "Bâb-ı Seraskeri", **İslam Ansiklopedisi**, C.4, DİA., İstanbul, 1991, s. 364-365.

⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.8, TTK. Yay., Ankara, 1962, s.570 vd.

Rıza Paşa'nın seraskerliği döneminde meydana gelen en önemli olay şüphesiz 1897 tarihli Osmanlı-Yunan Savaşıdır. Bu yüzden çalışmamızda, bu savaşın gelişimi ve sonuçları üzerinde Rıza Paşa'nın katkısının neler olduğu izah edilecektir. Ayrıca Hicaz Demiryolu Projesi, Ermeni isyanları ve bu isyanlarla bağlantılı olan Hamidiye Süvari Alayları gibi devrin dikkat çekici gelişmelerine değinilerek bu konularla alakalı Rıza Paşa'nın çalışmaları irdelenecektir.

Çalışmanın son bölümünde ise Mehmet Rıza Paşa'nın kişiliği üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda, gerçeğe yakın bir Rıza Paşa portresi ortaya koyabilmek için başta Sultan Abdülhamid olmak üzere devlet görevlileriyle olan diyalogundan, dini eğilimlerine kadar bazı özelliklerine yer verilecektir. Bunun yanı sıra, bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurucusu olan ve öğrenciliği ile ilk subaylık yıllarını Mehmet Rıza Paşa'nın seraskerliği döneminde geçiren Mustafa Kemal Atatürk'e de değinilecektir. Bilindiği üzere isnat edilen bir takım suçlamalarla 1905 yılında kısa bir süre tutuklu kalan M. Kemal, daha sonra serbest bırakılacak ve buradan ilk görev yeri olan Şam'a gidecektir. Isnat edilen suçlamalara ve tutuklanmaya rağmen M. Kemal'in ceza almaması ve tayininin gerçekleşmesi, Mustafa Kemal'in birileri tarafından korunduğu intibasını vermektedir. Eğer bu koruyucu bizzat Mustafa Kemal'in komutanı Serasker Mehmet Rıza Paşa ise bu bilgi bile tek başına Rıza Paşa'yı tarihte müstesna bir yere oturtmaya yetecektir. Bu yüzden çalışmanın bir amacı da bu konu ile alakalı Rıza Paşa'nın rolüne değinmek olacaktır.

II. Meşrutiyetin ilan edildiği yıl aynı zamanda Mehmet Rıza Paşa'nın azledildiği yıl olacaktır. Görevi sırasında defalarca istifa eden ancak bu istekleri her defasında Padişah II. Abdülhamit tarafından geri çevrilen Rıza Paşa'nın bu süreçte azledilmesi dikkat çekici olup çalışmamızda azil nedenlerinin yanı sıra azil sonrası hayatı da irdelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEHMET RIZA PAŞA'NIN AİLESİ, ÖĞRENİM HAYATI, ASKERİ GÖREV VE HİZMETLERİ

A. Ailesi, Öğrenim Hayatı ve İlk Görevleri

1. Ailesi ve Öğrenim Hayatı

Serasker Mehmet Rıza Paşa, İstanbul Kocamustafapaşa'da Rumi takvime göre 1261(1845) yılında doğmuştur. Babası Lefkeli Emiroğlu Mustafa Şükrü Efendi'dir. Doğumundan 39 gün sonra annesi vefat ettiğinden kendisini 64 yaşında bulunan büyükannesi emzirmiş ve büyütüştür. 64 yaşına rağmen büyük validenin küçük Rıza'yı emzirmesi, olayı duyan Sultan Abdülmecid'in de dikkatini çekmiş ve babaanneye hayat boyu olmak şartıyla aylık beş yüz kuruş maaş bağlamıştır.⁷

Okul çağına gelen küçük Rıza, ailevi bir sorun yaşayınca tercihini askeri okuldan yana kullanmıştır. Anılarında olayı hikaye eden Rıza Paşa'nın oğlu Süreyya Paşa'ya göre; Eşinin ölümünden sonra Mustafa Şükrü Efendi bir müddet evden ayrılarak Trablusgarp taraflarına gider. Küçük Rıza 12 yaşında iken baba yeniden gelir ve çok geçmeden bir paşanın dul kızı ile evlenir. Üvey anne kendi çocuklarına iyi davrandığı halde küçük Rıza'ya farklı muamelede bulununca üvey anne ile küçük Rıza arasında

---

⁷ Rıza Paşa, **Hülasa-i Hatırat**, s.1.;Ancak Tahsin Paşa yukarıda anlatılanlara farklı bir pencereden bakmaktadır. Tahsin Paşa'ya göre, Mehmet Rıza Paşa bu hikâyeyi her yerde anlatıyordu. Çünkü bu sayede sadakat ve bağlılığını bir şekilde Sultana işittirmiş oluyordu. Tahsin Paşa, Mehmet Rıza Paşa'nın bu siyasetinin hiç de yanlış olmadığını zira Sultan Abdülhamit'in kendisine bu suretle bağlı kalanlara her türlü ihsanda bulunduğu bahsetmektedir. Geniş bilgi için bk.; Tahsin Paşa, **Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları**, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1931, s.167.

anlaşmazlıklar başlar ve zamanla büyüyen bu anlaşmazlık kavgaya dönüşür. Kavga sırasında üvey anneye bir tokat atan Rıza, baba korkusundan evden kaçarak Kocamustafapaşa'daki evlerine daha sonra da Beşiktaş'ta bulunan bir akrabasının evine sığınır. Akrabaları babanın gelip çocuğu alacağını tahmin ettiklerinden O'nu Üsküdar'da bulunan askeri idadiye gönderirler. Oğlunun askeri okula kayıt olduğunu öğrenerek okula gelen Mustafa Efendi, okulda bulunan komutanlar tarafından ikna edilince küçük Rıza'nın okul yılları ve askerlik hayatı resmen başlamış olur.⁸

Ancak hatıratında yaşamış olduğu bu ailevi soruna değinmeyen Rıza Paşa, askerliğe çocuk yaştan itibaren ilgi duyduğunu ve bu yüzden askeri okula kaydolduğunu söylemektedir. 1857 yılında Üsküdar'a bağlı Yenimahalle'de bulunan Askeri İdadi mektebine kayıt olan küçük Rıza, askeri eğitimini Harbiye Mektebinde tamamlayarak 1867 yılında mezun olmuştur.⁹

2. Subay Olarak Atanması

Rıza Efendi mezuniyetini müteakip İkinci Ordunun Şumnu'da bulunan birinci alayın üçüncü taburunun dördüncü bölüğüne mülazım-ı sâni (üsteğmen) olarak atanmıştır. Yapılan tayin ile Şumnu'ya varan Rıza Efendi'nin buradan taburu ile beraber Girit'e gitmesi emri verildiğinden tekrar İstanbul'a dönmüş ve burada taburu bir süre alıkonulan Rıza Efendi, Serasker Rüştü Paşa ile Harbiye Nezaretinde yeni alınan Schneider tüfeklerinin denemelerini yapmıştır. Bu denemeler neticesinde silahların alınması uygun görülmüştür. Alınan bu tüfeklerin bir kısmı Macar Ömer Paşa'nın Komutan olarak bulunduğu Girit'e gönderilince Rıza Efendi de taburundan ayrılarak öğretici sıfatıyla buraya gönderilmiştir. Rıza Efendi özellikle mektepli subaylara yeni silahların kullanımını öğreterek Hanya Kalesinde talimler yaptırmış¹⁰ ve bu talimler sonucu Girit'te bulunan eşkiyaya karşı ciddi başarılar kazanılmıştır.

---

⁸ "Süreyya(İlmen) Paşa'nın Anıları-I", (Haz.; Vedii İlmen), **Tarih ve Toplum Dergisi**, sayı:181, İstanbul, 1999, s.45; Vedii İlmen, "Serasker Rıza Paşa'nın Hatıratı", **Tarih ve Düşünce Dergisi**, Sayı:28, İstanbul, 2002 s.52.

⁹ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.1; Rıza Paşa'nın ölümünü müteakip Peyam-ı Sabah Gazetesinde yayınlanan yazıdan. Geniş bilgi için bk.; Peyam-ı Sabah, No:680,s.2/4(27 Teşrinievvel 1336/26 Ekim 1920).

¹⁰ Bu tip uygulamalar sonraki yıllarda da devam etti. Konu ile alakalı İsmet Paşa, Harbiye'de mantelli toplarla eğitim gördüklerini ancak kıtada 7,5 cm'lik Krupp toplar görünce bunlarla talim yapmakta zorlandıklarını ve bu sıkıntıyı uzman subayların yanlarına gönderilmesiyle aştıklarını söylemektedir. Geniş bilgi için bk.; İsmet İnönü, **Hatıralarım**, (Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek), I. Bs., Burçak Yayınları, İstanbul, 1969, s.30-31.

Bu başarılarından dolayı dikkat çeken Rıza Efendi, Ömer Paşa tarafından yaverlik payesi ile maiyete alınmıştır. Sonraki süreçte İkinci Orduya ait bazı taburların hesaplarını tetkike memur edildiğinden Vidin'e kadar gitmiş ve vazifesini tamamladıktan sonra İstanbul'a dönmüştür.¹¹

Rıza Efendi 1870'te yüzbaşı olduktan sonra hükümet tarafından verilen emir gereği İkinci Ordunun Rumeli ve Anadolu'da bulunan bazı redif taburlarının süratle toplanması için görevlendirilmiştir. Bunun üzerine süvari bir şekilde Edirnekapı'dan çıkarak Rumeli'nin tabur merkezleri olan Çekmece, Silivri, Babaeski, Edirne, Cisirustafapaşa, Filibe, Kızanlık, Lofca, Plevne, Sofya, Niş, Vidin, Lom, Tırnova, Gabrova, Rusçuk, Şumnu, Varna ve Silistre gibi yerlere gitmiştir. Anadolu'da ise İzmit, Adapazarı, Düzce, Bolu, Çankırı, Safranbolu, Kastamonu, Taşköprü, Beypazarı, Ankara, Çorum, Yozgat, Kayseri ve Kırşehir gibi yerlerde bulunduktan sonra İstanbul'a dönmüştür. Ancak taburu Şumnu'da olduğundan kendisi de Şumnu'ya gönderilmiştir. 1871 yılında Arnavutluk'ta karışıklıkların artması üzerine Rıza Efendi alayı ile İşkodra'ya gönderilmiş ve burada görülen lüzum üzerine İşkodra-Karadağ hududu üzerinde bazı müstahkem kulelerle, blok havuzlar¹² tarzında müstahkem kışlalar inşasına nezaret etmiştir. Rıza Efendi, 1873 yılında Potgoriçe şehrinde Advije Hanım ile evlenmiş ve bir yıl sonra oğlu Süreyya dünyaya gelmiştir. Aslında Süreyya, Rıza Efendi'nin ilk çocuğu değildir. Daha önce bir evlilik yapan Rıza Efendi, hem eşini hem de çocuğunu doğum sırasında kaybetmiştir.* Bu arada İstanbul'da bulunan Mekteb-i Tıbbiye'nin yeniden yapılanması gündemdedir. Bu bağlamda bu okulun dâhiliye müdürlüğüne Rıza Efendi atanınca 1874 yılında

---

¹¹Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.2.

¹² Rıza Paşa, Serasker olduktan sonra da Blok Havuz tarzı müstahkem kışlalar inşasına önem vermiştir. Örneğin hac yollarının güvenliği ile alakalı tedbirler almırken blok havuz tarzı karakolların inşa edilmesi gerektiğini söylemiştir. Rıza Paşa'ya göre, bu sayede yollar daha güvenli hale gelmiş olacaktı. Geniş bilgi için bk.; Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA.), Yıldız Tasnifi Perâkende Evrakı Askerî Ma'ruzât(Y.PRK. ASK.), 99/94, (29 S. 1312/1 Eylül 1894).

*Gerek mevcut kaynaklarda gerek Hatırat'ta, Rıza Paşa'nın ilk eşinin ismi ile alakalı bir bilgi bulunmamaktadır.

İstanbul'a dönmüş ve sol kolağalık¹³ vazifesi ile Galata Sarayı'nda bulunan Mekteb-i Tıbbiye'de¹⁴ göreve başlamıştır.¹⁵

B. 1876 Osmanlı-Karadağ Muharebeleri ve Rıza Bey

Paris Antlaşması'nın (1856) kendisi ile alakalı bağlayıcı hükümlerinden kurtulmak isteyen Rusya, Almanya'nın Fransa'yı yenmesiyle (1870) Avrupa'daki mevcut dengelerin değişmesinden istifade ederek Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmeye başladı. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi anlamına gelen '*Şark Meselesi*'ni halletmek için Balkan milletlerine silah veren Rusya, kısa sürede emeline ulaştı.¹⁶ Önce Hersek'te isyanlar çıktı. Ardından Bulgarlar ayaklandı. Karadağ ise saldırmak için Rusya'nın teşvikini yeterli görmüyor ve Sırbistan'ın da Osmanlı Devleti'ne savaş açmasını istiyordu. Rusya'nın gayretiyle Karadağ'ın arzuladığı bu ittifak gerçekleşti ve 1 Temmuz 1876 yılında Sırbistan, bir gün sonra da Karadağ Osmanlı Devleti'ne isyan etti.¹⁷

Osmanlı-Karadağ muharebelerine katılanlardan biri de Rıza Efendi'dir.¹⁸ Hersek'te ve Karadağ'da olaylar arttığı sırada Mekteb-i Tıbbiye'de dâhiliye müdürü olan ve rütbesi Sağkol Ağalığı'na yükseltilmiş olan Rıza Efendi, aktif olarak savaşa katılmak ister ve isteği kabul olunur. Trebine'ye gelerek Süleyman Paşa'ya bağlı orduya katılan Rıza Efendi, burada binbaşısı bulunmayan Muğla Taburu Komutanlığı vekâletine atanır ve aynı zamanda Aydın Alayı'na da vekâleten kumanda eder. Meydana gelen mücadelelerde başarılı olan Rıza Efendi, Üçüncü Ordu altıncı nişancı

---

¹³ Sol Kolağası; yüzbaşı ile binbaşı arasında olan askeri rütbelerden biridir. Kolağası sağ ve sol olmak üzere iki dereceye sahiptir. Yüzbaşı terfi edince sırayla sol kolağası, ardından sağ kolağası ve binbaşı olurdu. Geniş bilgi için bk.; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III.**, İkinci Bs., MEB. Yay., İstanbul, 1971, s.256-257.

¹⁴ Daha önce Tulumbacı Konağında bulunan okul yer darlığı sebebiyle Galatasaray'da bulunan Enderun Ağaları Mektebine taşınmıştı. Geniş bilgi için bk.; Nil Sarı, "Mekteb-i Tıbbiye", **İslam Ansiklopedisi**, C.29, DİA., Ankara, 2004, s.3 vd.

¹⁵ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.2 vd.; **Süreyya (İlmen) Paşa'nın Anıları-I**, s.45.

¹⁶ Mahir Aydın, "Doksan Üç Harbi", **İslam Ansiklopedisi**, C.9, DİA., İstanbul, 1994, s.498.

¹⁷ İ. Halil Sedes, **Osmanlı-Karadağ Seferi**, Askeri Matbaa, İstanbul, 1936, s.8-9; **1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Zaman Dizini**, Atase Yay., Ankara, 2004, s.7; Ayrıca harbin sebepleri için bk.; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.VIII., TTK. Yay., Ankara, 1988, s.14 vd.

¹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa(1860-1908)**, C.I, 3.Bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983, s.218.

taburu binbaşılığına atanır. Hemen ardından başarılarından dolayı dördüncü mecidi nişanı ile taltif edilir.¹⁹

Bu arada Süleyman Paşa'ya bağlı ordu Nikşik'ten, İşboz taraflarında bulunan Ali Saip Paşa ordusu ile birleşmek üzere Ustruk Boğazına doğru harekete geçmişti. Bu gelişme üzerine Karadağ askeri kurmayları da iki ordunun birleşeceğini anlamışlar ve tabur sayısını artırma yoluna gitmişlerdi.²⁰ Ordu'nun belirlenen düzeni içerisinde Veysel Paşa sağ cenahtan, Recep Paşa sol cenahtan ve Şakir Paşa ise merkezden ilerlemekteydi. Rıza Bey sağ taraftan ilerleyen Veysel Paşa kuvvetlerinin içerisinde yer alıyordu. Karadağlılarca her tarafın kuşatma altında olduğu bir durumda iki ordunun birleştirilmesi vazifesi son derece önemliydi ve bu zor görev Süleyman Paşa tarafından Rıza Bey'e tevdi edilmişti. Böylece yanına takviye birlikler ve borizenler de eklenen Rıza Bey çok geçmeden Yeşilağaç mevkiine ulaştı. Sonuçta boru sesleri ile işaret verilen Ali Saip Paşa ordusu harekete geçirildi ve iki ordunun birleşmesi sağlandı. Bu olayın hayatında ayrı bir yeri olduğunu belirten Rıza Bey, iki ordunun birleşmesine küçük de olsa bir katkısı olmasının kendisini çok mutlu ettiğini ve bu olayın hayatı boyunca unutmayacağı bir hatıra olarak kaldığını ifade etmektedir.²¹ Bu arada Rusya'nın 31 Ekim 1876'da Osmanlı Devleti'ne verdiği ultimatom üzerine Sırbistan ve Karadağ ile ateşkes antlaşmaları yapılarak çarpışmalara ara verildi. Sırbistan ile 1 Mart 1877 tarihinde anlaşma yapılmasına rağmen Karadağ ile ateşkes iki ay daha uzatıldı. Müteakiben 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başladığı sırada, Potgoriçe'de bulunan Rıza Bey de birliği ile beraber Edirne'ye geldi.²²

C.1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Rıza Bey'in Esir Düşmesi

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın²³ hemen öncesinde Rusya'nın Panславizm politikasına uygun olarak o sıralarda Bosna ve Hersek'ten başlayarak Karadağ, Bulgaristan ve Sırbistan'a sirayet eden çalkantılar ve bunu takip eden muharebeler

---

¹⁹Rıza paşa, **a.g.e.**, s.3-4.

²⁰ Sedes, **Osmanlı-Karadağ Seferi**, s.159.

²¹Rıza paşa, **a.g.e.**, s.4 vd; Sedes, **Osmanlı-Karadağ Seferi**, s.201.

²² Sedes, **Osmanlı-Karadağ Seferi**, s.203; Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, 6. Bs., İstanbul, 2006, s.363-367.

²³ 93 Harbi olarak da adlandırılan bu savaş ile alakalı bk.; Mahmut Celaleddin Paşa, **Mirat-ı Hakikat**,(Haz.; İsmet Miroğlu), C.I.II.III. Bereket Yay., İstanbul, 1983, s.282 vd.

netice vermiş ve her köşede isyanlar baş göstermişti.²⁴ Tahta henüz oturmuş Padişah II. Abdülhamit ise savaş istemiyordu. Bu yüzden Mebusan Meclisi'ni açmış ve bu sırada Rusya'nın harp ilan etmesine mani olmak için, İngiltere'nin daveti ile toplanan konferansta alınan kararları meclise sunmuştu. Meclisin, hem konferansın kararlarını hem de Rusya'nın tekliflerini reddetmesi üzerine, Avrupa'nın hukukunu korumak iddiasında olan Rusya, 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti.²⁵ Rusya'nın savaş ilanını müteakip Romenler, Bulgarlar, Karadağlılar ve Sırp lar da ilan edilen savaşa iştirak ettiler.²⁶ Osmanlı ordusu gerek Balkanlarda gerek Anadolu'nun doğusunda kısmi muvaffakiyetler elde ettiyse de mali durum, cephele gerisinde bulunan yolların kifayetsizliği, iaşe ve levazım işlerinin bozukluğu, yetişmiş subay noksanı gibi nedenlerden dolayı mağlubiyet gecikmedi ve Rus ordusu Tuna'yı geçip muhtelif muharebe ve muhasaralardan sonra İstanbul önlerine kadar geldi.²⁷

Ruslar Tuna'yı geçtiği sırada Rıza Bey yukarıda da ifade edildiği üzere Karadağ ile yapılan savaşta görevliydi ve Rusların harekete geçtiği haberi geldiği sırada Potgoriçe'de bulunuyordu. Bu haber üzerine ordunun Rumeli'ye yardıma gitmesi emri verilmişti.²⁸ Alınan emrin tatbiki için Rıza Bey'in de içinde olduğu Süleyman Paşa'ya bağlı ordu Edirne'ye gelmiş ve Eskizağra yakınlarında Ruslarla çarpışmaya başlamıştı. Yer yer şiddetli geçen çarpışma sonunda muvaffak olunarak bazı topraklar ele geçirilmişti. Çarpışma başarılı geçmesine geçmişti ancak Derbent Boğazı civarında halk mahsur kalmıştı. Mahsur kalan halkın zaman kaybedilmeden kurtarılması gerekiyordu. Komuta kademesince bir durum değerlendirmesi yapıldıktan sonra ahalinin kurtarılması görevinin Rıza Bey'e verilmesi uygun görülmüştü. Rıza Bey bu görev bağlamında hem halkı teskin edip kurtaracak hem de

---

²⁴ Mehmed Arif, **Başımıza Gelenler**, Maarif Matbaası, Mısır, 1321, s.7.; Hüseyin Nazım Paşa, **Hatıralarım**, (Yayına Haz.: Tahsin Yıldırım), 2.Bs., Selis Yay., İstanbul, 2003,s.67.; Alpay Kabacalı, **Tanzimattan II. Meşrutiyete İmparatorluk ve Nesnel Tarih Prizmasından Abdülhamit**, Deniz-Kültür Yay., No:14, İstanbul, 2005, s.57.

²⁵ Aydın, **a.g.m.**, s.498; **Mufassal Osmanlı Tarihi**, C.VI., Güven Yay., İstanbul, 1972, s.3294; Karal, **a.g.e.**, s.40 vd.

²⁶ Aydın, **a.g.m.**, s.499; A. H. Ongunsu, "Abdülhamit II.", **İslam Ansiklopedisi**, C.I, 5. Bs., M.E.B. Yay., İstanbul, 1978, s.77.; Nevzat Gündoğ, "XIX. Yy. Sonundan XX. Yy. Başlarına Kadar Şark Meselesi Işığında Balkanlarda Siyasi Gelişmeler", **Yeni Türkiye**, Ocak-Şubat, Yıl 6, sayı:31, Ankara, 2000, s.317.

²⁷ Gündoğ, **a.g.m.**, s.317; Ongunsu, **a.g.m.**, s.77.

²⁸ Sedes, **Osmanlı-Karadağ Seferi**, s.203.

bölgede keşif yapacaktı.²⁹ Vakit kaybetmeden harekete geçen Rıza Bey iki bölük süvari birliği ile beraber Derbent Boğazına hareket ederek geçitte mahsur kalan halkı kurtarmıştı.³⁰

Ardından Şıpka Muharebelerinde görev alan ve henüz 54 günlük binbaşı olan Rıza Bey'e Süleyman Paşa tarafından savaş meydanında yarbaylık rütbesi ile dördüncü Osmani nişanı verilmişti. Bu arada son derece çetin geçen Şıpka Muharebeleri Osmanlı Devleti'nin aleyhine neticelenmiş ve Rıza Bey de dâhil kolorduda bulunan birçok asker esir düşmüştü. Ardından 31 Ocak 1878 yılında yapılan Edirne Mütarekesi ile savaş biterken yaklaşık altı ay Rusya'da esir hayatı yaşayan Rıza Bey, yapılan anlaşma sonrası İstanbul'a dönmüştü.³¹

D. Mehmet Rıza Bey'in, Mithat Paşa'nın Yakalanmasındaki Rolü

Osmanlı Devleti'nin XIX. Yüzyıl devlet adamlarından Mithat Paşa* özellikle 1861 Niş ve 1864 Tuna Valiliği sırasında yaptığı hizmetlerle dikkat çekti. Devlet kademelerindeki yükselişini sürdürerek 31 Temmuz 1872 tarihinde sadrazamlık koltuğuna da oturan Mithat Paşa'nın son görevi ise İzmir Valiliği oldu. İzmir Valisi iken Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesi ve öldürülmesinde etkisi olduğu iddiasıyla hakkında soruşturma açıldı. Bunun üzerine Fransız Konsolosluğuna sığınan Mithat Paşa, konsolosluk ile yapılan görüşmeler neticesinde Osmanlı Devleti'ne teslim edildi.³²

---

²⁹ Askeri Tarih ve Stratejik Etüt İdaresi Başkanlığı (ATASE), Osmanlı-Rus Harbi Klasörü (ORH.), 8/72-1, (9 Temmuz 1293/21 Temmuz 1877).

³⁰ ATASE, ORH., 101/118, (15 Temmuz 1293/ 27 Temmuz 1877).

³¹ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.5 vd.; **1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Zaman Dizini**, s.84 vd; Peyam-ı Sabah, No:680,s.2/4(27 Teşrinievvel 1336/26 Ekim 1920).

*1822 yılında İstanbul'da doğan Midhat Paşa'nın asıl ismi Ahmet Şefik'tir. İstanbul'da Reisü'l-küttab Akif Paşa'nın aracı olmasıyla divan kalemine başlamış ve kabiliyetini göstererek 6 ay içerisinde divan yazısını öğrendiğinden Midhat mahlasını kullanmaya başlamıştır. Mithat Paşa, Osmanlı Devleti'nde birçok görevler ifa ettikten sonra en son sürgünde bulunduğu Taif'te 1884 yılında öldürülmüştür. Geniş bilgi için bk.;Gökhan Çetinsaya-Şit Tufan Buzpınar: "Midhat Paşa(1822-1884)", **İslam Ansiklopedisi**, DİA., C.30, İstanbul, 2005, s.7 vd.

³² Bilal Şimşir, **Fransız Belgelerine Göre Mithat Paşanın Sonu**, Ankara, 1970, s.40 vd.; Berlin Kongresi sürecinde İngiliz Elçisi Layard'ın Mithat Paşa için kullandığı ifadeler dikkat çekicidir. Layard'a göre, yurt dışında bulunan Mithat Paşa bütün kötülüklerin yegâne sebebi ve Osmanlı Hanedanının düşmanıdır. Ancak bu kendi düşüncesi mi yoksa Padişahın duymaktan hoşnut olacağı bir düşünce mi belli değildir. Geniş bilgi için bk.;Turgut Işıksal: "Mithat Paşa Hakkında İngiliz Elçisi Layard'ın Düşündükleri", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**(Kasım), Sayı:2, İstanbul,1967, s.42.

Mehmet Rıza Bey'in, Mithat Paşa'nın sığındığı Fransız Konsolosluğundan alınmasında rolü olduğuna dair görüşler vardır.³³ Ancak Rıza Bey hatıratında, Mithat Paşa'nın Fransız konsolosluğundan kendisi tarafından alındığına dair iddialar olduğunu ve yüzden eleştirildiğini fakat bu eleştirileri hak etmediğini, hadisenin kayıt altında olduğunu ve tarihçilerin günün birinde bu hadiseyi gün yüzüne çıkaracaklarını ifade ederek bu bağlamda vicdanen rahat olduğunu belirtir.³⁴ Gerçekten de Rıza Bey'in bu olaydaki rolü nedir? Rıza Bey vazifesini mi ifa etmiştir yoksa görev ve sorumluluklarını aşarak Mithat Paşa'nın yakalanmasına ve sonraki gelişmelere sebep mi olmuştur? Bu durumun tam anlamıyla açığa kavuşması için Mithat Paşa'nın yakalanma sürecinde meydana gelen olayları kısaca takip etmekte yarar var.

Sultan Abdülaziz'in ölümünden sorumlu tutulan Mithat Paşa'nın yakalanması için görevlendirilen Padişah Yaveri Hüsnü Bey, İstanbul'dan İzmir'e hareket etmiş³⁵ ve tevkif edilecek olan Mithat Paşa'nın sorgulanması için de bir heyet oluşturulmuştu.³⁶ Hüsnü Bey'in İzmir'e gelmesini müteakip İzmir Fırka Komutanı Hilmi Paşa da valiyi tevkif etmek üzere askeri tedbirler almıştı.³⁷ Nihayet 17 Mayıs 1881 yılında Mithat Paşa'nın tutuklanması için harekete geçilmişti. 23 Mayıs 1881 tarihinde konağa bitişik kışlada silahlandırılan askerler, Padişah Yaveri Hüsnü Bey ile birlikte, mevki Komutanı Hilmi Paşa'nın idaresinde sabaha karşı saat iki buçuk sıralarında konağın bahçesine girmişlerdi.³⁸ Mithat Paşa'yı alacak askeri kuvvetin içinde Yarbey Rıza Bey de bulunmaktaydı. Ancak konakta yapılan aramalar neticesinde Mithat Paşa'nın konaktan ayrıldığı anlaşılmıştı.³⁹

Hatıralarında, olayın kaygı verici olduğunu yazan Mithat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Bey'e göre, o gece konağa gelen Hilmi Paşa, civarda yangın olduğu için geldiklerini ve Valinin emirlerini beklediklerini belirtmiştir. Bunun bir plan olduğunu ve hizmetçilerin Mithat Paşa'nın evde olmadığı beyanı üzerine planın bozulduğunu

---

³³ İkdam, No:5121, s.1/3,(27 Ağustos 1908).

³⁴ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.73.

³⁵ BOA., Yıldız Esas Evrakı(Y.EE.), 109/18, (11 C. 1298/11 Mayıs 1881).

³⁶ BOA., Y.EE., 34/17, (17 C. 1298/17 Mayıs 1881).

³⁷ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 1703-1924**, C.4, Türkiye Yayınevi, İstanbul,1972, s.319.

³⁸ Şimşir, **a.g.e.**, s.39-40.

³⁹ Süleyman Kani İrtəm, **Birinci Meşrutiyet ve Sultan Abdülhamit**, (Haz.; Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay.,İstanbul,2004, s.244.

ifade eden Ali Haydar, Hilmi Paşa ve maiyetinin bu kez ısrar ederek Mithat Paşa'yı mutlaka görmek istediklerini söylemektedir. Bu ısrar neticesi kapı açılmış ve başta Hilmi Paşa olmak üzere, Rıza Bey ve Mabeyn Yaverleri ile birçok subay ve yine bir tabur asker içeri girmiştir. Ali Haydar o anki vaziyeti de tasvir ederek askerlerin hepsinin silahlı olduğunu, süngülerin avizelere takıldıkça sesler çıkardığını ve bu durumun evde bulunan herkesi özellikle de beraberlerinde bulunan Miss Smith'i bir hayli kaygılandırıldığını belirtmiştir.”⁴⁰

Bu arada Mithat Paşa'ya İstanbul'a götürüleceğini ihbar ettiğinden Teke Mutasarrıfı olan Turhan Paşa'nın da tevkifi gerekli görülmüştü. Komutan Hilmi Paşa tarafından bu vazife de Yarbay Rıza Bey'e tevdi edilmişti. Mithat Paşa'nın konsoloshaneye gittiğinin ertesi gecesı Rıza Bey otelde bulunduğu Turhan Paşa'yı alıp İstanbul Vapuruna götürerek Cevdet Paşa'ya teslim etmişti. Ancak yapılan tahkikat neticesinde suçlu olmadığı anlaşılan Turhan Paşa, Rıza Bey tarafından kışlaya iade edilmişti.⁴¹

Konuya hatıratında değinen Rıza Paşa ise, verilen görev gereği Mithat Paşa'yı yakalamak için konağına gittiğini ancak Paşa'nın konağında olmadığını anlaşılması üzerine geri dönerek üstlerine bilgi verdiğini ve konsolosluğa sığınan Mithat Paşa'nın konsolosluktan alınması durumunun kendisi dışında geliştiğinden bahsetmektedir. Ayrıca bir asker olarak verilen görevi yapmasının tabi olduğunu söylemektedir.⁴² Ancak Rıza Paşa'nın oğlu Süreyya Paşa'ya göre, Mithat Paşa'nın konsolosluktan alınmasında babası bizzat rol aldığı gibi Mithat Paşa'nın kaçmasına da mani olmuştur. Süreyya Paşa'nın iddiasına göre, Konsolosluk Mithat Paşa'yı verdikten sonra Rıza Bey ile Mithat Paşa aynı arabaya binmişlerdir. Arabada bazı tekliflerde bulunan ve kaçmak isteyen Mithat Paşa'ya mani olan Rıza Bey, bir asker olarak görev ve sorumluluklarının dışına çıkmasının mümkün olmadığını söylemiştir.⁴³

---

⁴⁰ Ali Haydar Mithat, **Osmanlıdan Cumhuriyete Hatıralarım(1872-1946)**, Bengi Yay.,İstanbul, 2008, s.75-76; Ali Haydar ayrıca yıllar sonra Rıza Paşa'nın oğlu Süreyya Paşa'nın İzmir'de Amerikan konsolosunun verdiği yemekte bir konuşma yaparak genç yaşında paşa olmasını babasının Mithat Paşa'yı tevkif etmesine borçlu olduğunu söylediğini iddia etmektedir. Geniş Bilgi için bk.;Mithat, **a.g.e.**, s.144.

⁴¹ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.73 vd.; İrtem, **a.g.e.**, s.246.

⁴² Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.73 vd.

⁴³Süreyya İlmen, **Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka**, Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, İstanbul, 1951, s.53.

Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız bilgiler ışığında Rıza Paşa'nın Mithat Paşa hadisesi vuku bulurken görevli bir asker olduğu ve sadece görevini yaptığı görülmektedir. Hal böyle olduğu halde Rıza Paşa'nın bu konuda eleştirilmesinin bir nedeni bu hadisenin hemen akabinde miralaylığa yükseltilmiş olması olabilir. Zira Mithat Paşa'nın yakalanmasının ardından ferikliğe terfi eden Hilmi Paşa, kendisi ile birlikte çalışan Yarbey Rıza Bey ve Binbaşı Hüsnü Bey'in birer derece terfilerini istemiş ve bu isteğine müspet cevap almıştı.⁴⁴

Mithat Paşa hadisesi sırasında Denizli alayı kaymakamı olan ve Golos'a gitmek üzere İzmir'de bulunan Rıza Bey, 1881 yılında İzmit Redif alayına Miralay olarak atanmıştır.⁴⁵ 1884 yılında İzmit Alayına kumanda ederken aynı zamanda İstanbul'daki ordu hastanelerinin hesaplarına bakmak üzerine müfettiş tayin edilmiştir. Bu arada Balkanlardaki karışıklık üzerine alayı ile Edirne'ye gelen Rıza Bey burada Kastamonu livası⁴⁶ vekâletine tayin edilmiştir. Edirne'de askerlere yaptırdığı tatbikat ve talimlerle göz doldurması üzerine Ordu komutanı Tahir Paşa tarafından livalığa terfisi tavsiye edilmiş ve çok geçmeden 1885 yılında livalığa terfi ile miraliva olarak Edirne'ye atanmıştır.⁴⁷

E. Rıza Paşa'nın İkinci Fırka Komutanlığına Atanması

1. İkinci Fırka Komutanlığının Hususiyeti

İkinci Fırka'nın asıl vazifesi sarayın ve bu bağlamda Padişahın güvenliğini sağlamaktı. Bu yüzden gerek bu firkanın hususiyeti gerekse buraya kumanda edecek kişinin seçimi ciddi önem kazanıyordu. Diğer askeri fırkalarda bazı aksaklıklar olsa da İkinci Fırka'nın stratejik önemine binaen aksaklıkların asgari olmasına dikkat edilir ve bu bağlamda bu firkanın başta yemek ve maaşları olmak üzere ihtiyaçlarının

---

⁴⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Midhat ve Rüşti Paşaların Tevkiflerine Dair Vesikalar**, TTK. Yay., Ankara, 1987, s.30-31.

⁴⁵ Peyam-ı Sabah, No:680, s.2/4 (27 Teşrinievvel 1336/14 S. 1339/26 Ekim 1920).

⁴⁶ Askeri literatürde iki alaydan müteşekkil askeri birliğe liva, komutanına ise Miraliva denirdi. Miralivalara aynı zamanda paşa denir ve lakap olarak saadetlû kullanılırdı. Geniş bilgi için bk.; Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e., C.II.**, s.367; Süleyman H. Karakuzu, **Askeri Terimler**, C.I, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1955, s.262.

⁴⁷ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.7 vd; Rıza Bey Edirne'de bulunduğu sırada ailesinden üzücü bir haber de almıştı. Gelen habere göre, 1,5 yaşındaki kızı İffet hayatını kaybetmişti. Geniş bilgi için bk.; Süreyya (İlmen) Paşa'nın Anıları-II, (Haz.;Vedii İlmen), **Tarih ve Toplum Dergisi**, sayı:182, İstanbul, 1999, s.21.

aksatılmamasına özellikle ihtimam gösterilirdi.⁴⁸ Padişahın bu fırkaya ihtimam göstereceği ve yine buraya atayacağı kişiye güvenmesi gerektiği savından hareketle Rıza Paşa'nın bu mevkiye atanması Padişahın kendisine olan itimadının sonucu idi. Bu noktaya Tahsin Paşa da dikkat çekerek şunları söylemektedir: “*Sarayın ve Şahs-ı hümayunun muhafazası vazifesi ile mükellef olan ve mevcudunun önemli bir kısmı saray ve civarındaki tepelerde oturan İkinci Fırkanın Komutanlığı padişahın bilhassa emniyetini kazanmış kişilere tevcih olunabileceği düşünülünce, Serasker Rıza Paşa hakkındaki itimad-ı hümayunun derecesi kolaylıkla anlaşılabilir.*”⁴⁹

2. Rıza Paşa'nın İkinci Fırka'ya Tayin Edilişi ve Çalışmaları

Rıza Paşa, İkinci Fırkaya atanmadan önce yukarıda da ifade edildiği üzere Edirne'de bulunmaktaydı. Padişah: “*Pederim büyütmüş, ben istihdam ediyorum. Mesleğinden memnun oldum. Dua ettim. Rütbesini livalığa terfi ve Edirne ve nısf-ı Edirne'de bulunacak fırkaya Komutan ta'yin edildiği hakkında şimdi Makam-ı Seraskeri'ye irade ettim.*” diyerek kendisini Edirne Fırka Komutanlığına atamıştı. Bu atamayla Rıza Paşa, 1885 ve 1888 yılları arasında Edirne Fırka Komutanı olarak görev yapacaktır. İkinci Fırkada ise huzursuzluk kol geziyordu ve karışık vaziyet Sultan Abdülhamit'i rahatsız edecek boyutlara ulaşmıştı.⁵⁰ Gelinek noktasında bir Arnavut askeri bir subayı öldürmüş ve yine bir Arap asker kendisine ceza veren subaya karşı gelmişti. İkinci Fırka Komutanı Ferik İsmail Paşa bu tip kişilerin İstanbul'dan uzak yerlere sevkini istemişse de Padişah muhafız askerlerinin böyle bir muameleden memnun olmayacağını düşünerek bu tekliflere yanaşmamıştı. Böylece Padişah huzur bozucu askerlerin uzak diyarlara sürülmesine onay vermemiş ancak beklenen sükûnet de sağlanamamıştı. Ramazan Bayramı'nın ikinci günü kışlada eğlenen Arap ve Arnavutlar arasında çalgıcılar yüzünden kavga çıkınca olaylar büyümüş ve sonuçta 7 asker ölürken 50 den fazla asker de yaralanmıştı.⁵¹

Çıkan olaylar durumun ciddiyetini ortaya koymuş ve bir an önce önlem alınmasını gerektirmişti. Bunun üzerine Padişah durumu kurmaylarınca

⁴⁸ BOA., Y.PRK.ASK.,52/15, (19 Ra. 1306/23 Kasım 1888).

⁴⁹Tahsin Paşa, **a.g.e.**, s.167.

⁵⁰Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.10.

⁵¹Geniş bilgi için bk.; Süleyman Kani İrtem, **Bilinmeyen Abdülhamit Hususi ve Siyasi Hayatı**,(Haz.;Osman Selim Kocahanoğlu),Temel Yay.,İstanbul,2003, s.305-306.

değerlendirince Rıza Paşa'nın adı bir adım öne çıkmıştı. Bunda Padişahın huzurunda bulunan maiyet-i seniye Erkan-ı Harbiye Reisi Veli Rıza Paşa'nın görüşü de etkili olmuştu. Rıza Paşa'yı İşboz'da bulunduğu sırada tanıdığını söyleyen Veli Paşa'ya göre, Rıza Paşa İkinci Fırkadaki sorunları bitirebilecek bir evsafa sahipti.⁵² Böylece Rıza Paşa 17 Temmuz 1888 tarihinde yükseltilerek hem ferik⁵³ hem de İkinci Fırka komutanı oldu. Rıza Paşa'nın atama yazısında şu ifadeler yer verilmişti: "*Edirne'de teşkil 16 taburdan mürekkep Birinci Fırka Komutanlığında bulunduğu halde bu kere İkinci Fırka-i Humayun Komutanlığına tayin buyurulan Mirliva atufetlû Rıza Paşa'nın uhdesine terfi'an feriklik rütbesi tevcih buyurulmasına mebni muamele-i lâzımenin ifası şeref sadır olan emri irade-i seniye-i Hazreti Hilafetpenahi iktizası âlisinden olarak taraf-ı sami-i seraskeriye dahi tebligat-ı mukteziye ifa kılınmış olmağla...*"⁵⁴

Edirne Fırka Komutanı Mehmet Rıza Paşa, yapılan atama ile İkinci Fırka Komutanı olarak İstanbul'a gelmek emrini almıştı. Böylece hususi bir vagonla İstanbul'a gelen Rıza Paşa, askeri intizamı temin için İkinci Fırkada Komutanlık görevini devralmıştı. Vakit geçirmeden çalışmalara başlayan Rıza Paşa, öncelikle askerler arasında cereyan eden sorunu çözüme kavuşturmak üzere tahkikat başlatacaktı. Yapılan tahkikat sonucunda, olay öncesi İkinci Fırkaya mensup erlerin eğlence tertip ettikleri, bu eğlence sırasında özellikle üç askerin yasak olmasına rağmen içki içerek sarhoş olduğu ve bu durumun kavga çıkmasında etkili olduğu anlaşılır. Mehmet Rıza Paşa, bu askerlere askeri kanunlar gereği birer ay hapis cezası verilmesinin uygun olduğunu belirtir. Bunun yanı sıra kavga sırasında yaralanan askerler de sorgulanır. Sorgu sırasında, askerler arkadaşları ile tartıştıklarını, bu tartışmanın kavgaya dönüştüğünü ve atılan taşlarla yaralandıklarını ancak taşların

---

⁵² Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.10.

⁵³ Korgeneral olarak çevirebileceğimiz ve büyük askeri rütbelerden olan bu kelime Osmanlı ordu teşkilatında bir kolorduyu teşkil eden yedi birlikten birinin ismi idi. Ferikler paşalıklarının başladığı livalığın üstünde oldukları için Paşa ünvanı taşırlar ve kendileri için Saadetlû Paşa Hazretleri dendiği gibi yazımda da Saadetlû Efendim Hazretleri şeklinde yazılırdı. Ferikler askerlik teşkilatında istihdam edildikleri gibi sefir, vali ve başka hizmetlerde de görev alabiliyorlardı. Cumhuriyet devrinde bu ünvan kullanılmışsa da 1934 tarihinde kaldırılmıştır. Geniş bilgi için bk.: Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I.**, İkinci Bs., Meb. Yay., İstanbul, 1971, s.606-607.

⁵⁴ Geniş bilgi için bk.; BOA., İrade Dahiliye (İ.DH.), 1085/85124, (7 Şevval 1305/17 Temmuz 1888); Mehmet Süreyya, **Sicill-i Osmani**, (Yayına Haz.; Nuri Akbayar), C.6, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996, s.1771; Tahsin Paşa ise Mehmet Rıza Paşa'nın İkinci Fırka'ya tayin edilişi ile ilgili şu bilgileri vermektedir: "*Seraskerliğe getirilmeden evvel Edirne'de bulunuyordu. Bir aralık oradan kaldırılarak uzak bir yere nakledileceğini haber alan Mehmet Rıza Paşa, Hümkâr'a müracaat etmiş ve bu müracaatın ne tarzda olduğu malum değilse de herhalde Padişahın dikkatini celp edecek mahiyette bir şeyler yazmış olmalı ki derhal İstanbul'a gelmesine irade-i seniyye çıkması ve İptida İkinci Fırka Komutanlığına, bir müddet sonra da 1891 yılının Eylül ayında seraskerliğe tayin olunmuştu.*" Geniş bilgi için bk.; Tahsin Paşa, **a.g.e.**, s.167.

kimler tarafından atıldığını bilmediklerini söylerler.⁵⁵ Sonuçta durum ilgili mercilerce ayrıntılı bir şekilde araştırılacak ve olaydan sorumlu tutulan askerler ile ihmali görülenler divan-ı harp mahkemesi tarafından cezalandırılacaktır.⁵⁶ Sorunların tekrar etmemesi için bir takım önlemler almak lüzumu hisseden Rıza Paşa ise öncelikle istihdam fazlası subayların İkinci Fırka haricindeki fırkalara gönderilmesini sağlayacaktı.⁵⁷

İkinci Fırka'da asayışı yeniden tesis eden Rıza Paşa ayrıca fırka dâhilinde terzihane ve askerler için yardım sandığı kurduracaktı.⁵⁸ Bu noktada Rıza Paşa'nın yardım sandığı ile alakalı çalışmaları üzerinde durmakta fayda var. Çünkü hatıratının birçok yerinde askerın sıkıntıları üzerinde duran Rıza Paşa, en azından kendi üzerine düşeni yapmaya çalışmış bir devlet adamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Paşa ayrıca yardım sandığını oluşturduktan sonra bu sandığın ne şekilde kullanılacağını ve bu sandıktan kimlerin istifade edeceğini bir talimatname ile belirtmişti. Talimatnameye baktığımızda dikkat çekici hususlar görmekteyiz. Dokuz maddeden oluşan talimatname özet olarak şöyleydi:

- 1- Teshilat(Yardım Sandığı) idaresinden fırka Komutanı sorumlu olup sandık heyeti bir reis, bir müdür, bir kâtip ve dört azadan oluşacaktır.
- 2- Reis ve diğerlerinin değişikliği halinde, gerekli evsafa sahip olan idareci ve subayların seçimi yapılacaktır.
- 3- İhtiyaç sahipleri dilekçeleri fırka Komutanına, Komutan ise yetkili müdüre gönderip takibini isteyecektir. Bu bağlamda 5. madde çerçevesinde tahkikat yapıldıktan sonra uygun görülürse, 7. madde bağlamında yapılacak yardım belirlenecektir.
- 4- Reis, heyeti toplayıp ihtiyaç sahibine uygun görülmüş akçeyi vermeli ve makbuzu mühürlemelidir.
- 5- Müdür, dilekçe sahibinin 7. maddeye istinaden ihtiyaç sahibi olup olmadığını anlamak için tahkikat yapmalı ve kanaati o kişinin ihtiyacı yönünde ise durumu komutanlığa arz etmelidir.
- 6- Kâtip iki defter tutmalıdır.

---

⁵⁵BOA., Y.PRK.ASK.,48/90, (2 Z. 1305/10 Ağustos 1888).

⁵⁶İrtem, **Bilinmeyen Abdülhamit Hususi ve Siyasi Hayatı**, s.306 vd.

⁵⁷ Rıza Paşa Serasker olduktan sonra da bu fırkaya ilgisini devam ettirecektir. Rıza Paşa'nın bu fırkanın terfi ve boş kadroları için yaptığı çalışmalar için bk.; BOA., Y.MTV., 54/51, (11 S.1309/ 16 Eylül 1891).

⁵⁸ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.10.

- 7- Kasa iki kısımdan oluşacaktır. Birinci kısım kişiler; evi yanan ve harap olup çökenlerdir. Birinci kısmın ikinci sınıfı kendisinin, peder, valide, aile ve çocuğunun vefat etmesi durumunda olanlardır. İkinci kısmın birinci sınıfı doğum, ikinci sınıfı ise idare etmekte sorumlu olduğu kişilerdir. Bu noktada evi çöken için ev kendisinin ise üç maaş, kiracı ise iki maaş verilecektir. Ölümde ise ölen kişi çocuk değilse iki maaşın iki misli, çocuk ise bir maaş verilecektir. Doğum için iki maaşın iki misli, ihtiyaçlardan dolayı bir maaş verilecektir. Bir yıl içerisinde ihtiyaç birkaç defa zuhur etse dahi, teshilat kasasından verilecek akçe için kişinin aylığına el konulmayacaktır.
- 8- Teshilat sandığından ve tüm işlemlerden komutan ve teşkil edilen heyet sorumlu olacaktır. Kâtip ise tutacağı defterini itina ile tutacaktır.
- 9- Teshilat sandığına emaneten padişah tarafından ihsan buyrulan bin lira ve yine kasaya girecek bilumum paraların idaresinden heyet sorumlu olacaktır. Kasanın dış kilidinin iki anahtarından biri müdürde, bir diğeri reiste olacaktır. Dâhili dolabın anahtarı azanın birinde, defter dolabının anahtarı ise kâtipte olacaktır.⁵⁹

Mehmet Rıza Paşa İkinci Fırka Komutanı olarak Surre Alaylarının hazırlanması ve uğurlanmasında da görev almıştır. 1889 yılındaki Surre Alayının Salı günü Yıldız Sarayı'ndan hareket edeceği, alaya iki bölük süvari askerin refakat edeceği ve yine gerekli mahallere asker yerleştirmek gerektiğinden alayın hareketi öncesi askeri hazırlıkların ne durumda olduğu seraskerlik tarafından İkinci Fırka Komutanı olan Ferik Rıza Paşa'ya sorulmuştu. Rıza Paşa seraskerliğe yazdığı 15 Nisan 1889 tarihli cevapta, askeri hazırlıkların tamamlandığını ancak askeri kuvvetin kısmen az olmasından dolayı bir bölük askerin de Davutpaşa Kışlası'ndan alınarak istihdam edileceğini söylemişti. Ayrıca ihtiyaç halinde verilecek emre göre hareket edeceklerini de ifade etmişti.⁶⁰

Mehmet Rıza Paşa yaklaşık üç yıl görev yaptığı İkinci Fırkada huzur ve sükûnu temin etmeye çalıştığı gibi aynı zamanda askeri tören ve merasimlerin icra edilmesini sağlamak suretiyle saray protokolünde de sık sık görülmeye başlamıştı.⁶¹ Ayrıca Rıza

⁵⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 50/41, (6 M. 1306/12 Eylül 1888).

⁶⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 15/56, (3 Nisan 1305/15 Nisan 1889).

⁶¹ BOA., Y.PRK.ASK., 47/49, (29 L. 1305/9 Temmuz 1888).

Paşa'nın İkinci Fırka Komutanı olarak yaptığı çalışmalar padişahı da memnun etmiş⁶² ve bu görevi sırasında şu madalya ve nişanlarla taltif edilmişti:

1. İkinci Rütbeden Osmanlı Nişanı.⁶³
2. Birinci Rütbeden Mecidiye Nişanı.⁶⁴
3. İftihar madalyası.⁶⁵
4. Murassa Âl-i Osman Nişanı.⁶⁶
5. Murassa Mecidiye Nişanı.⁶⁷

Bu nişan ve madalyaların yanı sıra Padişah II. Abdülhamit Rıza Paşa'ya Yenimahalle'de müştemilatı ile birlikte bir ev satın alarak⁶⁸ ve yine Paşa'yı maddi olarak destekleyerek kendisine olan teveccühünü devam ettirmişti. Örneğin 15 Temmuz 1891 yılında Padişah Abdülhamit, ser-seccadecisi vasıtası ile Rıza Paşa'ya 200 Osmanlı lirası ihsanda bulunmuştu.⁶⁹

F. Mehmet Rıza Paşa'nın Seraskerlik Dönemi

1. Mehmet Rıza Paşa'nın Serasker Olarak Atanması

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde etkili olan kurumlardan biri de seraskerlik makamıydı. Bu kurumun oluşumunu kısaca şöyle özetleyebiliriz: Farsça ser(baş) ve Arapça asker kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşan ve başkumandan anlamına gelen serasker kelimesi Selçuklularda ordu ve eyalet askeri komutanı olarak kullanılmakta idi. Osmanlı Devleti'nde ise sefere çıkan ve orduya kumanda edenlere bu ünvan verilirdi. Genel olarak ilk defa Kanuni Sultan Süleyman zamanında İbrahim Paşa'ya veziriazamlığın yanı sıra geniş yetkilerle seraskerlik ünvanı da

---

⁶²Süleyman Kani İrtem, **Sultan Abdülhamit ve Yıldız Kamarillası**,(Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay.,İstanbul, 2003.s.294.

⁶³ BOA., İ.DH., 1090/85469, (4 Za. 1305/14 Temmuz 1888).

⁶⁴ BOA., İ.DH., 1137/88725, (21 N. 1306/21 Mayıs 1889).

⁶⁵ BOA., İ.DH., 1141/89023, (13 L. 1306/12 Haziran 1889).

⁶⁶ BOA., İ.DH., 1778/92131, (28 N. 1307/18 Mayıs 1890).

⁶⁷ BOA., İ.DH., 1202/94117, (1 R. 1308/14 Kasım 1890).

⁶⁸ BOA.,Yıldız Tasnifi Mütenevvi Ma'ruzât Evrakı Bölümü(Y.MTV.), 40/2, (4 M. 1307/20 Ağustos 1890).

⁶⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 73/123, (8 Z 1308/15 Temmuz 1891).

verildi.⁷⁰ 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra modern bir ordunun oluşturulması için çalışmalara başlandı.⁷¹ Bu düşünceye paralel olarak seraskerlik makamı ihdas edildi ve zamanla bu kurumun askerlik işlerindeki yetki ve nüfuzu artmış oldu.⁷² 1879 da Bab-ı Seraskeri nezarete dönüştürüldü ve Harbiye Nazırı seraskerin bütün yetki ve sorumluluklarına haiz oldu ise de 1884 yılında tekrar eski haline getirildi.⁷³

Yukarıda açıklandığı üzere İkinci Fırkaya Komutan tayin edilen ve burada kısa süre içerisinde başarılı olan Mehmet Rıza Paşa, 4 Eylül 1891 yılında vezir rütbesiyle seraskerliğe yükseltildi.⁷⁴ Aslında Rıza Paşa'nın bu noktaya gelişini yukarıda bahsi geçtiği üzere İkinci Fırka'daki çalışmalarına ve göz önünde olmasına bağlamak doğru olmasa gerektir. Çünkü Rıza Paşa, genel olarak başarılı bir askeri geçmişe sahipti. O imparatorluğun çeşitli bölgelerinde bilfiil görev yapmış, zor coğrafyalarda ve stratejik bölgelerde görevini layıkıyla ifa etmişti. Üzerine aldığı vazifeleri ifa ederken hem devlet ricali hem de arkadaşları arasında cesur ve atak bir asker olarak tanınmış ve bu özelliğiyle Sultan Abdülhamit'in de güvenini kazanmıştı.⁷⁵ Bu açıdan parlak ve temiz sicili ile seraskerlik makamına getirildiğini söylemek daha doğru bir tespit olacaktır.

Yeni Vükelâ Heyeti basında da dikkatle takip edilmişti. Örneğin Kostantinopol Gazetesi, yeni kabineyi açıklarken serasker olan Rıza Paşa'nın Yıldız Komutanlığına vurgu yapmıştı.⁷⁶ Mehmet Rıza Paşa ayrıca askerlikte çok önemli bir paye olan müşirlik payesi ile de onurlandırılmıştı. Sadrazam tarafından bu konu ile alakalı yazılan 9 Eylül 1891 tarihli yazı aynen şöyledir:

---

⁷⁰ Yüksel Çelik, "Serasker", **İslam Ansiklopedisi**, DİA., C.36, İstanbul, 2009, s.547 vd; Serasker kelimesi için bk.; Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, III., s.176-177.

⁷¹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri(1876-1907)**, C. VIII., 4. Bs.,TTK., Ankara, 1995, s.352 vd.

⁷² Veli Şirin, **Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu ve Seraskerlik**, Tatav Yay., İstanbul, 2002, s.60.

⁷³ Abdülkadir Özcan, "Harbiye Nezareti", **İslam Ansiklopedisi**, C.16, DİA., İstanbul, 1997, s.119.

⁷⁴ BOA., İrade-Dosya Usulü İrâdeler, (İ.DUİT.), 190/54, (29 M. 1309/4 Eylül 1891); Mehmet Süreyya, **Sicill-i Osmani**, s.1771; Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.11; **Kamil Paşanın Anıları**,(Haz.; Gül Çağalı Güven), Arba Yay., İstanbul, 1991, s.399; İrtem, **Bilinmeyen Abdülhamit Hususi ve Siyasi Hayatı**, s.310.

⁷⁵ **Kamil Paşanın Anıları**, s.399.

⁷⁶ BOA., Yıldız Tasnifi Perâkende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği,(Y.PRK. TKM.), 22/13,(16 M. 1309/22 Ağustos 1891).

“Devletlü Efendim Hazretleri

Devletlü, atufetlü Serasker Rıza Paşa Hazretleri uhdesine tevcih buyurulan rütbe-i samiye-i müşiri için tanzim ettirilen menşûr-u âli irsal savb-ı devletleri kılını efendim.”⁷⁷

Serasker Mehmet Rıza Paşa Osmanlı ordusunun bir numaralı adamı olarak kısa zamanda diğer ülke temsilci ve elçilerinin de ilgi odağı haline gelmişti. O dönemin en önemli devleti konumunda olan İngiltere, Rıza Paşa’ya olan ilgisini elçisi Sir Clare Ford vasıtası ile sefarete davet ederek göstermişti. Davet saraya bildirilip gerekli izinler çıkınca Rıza Paşa, İngiliz elçiliğinin davetine icabet etmişti. Burada gerekli ilgi ve alakaya muhatap olan Paşa, elçiye Padişahın selamını iletmiş, İngiliz sefiri Clare Ford ise padişahın kendisine gönderdiği selam ve iltifattan çok memnun kaldığını ve bu memnuniyetinin Padişah hazretlerine de iletilmesini rica etmişti. İngiliz Elçiliğinden ayrılan Mehmet Rıza Paşa 18 Mart 1892 tarihli yazısı ile hem elçinin selamını iletmiş hem de davet ile alakalı padişahı bilgilendirmişti.⁷⁸ Sonraki yıllarda da Rıza Paşa’ya bazı devletler ve hükümetler tarafından çeşitli nişanlar verilmek suretiyle bu ilgi devam edecekti. Bu bağlamda Bulgaristan Emareti tarafından Sen Aleksandr nişanı,⁷⁹Avusturya tarafından Birinci Rütbeden Leopold Nişanı,⁸⁰ Karadağ Prensi tarafından Birinci Rütbeden Danilo Nişanı,⁸¹ Sırbistan Hükümeti tarafından Birinci Rütbeden Eagle Blan Nişanı,⁸² Rusya tarafından Saint Aleksander Nevsky Nişanı⁸³ ve yine İtalya tarafından verilen bir nişanla Rıza Paşa taltif edilmişti.⁸⁴

Serasker Mehmet Rıza Paşa yaptığı hizmetlerden dolayı 13 Ekim 1893 tarihinde Padişah II. Abdülhamit’in iltifatına nail olmuş ve bu iltifatın neticesi olarak Murassa İftihar Nişanı ile ödüllendirilmişti.⁸⁵ Aslında Padişah Abdülhamit, memnun olduğu

⁷⁷ BOA., İ.DH., 1242/97289, (4 S. 1309/9 Eylül 1891); Bu arada oturma düzeni de eski teşrifata uygun olarak yeniden düzenlendi. Bu düzenlemeye göre, Serasker Mehmet Rıza Paşa sadrazamın hemen sol yanında oturacaktı. Geniş bilgi için bk.; BOA., İ.DH., 1245/97517, (23 S. 1309/27 Eylül 1891).

⁷⁸ BOA., Y.PRK. ASK., 80/45, (18 Ş. 1309/18 Mart 1892); Rıza Paşa, hatıratının birinci cildinde Osmanlı Devleti’nin dış politikasına eleştiri getirerek İngiltere ile yakın ilişkiler içerisinde olmanın devletin menfaatine olduğunu belirtmektedir. Geniş bilgi için bk.; Sabık Serasker Rıza Paşa, **Hatırat**, s.36-37.

⁷⁹ BOA., İ.TAL., 122/26, (19 Ca. 1315/16 Ekim 1897).

⁸⁰ BOA., İrade, Taltifat(İ.TAL.), 150, (27 R. 1317/4 Eylül 1899).

⁸¹ BOA., İ.TAL., 203/32, (10 L. 1317/10 Şubat 1900).

⁸² BOA., İ.TAL., 239/34, (26 N. 1318/17 Ocak 1901).

⁸³ BOA., İ.TAL., 244/28, (4 Za. 1318/25 Mart 1901).

⁸⁴ BOA., İ.TAL., 252/52, (15 S. 1319/3 Haziran 1901).

⁸⁵BOA., İ.TAL., 35, (2 R. 1311/13 Ekim 1893).

seraskerini sadece nişanlar ile taltif etmekle kalmamış, gerektiğinde maddi yardım yapmaktan da kaçınmamıştı. Örneğin 16 Ocak 1892 tarihinde, Padişah tarafından kendisine bir yazıhane ihsan edilmişti.⁸⁶ Yine Rıza Paşa'nın konağının bitişiğinde bulunan bir ev satılmış ve elde edilen üç bin sekiz yüz elli lira Serasker Mehmet Rıza Paşa'ya verilmişti.⁸⁷

2. Rıza Paşa'nın Hizmetleri

a- Askerin İaşe, Silah ve Benzeri İhtiyaçlarının Temini

Rıza Paşa seraskerliği süresince daha çok askerin iaşe sorununu çözmek için uğraşacak ve erzak sıkıntısı seraskerliği süresince de devam edecektir. Rıza Paşa hatıratında, seraskerliğe ilk gelişinde maddi manzaranın hiç de iç açıcı olmadığını, ambarlarda buğday kalmadığını ve nizamiye hazinesinde ise pek az para olduğunu söylemektedir. Kilesi* 85 kuruştan satın alınması için onayı istenen buğday için onay vermediğini ancak askerin de sıkıntı çekmemesi için gayret gösterdiğini belirten Rıza Paşa'ya göre, milyonlarca çorap, ayakkabı, koşum takımları, fes ve kilim dışarıdan geliyordu. Buğday, arpa Romanya ve Rusya'dan, yağ ise yine dışarıdan geliyordu. Yapılan ithalat ve malların yabancılar tarafından nakledilmesi yüzünden ziraat, sanayi ve deniz ticareti tamamen mahvolmuştu.⁸⁸

Rıza Paşa'ya göre, maddi noktada en büyük problem dışa bağımlılıktı ve bu noktada yapılması gereken öz kaynaklara dönülmesiydi. Böylece yeni arayışlar başladı. Bu bağlamda Feshane-i Amire yanına yeni bir fabrika inşa edildi. Yapılan çalışmalarla Rıza Paşa bizzat ilgilendi. Hem eski hem de yeni fabrikanın alet ve edevatı için yurtdışında gerekli araştırmalar yapıldı ve sonuçta bu gereçlerin 29.260 liraya Londra'dan alınmasına karar verildi. Fakat maliyenin içinde bulunduğu sıkıntı bu alımların tehir edilmesini gerektirmişti. Serasker Mehmet Rıza Paşa hükümete

---

⁸⁶ BOA., Yıldız Tasnifi Perâkende Evrakı Arzuhal ve Journaller(Y.PRK.AZJ.), 21/10, (15 C 1309/16 Ocak 1892).

⁸⁷BOA., Y.PRK. ASK., 106/41, (18 Ra. 1313/8 Eylül 1895).

*Kile: Tahıl ölçmede kullanılan bir ölçektir. Bir kile tahıl, bir yağ tenekesinin alabileceği miktardır. Ancak kile yöreden yöreye değişebilmektedir. Örneğin İstanbul kilesi 18-20 okka arasındadır. Bu da yaklaşık olarak 25 kiloya tekabül etmektedir.

⁸⁸ Rıza Paşa, a.g.e., s.11.

yazdığı 30 Ocak 1893 tarihli yazıda, maliyenin sıkıntısını bildiğini ancak fabrikalar için gerekli olan bu aletlerin alımının tehir edilmesi durumunda devletin daha büyük bir maddi kayba uğrayacağını belirtmişti. Ayrıca aletler için gerekli olan meblağın on bin liralık kısmının Nizamiyeye ait paradan karşılanmasına dahi sıcak baktıklarını belirterek bu alımın tehir edilmesinin önüne geçmişti.⁸⁹ Sonuçta askeri cenahın yaptığı fedakârlık sonucu fabrikalar için gerekli malzemeler sipariş edilecekti. Rıza Paşa hükümeti bilgilendirdiği 21 Haziran 1893 tarihli yazısında, Feshane-i Amire ve inşa edilen yeni fabrika için sipariş edilen alet ve edevatın birinci kafflesinin Papayani Şirketine ait bir vapur ile yola çıkarıldığını belirtmişti.⁹⁰

Rıza Paşa hükümete yazdığı 16 Temmuz 1893 tarihli yazısında ise yeni inşa edilen fabrikanın ısmarlanan alet ve edevatlarının peyderpey gelmeye başladığını, geri kalan aksamın ise alanında uzman 3 kişi ile beraber iki hafta içerisinde geleceğini belirtmişti. Ayrıca tüm makinelerin bu uzmanlar marifetiyle yerlerine yerleştirileceğinin mukavelede yazılmış olmasından dolayı bu kişilerin gelmelerinin sağlanması için Osmanlı Devleti'nin Londra Sefirine gerekli tebligatın yapılmasını istemişti.⁹¹

Mevcut fabrikaların aktif hale getirilmesi ve bunlara ilaveten yeni fabrikalar inşa edilmesi çok geçmeden meyvelerini verecek ve dışarıya olan bağımlılık eskiye oranla azalmaya başlayacaktı. Örneğin 10 Eylül 1901 tarihinde Rıza Paşa, Dördüncü Ordu için gerekli olan levazımın bu fabrikalar tarafından üretildiğini ifade etmişti. Ayrıca daha önce Dördüncü orduya on bin adet fes gönderildiği gibi şimdi de on bin adet fesin gönderilmek üzere Nimet Hüda Vapuru'na yüklendiğini ifade ederek konu ile alakalı bir cetvel takdim etmişti. Cetvel göre, bir hafta içerisinde Fes, Bez ve İzmit Fabrikalarının ürettiği bazı mamuller ve adetleri şu şekildeydi:

Fes Fabrikası:

- 1- Çarşı fesi: 655 adet.
- 2- Asker fesi: 3305 adet.
- 3- Asker külahı: 945 adet.
- 4- Gömlek: 56 adet.

⁸⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 87/101, (14 C. 1310/30 Ocak 1893).

⁹⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 91/93, (9 Haziran 1309/21 Haziran 1893).

⁹¹ BOA., Y.PRK.ASK., 93/40, (2 M. 1311/16 Temmuz 1893).

5- Bel kuşağı: 24 adet.

6- Çorap: 931 çift.

Bez Fabrikası:

1- Çadır bezi: 4428,90 m.

2- Püskül: 1500 adet.

3- Çadır fular ipi: 246 çift.

4- Amerikan bezi: 12120,20 m.

İzmit Fabrikası:

Lacivert topçu fesi:7530 adet.⁹²

Mehmet Rıza Paşa'ya göre, en azından askerin ihtiyacı olan aba, çuha ve fes ihtiyacı bu fabrikalardan karşılandığından bu kalemler itibariyle dışarıya ihtiyaç kalmamıştı. Ayrıca bu fabrikalar sayesinde sadece askerin ihtiyaçları değil halkın ihtiyaçlarının karşılanması dahi mümkündü. Rıza Paşa konu ile alakalı yazdığı 8 Nisan 1899 tarihli raporunda özetle şunları söylemekteydi: Mütalaa ettiğimiz gazetelerde halkın ihtiyacı olan fesin Viyana'daki fabrikalara sipariş edildiğini görmekteyiz. Ancak Feshane-i Amire'nin başarısı ortadadır. Dolayısıyla halkın ihtiyacı olan fes bu fabrikalardan rahatlıkla karşılanabilir.⁹³ Rıza Paşa'nın bu önerisinin karşılık bulduğunu görmekteyiz. Zira 6 Kasım 1900 tarihinde Darü'l Aceze'de kalan kimseler için Feshane'den fes siparişi yapılmıştı.⁹⁴

Rıza Paşa'nın seraskerliği sırasında askeri elbiseler için de çalışmalar yürütülmüş ve elbiseler on boya çıkarılmıştı. Asker için dikilen elbiselerin 10 boya çıkarılması gerçekten önemli bir yenilik sayılmalıdır. Rıza Paşa hatıratında, asker için genelde üç boy halinde elbise yapılırken kendi seraskerliği döneminde bunu 10 boya çıkararak askere daha kullanışlı ve daha rahat bir elbise giyme imkânı sağladıklarını söylemektedir.⁹⁵ Rıza Paşa'nın yapmış olduğu bu değişiklik onun biraz da dünyayı takip etmesinin sonucu idi. Çünkü bu dönemde özellikle Avrupa'daki orduların askeri elbiseleri mercek altına alınmıştı. Örneğin oluşturulan bir askeri heyet

⁹² BOA., Y.PRK.ASK.,174/33,(26 Ca. 1319/10 Eylül 1901).

⁹³ BOA., Y.PRK.ASK., 149/45, (27 Za. 1316/8 Nisan 1899);Serasker Mehmet Rıza Paşa'ya göre, o günün şartlarında askerin kullandığı bir kilim devlete 27,5 kuruşa, bir çift çorap ise 100 paraya mal oluyordu. Ancak açılışında etkili olduğu fabrika sayesinde bu oran kilimde 8, 8,5 kuruşa, çorapta ise 50-55 paraya kadar düşmüştü. Geniş bilgi için bk.; Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.14.

⁹⁴ BOA., DH.MKT., 2425/82,(13 B 1318/6 Kasım 1900).

⁹⁵ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.13.

tarafından Avusturya ordusu incelenmiş ve 18 Mart 1894 tarihinde bir rapor hazırlanmıştı. Rapora göre, Avusturya Devleti askeri elbiselerde değişikliğe gitmiş, piyade sınıfının elbisesinin rengini değiştirmiş ve yeni bir üniforma kabul etmişti. Subay ve askere mahsus setre ve ceketlerin kulaklarına şeritler takılmış ve yine mevcut dar pantolonlar yerine bacağı sıcak tutan daha geniş pantolonlar kullanılmaya başlanmıştı. Raporda ayrıca subayların İngiltere, Almanya ve Romanya ordularında olduğu gibi daha hafif bir elbise giydiği belirtilmişti.⁹⁶

Asker için gerekli olan çizme ve kunduralar için de çalışmalar yapan Rıza Paşa'ya göre, göreve geldiği dönemde Beykoz'da bir tabakhâne mevcuttu ancak istifade edilemeyecek kadar harap olmuştu. Bu yüzden tüm koşum takımları için Almanya'dan kösele alınıyordu. Hatıratında, devletin sadece Almanya'dan değil Mariyano adlı bir tüccardan da kilosu 21 kuruşa kösele aldığını belirten Rıza Paşa, çekilen sıkıntılar ile alakalı da şu örneği vermektedir: *“O sırada askerimizin fazlasıyla ayakkabı ihtiyacı vardı ve bol miktarda kösele gerekiyordu. Durum Mariyano'ya ifade edildiği halde kendisi, ilk etapta parasının verilmesini şart koşarak kösele vermeye yanaşmadı. Durum seraskerliğe intikal edince kendisini makama çağırdım. Makama adaba aykırı bir şekilde şapkasını çıkarmadan girdi ve para verilmediği sürece kösele vermeyeceğini açık bir şekilde beyan etti. Maddi sıkıntının olduğu bir dönemde hem fahiş fiyat aldığını hem de sıkıntı çıkardığını belirttim. Ayrıca yaptığının hamiyete sığmayacağını belirterek kendisini kovmak zorunda kaldım.”* Tüm bu sıkıntılar üzerine, ham kösele hariç dışarıdan kösele alımına son verdiklerini ve Beykoz Tabakhânesi'nin ihyasını öncelikle ele aldıklarını söyleyen Rıza Paşa, bu bağlamda inşaat dairesi başkanlığında bulunan Ferik Abid Paşa'nın başkanlığında kurulan bir heyete Beykoz Tabakhânesinin keşfini yaptırmış ve burayı kısa zamanda hizmet verecek hale getirmişti. Ayrıca Muhasebat Daire Başkanlığında bulunan Saidüddin Paşa'nın refakatiyle Yedikule ve diğer tabakhânelerde ustalar dolaştırılmak suretiyle kösele imalatı yapılmış ve yine bu ustaların en mahir olanlarından bazıları Beykoz'a alınmıştı. Rıza Paşa'ya göre, bu sayede hem askeri ihtiyaçlar karşılanmış hem de ciddi bir tasarruf sağlanmıştı.⁹⁷

⁹⁶ BOA., Yıldız Tasnifi Perâkende Evrakı Yâverân ve Maiyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi(Y.PRK.MYD.), 14/81, (11 N. 1311/18 Mart 1894).

⁹⁷Rıza Paşa, a.g.e., s.14 vd.

Rıza Paşa'nın çalışmaları yalnızca bunlarla sınırlı değildi. Askerin ihtiyaçlarından olan önemli bir kalem de ekmektir. Bu bağlamda un sıkıntısını en aza indirebilmek için Unkapanı'ndaki fabrika ile özel olarak ilgilenen Rıza Paşa, öncelikle fabrikanın eski alet ve edevatlarını atılarak fabrikanın yeni sistemle çalışan alet ve edevatlarla donatılmasını sağlamıştı. Bu noktada kazanların tamamı, diğer gereçlerin ise bir kısmı Avrupa'dan getirilmişti. Bu sayede kapasitesi genişlemiş olarak çalışmaya hazır hale getirilen fabrikanın açılışına bizzat katılan Rıza Paşa, hükümeti bilgilendirdiği 4 Temmuz 1893 tarihli yazısında, kurban kesiminin ardından fabrikanın resmi açılışını yaptıklarını ve fabrikanın adeta yeniden yapılmış gibi olduğunu söylemişti. Yeni sistemle üretime başlayacak olan fabrikanın kapasitesi ile ilgili de bilgi veren Rıza Paşa, daha önce 600-650 çuval un olan kapasitenin 1200-1250 çuval una çıkarılacağını ve böylece merkezdeki askerin ihtiyacının yanı sıra Hicaz, Girit ve Trablusgarp'ta bulunan askerlerin un ihtiyacının da karşılanacağını belirtmişti. Ayrıca teknik açıdan fabrikanın mükemmel olduğunu ve bu muvaffakiyetin dost ve düşman herkese gösterildiğini sözlerine eklemiştir.⁹⁸

Bu arada Rıza Paşa'nın başkanlığında kurulan bir komisyonca, ekmek üretiminde bir standart belirlenecekti. Daha önce 100 kıyye* undan 135 ekmek imal edilirken yeni standarda göre, suyu artırmak suretiyle 145 ekmek imal edilecek ve bu rakamın altına düşülmeyecekti. Ayrıca Rıza Paşa ekmeğin sadece gramajı ile değil lezzeti ile de yakından ilgilenmekteydi. Rıza Paşa'ya göre, gösterilen gayretler sonucunda ekmek artık daha güzel ve daha lezzetliydi. Daha önceleri 16-20 kuruşa satılan ve kimse tarafından rağbet edilmeyen asker ekmeği, piyasada 32 kuruşa satıldığı halde büyük ilgi görüyordu. 1 Nisan 1899 tarihinde fabrika'nın son durumunu ve yapılan üretimi bizzat teftiş eden Rıza Paşa, fabrikanın her açıdan mükemmel olduğunu, askere birinci sınıf ekmek sağlamak için gereken tüm şartları taşıdığını ve bu durumun bir iftihar vesilesi olduğunu belirten raporunu ve yine fabrikadan aldığı ekmek numunelerini saraya takdim etmişti.⁹⁹ Ancak Rıza Paşa'ya göre, yapılan çalışmaların devlete hatırı sayılır bir menfaat temin etmesi bazı kesimleri rahatsız etmişti. Bu bağlamda Rusya sefareti baş tercümanı Musiv

⁹⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 92/23, (19 Z. 1310/4 Temmuz 1893).

*Yaklaşık 1300 gramlık ağırlık ölçüsü birimi, okka.

⁹⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 149/20, (20 Za. 1316/1 Nisan 1899);

Maksimof, bizzat Rıza Paşa'nın evine kadar gelerek Rus unlarının alınmasını istemiş ve aksi takdirde seraskerlikten uzaklaştırılacağını söyleyerek Paşa'yı tehdit etmişti.¹⁰⁰

1894 yılına gelindiğinde müteahhitler Kosova Vilayeti dâhilinde bulunan Taşlıca, Yenipazar ve Koçana gibi askeri birliklerin erzakını kesecek ve ramazan ayının da yaklaşması münasebetiyle asker erzaksız kalma tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktı. Müteahhitler, borç vermelerinin mümkün olmadığını ve erzak verebilmek için mutlaka para verilmesi gerektiğini şart koşmuşlardı. Kosova Komutanlığının sıkıntıyı seraskerliğe arz etmesi ile Rıza Paşa durumu 2 Mart 1894 tarihinde hükümete bildirecekti. Yazısında müteahhitlerin sert bir şekilde uyarılarak devletin denetimine alınması için maliye memurlarına tebligat yapılmasını isteyen Rıza Paşa, sıkıntının çözülmesi için de istirahatda bulunacaktı.¹⁰¹ Ancak erzak sıkıntısının sonraki yıllarda da devam etmesi, mevcut duruma kalıcı bir çözüm üretilmediğini göstermektedir.¹⁰²

Serasker Mehmet Rıza Paşa'ya göre, maddi sıkıntının sebebi sadece müteahhitler değildi. Ona göre, parasız, pulsuz ve lüzumsuz asker sevkıyatı yapılıyor ancak tüm ısrarlara rağmen yapılan bu sevkıyatlar için istenen meblağ verilmiyordu. Bu tip durumlarda bir serasker olarak direttiği zaman sert bir şekilde "*Sen para işine karışma. Onu Bab-ı Âli düşünecektir!*" hitapları ile karşı karşıya kalıyordu. Askerlerin öldürücü sıcaklarda ve tahammül edilmez soğuklarda evlerinden, çocuklarından ayrı lüzumlu lüzumsuz, parasız pulsuz sefil bir halde bir oraya bir buraya sevke mecbur olmasının kalbini derinden yaraladığını söyleyen Rıza Paşa, ancak her şeye rağmen yılmadan bu şartları değiştirebilmek için imkân nispetinde çalıştığını ifade etmektedir.¹⁰³

Maddi sıkıntılar olsa da ordunun bu olumsuz durumdan etkilenmemesi ve idarenin en güzel şekilde icrası için askeri cenaha ciddi iş düşmekteydi. Bu iş de başarılmış olacak ki Serasker Mehmet Rıza Paşa 15 Eylül 1894 yılında Padişaha yazdığı yazıda özetle şunları söylemekteydi: Her tarafta askeri idarenin güzel bir şekilde cereyanına itina olunmaktadır. İkinci ve Dördüncü Ordu ile Selanik, Kosova havalisi ve yine Yunan hududunda bulunan askerlerimizin istirahatları yolundadır.

---

¹⁰⁰ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.15 vd.

¹⁰¹ BOA., Y.PRK.ASK., 97/21, (24 Şaban 1311/2 Mart 1894).

¹⁰² 12 Mart 1898 tarihli bir belgede, askerin peksimet ihtiyacı olduğu ve bunun Ağaçakof adlı bir müteahhit tarafından karşılanması için girişimlerde bulunulması rica edilmekteydi. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK.MYD., 20/106, (18 L. 1315/12 Mart 1898).

¹⁰³ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.19.

Diğer ordu ve firkalardan bu hafta henüz telgraf alınmamış olsa da Allah'ın inayeti ve Padişah Efendimizin gayretleriyle oralardan da hâlihazırda olumsuz bir durum aksetmemiştir. Maddi sıkıntıları ise aşmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda Yanya'da bulunan taburların ihtiyaçlarının karşılanması için Üçüncü Ordu Komutanlığı bilgilendirilmiştir. Ayrıca Yedinci Ordu ile Hicaz Fırkasının ihtiyaçları İstanbul'dan Saadet Vapuru ile gönderilmiştir.¹⁰⁴

O günün şartlarında asker için gerekli olan yağ ise Sibiry'a'dan tedarik ediliyordu. Rıza Paşa'ya göre, askeri cenahın gayretleri ile bu usul da terk edilerek yağın memleket dâhilinden sağlanması yoluna gidilmişti.¹⁰⁵ Bu bağlamda yurt içerisinde üretilen yağın ihracına da sınırlama getirilmişti.¹⁰⁶ Osmanlı son dönem devlet adamlarından Sait Paşa'ya göre, bağımlılıktan kurtulabilmek için Anadolu içlerinde yerli sanayiler inşa edilmeliydi.¹⁰⁷ Rıza Paşa'nın faaliyetlerine bakıldığında, öz kaynaklara yönelmek noktasında ciddi bir gayretin olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak yağ sorununun da tam anlamıyla çözüldüğü söylenemezdi. Zira askerin kullandığı silahların yağlanması için 11 Ocak 1902 tarihinde Krupp Fabrikasına yağ siparişi verilmişti.¹⁰⁸

Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın faaliyetleri arasında Osmanlı ordusunun kullandığı silahlar ve bu silahların günün koşullarına cevap verebilmesi meselesi de vardı. O dönem ordunun elinde genellikle Schneider ve Winchester tüfekler vardı ve uzun zamandır kullanılmakta olan bu silahların gözden geçirilmesi gerekiyordu. Bu yüzden Mehmet Rıza Paşa bu silahların ne durumda olduğunun tetkik edilmesini istemişti. Bu emir üzerine kurulan komisyon silahları ustalar marifetiyle tetkik etmiş ve silahların ordunun kullanımına uygun olmadığı sonucuna ulaşmıştı. 16 Ocak 1892 tarihinde hazırlanan raporda, bu silahların tamiri yoluna gitmenin de pahalıya mal olacağı belirtildiğinden ordunun kademeli olarak daha iyi olduğu kabul edilen mavzer tüfeklerine geçmesine karar verilmişti. Böylece bu tarihten itibaren orduda

---

¹⁰⁴ BOA., Y.PRK.ASK., 100/26, (14 Ra. 1312/ 15 Eylül 1894).

¹⁰⁵ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.17

¹⁰⁶ BOA., DH.MKT., 541/38, (8 R. 1320/15 Temmuz 1902).

¹⁰⁷ Zekeriyâ Kurşun, **Küçük Mehmed Said Paşa(Siyasi Hayatı, İcraatı ve Fikirleri)1838-1914**, M.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1991, s.142.

¹⁰⁸ BOA., Y.MTV., 238/59, (11 L. 1320/11 Ocak 1902).

mavzer silahların sayısı hızla artmaya başlayacaktır.¹⁰⁹ Ancak mavzer tüfekleri devlete pahalıya mal olmaktadır. Bu silahların devlete daha ucuza mal olması için de çalışmalar yaptığını belirten Rıza Paşa, kontratta değişikliğe giderek tüfek başına 63 kuruşluk bir indirim yaptığını ve bu sayede hazinenin ciddi oranda tasarruf etmesini sağladığını ifade etmektedir.¹¹⁰

Ancak ordunun modernizasyonu bağlamında Osmanlı Devleti'nin yeni silahlar satın almaya başlaması doğal olarak silah fabrikaları arasında rekabet yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu yüzden fabrika sahipleri ya bizzat kendileri ya da aracılar göndermek suretiyle yetkili kimselerin kapılarını aşındırmaktaydılar. Bu açıdan en yüksek askeri merci olması hasebiyle Serasker Mehmet Rıza Paşa da zaman zaman bu tip durum ve kişilerle muhatap olmak zorunda kalmaktaydı. Örneğin devletin bir başka fabrikaya şarapnel ısmarlaması Krupp Fabrikası'nı rahatsız etmişti. Bu yüzden fabrika yetkilisi olan Huber Biraderler, Rıza Paşa ile görüşüp kendi fabrikalarının tercih edilmesini istihham etmişlerdi. Bu kişilere göre, diğer fabrikalar hem güven telkin etmiyor hem de siparişleri zamanında teslim etmiyorlardı. Ayrıca kendi fabrikaları olan Krupp Fabrikası tercih edilmezse Osmanlı topçuluğunun mükemmelliğine hanel gelmiş olacaktı.¹¹¹ Fabrika yetkililerinin bu çabaları etkili olacak ve sonraki dönemler bu fabrikaya siparişler verilmesine devam edilecekti. Örneğin 30 Eylül 1903 tarihinde Krupp Fabrikasından 7500 liralık bir alım gerçekleştirilecekti.¹¹²

---

¹⁰⁹ BOA., Y.MTV., 58/31, (15 C. 1309/16 Ocak 1892); Serasker Rıza Paşa, sonraki yıllarda da yeni silahları araştırmaya ve Osmanlı ordusuna kazandırmak için çalışmalara devam edecektir. Örneğin 1900 yılında Viyana'da bulunan Osmanlı Ateşemiliteri Erkan-ı Harbiye Yarıbayı Nazif Bey Mannlicher şirketinin icat ve imal ettiği iki yeni revolver hakkında şu bilgileri vermekteydi: Bu revolverlerden birisi 7 fişek atacak kapasitede iken daha küçük ebatlara sahip olan ikincisi otomatik olduğundan fişeklerin hepsini birden atabilmektedir. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK.MYD., 23/36, (11 R. 1318/8 Ağustos 1900).

¹¹⁰Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.19; Serasker Rıza Paşa döneminde fişeklerde meydana gelen çatlaklar ise bir başka sorundu. Bunun üzerine sorunun araştırılması için Tophane Müşiri Şakir Paşa görevlendirilmişti. Yapılan tahkikat neticesinde fabrikaların ihmali olduğu saptanmış ve fabrikaların uyarılması kararı alınmıştı. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK.MYD., 20/33, (24 C. 1315/20 Kasım 1897).

¹¹¹ BOA., Y.EE., 109/18, (2 L. 1316/13 Şubat 1899).

¹¹² BOA., Y.PRK.ASK., 205/5, (8 B. 1321/30 Eylül 1903).

b-Maliye Komisyonu Başkanlığı

Osmanlı Devleti 93 Harbi ile sadece toprak kaybına uğramamış aynı zamanda ekonomik açıdan da ciddi sıkıntılar içerisine düşmüştü. Bu savaşın yükü ve Berlin Antlaşması ile Rusya'ya verilen ağır tazminat durumu biraz daha kötüleştirirken 1881 yılında kurulan Duyun-u Umumiye İdaresi devletin ekonomik bağımsızlığına ciddi darbe indirmişti. Bunun yanı sıra 1896 sonrasında ülkeye giren yabancı yatırımlar getirdiğinden fazlasını götürmüştü.¹¹³ Bu süreçte II. Abdülhamit ise hem israf yollarını kesmeye çalışmış hem de maddi sıkıntıların çözümüne yönelik çareler aramaya devam etmişti. Kurulan “*Maliye Komisyonu Âlisi*” aranan bu çarelerin bir sonucuydu. Serasker Mehmet Rıza Paşa, seraskerliği müddetince kurulmuş olan bu komisyonun üç kez başkanlığına getirilmişti.¹¹⁴

Mehmet Rıza Paşa'ya göre, bir devletin kuvveti ekonomisine bağlıydı. Maliyenin iyi olmadığı bir devlette ordunun gücünden söz edilemezdi. Maliyesi iyi olan devletin askeri gücü de iyi olur ve bu iki güç devletin siyasi gücünü belirlerdi. Bu yüzden askeri bütçeye gereken özen gösterilmeliydi. Başka devletlere bakıldığında askeri bütçeler her yıl artırılarak ve itiraz edilmeksizin kabul edildiği halde Osmanlı Devleti'nde artırılmak şöyle dursun mevcut haline dahi dokunulurdu. Rıza Paşa, Ali Saib Paşa zamanında hazırlamış oldukları askeri bütçenin onaylanmadığını ve maliye komisyonu başkanı olarak bütün gayretlerine rağmen istenen zammın yapılmadığından yakınır. Paşa ayrıca diğer nezaretlerin istekleri ve bütçeleri muntazam bir şekilde verildiği halde yaklaşık 7.500.000 tutarındaki askeri bütçenin ancak 5.5 milyonunun verildiğini ve bu miktar da zamanında verilmediğinden açığın her sene büyüdüğünü ve askerinin ihtiyacının şiddetlendiğini söylemektedir. Örneğin müfettişlerce yapılan tetkikler sonucunda, 1891-1904 yıllarını kapsayan zaman diliminde askere verilmesi gereken 20.240.000 liranın verilmediği anlaşılmıştır.¹¹⁵ Rıza Paşa'nın tek tesellisi ise askeri bütçeden 20.240.000 lira kısılmak suretiyle hazinenin kara geçmiş olmasıdır. Hiçbir nezaretin maliyeye bu çapta gelir sağlamadığını ve bu durumun hem bir iftihar vesilesi hem de diğer

---

¹¹³ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme(1820-1913)**, 2. Bs., Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1994, s.62 vd.

¹¹⁴ İrtem, **Sultan Abdülhamit ve Yıldız Kamarillası**, s.321-322; Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.44.

¹¹⁵ 1891-1904 yılları arasındaki Nizamiye Hazinesinin Bütçeleri için bk.; Rıza Paşa, **a.g.e.**, Ek Cetvel, s.96 vd., Aydın, **a.g.e.**, s.89 vd.

nezaretler için iyi bir örnek teşkil ettiğini belirten Rıza Paşa, bu başarının hükümet tarafından da görüldüğünü ve takdir edildiğini belirtmektedir.¹¹⁶

Serasker Mehmet Rıza Paşa 13 Kasım 1898 tarihli yazısında, Osmanlı Maliyesi'nin kötü durumda olduğu varsayımıyla bazı tedbirler ileri sürüyordu. Rıza Paşa'ya göre, bu mühim sorunun çözümü için gelir ve gider birbirini dengeleyecek şekilde ayarlanmalı idi. Ayrıca hesapta olmayan ihtiyaçlara karşılık olabilmesi için gelir her zaman fazla kalacak şekilde ayarlanmalı ve kimsenin mağdur olmamasına dikkat edilmeliydi. Bunun için de gerçek anlamda sağlam bir bütçe vücuda getirilmeliydi. Çoğu kez veriler mali durumun iyi olduğunu, hatta gelirlerin fazla olduğunu gösterse de maliyenin mevcut hali bir şeylerin yanlış gittiğini ortaya koyduğundan bu durumda ne bütçeye ne de bütçeyi yapan kişilere itimat olunabilirdi. O halde bütçenin güzel neticeler verebilmesi için ciddi tedbirler alınmalıydı. Padişah'tan çoğu kez maliyenin iyi durumda olmasının ne kadar önemli olduğunu duyduğunu belirten Rıza Paşa'ya göre, böyle olması kendisinin de en büyük arzusuydu.¹¹⁷

Rıza Paşa'nın reisliğindeki komisyonca hazırlanan 20 Nisan 1905 senesine ait maliye bütçesi ve muvazene cetveli ile Rıza Paşa'nın sunduğu rapor hükümet tarafından kabul edilmişti. Rıza Paşa cetvelle birlikte sunduğu arızasında bütçenin açık vermemesi için bazı tedbirlerden de bahsetmişti. Buna göre: Hesaplar titizlikle yapılmalı ve doğru olmasına itina gösterilmeliydi. Ayrıca lüzumsuz bazı memuriyetler kaldırılmalıydı.¹¹⁸ Maliyenin iyileştirilmesi mevzuuna hatıratında da değinen Rıza Paşa bazı öneriler sunmuştu. Bu önerileri şu şekilde maddeleştirmek mümkündür:

- a- Bir milletin maliyesinin selameti, gelirinin fazla, giderinin ise az olması ile mümkündür.
- b- Mevcut varidat yılı içerisinde mali sandıkların içerisine konmalı ve buna itina edilmelidir. Aksi durumda açık kapanmayacağı gibi farkın büyümesi de kaçınılmaz olacaktır.

---

¹¹⁶ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.28 vd.

¹¹⁷ BOA., Y.PRK.ASK., 146/52, (28 C. 1316/13 Kasım 1898).

¹¹⁸ BOA., Y.A. HUS., 486/77, (14 S. 1323/20 Nisan 1905).

- c- Varidatı vergi ile artırmak yoluna gidilmemelidir. Zira millet perişandır ve buna güç yetirememektedir.
- d- Vergiyi artırmak yerine orman ve madenlerden usulü dairesinde istifade etmek, ihracata önem vermek ve hususi masrafı kısmak daha doğrudur.
- e- Yapılması gereken bir diğer önemli iş ise kadro meselesine el atmaktır. Doğru olan bu konuda kanunlara riayet edilmesidir.¹¹⁹

Hatıratının son kısmına kendi dönemi ile alakalı mali cetvelleri ekleyen Rıza Paşa, mukayese yapmayı da ihmal etmez. Buna göre, 1890 senesine ait Osmanlı umumi kuvveti müşirler de dâhil 195.183 askerden ibarettir ve her ferde tahakkuk eden masraf 2592 kuruştur. 1905 senesinde ise umumi kuvvet müşirler de dâhil 296.139 kişiden ibaret iken kişi başına tahakkuk eden masraf 2049 kuruştur. Yani umumi kuvvet arttığı halde tahakkuk eden para azalmıştır. Rıza Paşa, asker sayısındaki artışa rağmen masrafın bu derece düşmesini kendi döneminde çuha, yün, un, fes ve benzeri şeylerin içeriden tedarik edilmesine bağlamaktadır. Bu sayede hem daha ekonomik hem de daha temiz ürünler elde edilerek askeri bütçeye ciddi anlamda fayda sağlanmıştır.¹²⁰

Maliye Komisyonu başkanlığı sırasında tüm gayretlerine rağmen birçok engelle karşılaştığını ifade eden Rıza Paşa, başkanlığının son döneminde biraz da İzzet Paşa'nın telkinleri ile Padişah nezdinde karalanmaya çalışıldığını ve komisyonda bulunduğu bir sırada İzzet ve Tahsin Paşaların komisyona gelip bir takım hoş olmayan tebligatta bulduklarını ifade etmektedir. Bu duruma fena halde bozulduğunu aktaran Rıza Paşa şunları söylemektedir: “...Süngüsünde kuvvet olmayan bir devletin cihet-i siyasiyesi de pek bozuk olur. İşte bu sebeple Avrupa'ya karşı cihet-i siyasiyece neye teşebbüs edilse muvaffak olunamıyor ve haysiyet-i milliyemiz de mecruh oluyor. Devleti bir gemi farz etsek içinde bizler bulunuyoruz. Kaptanı da padişaktır. Maatteessüf beyan ederim ki gemi fırtınaya tutulmuş, pusulası yok, hangi noktada bulunduğunu tayin için rasat aleti dahi yok. Dümneninin bir zinciri kırılmış. Büyük bir tehlikeye doğru gidiyoruz. Sad hezar teessüf ki kimsenin de fark ettiği yok.”¹²¹

¹¹⁹ Rıza Paşa, **a.g.e.**, Ek Cetvel, s.96 vd.

¹²⁰ Rıza Paşa, **a.g.e.**, Ek Cetvel. s.96 vd.

¹²¹ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.44.

c- Ekonomik Sıkıntılar Karşısındaki Tutumu

Osmanlı Devleti'nin mali durumuna paralel olarak askerlerin maaş ve haftalıklarının ödenmesinde ciddi sıkıntılar yaşanmaktaydı. Rıza Paşa'ya göre, asker noksan, taburlar harap, subayların hali perişan, asker ise sefil ve başıbozdu. Maliye haftalık tahsisatları bile vermektен acizdi. Vatanın bekası için devletin temel direği olan Osmanlı askeri tamamen yabancı ülkelere muhtaç bir halde bulunuyordu. Merkez taşradan, taşra ise merkezden daha fakir, kimsesiz ve ruhsuz idi. Nereye bakılsa bir kasvet, bir karanlık göze çarpıyordu.¹²²

O dönem subay olan ve sonraki yıllarda hatıralarını yazan İsmet İnönü ve Kazım Karabekir de Rıza Paşa'yı teyit eder şeyler kaleme almışlardır. Bu subaylara göre, maaşlar düzenli ödenmiyordu. O dönemin subaylarından İsmet Paşa (İnönü), maaşların düzenli olarak verilmemesinden daha çok yapılan ayırmadan rahatsızdır. İsmet Paşa'ya göre, maaşlar iki ayda bir verildiğinden geçim sıkıntısı subaylar arasında şiddetliydi. Merkezde bulunanların ve ordu Komutanına veya saraya yakın olanların her ay maaşı tam verildiğinden, bu durum diğer subayları rahatsız ediyor ve ruh inzibatlarını temelinden sarsıyordu. Ordunun binbaşından yukarı kademesi genellikle tenkide uğradı. Ancak Üçüncü Ordunun maaş, giyim ve kuşam açısından kendilerine göre daha iyi olduğunu ve bunun ayırım yapılmasından ziyade bu ordunun kendilerine göre daha çetin şartlara sahip olmasından kaynaklandığını belirten İsmet Paşa'ya göre, Sultan Abdülhamit çetin şartlar içerisinde bulunan ordulara daha çok ihtimam göstermekteydi.¹²³ Kazım Karabekir ise maaşların yılda üç dört aylığa indiğini ve bütçe açığının memur, emekli ve yetimlerin maaşlarından kısmak suretiyle kapandığını, buna mukabil mensupların ve işini bilenlerin ekonominin bu zor durumundan etkilenmeden maaşlarını muntazaman aldıklarını söylemektedir.¹²⁴

Aslında seleflerinden kötü bir maliye devralan ve tasarruf mevzuunda onlara göre bir dereceye kadar daha dikkatli olan II. Abdülhamit de bu durumun farkındaydı. Ancak sorunlar çözülemediğinden gerek halk tabakalarında gerek askerler arasında hoşnutsuzluklar artmaya devam etmişti.¹²⁵ Daha sonra bu dönemi değerlendiren

---

¹²² Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.12.

¹²³ İsmet İnönü, **a.g.e.**, s.26/56.

¹²⁴ Kazım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909**, Emre Yay., İstanbul, 1993,s.55.

¹²⁵ Ongunsu, **a.g.m.**, s. 79.

“Bozkurt” adlı kitabın yazarı Armstrong, maaşlarının düzenli verilememesinin askeri farklı arayışlara ittiğini belirtir. Ona göre, dağa çıkan Resneli Niyazi ve Enver Bey’e, subayların akın akın katılması, yıllarca verilmeyen maaşların oluşturduğu hoşnutsuzlukla alakalı idi.¹²⁶

Subay maaşlarının yanı sıra askeri ihtiyaçları karşılamak için verilmekte olan haftalıkların da düzenli olarak ödenmemesi Serasker Mehmet Rıza Paşa’yı gerçekten rahatsız etmekteydi. Rıza Paşa’ya göre, haftalıklar aksatılıyor ve süre 15 gün ve üzerine çıkıyordu. Ayrıca verilen miktar yeterli olmadığı halde bunun da ertelenmesi askeri olumsuz etkiliyordu. Hal böyle olunca Rıza Paşa da haftalıkların tehir edilmemesi için Bab-ı Âli’ye emir verilmesi için birçok defa Padişah’a istirhamda bulunmak zorunda kalıyordu.¹²⁷ Ne var ki aradan yıllar geçse de bu sorun tam olarak çözülemeyecek ve haftalıkların ödenmesinde sıkıntılar yaşanmaya devam edecekti.¹²⁸

Serasker Mehmet Rıza Paşa hatıratında, seraskerliği müddetince maddi sıkıntılar ile uğraşmak zorundan kaldığından bahsetmektedir.¹²⁹ Gerçekten de Dördüncü Ordudan Derviş Paşa’nın seraskerliğe gönderdiği yazı, sıkıntılarının ciddi olduğunu ve Rıza Paşa’nın haklılığını ortaya koymaktadır. 16 Kasım 1895 tarihli yazıda, çekilen sıkıntılar yüzünden askeri idarenin bütün bütün açık kaldığından söz edilirken mevsime de dikkat çekilerek kışın yaklaşmasından dolayı levazım tedarikinin ve celbinin zorlaşacağı ve bu noktada sıkıntının daha da artacağından bahisle acil olarak 30 bin liraya ihtiyaç duyulduğunun altı çiziliyordu.¹³⁰ Rıza Paşa’nın konuyu sadarete taşınması üzerine Dördüncü Ordunun ihtiyaçlarının karşılanması yoluna gidilecektir.¹³¹

¹²⁶H.C. Armstrong, **Bozkurt**, Arba Yay., İstanbul, 1996, s.19.

¹²⁷BOA., Y.PRK.ASK., 109/68, (1313 Ş. 08/ 24 Ocak 1896).

¹²⁸ 1902 yılına gelindiğinde Rıza Paşa’nın yine benzer şikâyetleri olduğu görülmektedir. Rıza Paşa hükümete yazdığı yazıda, haftalıkların tehiri ile beraber askere günlük olarak verilmekte olan erzak ve eşyanın toplamının bir milyon liraya çıktığını ancak dört seneden beri buna mahsuben bir akçe bile alamadıklarını söyleyecektir. Ayrıca Nizamiye Hazinesi için yetmiş ikibin altıyüz üç lira 8 kuruş gerektiği halde bu miktarın hiç olmazsa yarısının verilmesi için padişah ile görüştüğünü ve padişahın da gereğinin yapılmasını istediğini ifade edecektir. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK.ASK., 184/85,(19 C. 1320/23 Eylül 1902).

¹²⁹ Elbette bu durum tüm döneme şamil edilemez. Zaman zaman askeri ihtiyaçlar için gerekli meblağlar ayrılıyordu. Serasker Mehmet Rıza Paşa’nın ifadesine göre, 1892 yılının Eylül ayında askeri ihtiyaçlar bağlamında sıkıntı yaşanmamıştı. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK.ASK., 84/74, (8 S. 1310/ 1 Eylül 1892).

¹³⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 108/51, (28 Ca. 1313/ 16 Kasım 1895).

¹³¹ BOA., A.MKT.MHM., 613/15,(1 C. 1313/19 Kasım 1895).

Her Şeye rağmen askerin başta Ramazan ayları olmak üzere yılın her döneminde rahat etmesi için ciddi ihtimam gösteren Rıza Paşa, maddi sıkıntılar yüzünden bunu gerçekleŐtirmekte zorlandığını ifade etmektedir.¹³² 21 Mart 1896 yılında Rıza Paşa'nın yine maddi sıkıntılardan dolayı Padişaha Őikâyette bulunduğunu görmekteyiz. Nizamiye Hazinesi için kararlaştırılan meblağın 141.200 lira olduğu halde arŐamba günü verilmesi gereken haftalıkların verilmeyerek ertelendiğinden dert yanan Rıza Paşa'ya göre, haftalıkların aksaması ile askeri idarede bazı müşkülâtlar çıkıyor ve bu durum düzen ve intizamı sekteye uğratiyordu. Bu konuda Maliye Bakanlığına emir verilmesini isteyen Rıza Paşa, hiç olmazsa bir haftalığın verilerek askerin biraz olsun rahatlatılmasını istemekteydi.¹³³

Dördüncü Ordu'dan Derviş Paşa'nın söylediklerinin yanı sıra Üçüncü Ordu Komutanı Fevzi Paşa'nın söyledikleri de durumun vahametini ortaya koymaktadır. Saraya yazdığı 1 Ağustos 1899 tarihli yazısında, askeri ihtiyaçlar için acilen para gönderilmesini isteyen Fevzi Paşa'ya göre, ordunun sıkıntı çekmemesi için Selanik, Manastır ve Kosova Vilayetlerine gerekli tebligat yapılmış ancak bu vilayetlerin, masrafı karşılamaya güçleri yetmediği gibi tahammüllerinin de kalmadığı anlaşılmıştı. Ayrıca defalarca seraskerlik makamına baŐvurulduđu halde burası da maksadı temine yarayacak bir Şey yapamadığından mecbur kalınarak makamı âliye müracaat edilmişti. Mevcut vilayetlerin durumu ortada olduğundan ve bu yüzden işlerin götürülmesi artık imkânsız hale geldiğinden acilen bir tedbir düşünölmeliydi.¹³⁴ Gelineen noktada ordu Komutanları seraskerlik makamından ümitlerini kesmiŐ olacaklar ki o makamı atlayarak meramlarını anlatmaya başlamışlardı. Bu olay, aynı zamanda Rıza Paşa'nın bir serasker olarak ne gibi sıkıntılar yaŐadıđını göstermesi bakımından dikkate değer olsa gerektir.

1901 yılına gelindiğinde de askerin benzer sıkıntılar içerisinde olduğunu görmekteyiz. Mehmet Rıza Paşa 30 Temmuz 1901 tarihli yazısında, yine ödenmesi kararlaştırıldığı halde devamlı ertelenen haftalıklardan dert yanmaktadır. Bu durumu tahsilât komisyonu başkanı Mustafa Paşa'ya da bildirdiğini ve kendisinden çözüme yönelik söz aldığını ancak yine de haftalıkların ödenemediğini söyleyen Rıza Paşa,

---

¹³² BOA., Y.PRK. ASK.,109/68, (7 Ő. 1313/23 Ocak 1896).

¹³³ BOA., Y.PRK.ASK., 110/56, (6 L. 1313/21 Mart 1896).

¹³⁴ BOA., Y.PRK.ASK., 153/73, (23 Ra. 1317/ 1 Ağustos 1899).

diğer dairelerin paralarının aksatılmadığından bahisle haksızlığa uğradıklarını ifade etmekteydi.¹³⁵

Ancak Rıza Paşa'nın tüm yakınmalarına rağmen haftalıkların ödenmemesi problemi sonraki yıllarda da devam edecektir. 1904 yılında Rıza Paşa padişaha yazdığı yazısında, haftalıkların ödenmemesinden dolayı ciddi sıkıntıları olduğunu ve hiç olmazsa bu tutarın bir miktarının ödenmesini istirham edecektir. Ayrıca haftalıkların tehiri ile beraber diğer günlük ihtiyaçlar da dâhil edildiğinde meblağın bir milyon lirayı aştığını ancak bu miktarın bir akçesini dahi alamadıklarını ifade edecektir.¹³⁶

Haftalıklarla alakalı bir problem de haftalıkların 52 hafta üzerinden değil de 48 haftadan hesaplanmasıydı. Bu yüzden Rıza Paşa 16 Eylül 1901 tarihli yazısında, Maliye Nezareti'nin yanlış hesaplar yaptığını ve bu hatanın düzeltilerek haftalıkların 52 haftaya göre hesaplanmasını istemişti. Yazısında, hem haftaların yanlış hesaplandığını hem de haftalıkların ödenmeyerek bir sonraki yıla devrettiğini ifade eden Rıza Paşa, askerın parası olan 872 bin kûsür lira için irade çıktığı halde bu paradan bir pul bile alınamadığını ve bu durumun askeri idareyi daha da müşkül duruma düşürdüğünü belirtmişti.¹³⁷

Yaşanan bunca mali sıkıntıya rağmen bu olumsuz durumu askeri idareye yansıtılmaya gayret ettiğini söyleyen Rıza Paşa'ya göre, görevi süresince asker mevcudu eskisine göre bir hayli arttığı ve askeri bütçe sabit kaldığı halde, bu dönemde Yunanistan ile savaşa girilmiş ve başarı kazanılmıştı. Bu savaş için birçok levazım tedarik edildiği gibi savaş sonrası da gerekli araç ve gereç temin edilebilmişti.¹³⁸ Paşa'ya göre, bu sıkıntıların aşılmasında en büyük etken kendi yağlarında kavrulmayı düstur edinmiş olmalarıydı.¹³⁹

---

¹³⁵ BOA., Y.PRK. ASK., 171/85, (13 R. 1319/ 30 Temmuz 1901).

¹³⁶ BOA., Y.PRK-ASK., 184/85, (1904).

¹³⁷ BOA., Y.PRK.ASK., 174/77, (2 C. 1319/16 Eylül 1901).

¹³⁸ Rıza paşa, **a.g.e.**, s.30-31.

¹³⁹ 19 Ocak 1902 yılında Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın sunduğu cetvele bakılacak olursa, O'nun sorumluluğunda bulunan bez ve fes fabrikaları gayet iyi çalışmaktadır. Bir haftada yapılan mamullerin cins ve miktarı dahi askerın ekonomiye ciddi katkıda bulunduğunu göstermektedir. Cetvelde bir hayli mamul belirtilmişse de sadece bir kaçına bakmak düşüncemizi teyit etmeye yetecektir. Örneğin bir hafta içerisinde üretilen dokuma fanila adedi 3550 adet iken asker fesi 3329, asker çorabı 415, çadır bezi ise 11403,9 adettir. Geniş bilgi için bk.;BOA., Y.PRK.ASK., 178/55, (9 L. 1319/19 Ocak 1902).

Gerçi Rıza Paşa maddi sıkıntıları altında bulunanlara yansıtılmaya özen gösterse de bu üstündekiler için geçerli değildi. Zira bu durum çoğu kez sadrazam ile arasının bozulmasına neden oluyordu. Bu konuda Rıza Paşa'nın en uyuşmadığı kişi şüphesiz Said Paşa'ydı. Said Paşa sırf bu yüzden istifa edince yerine geçen Mehmet Ferit Paşa ile de Rıza Paşa'nın arası askerinin ihtiyaçları yüzünden bozulacak ve meydana gelen tartışmalar neticesinde Sadrazam Ferit Paşa, Rıza Paşa'yı padişaha şikâyet etmekle tartışmaları saraya taşıyacaktı. Sadrazam Ferit Paşa 19 Nisan 1903 tarihli şikâyet yazısında, Vükela Meclisinin toplanarak bazı konuları görüşmeye başladığını ve bu arada yeni sevk edilen askerlerin masraflarının ne suretle tedarik edileceği meselesine gelindiğinde Rıza Paşa'nın birden hiddetlendiğini ve hiddetlenmekle de kalmayıp herkesi tehdit etmeye başladığını iddia etmekteydi. Rıza Paşa'ya gereken cevabın verildiğini ancak Paşa'nın bu yaptığının meclis adabına uymadığını söyleyen Sadrazama göre, görüşmeler devam etmiş ve bu bağlamda söz alan Rıza Paşa gerçeği yansıtmayan beyanlarda bulduktan sonra: “*Umuru maliyeyi düşünmem, para meselesini nazara almam, sınırlamayı kabul etmem*” gibi sözler sarf etmişti.¹⁴⁰ Bu gelişmelere rağmen II. Abdülhamit kabineyi bozmayacak ve ikili 1903 yılından 1908 yılına kadar birlikte çalışacaklardır. Bu süreçte Mehmet Ferit Paşa'nın bir vesileyle “*Rıhtımdaki sırk hamallarına gıpta ediyorum.*” demesi mevcut durumdan hoşnutsuzluğunu gösteren bir emare olsa gerektir.¹⁴¹

Serasker Mehmet Rıza Paşa ise hatıratında, mecliste hırçınlaştığını ve kendini kaybettiğini doğrularken bu kadar çok hiddetli olmasını şartların ağırlığına bağlamaktadır. Zira bütün uğraşlara rağmen ekonomik sorunlar bir türlü aşamıyor, gerek merkezde gerek taşrada askeri idarenin düzenli bir şekilde cereyanı zorlaşıyordu. Rıza Paşa'ya göre, idarede çekilen sıkıntılardan dolayı ilgili komutanlıklardan gelen ve toplamı ciltler teşkil eden feryatlar, şikâyetler defalarca Bab-ı Âli'ye ve Maliye Bakanlığına yazıldığı halde sonuç alınamamıştı. Ancak anlaşılana o ki Rıza Paşa'yı asıl rahatsız eden bu durumdan ziyade nezaretler arasında yapılan ayırmıydı. Paşa'nın iddiasına göre, kendilerine gerekli paralar ödenmezken diğer nezaretler maliyeden senelik bütçelerini tastamam alıyorlardı.¹⁴² Ayrıca

¹⁴⁰ BOA., Y.A.HUS., 446/73, (21 M. 1321/19 Nisan 1903).

¹⁴¹ Nazım Tektaş, **Sadrazamlar**, Çatı Kitapları, İstanbul, 2002, s.671.

¹⁴² Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.30.

Sadrazam Mehmet Ferit Paşa'nın iddiasının aksine hesaplarında yalan yanlışlar olmadığını ifade eden Rıza Paşa'ya göre, merkezde bulunan dairelerden hiç biri muhasebat divanına kati ve düzenli bir hesap cetveli takdim edemezken sadece askeri daire bunu düzenli bir şekilde yapmış ve muhasebat dairesinden muhtelif tarihlerde hesaplarının doğruluğuna dair tezkireler almıştı.¹⁴³

d- Sosyal Faaliyetleri

Serasker Mehmet Rıza Paşa, kendi döneminde ordu merkezlerinde hastane ve cami yapılmasına gayret göstermişti. Aslında bu tip faaliyetlere daha ikinci Fırka komutanı bulunduğu yıllarda başlamıştı. Padişah Abdülhamit'den de destek alarak İkinci Fırka'nın barakalarının yanına bir cami yaptıran Rıza Paşa, amaçlarının dinini diyanetini seven askerler yetiştirmek olduğunu söylemekteydi. Konu ile alakalı 25 Mart 1889 tarihinde saraya bilgi veren Rıza Paşa, Mevlit ve Kur'an-ı Kerim okunarak caminin resmi açılışının yapıldığını ve civarda bulunan tüm ümera ve subayların törende hazır bulunduğunu sözlerine eklemiştir.¹⁴⁴

Seraskerliği döneminde ise Dördüncü Ordu Komutanlığı merkezi olan Erzincan'da hastane yapımına başlanmış ve bitme noktasına gelmişti. Hastanenin yapım aşaması ile bizzat ilgilenen Rıza Paşa hükümeti bilgilendirdiği 1 Kasım 1892 tarihli yazısında, hastanenin önemli bir bölümünün bittiğini ve devlet töreni ile açılışının yapıldığını söylemişti. Yazısında, Erzincan yakınlarında çıkan kaynak sularına da değinen Rıza Paşa, askeri yetkililerden aldığı malumata göre, suyun tadının gayet güzel olduğunu ve bir yerde toplamak suretiyle bu sulardan yararlanılabileceğini ifade etmişti.¹⁴⁵

Rıza Paşa'nın katkı sunduğu bir diğer imar faaliyeti ise Yeni Cami Postanesi'nin yapımıydı. 1893 tarihinde Yeni Cami Postanesinin ilk keşfi bitmiş ve ikinci keşif için çalışmalar başlamıştı. Bu keşifle, inşaatın müteahhitler tarafından ne derece iyi

---

¹⁴³ BOA., Y.PRK.ASK., 246/111, (9 R. 1325/22 Mayıs 1907). Rıza Paşa hatıratında, seraskerlik makamından gönderilen hesaplarla ilgili yazılara ve ilgili dairelerden gelen tebrik içerikli yazılara da yer vermiştir. Hükümetten gelen 27 Kasım 1892 tarihli tezkirede özetle: "*Askeri Dairenin, Divan-ı Muhasebatça teklik olunan hesapları neticesinde seraskerliğin çalışmaları şayan-ı takdir bulunmuştur.*" deniyordu. Geniş bilgi için bk.; Rıza Paşa, a.e., s.31 vd.

¹⁴⁴ BOA., Y.PRK. ASK., 54/5, (23 B. 1306/25 Mart 1889).

¹⁴⁵ BOA., Y.PRK.ASK., 86/51, (10 R. 1310/ 1 Kasım 1892).

yapılıp yapılmadığı ve eksikleri belirlenecekti. Padişah Abdülhamit, keşif komisyonuna seraskerliğin de katkı vermesini isteyince Rıza Paşa, askeri dairede görevli Yüzbaşı İbrahim Efendi'yi 21 Haziran 1893 tarihinde postanenin keşfi için görevlendirmişti.¹⁴⁶

Tıp Mektebi için Haydarpaşa'da bir bina yapılması da Rıza Paşa'nın bizzat nezaret ettiği imar faaliyetleri arasındaydı. II. Mahmut döneminde kurulan ve Demirkapı Kışlasında faaliyet gösteren Mektebi Tıbbiye, konumu itibariyle hem yeri dar hem de tren hattından dolayı gürültünün eksik olmadığı bir mevkideydi.¹⁴⁷ Ayrıca hastanede araç ve gereç de bir hayli noksandı. Durum Padişah Sultan Abdülhamit'e iletilince Sultan, bu meseleyi Mehmet Rıza Paşa'ya havale etmişti. Görüşme sırasında binanın Edirnekapı veya Sur dışına yapılmasını teklif eden Rıza Paşa'nın bu teklifine olumlu bakmayan Padişah, denizaşırı olmasını ve mümkünse Haydarpaşa tarafına yapılmasını istemişti. Böylece 1894-1903 yılları arasında inşaatı devam eden ve şimdi Haydar Paşa Lisesi olan bina Rıza Paşa'nın da gayretleriyle 450.000 altına yapılmış oldu. Mektep binası bittikten sonra hastane olarak kullanılacak binalar da yapıldı. Ancak hastane olarak kullanılacak binalar hizmete başlamasına rağmen inşaat tam anlamıyla bitirilememişti. Rıza Paşa, gerekli meblağı bulmak suretiyle bu eksiklikleri de gidermiş ve bina tam teşekküllü olarak hizmet vermeye başlamıştı.¹⁴⁸

Rıza Paşa'nın Tıp mektebi ve bağlı hastanelerinin bitirilmesinde ciddi katkıları olduğunu söyleyen Cemil Topuzlu, Eminönü Meydanının genişletilmesinde ise Paşa'nın engel çıkardığını söyleyerek şunları kaydeder: “*Şehremini görevim sırasında Ben Eminönü'nde meydanın açılması için gayret gösterdim. Yeni Camiyi meydana çıkarmak için caminin önünde ve sol tarafta Serasker Rıza Paşa'ya ait büyük binayı da satın almak için pazarlığa giriştim. Rıza Paşa ile 9000 liraya anlaştık. Muamele bitmek üzereyken durumu duyanlar binayı 10.000 liraya evkafa satması için teklifte bulundular. Rıza Paşa da tercihini evkaftan yana kullanınca meydanın genişlemesi ve caminin önünün açılması projesi*

¹⁴⁶ BOA., Y.PRK.ASK., 91/89, (6 Z. 1310/ 21 Haziran 1893).

¹⁴⁷ Sarı, **a.g.m.**, s.4.

¹⁴⁸ Cemil Topuzlu, **İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım**, Güven Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1951, s.54 vd.; Serasker Mehmet Rıza Paşa, Tıp Mektebinin yanı sıra Haydar Paşa limanının yapılma aşamasında da görüş bildiren zevat arasındaydı. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK. ASK., 144/109, (21 Ca. 1316/7 Ekim 1898).

akim kaldı."¹⁴⁹ 21 Ocak 1909 tarihli arşiv belgelerine göre, Mehmet Rıza Paşa Yenimahalle'de bulunan konağını doğum evi olarak ve yine Eminönü'ndeki mağazasını ona gelir getirmek üzere bağışlayacağını beyan etmiş ancak daha sonra adı geçen binayı vermek için bazı şartlar ileri sürmüştü.¹⁵⁰ Rıza Paşa'nın avukatı Osman Talat ise 8 Şubat 1909 tarihinde, müvekkilinin binayı vermekten vazgeçtiğini zira başkaca teklifler aldıklarını belirtmişti.¹⁵¹

Bu arada Beykoz Kâğıt Fabrika'sı ile alakalı da Serasker Mehmet Rıza Paşa görüş bildirmişti. Fabrika'yı Miralay Rasim Bey'e inceleyen Rıza Paşa 12 Mayıs 1894 tarihinde sunduğu raporda, Kâğıt Fabrikası'nın kalite ve fiyat açısından mükemmel olduğunu ve Avrupa'da bile benzerinin az olduğunu söylemekteydi. Paşa'ya göre, merkezde ve taşrada sarf edilen kâğıt miktarı düşünülecek olursa fabrikanın alınmasıyla artık dışarıya muhtaç kalınmayacak ayrıca bu fabrika sayesinde merkez ve taşradaki tüm mülki ve askeri dairelerin kâğıt ihtiyacı karşılandığı gibi paranın da içeride kalması sağlanacaktı. Daha önce Almanya'dan getirilen ve Okmeydanı'na kurulmuş olan seyyar askeri hastanelerin mukavvadan imal edilmiş olan kısımları da bu fabrikada imal ettirilmek suretiyle bu tarz hastaneler meydana getirmek dahi mümkün olacağından Kâğıt Fabrikasının alınması son derece isabetli olacaktı.¹⁵²

Bugün Yıldız Teknik Üniversitesi'nin kampüsü olarak kullanılan Davutpaşa Kışlası, Rıza Paşa'nın yapımında aktif olarak rol aldığı bir diğer yapıdır. 1894 yılında İstanbul'da meydana gelen deprem ile Davutpaşa Kışlasının oda ve koğuşları ciddi olarak hasar görmüş ve bazı bölümleri tamamen yıkılmış olduğundan askerler kışla meydanına çıkarılarak güven altına alınmıştı. Rıza Paşa'nın takibi neticesinde kışlanın durumu tetkik edilmiş ve ciddi hasar gördüğü anlaşılmıştı. Sonuçta kışlanın tamir olacak yerlerinin tamir olması ve yıkılan yerlerinin de yeniden inşası için irade çıkmıştı. Ayrıca inşaat bitinceye kadar askerler geçici barakalara yerleştirilmişti. Askerlerin kalacağı yerlerin güvenli olmasına itina edilmesini ilgili komutanlara bildiren Rıza Paşa'nın gayretleriyle Davutpaşa Kışlası süratle bitirilecektir.¹⁵³

---

¹⁴⁹ Topuzlu, **a.g.e.**, s.170.

¹⁵⁰ BOA., Dahiliye Mektubi Kalemî,(DH. MKT.), 2715/44, (8 Kanunusani 1324/21 Ocak 1909).

¹⁵¹ BOA., B.E.O., 3488/261553, (17 M. 1327/8 Şubat 1909).

¹⁵² BOA., Y.PRK.ASK., 98/30, (7 Za. 1311/12 Mayıs 1894).

¹⁵³ BOA., Y.PRK.ASK., 99/8, (6 M. 1312/10 Temmuz 1894).

Deprem sadece Davutpaşa Kışlasını etkilememiş, İstanbul'da bulunan bazı askeri binalar yıkılırken bazıları da kullanılamaz hale gelmişti.¹⁵⁴ Bu yüzden yeni binalar inşa edilinceye kadar bu binalarda görev yapan askerlerin tahliye edilmeleri gerekiyordu. Konu ile alakalı yazdığı 14 Temmuz 1894 tarihli raporunda, deprem sonucu hasar görmüş olan bazı askeri binaların kullanımının artık mümkün olmadığını ve bu yüzden buralardaki askerleri tahliye ederek barakalara yerleştirildiklerini belirten Rıza Paşa, askeri işlerin ise düzenli bir şekilde yürüdüğünden bahisle telaşa lüzum bir durumun olmadığını söylemişti.¹⁵⁵

1899 yılında ise İzmir'de deprem meydana gelmiş ve evleri kullanılamaz hale gelen halk mağdur olmuştu. Serasker Mehmet Rıza Paşa, halkın mağdur olmaması için çadır ve battaniye dağıttırarak halkın mağduriyetini azaltmaya çalışmıştı. Deprem tehlikesi geçtikten sonra ise dağıtılan bu battaniye ve çadırlar toplanmaya başlanmıştı. Ancak deprem sonrası İzmir'e giderek incelemelerde bulunan Padişah yaveri Sadık Bey, seraskerliğe gönderdiği yazıda, halkın çadır ve battaniyeye ihtiyacının devam ettiğini ve bunların bir süre daha toplatılmamasını rica etmişti.¹⁵⁶

Deprem dışında halkı ve askerleri rahatsız eden başka bir olay ise salgın hastalıklar idi. 1895 tarihinde İstanbul'da meydana gelen kolera salgını hem halkı hem de askerleri etkilemişti. Ancak yapılan çalışmalar neticesinde hastalığın önüne geçmek mümkün olmuştu. Rıza Paşa'nın hükümete sunduğu 21 Mart 1895 tarihli raporda da hastalığın kontrol altına alındığı görülmektedir. Bu rapora göre, son bir gün içerisinde Yıldız, Haydarpaşa, Beylerbeyi, Hamrahane, Gümüşsuyu, Zeytinburnu, Servi Burun ve Liman-ı Kebir Hastanelerinde kolera'dan dolayı herhangi bir ölüm vakası yaşanmamıştı.¹⁵⁷

---

¹⁵⁴ Örneğin Derbent Karakolu bunlardan biriydi. Bina Hassa Ordusu Nizamiye İkinci Alayı Baruthanesinin muhafazasına memur üçüncü tabura aitti. Bina tamamen kullanılamaz hale geldiğinden yıkılıp yerine yenisinin yapılması gerekiyordu. Binanın yıkılmasında ve yenisinin yapılmasında bizzat takipçi olan Mehmet Rıza Paşa hükümeti bilgilendirdiği yazısında, binanın hazır olduğunu ve diğer karakollara geçici olarak nakledilen askerlerin yeniden yerlerine gelmeleri için ilgili komutanlıklara tebligatta bulunduğunu söylemişti. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK.ASK., 102/69, (27 B. 1312/24 Ocak 1895).

¹⁵⁵ BOA., Y.PRK.ASK., 99/17, (10 M. 1312/ 14 Temmuz 1894).

¹⁵⁶ BOA., Y.PRK.ASK., 154/104, (18 Ca. 1317/ 24 Eylül 1899).

¹⁵⁷ Rıza Paşa, Sıhhiye Dairesi'nden aldığı bu bilgileri raporunda sunduğu gibi hastaneler ile alakalı ayrıntılı bilgiler içeren cetvelleri de takdim etmişti. Bu cetvellere bakıldığında, ölü ve vaka hanelerinin

Salgın hastalıkların yanı sıra bir başka problem de şüpheli hastalıklardı. Beykoz'da bu hastalıklar için yapılacak olan barakalar için Serasker Mehmet Rıza Paşa da görüş bildirmişti. Paşa'ya göre, bu iş yapılırken barakaların konumuna dikkat edilmeliydi. Zira barakaların düşünüldüğü yer, Tabakhane'ye 210 metre, nöbetçi kulübesine 170 metre ve tabakhaneye su ulaştıran çeşmeye 50 metre mesafedeydi. Bu yüzden hastalığın suya ve bu yolla tabakhanedeki askerlere sirayet etme ihtimali vardı. Sonuçta bir heyet kurularak barakaların konumunun bölgede çalışan askerlerin sıhhatine zarar vermeyecek şekilde ayarlanmasına çalışılmıştı.¹⁵⁸

Sonuç olarak; Rıza Paşa imar faaliyetlerinden kaynak sularına kadar birçok konuda ya görüş bildiriyor veya bu hizmetlerin gerçekleşmesinde bizzat rol alıyordu. Ancak Rıza Paşa'nın çalışmaları bunlarla da sınırlı değildi. İki örnekle bunlara açıklık getirilebilir:

- 1- Rıza Paşa'nın komuta ettiği askerler, köylüye yardım etmek için koyun sayımına bile katılıyordu. Örneğin 28 Ocak 1893 tarihli yazısında, hayvan sayımı için askerin geçen yıl lüzum görüldükçe yardımcı olduğunu belirten Rıza Paşa, bu yıl da mahallince lüzum görülmesi halinde yardımcı olabileceklerini ifade etmişti. Ancak bu yardımın yapılabilmesini şarta bağlayan Rıza Paşa, yardımın suistimal edilmemesini ve her ne sebeple olursa olsun ahali ile askerin karşı karşıya getirilmemesini istemişti.¹⁵⁹
- 2- 22 Haziran 1899 tarihinde askeri meseleler ile ilgili hükümeti bilgilendiren Rıza Paşa, askerin maddi manevi her türlü ihtiyaçları ile ilgilendikleri gibi maddi imkânsızlıklardan dolayı sünnet olamayan askerleri de sünnet ettirdiklerini söylemişti. Bu bağlamda Dördüncü Ordu Komutanlığına bağlı

---

boş olduğu görülmektedir. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK.ASK., 103/79, (24 N. 1312/ 21 Mart 1895).

¹⁵⁸Rıza Paşa'nın bu mütalaasına karşı şehremaneti cevaben, buranın mahzurlu olup olmadığının anlaşılması için Hıfzıssıhha Komisyonu ve askeri cihetten bir heyet oluşturularak tahkikat yapılmasının ve çıkacak neticeye göre bir karar verilmesinin daha muvafik olacağını bildirecektir. Sonuçta bir heyet teşkil edilecek ve seraskerlik tarafından da Mirliva Pavlaki Paşa, Miralay Aleksander Bey ve bazı zevat heyete dâhil olacaktır. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK.ASK., 172/86, (27 R. 1319/ 13 Ağustos 1901).

¹⁵⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 88/22, (10 B. 1310/28 Ocak 1893).

72. Alay'ın Diyarbakır'da bulunan Üçüncü Tabur askerlerinden 30 asker ile yetim olan bir er sünnet edilmişti.¹⁶⁰

3- Rıza Paşa'nın İstifaları

Serasker Mehmet Rıza Paşa, seraskerliği döneminde sık sık istifa etmek yoluna gitmiş ancak her fırsatta talebi Padişah Abdülhamit tarafından reddedilmiştir. Mehmet Rıza Paşa, istifa ederken çeşitli sebepler ileri sürse de istifa nedenleri genel olarak iki başlık altında toplanabilir:

a- Sağlık Sorunları Yüzünden

Rıza Paşa, istifalarına neden olarak sık sık sağlık sorunlarını gerekçe göstermekteydi. Rıza Paşa'ya göre, bu hastalıklar vazifesini yapamayacak kadar kendisini rahatsız ediyordu. Örneğin 20 Mayıs 1897 tarihli istifasında, dizlerindeki romatizmanın şiddetlendiğini, hastalığın nöbetler şeklinde devam ettiğini ve doktorların hava değişimi ve deniz banyosunu tavsiye etmelerinden dolayı istifa etmek istediğini beyan etmişti. 27 Aralık 1903 yılındaki istifasında ise özellikle gözlerindeki rahatsızlıktan dolayı kör olma endişesini dahi taşıdığını ifade etmişti. Sırf bu yüzden vücudunun zayıf düştüğünü, bu halini Cuma selamlığında bulunanların da gördüğünü ve tedavi için bir müddetliğine de olsa görevden ayrılmasına müsaade edilmesini istirham etmişti.¹⁶¹

Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın sağlık sorunları yaşadığı, aldığı doktor raporlarından da anlaşılmaktadır. 7 Ocak 1906 yılına ait doktor raporuna baktığımızda Rıza Paşa'nın ayak ağrılarından şikâyet ettiği görülmektedir. Rapora göre, Mehmet Rıza Paşa ayak ağrısı şikâyeti ile akşam saat on sıralarında muayene edilmiş ve muayene sırasında ayağın hissedilecek derecede şiştiği tespit edilmişti. Rıza Paşa ise doktora ayağının topuktan başparmağa kadar ıstırap verecek düzeyde ağrıdığından dert yanmıştı. Raporda, doktorların uyguladıkları tedaviye de yer

¹⁶⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 152/54, (12 S. 1317/ 22 Haziran 1899).

¹⁶¹ Rıza Paşa, a.g.e., s.60-61.

verilmişti. Buna göre, ayak yarım saat boyunca ılık su ile güzelce yıkandıktan sonra pamuk ile sarılmış ve bu işlemden sonra Paşa'nın ağırları kısmen azalmıştı.¹⁶²

Serasker Mehmet Rıza Paşa, hastalıklarını ise içinde bulunduğu mevcut ahvale bağlamaktaydı. Örneğin 20 Aralık 1907 tarihli istifasında özetle şunları söylüyordu: “Nuri Paşa vasıtasıyla vaki olan tebligat ile bazı casusların karalama kampanyasında olduklarını anladım. Bu kişilerin yalan yanlış beyanlarla Padişah Efendimizi de huzursuz ettikleri anlaşılmaktadır. Bu iddiayı o derece ileri götürüyorlar ki askerinin otuz yıldır sabit kalmış haftalıklarına hiç zam yapmadıkları halde Bab-ı Âli'ye ve Maliye Komisyonuna müracaat ettiğimizde “*Para yok ki verilsin.*” gibi cevaplar vermeyi her şeye kâfi sayıyorlar. Askerimize karşı neredeyse “*Bugün muinatınız yok.*” demedikleri kalmıştır. Durum ortadadır ve geldiği nokta itibariyle faciadır. Müteahhitlerce artırma gidildikçe gidilmiş, dolayısıyla lüzum terk edilip elzemin yerine getirilmesi yoluna gidilerek işler götürülmeye çalışılmıştır. Bu vahim durum karşısında değil mevki ve makamım, üç dört günlük hayatımın dahi hiçbir kıymet ve değeri yoktur. Ayrıca geçirmiş olduğum hastalıktan dolayı bu kadar aydır iki yüz dirhem dahi olsun ekmek yiyemedim. Hâlâ rahatsızım ve merhametinize sığınıyorum.”¹⁶³

b-Askeri Meselelerde Karşılaştığı Güçlükler Yüzünden

Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın istifalarında asıl etken askeri idarede çekilen güçlüklerdi. Rıza Paşa, bir takım kişilerin telkinleriyle askerinin menfaatlerine halel gelince ve askerinin terakkisi için yaptığı tekliflerin kabul olmaması karşısında içinde hizmet etmek aşkının kalmamasından dolayı istifa etmek istediğini söylemektedir. İstifalarında zaman zaman çok sert bir dil kullandığını hatta bundan dolayı hayatından veya İstanbul'da yaşamaktan dahi endişe ettiği zamanlar olduğunu belirten Rıza Paşa, tüm bunlara rağmen istifasını kabul ettirmeye muvaffak olamadığını ifade etmektedir.¹⁶⁴

---

¹⁶² Doktor raporunun yanı sıra Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın tetkiklerini ayrıntıları ile gösteren sonuçlar da belgeye eklenmiştir. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK.ASK., 235/48, (11 Za. 1323/7 Ocak 1906).

¹⁶³ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.65-66.

¹⁶⁴ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.60.

7 Kasım 1899 tarihli istifasında İkinci, Üçüncü, Dördüncü, Yedinci Ordu ile İşkodra, Trablusgarb ve Hicaz firkalarının ihtiyaçlarından dert yanan Rıza Paşa, mali sıkıntı ciddi boyutlara ulaştığı için bu orduların ihtiyaçlarını karşılamakta zorlandıklarını ve sıkıntının artarak devam etmesinden dolayı istifa etmek istediğini ifade etmişti. 1902 yılında ise askeri bütçede tenzilata gidilmesinden dolayı rahatsızlığını dile getiren ve istifa etmek isteyen Rıza Paşa'ya göre, bu durumda asker dilenme noktasına gelecekti. Bunun üzerine Rıza Paşa saraya çağrılır. Çağrılanlar arasında Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa ile Tophane Müşiri Zeki Paşa da vardır. Padişahın huzurunda askeri harcamalar ile alakalı raporunu okumak isteyen Rıza Paşa'ya müdahale eden Sultan Abdülhamit, izahat istemediğini ve tenzilata icrasını ferman ettiğini söyler. İşin müzakereye tahammülü kalmadığını gören Hasan ve Zeki Paşalar tenzilata razı olurlar. Ancak Rıza Paşa düşüncesinde ısrar ederek askerin çok kötü durumda olduğunu ve tenzilatin intihar olacağını söyler. Bunun üzerine sert üslubunu yumuşatan Sultan Abdülhamit, şartların zorlanarak en azından şimdilik mevcut bütçe ile devam edilmesini ve ihtiyaç halinde zam çaresinin düşünülmesini ferman eder.¹⁶⁵

31 Aralık 1904 tarihli istifasında da benzer sıkıntılara vurgu yapan Rıza Paşa, seraskerliği müddetince ordu mevcutlarının bir hayli arttığını ve bu duruma paralel olarak ihtiyaçların da arttığını ancak tüm bunlara rağmen askeri ihtiyaçların karşılanmadığını söyleyerek istifa etmek istediğini belirtmişti. Ayrıca uyarılarının dikkate alınmadığını ifade eden Rıza Paşa, bunda Hükümdarın çevresini saran bir grubun etkili olduğunu ise şu sözlerle ifade etmişti: "*Bundan 12 sene kadar evvel Padişahımın huzurunda ehil olmayan adamlardan ne kendisine ne memlekete ne de hilafete bir fayda gelmeyeceğini arz edip huzurdan ayrıldığımda kurenadan biri vasıtasıyla 'Sel gider kum kalır.' cevabını almıştım.*"¹⁶⁶

Sağlık sorunları ve askeri idarede çekilen sıkıntılar yüzünden çoğu kez istifa etme noktasına gelen Rıza Paşa'nın bu isteğini Sultan Abdülhamit genellikle kabul etmezdi. Fakat Seraskerinin sık sık gönderdiği istifa dilekçelerinden bıkan Padişah Abdülhamit bu kez farklı bir metot takip ederek 1 Ocak 1905 tarihinde Tahsin Paşa ve İzzet Paşa'yı Rıza Paşa'nın evine gönderecektir. Gelen görevliler Rıza Paşa'nın

¹⁶⁵ Sabık Serasker Rıza Paşa, **Hatırat**, s.26 vd.; İrem, **Sultan Abdülhamit ve Yıldız Kamarillası**, s.297 vd.

¹⁶⁶ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.60 vd.

bir daha istifa etmemesi için kendisinden bir senet isteyeceklerdir. Padişah'ın başvurduğu bu yol Rıza paşa'yı çaresiz bırakacak ve Paşa istenen bu senedi imzalamak zorunda kalacaktır.¹⁶⁷ Gerçekten yapılan işlem son derece ilginçtir. Aslında bir devlet memuruna bir daha istifa etmemesi için senet imzalatılması, tarihte ender görülecek hadiselerden biri olsa gerektir.¹⁶⁸ Elbette bu ilginç olayın nedeni biraz da Sultan'ın kişiliğinde aranmalıdır. Çünkü Sultan Abdülhamit istifaları pek hoş karşılamazdı.¹⁶⁹ İstifalardan çıkacak dedikodulara meydan vermek istemeyen Sultan Abdülhamit, istifa lafını duymak bile istemez ve devlet kademelerinde büyük mevkileri işgal edenlerin istifasından özellikle rahatsız olurdu.¹⁷⁰

Ancak Serasker Mehmet Rıza Paşa sonraki dönemlerde de istifa talebini yinelemeye devam etmişti.¹⁷¹ Özellikle son derece sert olan 31 Ocak 1905 tarihli istifa metninde Rıza Paşa şöyle diyordu: *“Huzurunuzda arz ettiğim üzere askeri idare ile oynanıyor. Genel olarak ordunun özelde ise özellikle İkinci ve Üçüncü Ordunun daha çok faaliyette bulunması lüzumlu olduğu halde, bu noktadaki mesainin teyidi şöyle dursun dikkate dahi alınmıyor. Yalnız şahsi menfaat gözetenler var. Görünüşte sadık ancak içinde hain olanlar, kendi küçük menfaatleri için askeri idare ile oynuyorlar. Bu alçaklar devletin bütün müfredatına sokularak devlete ne zarar geleceğini hiç dikkate almadan cüzi veya külli bir menfaat bulma hevesindedirler. Tetkik olunduğunda bunlar rahatlıkla ortaya çıkar. Bu alçakların hırsı öyle bir noktaya varmıştır ve gözleri o kadar kararmıştır ki onlar asla devletin siyasi müşkülât içerisine düşmesinden müteessir olmazlar. Onların tek müteessir olacakları şey menfaatleridir ve alçakçasına desiselerle müşkül durumlarda bile menfaatlerine gidecek bir yol bulurlar. Bu kişiler namus ve haysiyet gibi yüksek değerlere yabancı olduklarından, Avrupa'ya yapılan siparişlerden de türlü hilelerle menfaat temin ederler. Sipariş verilen ülkelerin fabrikaları ve buradaki büyükelçilikleri tetkik edilirse bu durum rahatlıkla görülebilir. Padişahımızın makamına yüz sürerek rica ediyorum ki bu gibiler idari işlere özellikle de askeri işlere karışmasınlar.”*¹⁷²

---

¹⁶⁷ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.66.

¹⁶⁸ İrtem, **Sultan Abdülhamit ve Yıldız Kamarillası**, s.297.

¹⁶⁹ Tahsin Paşa, **a.g.e.**, s.130.

¹⁷⁰ İrtem, **a.g.e.**, s.293 vd.

¹⁷¹ Rıza Paşa, 17 Mayıs 1908 tarihinde de istifa talebinde bulunacak ve askeri idarede çekilen sıkıntıların sağlığını bozduğunu ifade edecektir. Geniş bilgi için bk.; Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.66 vd.

¹⁷² Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.64 vd.

İKİNCİ BÖLÜM

1897 OSMANLI-YUNAN SAVAŞI ve SERASKER MEHMET RIZA PAŞA

A. Osmanlı Yunan Savaşı Öncesi Gelişmeler

1- Berlin Antlaşması (1878) Sonrası Meydana Gelen Gelişmeler

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nı müteakip Ayastefanos Antlaşması imza edilmiş ancak İngiltere'nin araya girmesi ile yeni bir anlaşma için Berlin'de bir kongre toplanmıştı. Bu kongre sırasında Yunanistan ise Teselya, Epir ve Girit'in kendisine verilmesini içeren isteklerini Büyük Devletlere iletmişti.¹⁷³ Kongre sonrası ortaya çıkan antlaşma metnine bakıldığında, Yunanistan'ın tüm istekleri gerçekleşmese de Büyük Devletler hudut tahdidi konusunda Osmanlı Devleti ile Yunanistan'ı anlaşmaya çağırmakta ve bu konuda anlaşmazlık çıkması durumunda aracı olacaklarını beyan etmekteydiler.¹⁷⁴

Berlin Antlaşmasından sonra Yunanistan, Bulgar-Sırp anlaşmazlığından da istifade ederek Megalo İdeasını gerçekleştirmek amacıyla harekete geçti. Bu bağlamda Deliyannis Hükümeti kendisini uyararak Büyük Devletleri dikkate almayarak Epir ve Güney Makedonya'yı ilhak etmek maksadıyla asker sayısını artırdı. Yunan Ordusu Deliyannis'in emriyle Teselya'da Osmanlı hududunu geçmeye teşebbüs ettiyse de Ahmet Eyüp Paşa tarafından püskürtüldüler. Bu başarısızlık üzerine Deliyannis Hükümeti istifa etmek zorunda kaldı. Bu arada Büyük Devletler tarafından Yunanistan'a uygulanan abluka Osmanlı Devleti'nin teklifi ile kalktı(8

---

¹⁷³ Karal, a.g.e., s.112-113.

¹⁷⁴Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri(Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)**, C.I., TTK. Yay., Ankara, 1953, s.413.

Haziran 1886). Çünkü mevcut abluka ile halk ticaret yapamadığı gibi açlık had safhaya çıkmıştı. Tüm bunlara rağmen Etnik-i Eterya Cemiyeti¹⁷⁵ faaliyetlerine devam ederek gerek içeride gerekse dışarıda davasına sempati toplamaya devam etti. Ayrıca Atina’da Giritlilerden mürekkep Hristiyan İhtilal Cemiyeti, Etnik-i Eterya ile ilişki halindeydi. Yine İngiliz parlamentosundan 100 milletvekili Etnik-i Eterya Cemiyetine mektup yazarak İngiltere’nin Osmanlıya karşı Yunanistan’ı destekleyeceğini ümit ettiklerini bildirdiler. Geline nokta Avrupa kamuoyunun yardımına ve sempatisine güvenen Yunanistan’ın teşvikiyle Girit’in Hristiyan halkının 1896 yılında isyan etmesi, Yunan hükümeti ile Osmanlı Devleti’ni yeniden karşı karşıya getirdi.¹⁷⁶

Gelişmeler üzerine büyük devletler donanmalarını Girit’e gönderdiler. Bu devletler aynı zamanda Osmanlı Devleti’nden olayları yatıştırıcı önlemler almasını isterken Yunanistan’ı da adaya silah yardımını kesmeye davet ettiler. Ancak Yunanistan yapılan uyarıları dikkate almazken Atina’daki ihtilal komitesi de olayları büyütüp Osmanlı Devleti ile Yunanistan’ın savaşması için gayret sarf etmeye devam etti. Sonuçta Yunanistan 14 Şubat 1897 tarihinde Girit’e asker çıkardı ve Yunan Kralı adına adanın alındığını açıkladı.¹⁷⁷

Gelişmeleri yakından takip eden Sultan Abdülhamit ise temkinli hareket etmekteydi. Zira Sultan Abdülaziz devrinden beri Girit meselesi uluslararası bir mesele olduğundan ve büyük devletlerin zırlılıları adada bulunduğundan bu devletlere karşı bir vaziyet almak istemiyordu. Bu yüzden daha çok siyasi teşebbüslerde bulunan Osmanlı Devleti’nin müracaatları üzerine Büyük Devletler Yunanistan’a 2 Martta sert bir nota vererek çekilmesini aksi takdirde güç kullanılacağını bildirdiler. Yunanistan’ın çekilmemesi üzerine Osmanlı Devleti ile müşterek hareket eden Büyük Devletler, Kandiye, Resmo, Suda, Hanya gibi şehirleri abluka altına aldılar. Ancak bu müdahaleye rağmen Osmanlı Devleti ile Yunanistan

---

¹⁷⁵ 1814 yılında kurulan Etnik-i Eterya Cemiyeti, Osmanlı sınırları içinde yaşayan Rum ve Slav asıllı Ortodoks mezhebinden tüm halkların bir amaç çerçevesinde toplanmasını hedef alan ve bu bağlamda faaliyet gösteren bir cemiyettir. Geniş bilgi için bk.; Cemal Kutay, **Etnik-i Eterya’dan Günümüze Ege’nin Türk Kalma Savaşı**, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1980, s. 17 vd.

¹⁷⁶ Karal, **a.g.e.**, s. 114-115.

¹⁷⁷ Mahir Aydın, **Girit “Sarı Kitap”**, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2007, s.25; Ayrıca Yunanistan’ın Girit’e yaptığı asker sevkıyatı için bk.: ATASE, Osmanlı Yunan Harbi Klasörü, 1/5, (17 Mart 1313/29 Mart 1897).

arasındaki sorun bitmedi ve bu hamleye Yunanistan, Teselya hududuna tecavüz ederek cevap verdi. Böylece Girit konusunda Büyük Devletlerin tutumundan duyduğu rahatsızlığı bu şekilde göstermek isteyen Yunanistan'ın tecavüzleri 17 Nisan 1897 tarihine kadar devam etti.¹⁷⁸

2- Büyük Devletlerin Girit Sorunu Karşısındaki Tutumu

Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki sorunu alevlendiren Girit Adası dörtte üçü Hristiyan Yunanlılar tarafından iskân edilmesine rağmen 1830 yılında oluşturulan Yunan Krallığına bırakılmamıştır. Ancak bu tarihten sonra yaşadığı ekonomik atılımlar sayesinde Girit'in Yunanistan'a bağlanma konusundaki isteği hep canlı kalmıştır. Berlin Antlaşmasına göre, Girit'te iyileştirmeler yapılması gerektiğinden¹⁷⁹ II. Abdülhamit döneminde yapılan Halepa Antlaşması ile de ada adeta otonom hale gelmiştir.¹⁸⁰

Ancak bu anlaşma da Girit'in Rum tebasını tatmin etmeye yetmedi.¹⁸¹ Bu yüzden Girit'te durum Osmanlı Devleti açısından hiç de iç açıcı değildi. Özellikle Prens Yorgi komutasında bulunan 10 bin Yunan gönüllünün adaya çıkması ile Müslüman halk zor durumda kalmış hatta Osmanlı Valisi Beroviç Paşa bir Rus gemisine iltica ederek firar etmişti.¹⁸² Yunanistan'ın yedinci piyade alayının üç vapurla Girit'e hareket etmesi ve ihtiyat askerinin de 48 saat içerisinde silâh altına alınacağı haberleri üzerine Büyük Devletlerin temsilcilerini uyarma lüzumu hisseden Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, Büyük Devletlerin gerekli kararı vermesi gerektiğini belirtmişti. İngiliz Hariciye müsteşarından aldığı intibaya dayanarak 16 Şubat 1897 tarihinde Hükümeti de bilgilendiren Tevfik Paşa, büyük devletlerin hem Osmanlı Devleti'ni hem de Yunanistan'ı adadan men etmek gibi bir düşünce içerisinde olduklarını söylemişti.¹⁸³

---

¹⁷⁸ Danişmend, **a.g.e.**, s.337-338.

¹⁷⁹ Erim, **a.g.e.**,s.413.

¹⁸⁰ Werner Zürrer, "Girit Meselesi 1908-1912" (Çev.; Mustafa Aydın), İÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Yıl:4, Sayı:7, İstanbul, 2005, s.155.

¹⁸¹ Zürrer, **a.g.m.**, s.155.

¹⁸² BOA., Yıldız Sadaret Hususî Ma'ruzât(Y.A.HUS.), 366/94, (14 N. 1314/16 Şubat 1897); Kabacalı, **a.g.e.**, s.124 vd.

¹⁸³ BOA., Y.A.HUS., 366/94, (14 N. 1314/16 Şubat 1897).

Büyük Devletler arasında savaşın en hararetli destekçisi gibi görünen Avusturya'nın durumuna değinmek gerek. Zira Bosna Hersek'e yerleşmek suretiyle Adriyatik Denizine çıkan Avusturya, nüfuz sahası saydığı alanda Yunanistan'ın yayılmasını istememekteydi.¹⁸⁴ Bu yüzden mevcut durumdan rahatsızlığını ifade eden Avusturya Hariciye Nazırı, 18 Şubat 1897 tarihinde Yunanistan'ın faaliyetlerinin kabul edilemez olduğunu ve gelinen noktada Osmanlı Devletinin haklarını korumak için güç kullanmaktan başka çaresi olmadığını belirtmişti. Bunun üzerine Osmanlı Hariciye Nazırı Tefvik Paşa hükümeti bilgilendirdiği yazısında, Avusturya'nın düşüncesini şöyle özetlemekteydi: *"Viyana aslında şunu demek istiyor. Siz büyük devletlere başvuruyorsunuz. Biz de elimizden geleni yapıyoruz. Fakat siz de bir şeyler yapınız, hareketsizlikten çıkınız."* İngiltere'nin tavrına da değinen Tefvik Paşa'ya göre, İngiltere Girit'te yaşananları mübalağalı bulmakta ve gelişmelere ihtiyatla yaklaşmaktaydı. İngiltere Hariciye Nazırı Salisbury ile görüşemese de hariciye müsteşarı ile yaptığı görüşmenin detaylarını hükümetle paylaşan Tefvik Paşa, İngiliz müsteşarın Müslümanların katledilmesinin biraz mübalağalı olduğunu zira adadaki temsilcilerinden bu konuda herhangi bir duyum almadıklarını ifade ettiğini ancak kendisinin Girit'teki mezalimin kati olduğunu ve taraf devletlerin pasif kaldığını müsteşara bizzat aktardığını belirtmişti.¹⁸⁵

Almanya ise Osmanlı Devleti ile olan menfaatlerini de dikkate alarak Osmanlı cephesinde kendisini konumlandırmıştı. Bu bağlamda Almanya Hariciyesi 15 Şubat 1897 tarihinde Osmanlı Hariciye Nazırlığına çektiği telgrafta, Yunanistan'ın yaptığının kabul edilemez olduğunu belirtmişti. Almanya'ya göre, eğer büyük devletler Girit konusunda gerekeni yapmayacak ise Osmanlı Devleti'ni Yunanistan üzerinde serbest bırakmaktan başka bir seçenek kalmamış olacaktı. Büyük devletlerin tutumlarını değerlendiren Tefvik Paşa'ya göre, Almanya'nın fikri açık ve net olmakla birlikte büyük devletler Atina'ya söz geçiremediklerinden yeni formüller üzerinde durmaktaydılar. Fransa da Osmanlı Devleti'ni haklı bulmakla beraber firari valinin yerine geçici olarak Hıristiyan bir valinin atanmasının daha münasip olacağı kanaatini taşımaktaydı. İtalya ise adada bulunan Müslümanların geçici olarak büyük

---

¹⁸⁴ Karal, a.g.e.,s.116

¹⁸⁵ BOA., Y.A.HUS., 367/18, (16 N. 1314/18 Şubat 1897).

devletlerin himayesine alınması ve Yunanistan'ın güç kullanılarak adadan uzaklaştırılması taraftarıydı.¹⁸⁶

Serasker Mehmet Rıza Paşa ise hatıratında, harbin önüne geçmek için gayret gösterdiğini hatta bu noktada Fransa'nın İstanbul büyük elçisi baş tercümanı ile yanında de Forj Paşa bulunduğu halde bir mülakat yaptığını ancak bütün gayretlerine rağmen harbi engelleyemediğini söylemektedir. Görüşme sırasında Baş Tercüman'ın, hududa asker sevk edildiğini duyduklarını ve bundan kaçınılmasının doğru olacağını söylemesi üzerine Rıza Paşa hiddetlenerek nasihatlerin Yunanistan'a yapılmasının daha uygun olacağını ve Osmanlı Devleti'nin hakkını korumak noktasında bu sevkıyatı yaptığı gibi daha üç yüz bin asker sevk edebilecek güce sahip olduğunu söylemiştir.¹⁸⁷ Rıza Paşa bu görüşmeyi Padişaha Cuma selamlığında iletmiş, Padişah ise *“Çok güzel cevap vermişsiniz böyle mülakat talepleri olursa cevap veriniz. Ancak biraz daha yumuşak lisan kullanınız. Barut fıçısının ateşi bizden olmasın”* diyerek ihtiyat tavsiye etmiştir.¹⁸⁸

Sonuç olarak; Osmanlı Devleti'nin yapılan nasihatlere uymak suretiyle takdiri hak ettiğini söyleyen Büyük Devletler, bu söylemleriyle Osmanlı Devleti'ni pasif kalmaya zorlamış¹⁸⁹ ve bu durumdan cesaret alan Yunanistan'ın tecavüzleri ise devam etmişti. Denebilir ki iki ülke arasındaki ilişkilerin kopma noktasına gelmesi ve savaşın kaçınılmaz olmasında Büyük Devletlerin çözüme yönelik gönülsüz çabaları etkili olmuştu.¹⁹⁰ Büyük Devletlerin bu tavrına rağmen Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, Petersburg, Londra, Viyana, Berlin ve Paris sefaretleri nezdinde girişimlerde bulunmaya devam etmişti.¹⁹¹ Bu girişimler nihayetinde sonuç verdi ve Büyük Devletler Yunanistan'a ultimatom verdiler.¹⁹² Bu ihtara rağmen Yunanistan Girit'i boşaltmamak noktasında direnip tecavüzlerine devam edince yukarıda da izah

---

¹⁸⁶ BOA., Y.A.HUS., 366/94, (13 N. 1314/15 Şubat 1897); BOA., Y.A.HUS., 367/17, (18 Şubat 1897).

¹⁸⁷ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.46 vd.

¹⁸⁸ Hasırcızaade, **Abdülhamit Han ve Osmanlı-Yunan Muharebesi**, Ferişt Yayinevi, İstanbul, 1989, s.21.

¹⁸⁹ BOA., Y.A.HUS., 366/94, (14 N. 1314/16 Şubat 1897).

¹⁹⁰ Zürrer, **a.g.m.**, s.156.

¹⁹¹ BOA., Y.A.HUS., 367/14, (7 Şubat 1312/19 Şubat 1897).

¹⁹² İkdâm, No:945, s.1/3,(4 L. 1314/ 8 Mart 1897).

edildiği üzere ada ablukaya alındı.¹⁹³ Ayrıca yeni statü oluşturuluncaya kadar adada güvenliği Büyük Devletler sağlayacaktı.¹⁹⁴

3- Girit'teki Gelişmeler ve Rıza Paşa

Yukarıda da ifade edildiği üzere Yunanistan'ın gayretleri ile 1896 yılından itibaren Girit'te kargaşa iyice artmaya başlayınca Serasker Mehmet Rıza Paşa da bölgedeki gelişmeleri yakından takip ederek alınacak askeri önlemleri belirlemeye çalışmıştı. Bu bağlamda 26 Şubat 1896 tarihinde hükümete yazdığı yazıda, Girit'te meydana gelen asayişsizliği gidermek için Emriye'ye İki bölük asker sevk ettiklerini bildiren Rıza Paşa, bu sayede asayişini yeniden sağlamaya çalıştıklarını ifade etmişti. Yazısında asayişin ihlal nedenlerine de değinen Rıza Paşa'ya göre, bir meyhaneden 50 kuruş çalınmış ve bu hırsızlığı şehirde bulunan jandarmaların ihmaline bağlayan 250 kişilik bir çete hükümet konağının kapı ve penceresini kırarak içeriden para almış ve bu parayı meyhaneciye vermişlerdi. Yine bu kişiler, Pazar gününe kadar jandarmaların bölgeden kaldırılmasını aksi takdirde bütün jandarmaları öldürecekleri tehdidinde bulunmuşlardı.¹⁹⁵

Girit'te her geçen gün asayişin bozulması adadaki komutanlığı da zor durumda bırakmıştı. 1 Mart 1896 tarihli yazısında bu konuya dikkat çeken Rıza Paşa, Hanya ve civarında asayişin tamamen bozulduğunu, eşkıyanın bir bölgede kalmayıp kazalara yayılmaya başladığını ve Girit Komutanlığının isteği olan yedi taburun adaya sevk edileceğini hükümete bildirmişti. Bununla birlikte Komutanlıktan aldığı bilgiler ışığında Girit'te ihtilal emarelerine tesadüf edilmekte olduğunu belirten Rıza Paşa, birkaç güne kadar şiddetli bir ihtilalin çıkmasının beklendiğini söylemişti. Ayrıca Osmanlı askerlerinin küçük müfrezeler halinde bulunmasından dolayı şiddetli bir ihtilalde askerinin bile mahsur kalma ihtimali olduğunu ve bu sorunların çözülmesi için kuvvet artırımına gitmenin uygun olacağını bildirmişti.¹⁹⁶

¹⁹³ İkdam, No: 948, s.1,(7 L. 1314/ 11 Mart 1897).

¹⁹⁴ Kutlu, **a.g.e.**, s.178; Ayrıca Girit'teki gelişmeler için bk. Süleyman Kocabaş, **Sultan II. Abdülhamit'in Şahsiyeti ve Politikası**, Vatan Yay., İstanbul, 1995, s.276 vd.

¹⁹⁵ BOA., Y.PRK.ASK., 110/36, (14 Şubat 1311/26 Şubat 1896).

¹⁹⁶ BOA., Y.PRK.ASK., 110/36, (18 Şubat 1311/1 Mart 1896).

Gerçekten de durum ciddi boyutlara ulaşmış ve isyan emareleri baş göstermişti. Geline noktada Girit'te etkinliğini artıran eşkıyalar Osmanlı askerine ateş açmaktan bile çekinmemişlerdi. Bölgede bulunan Ferik Hasan Tahsin Paşa 14 Mart 1896 tarihinde seraskerliğe yazdığı yazısında, Girit'te bulunan Osmanlı askerlerine eşkıya tarafından ateş açılması sonucu bir nöbetçinin yağmurluğuna ve fesine kurşun isabet ettiğini ancak ölü ve yaralı olmadığını ve askerlerin mukabelesi ile eşkıyanın kaçtığını ifade etmişti.¹⁹⁷ Ancak çok geçmeden beklenen olmuş ve Girit'te isyan patlak vermişti. Girit Komutanlığından seraskerliğe gelen yazıda, eşkıyanın Fıstıklı'da bulunan askerlere ateş ettiği ve civar tepelere geçip Vamos'u kuşatarak her taraftan ateşe başladığı bildirilmişti. Komutanlık yazısında, eşkıyadan cesaret alan civar köy ahalisinin de silahlı bir şekilde toplandığını ve Hıristiyan köyü Koksara'da yedi hane hariç diğerlerinin dağ köylerine kaçtıklarını ifade etmişti. Yazıda ayrıca Müslüman ahalinin de muhtelif köylerden Resmo kasabasına doğru ailece gelmekte olduğu ve bu kişilerin göç etmesinin önüne geçilmesinin zor olduğu bildirilmişti. Bu gelişmeler üzerine Rıza Paşa Komutanlığa gönderdiği 16 Mayıs 1896 tarihli yazısında, asayişin sağlanmasını ve eşkıyaların faaliyetlerinin önünün alınarak herhangi bir olumsuzluğa meydan verilmemesini istemişti.¹⁹⁸

Müteakiben gelişmeleri hükümete bildirdiği 22 Mayıs 1896 tarihli tezkeresinde Rıza Paşa, Vamos'taki Osmanlı askerlerinin tahliyesi maddesinin Girit'te sıkıntıya sebep olduğunu ve bu yüzden Selanik ve Kosova havalisinden ve yine Selanik'e yakın bulunan nizamiye taburlarından sekiz taburun süratle Girit'e sevki için gerekli vapurların Selanik iskelesine yetiştirilmesi için Bahriye Nezaretine emir verilmesini istemişti.¹⁹⁹ Bunun üzerine gerekli vapurlar hazırlanarak asker sevkiyatına başlanacaktı. Gelişmeleri hükümete aktarmaya devam eden Rıza Paşa, 31 Mayıs 1896 tarihli yazısında ise Girit için hazırlanan on taburdan iki buçuk taburun adaya gittiğini ve iki taburun da Kaplan Vapuru ile adaya varmak üzere olduğunu bildirmişti. Ayrıca geri kalan taburların da ilk fırsatta gönderileceğini söylemişti.²⁰⁰

Adaya yapılan askeri sevkiyat ile alakalı hükümeti bilgilendiren Rıza Paşa, Girit'teki gelişmeler ile alakalı 7 Haziran 1896 tarihli yazısı ile ilginç bir detaya da

¹⁹⁷ BOA., Y.PRK.ASK., 110/39, (29 N. 1313/14 Mart 1896).

¹⁹⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 111/77, (3 Z. 1313/16 Mayıs 1896).

¹⁹⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 111/77, (9 Z. 1313/22 Mayıs 1896).

²⁰⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 111/77, (18 Z. 1313/31 Mayıs 1896).

dikkat çekmişti. Rıza Paşa'ya göre, Girit'i yakıp yıkan eşkıya sadece başıbozuklardan oluşmuyordu. Zira Adada görev yapan Hıristiyan askerleri de eşkıyaya katılmışlardı. Girit Komutanlığının 6 Haziran 1896 tarihli telgrafına atıf yaparak konu ile alakalı hükümete detaylı bilgi veren Rıza Paşa'ya göre, isyan çıktığında isyan dâhilinde bulunan Liva ve Kazalarda müstahdem Hıristiyan jandarma subay ve askerlerin neredeyse tümü devlete ait eşyaları alıp firar etmiş ve hükümete karşı silah kullanmışlardı. Ancak Hıristiyan askerlerin oluşturduğu bu vahim durumun bir de iyi tarafı bulunduğunu belirten Rıza Paşa'ya göre, bu sayede bu kişilerin asayiş zamanlarında dahi vazifelerini nasıl yaptıkları ve nasıl bir niyete sahip oldukları ortaya çıkmıştı.²⁰¹

Gelişmeler üzerine Girit Komutanlığı seraskerliğe yazdığı yazıda, eşkıyaların Kandiye'ye saldırmak ve böylece asayışı ihlal etmek niyetinde olduğunu ihbar aldıklarını ve diğer bölgelerden Kandiye'ye asker sevki mümkün olmadığından acil olarak Denizli Livasından iki tabur asker gönderilmesini istemişti. Ancak Rıza Paşa, Girit Komutanlığının bu isteğine müspet cevap vermeyecekti. Çünkü Denizli Livasından asker sevk etmek 5-6 gün süreceğinden ve yine adaya şimdiye kadar 14 tabur asker gittiğinden dolayı bu kuvvetler adadaki asayışı sağlamak için yeterli olmalıydı. Girit Komutanlığına yazdığı 9 Haziran 1896 tarihli yazısında, gönderilen 14 tabur askeri birlikten başka Alaşehir ve Manisa taburlarının da yolda olduğunu vurgulayan Rıza Paşa, bu taburlarla birlikte askeri kuvvetin daha da artacağını söylemişti.²⁰²

Büyük Devletler de adadaki gelişmelerle yakından ilgilenmekteydiler. Rıza Paşa Resmo Komutanlığına dayandırarak hükümete yazdığı 9 Haziran 1896 tarihli tezkeresinde, İngiltere savaş gemilerinin Girit'te demirleyerek buradaki Hıristiyan halkla yakından ilgilendiklerini hatta para ile halkı desteklediklerini belirtmişti. Yine silahlı Rum çetelerinin, cephaneleri de yanlarında olmak suretiyle adaya doğru gelmek niyetinde olduklarını sözlerine eklemiştir.²⁰³ Rıza Paşa bu ifadeleriyle gelinen noktada isyancıların Büyük Devletlerden yüz bulduklarını ima ediyordu. Müslüman halk ise gelişmeler üzerine çareyi göç etmekte bulmuştu. Akdeniz Boğazı Muhafaza

---

²⁰¹ BOA., Y.PRK.ASK., 111/77, (25 Z. 1313/7 Haziran 1896).

²⁰² BOA., Y.PRK.ASK., 111/77, (27 Z. 1313/9 Haziran 1896).

²⁰³ BOA., Y.PRK.ASK., 111/77, (27 Z. 1313/9 Haziran 1896).

Vekâletinden Ferik Mazhar Paşa 14 Haziran 1896 tarihli şifreli telgrafında, Hanya merkezinde eşkıyanın verdiği zararlar sonucu Müslüman halkın köylerinden hicret etmek zorunda kaldığını ifade etmekteydi.²⁰⁴ Hanya’da kalan Müslüman ahali ise toplanacak olan umumi meclisin kendi aleyhlerinde karar alacağı endişesini taşıyordu.²⁰⁵ Bu bilgileri veren Hanya Kaymakamı Şakir Bey ve Yüzbaşı Mehmet Sadık seraskerliğe gönderdikleri 19 Haziran 1896 tarihli telgrafta, mahsulün bereketli olmasından dolayı Hristiyan halkın eşkıya ile ilgilenmeyeceğini beklediklerini söylüyorlardı.²⁰⁶ Bu arada başta İngiltere olmak üzere büyük devletler bir taraftan Müslüman ahalinin zararlarının karşılanacağını belirtirken²⁰⁷ diğer taraftan Hristiyan halka nasihat ediyorlardı. Bu devletler, valinin Hristiyan olması, genel af, umumi meclisin toplanması ve Halepa Fermanının sunduğu hakların iadesi gibi şartların Bab-ı Âli tarafından kabul edilmesinden dolayı daha fazla talepte bulunulmaması gerektiğini söylüyorlardı.²⁰⁸

Ancak Büyük Devletlerin nasihatlerinin işe yaradığı söylenemezdi. Rıza Paşa hükümeti bilgilendirdiği 25 Temmuz 1896 tarihli yazısında, Girit’in Somata mevkiinde bulunan Hassa taburuna eşkıya tarafından taarruz edildiğini ve bu yüzden çatışmaların yaşandığını ifade etmişti. Ayrıca olayın şimdilik kontrol altında olduğunu ve eşkıyanın tazyikinin artması durumunda bölgeye ek kuvvet gönderileceğini belirtmişti.²⁰⁹ Fakat yapılan askeri sevkler ve alınan önlemlere rağmen yaz boyunca adada kargaşa devam edecekti. Eşkıya taarruzu neticesinde yaralanan askerler ise yapılan ilk tedavilerinin ardından İstanbul’a gönderilmişlerdi. Bu bağlamda Rıza Paşa hükümete yazdığı 24 Eylül 1896 tarihli tezkeresinde, Girit askerinden olup yaralı olanları İstanbul’a getirecek vapurların hareket ettiğini bildirmişti.²¹⁰ Bu arada Girit’te meydana gelen asayişsizlik jandarma kuvvetini de yeniden düzene sokmayı gerektirmişti. Bu bağlamda Rıza Paşa Girit jandarma kuvvetinin intizama sokulması için 16 Kasım 1896 tarihinde bir komisyon oluşturarak jandarma dairesinde toplamıştı. Toplantıya Rıza Paşa’nın muvafakati ile

---

²⁰⁴ BOA., Y.PRK.ASK., 112/5, (3 M. 1314/14 Haziran 1896).

²⁰⁵ BOA., Y.PRK.ASK., 112/15, (7 M. 1314/18 Haziran 1896).

²⁰⁶ BOA., Y.PRK.ASK., 112/23, (8 M. 1314/19 Haziran 1896).

²⁰⁷ BOA., Y.PRK.ASK., 112/34, (12 M. 1314/23 Haziran 1896).

²⁰⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 112/59, (23 M. 1314/ 4 Temmuz 1896).

²⁰⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 113/34, (14 S. 1314/25 Temmuz 1896).

²¹⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 115/54, (16 R. 1314/24 Eylül 1896).

Avusturya, İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya ateşemiliterleri de katılmıştı.²¹¹ Bu konu, 25 Kasım 1896 tarihinde toplanmış olan Meclis-i Vükela'da masaya yatırılacak ve sonuçta jandarmanın 3000 kişilik olmasına ve yine oluşturulan bu kuvvetin ümeradan bir subayın kontrolünde bulunmasına karar verilecekti.²¹²

1897 yılına gelindiğinde de Girit Adası'ndaki asayişsizlik devam ettiğinden Osmanlı hükümeti 16 Şubat 1897 tarihinde Hariciye Nazırı vasıtası ile Yunanistan'a olayları niçin tırmandırdığını sormak lüzumunu hissetmişti. Yunanistan Hariciye Nazırı ise verdiği cevapta, bütün müşkülâtın bertaraf edileceğini, Girit ve diğer mahallerde asayişin yeniden sağlanacağı ümidinde olduğunu belirtmişti. Ayrıca tüm meselelerin iki hükümet arasında halledilmesinin daha doğru olacağını ve iki hükümetin menfaatlerinin örtüşmesinden dolayı büyük devletleri işe karıştırmaya gerek olmadığını ifade etmişti.²¹³

Yunanistan Hariciye Nazırı bunları söylerken adada Yunanistan'ın Hanya konsolosunun emrinde bulunan Hıristiyan İhtilal Cemiyeti, Adanın Yunanistan'a iltihakı konusunda hazırlanan dilekçeyi bir taraftan halka zorla imzalatmaya çalışmakta diğer taraftan Hıristiyan halk tarafından Müslümanlara ateş açılmaktaydı. Hatta bu ateş sonucu Müslüman ahalden hayatını kaybedenler olmuştu.²¹⁴ Hanya'da bulunan Mehmet Şakir Bey 21 Şubat 1897 tarihli şifreli telgrafında, ölü sayısının artmasından endişe ettiklerini ifade etmişti.²¹⁵

Gelinen noktada Yunanistan'ın Girit Adasına asker ve mühimmat çıkardığını tespit ettiklerini söyleyen Rıza Paşa'nın gündeminde de Yunanistan'ın Hanya Konsolosu vardı. 21 Şubat 1897 tarihli yazısı ile adadaki gelişmeler hakkında hükümeti bilgilendiren Rıza Paşa, Yunanistan'ın Hanya konsolosunun büyük devletlerce uyarıldığını bildirmişti.²¹⁶ Ancak bu uyarıların pek etkili olduğu söylenemezdi. Zira Girit Komutanlığından Başkitabete gelen yazıda, büyük devletlerin amiralleri nezaretinde beş bin asker olmasına rağmen asayişini temin edemedikleri ve bu yüzden Müslüman ahalinin köylerine ve tarlalarına gidemedikleri

---

²¹¹ BOA., Y.PRK.ASK., 116/19, (10 C.1314/16 Kasım 1896).

²¹² BOA., M.V., 90/21 (19 C. 1314/25 Kasım 1896).

²¹³ BOA., Y.A.HUS., 366/112, (14 N. 1314/16 Şubat 1897).

²¹⁴ BOA., Y.PRK.ASK., 117/73, (19 N. 1314/21 Şubat 1897).

²¹⁵ BOA., Y.PRK.ASK. 117/79, (9 Şubat 1312/21 Şubat 1897).

²¹⁶ BOA., Y.PRK.ASK., 117/78, (9 Şubat 1312/19 N. 1314/21 Şubat 1897).

belirtilmekteydi.²¹⁷ Bu bağlamda Hanya'da bulunan Şakir Bey 2 Mart 1897 tarihli yazısında, Kadana'da mahsur kalanların kurtarılması için büyük devletlerin gemi ve asker sevk ettiğini bildirmişti.²¹⁸ Şakir Bey 3 Mart tarihli yazısında ise Adaya erzak ve mühimmat getiren gemilerin eşkıya tarafından engellendiğini ve çıkan çatışmalar sonucunda ölü ve yaralıların olduğunu ifade etmişti.²¹⁹

4- Osmanlı Yunan Sınırındaki Gelişmeler ve Rıza Paşa

Girit'teki gelişmelere paralel olarak Osmanlı Yunan sınırında da tansiyon yükselmiş ve Yunanistan tarafında bulunan eşkıya, Osmanlı sınırına tecavüzlerini artırmaya başlamıştı.²²⁰ Bunun yanı sıra her geçen gün sayıları hızla artan bu gruplar direkt olarak Osmanlı askerini hedef almışlardı. Örneğin sınıra yakın Uzuncaova'da Osmanlı askerini pusuya düşüren bir eşkıya grubu, askere ciddi kayıp verdimişti.²²¹ Yaklaşık 300 kişilik eşkıya kuvvetinin Osmanlı askerlerini pusuya düşürmesi seraskerliği harekete geçirmişti. Serasker Mehmet Rıza Paşa 22 Temmuz 1896 tarihinde gece saat sekizde Selanik Vilayetine çektiği telgrafta, eşkıyanın bir an evvel tenkili, askerin namusunun muhafazası ve asayişin temini için icap eden kuvvetin sevki için gerekenlerin yapılması emrini vermişti. Selanik'te bulunan Hüseyin Fevzi Paşa'dan seraskerliğe aynı gece saat dörtte gelen cevapta, 18. Alayın ikinci taburunun Karafırın'a gönderildiği, yarınki trenle de 17. Alayın dördüncü taburunun gönderileceği ve bundan başka Selanik'teki 17. Nişancı taburunun da bu kuvvete iltihak ettirileceği bildirilecekti.²²²

²¹⁷ BOA., Y.PRK.ASK., 117/106, (1314/1897).

²¹⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 118/60, (28 N. 1314/2 Mart 1897).

²¹⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 118/76, (29 N. 1314/3 Mart 1897).

²²⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 113/19, (11 S. 1314/22 Temmuz 1896).

²²¹ Konu ile alakalı seraskerliği ayrıntılı olarak bilgilendiren Nasliç'ten Ferik Arif Paşa 23 Temmuz 1896 tarihli şifreli telgrafında, eşkıyanın iki yüz ile üç yüz arasında tahmin edildiğini, bu kişilerin Katrin tarafından sahile çıktıklarını, silahlı olduklarını ve kendilerine ilişilmesi durumunda olacaklardan sorumlu olmayacaklarını beyan ettiklerini bildirdi. Ayrıca bunların bir kısmının Yunan askeri olduğunu hatta içlerinde binbaşı, yüzbaşı, tabip ve cerrah bulunduğunu ve reislerinin 3 kişiden ibaret olduğunu ifade etti. Zayıflatla alakalı da bilgi veren Arif Paşa, 6 şehit ve 5 yaralı askerin olduğunu, bunun dışında 12 asker ve bir subayın esir verildiğini ve yine 15 askerin ise kaybolduğunu söyledi. Ayrıca eşkıyaların, takip edilmeleri durumunda esirleri öldürecekleri tehdidinde bulduklarını sözlerine ekledi. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK.ASK., 113/29, (12 S. 1314/23 Temmuz 1896).

²²² BOA., Y.PRK.ASK., 113/16, (11 S. 1314/22 Temmuz 1896).

Aynı gün Manastır Vilayeti ve Üçüncü Ordu Komutanlığına çektiği telgrafta Yunanistan'dan tecavüz eden eşkıyanın nerede olduğunu ve bunlar için ne miktarda müfreze tertip edildiğini soran Rıza Paşa, şayet askeri miktar yeterli değilse kâfi derecede kuvvet hazırlanarak eşkıyanın etkisiz hale getirilmesini istemişti. Uzuncaova'da askerimizin zayıf vermesini komutanların ihtiyatsızlığına bağlayan Mehmet Rıza Paşa yazısında, sayıca fazla olan eşkıya grubuna karşı az kuvvet sevk etmenin askerin şan, şeref ve namusunu tehlikeye atmak anlamına geleceğini ve gereken önlemlerin alınmasından sonra sonuç alınca kadar takibin devam etmesini emretmişti.²²³ Manastır'dan aynı gece seraskerliğe gelen cevapta, Selanik'ten gönderilen müfrezenin düçar olduğu durumun üzüntüsü ifade edildikten sonra eşkıyanın etkisiz hale getirilmesi için yeterli kuvvetin oluşturulduğu bildirilmişti. Telgrafta ayrıca eşkıyanın çoğaldığına dair istihbaratın geldiği ve yaklaşık 50 kişinin Yenişehir'den Tırnova'ya hareket ettiği belirtilmişti.²²⁴ Sonuçta hazırlanan kuvvetle eşkıyanın takibi yapılmış ve çok geçmeden eşkıyalar ile ilk temas sağlanmıştı. 23 Temmuz 1896 tarihinde Naslıç'ten Ferik Arif Paşa seraskerliğe gönderdiği yazısında, eşkıyanın takip edilerek çevrildiğini ve çıkan çatışmada eşkıyaya zayıf verildiğini söylemişti.²²⁵

Eşkıya faaliyetleri ve sınır ihlalleri 1897 yılı başında daha da artmaya başlamıştı. Eşkıya faaliyetleri dışında Yunan askerinin de sınırda hareketliliği artmıştı. Bu hareketlilik üzerine Osmanlı Devleti mevcut durumdan rahatsızlığını Yunanistan'a iletmişti.²²⁶ Başbakan Deliyannis ise amaçlarının taarruz olmadığını, Osmanlı Hükümetinin sınıra birkaç müfreze yaklaştırması üzerine hududu muhafaza için ve yine çetelerin Osmanlı sınırına girmesini önlemek için şimdilik ihtiyat askeri olarak iki sınıfı silâh altına aldıklarını söyleyecekti. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin sınıra asker sevk etmeye devam etmesi durumunda Yunan Hükümeti'nin de diğer redif sınıflarını silâh altına almaya mecbur olduğunu ifade edecekti.²²⁷

---

²²³ BOA., Y.PRK.ASK., 113/119, (11 S. 1314/22 Temmuz 1896).

²²⁴ BOA., Y.PRK.ASK., 113/119, (11 S. 1314/22 Temmuz 1896).

²²⁵ BOA., Y.PRK.ASK., 113/29, (12 S. 1314/23 Temmuz 1896).

²²⁶ BOA., Y.A.HUS., 366/102, (3 Şubat 1312/15 Şubat 1897).

²²⁷ BOA., Y.A.HUS., 366/102, (3 Şubat 1312/15 Şubat 1897).

Çok geçmeden Yunanistan 12-13 bin kişiden mürekkep iki sınıf askerini silâh altına alacaktı.²²⁸ Serasker Mehmet Rıza Paşa gelişmeler karşısında Üçüncü Ordu komutanlığını uyarmak lüzumunu hissetmişti. Tebligatında, Yunanistan'ın Narda sınırına asker ve malzeme sevk etmesinden dolayı bu bölgede sınır ihlalleri olabileceğini belirterek gereken önlemlerin alınması istemişti.²²⁹ Rıza Paşa hükümeti bilgilendirdiği 6 Mart 1897 tarihli tezkeresinde ise Tırhala Şehbenderliğine dayanarak Yunanistan'ın Tırhala ve Kalabak civarında 11 bin asker topladığını, istihkâmlarını tamir ettiğini ve karakollardaki asker sayısını artırdığını söylemişti. Ayrıca Yunanistan tarafından İslam ahalisinin devamlı surette tahkir edildiğini hatta Müslümanların camilerine gidip ibadet dahi edemediklerini belirtmişti.²³⁰ Gerçekten de Yunanistan'ın bu tutumu İslam ahalisinin Golos ve Yenişehir'den Selanik'e hicret etmesine sebep olmaktadır. Oysaki Müslüman ahalinin bu haline mukabil Osmanlı Devleti uyruğunda olan milyonlarca Rum rahat ve emin bir halde yaşamaktaydı.²³¹ Sınırdaki yaşayan ve işinde gücünde olan Rumlar ise Yunan eşkıyaları tarafından rahatsız edilmekte ve Osmanlı Devleti'ne karşı isyana zorlanmaktaydılar. Manastır Vilayetinden Ferik Kerim Paşa, 15 Mart 1897 tarihli yazısında, eşkıyanın işinde gücünde olan ahalinin eline zorla silah vererek onları Nasliç taraflarına sevk etmeye çalıştığını bildirmişti.²³² Bu arada birçok yerden gelen gönüllülerin sayısı yaklaşık olarak iki bin kişiye ulaşmıştı.²³³

Görüldüğü üzere sınırda her geçen gün hareketlilik biraz daha artmaktaydı. Serasker Mehmet Rıza Paşa hükümeti bilgilendirdiği 16 Mart 1897 tarihli yazısında, Yunanistan'ın Tırnova Komutanının, emrinde bulunan askerleri Çayhisar Boğazından Begdeğirmeni karşısına götürerek burada birkaç saat savaş tatbikatı yaptırdığını söylemişti. Ayrıca askerlerin tatbikat sonrası Aya İlyas Karakolu önünde top ateşi yaptıktan sonra Tırnova Kışlasına döndüklerini ve askeri sayının yaklaşık 3000 civarında olduğunu belirtmişti.²³⁴ Ethem Paşa ise saraya gönderdiği 26 Mart

²²⁸ BOA., Y.A.HUS., 367/20, (16 N. 1314/18 Şubat 1897).

²²⁹ BOA., Bab-ı Ali Evrak Odası(B.E.O.), 914/68547, (1314 N. 30/4 Mart 1897).

²³⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 119/11, (2 L. 1314/6 Mart 1897).

²³¹ İkdâm, No:944,s.1/2 vd.,(3 L. 1314/ 7 Mart 1897).

²³² BOA., B.E.O., 919/68883, (1314/ L. 11/ 15 Mart 1897).

²³³ BOA., B.E.O., 920/68962, (1314 L. 13/ 17 Mart 1897).

²³⁴ BOA., Y.PRK.ASK., 119/59, (4 Mart 1313/16 Mart 1897).

1897 tarihli telgrafında, hududa yakın bulunan Çayağzı iskelesi civarında dolaşan Yunan gemilerinin ya eşkıya ya da Yunanistan'a gönüllü taşıdığını bildirmişti.²³⁵

Yunan hududunda hararet arttıkça Osmanlı Devleti tebası olan Rumlarda da hareketlilik görülmeye başlamıştı. Bu gelişme üzerine 2 Nisan 1897 tarihinde Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın başkanlığında toplanan askeri komisyon hazırladığı raporda, Rum gönüllülerin Yunanistan tarafına gittiği yönünde haberler geldiği ve bu kişilerin sınırı geçmesinin önüne geçilmesi gerektiğinin altını çizmişti. Durum aynı gün Padişaha arz edilmiş ve bu kişilerin böyle devam etmeleri halinde Osmanlı Devleti tebâsından çıkarılacaklarının ve yine ülkeye kabul edilmeyeceklerinin vilayetlere bildirilmesi yönünde irade çıkmıştı.²³⁶ Bu arada 12 Nisan 1897 tarihinde Ethem Paşa seraskerliğe gönderdiği telgrafında, eşkıyanın sınır ihlallerine devam ettiğini belirtmişti. Eşkıyayı püskürttüklerini ancak kaçan kişilerin hududa yakın kaleleri yakmasından dolayı ahalide heyecan uyandığını söyleyen Ethem Paşa, aldıkları önlemler neticesinde eşkıyanın mağlup edildiğini ve şimdilik heyecana mahal bir durum olmadığını ifade etmişti.²³⁷

B. Osmanlı Yunan Savaşı ve Serasker Mehmet Rıza Paşa

1- Savaş Hazırlıkları

Osmanlı Devleti bir taraftan Yunanistan'ın faaliyetlerini adım adım izlerken bir taraftan da seferberlik hazırlıklarına başlamıştı. Bu bağlamda 14 Şubat 1897 tarihinde Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın başkanlığında toplanan askeri komisyon Yunanistan'ın yaptığı hazırlıklara karşı atılacak adımları belirledi. İlk etapta kısmi bir seferberlik kararı alındı. Bu noktada ilk olarak Yunan sınırına sevk edilecek olan altı piyade fırkası ve yine bu kuvvete eklenecek süvari, topçu birlikleri ile diğer askeri sınıfların erzak ve mühimmatını taşıyacak vapurların tedarik edilip hazırlanması kararlaştırıldı.²³⁸ Aynı gün saraya arz edilen bu kararlar Padişah tarafından da uygun

²³⁵ BOA., Y.PRK.ASK., 119/111, (22 L. 1314/26 Mart 1897).

²³⁶ BOA., İrade Yunanistan, (İ.MTZ.), (01), 19/839, (29 L. 1314/2 Nisan 1897).

²³⁷ BOA., Y.PRK.ASK., 120/57, (31 Mart 1313/12 Nisan 1897).

²³⁸ BOA., İ.MTZ.(01), 19/818, (12 N. 1314/14 Şubat 1897); Von Der Goltz, **Osmanlı Yunan Seferi**, (Tercüme: Yakup Şevki), Dersaadet, 1326, s. 24.

bulununca konu ile alakalı irade çıktı.²³⁹ Ayrıca Osmanlı-Yunan hududunda istihdam edilecek askeri kuvvetlerin sevki ve bu kuvvetlerin nakliye ve diğer masraflarının ilgili vilayetlerce karşılanmasına karar verildi.²⁴⁰ Bu irade sonrası 21 Şubat 1897 tarihinde Rıza Paşa'nın başkanlığında mabeynde toplanmış olan askeri komisyonun kararı gereği askerin silâh altına alınmasına başlandı. İlk etapta 140 piyade taburu, 27 süvari bölüğü ile 36 topçu bataryasından oluşan ordunun sınıra sevki kararlaştırılırken bu ordunun bir aylık iâşesi ile diğer ihtiyaçları için de aylık 70 bin liranın verilmesi uygun görüldü.²⁴¹

Bu iradenin ardından sınıra doğru askerler hareket etmeye başladı. 21 Şubatta Anadolu demiryolları, Yunan hududuna gidecek askeri kıtaların nakli için hazırlandı.²⁴² Ayrıca 28 Şubat 1897 tarihinde Ethem Paşa Alasonya Ordu komutanı olarak görevlendirildi. Ethem Paşa'nın hareket etmesi için gereken yolluk gecikince bir an önce kendisine 500 lira verilmesi için irade çıktı²⁴³ gibi Ethem Paşa'nın görev yerine gidebilmesi için de bir tren hazırlandı.²⁴⁴ Serasker Mehmet Rıza Paşa ise 4 Mart 1897 yılında ordunun değişik kademelerine tayin edilen subayların bir an evvel görev yerlerine gitmeleri gerektiğini bir emirle bildirdi.²⁴⁵ Emri alan subaylar görev yerlerine hareket etmeye başladılar. Askeri sevkiyatın düzeni ve aksamaların önüne geçmek üzere Selanik'te askerlerden oluşan 3 komisyon teşkil edildi. Her türlü

²³⁹ BOA., İ.MTZ.(01), 19/818(12 N. 1314/14 Şubat 1897).

²⁴⁰ BOA., B.E.O., 907/68012, (12 N. 1314/ 14 Şubat 1897); Sınıra doğru yığılmaya başlayan askerin iâşesinin temini önemli bir husustu. Haliyle sınıra en yakın kasabalar asıl yükü çekecek yerler olacaktı. Asker için gerekli olan 600 bin peksimet ve diğer malzemelerin Selanik, Manastır ve Yanya vilayetlerince hazır edilmesi için ilgililere emirler verildi. Geniş bilgi için bk.; İkdâm, No:945, s.1/3, (4 L. 1314/ 8 Mart 1897); Bu arada iâşe meselesi sadece askerle sınırlı değildi. Yunanistan ile uzun süredir devam eden sorunlardan dolayı binlerce aç susuz muhacir ortaya çıkmıştı. Girit'te bulunan muhacirlere İstanbul'dan çuvalarla yiyecek gönderilirken, askeri ambarlardaki eşyalar da kontrolden geçirilmişti. Geniş bilgi için bk.; İkdâm, No:952, (15 Mart 1897); Ayrıca 16 Mart tarihinde Sirkeci'den Selanik'e çadır, ilaç, peksimet ve benzeri malzeme gönderilmiş askerin et ihtiyacını karşılamak için ise Aydın İlinden hayvan satın alınmıştı. Geniş bilgi için bk.; İkdâm, No:953, (16 Mart 1897); Yine askerin sağlık sorunlarıyla ilgilenmek üzere padişah iradesi ile 1200 kuruş maaş tahsis edilen Bongofski Paşa bölgeye gönderilmişti. Geniş bilgi için bk.; BOA., İ.MTZ.(01), 19/835, (21 L. 1314/25 Mart 1897).

²⁴¹ BOA., İ.MTZ.(01), 19/821, (19 N. 1314/21 Şubat 1897).

²⁴² Goltz, **a.g.e.**, s.24.

²⁴³ BOA., İ.MTZ.(01), 19/822, (26 N. 1314/28 Şubat 1897).

²⁴⁴ BOA., İ.MTZ.(01), 19/823, (26 N. 1314/28 Şubat 1897); Aynı gün İkinci Ordu Müşiri Arif Paşa Yunanistan sınırına sevk edilmek üzere Mihaliç, Göynük, Beypazarı ve Şile taburlarının Muratlı'dan trenle hareket ettiğini bildirdi. Geniş bilgi için bk.: BOA., Y.PRK.ASK., 118/32, (26 N. 1314/28 Şubat 1897); Arif Paşa bir gün sonra ise İzmit ve Göynük taburlarının yanı sıra mühimmat ve teçhizat yüklü trenin Muratlıdan hareket ettiğini bildirdi. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK.ASK., 118/49, (27 N. 1314/1 Mart 1897).

²⁴⁵ Adem Ölmez, "**Gazi Ethem Paşa'nın Askeri ve Siyasi Hayatı(1844-1909)**", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004, s.100.

ihtimale karşı Selanik'ten Karaburun taraflarına doğru bir torpil hattı çekilerek istihkâmlar toplarla teçhiz edildi.²⁴⁶

Bu arada sevkியatta problemler yaşandığı, askerın ve hayvanların ihtiyacının temin olunamadığı ve hatta bazı hayvanların telef olduğuna dair haberler üzerine Padişah Abdülhamit durumu 6 Mart 1897 tarihinde seraskerliğe sormuştu. Rıza Paşa 7 Mart 1897 tarihli tezkeresinde, iki günden beri Muratlı istasyonundan sevk olunan askerın ve hayvanların durumu ile ilgili İkinci Ordu Komutanlığı ve Edirne Vilayetine tebligat yapıldığını, aldığı bilgiler ışığında iddiaların doğru olmadığını, sadece bir hayvan telefınının olduğunu ve söz konusu haberlerin bu yüzden çıkmış olabileceğini beyan etmişti. Tezkeresinde çıkan dedikoduları yalanlayan ve sevkiyatın güzel bir şekilde yürüdüğünü belirten Rıza Paşa ancak maddi sıkıntılardan yakılarak özetle şunları söylemişti: Hudutta toplanan asker için gerekli elbise, teçhizat ve kurulacak hastane için 96.225 lira ve yine askerın iaşesi için aylık 70 bin liranın verilmesi kararlaştırıldığı ve hükümete de irade verilmiş olduğu halde 96.225 liraya mahsuben nizamiye hazinesine şimdiye kadar 9 bin lira aktarılmıştır. İaşe ise hazinece ilgili vilayetlere havale olunmuş ancak bu vilayetlerden henüz para gönderilmediği Üçüncü Ordu ve Alasonya Komutanlığından gelen haberlerden anlaşılmıştır. Nizamiye Hazinesinin bir haftalığı olan 14 bin lira tecil edilmiş ve bununla beraber yine askerın elbisesinin devlet fabrikası ile yetiştirilmesi için alınması kararlaştırılan bir milyon kıyye yapağı henüz tedarik edilememiştir. Obüs alayları için alınacak koşumlar için ise dört bin lira gerektiği halde bu para da henüz verilmemiştir.²⁴⁷

Rıza Paşa'ya göre, bu durumda şimdilik yapılması gereken ya 100 bin lira nakit para bir yerlerden bulmak ya da Bank-ı Osmanî'den kredi çekmekti. Her şeye rağmen elbise imalatına ve yine askerın peksimet ve sair ihtiyaçlarının karşılanması için gayret göstermeye devam ettiklerini ifade eden Rıza Paşa, bir de mukayese yapacaktı. 1886 senesinde Yunan hududunda toplanan asker için 3 milyon 450 bin lira ayrıldığını, şimdi de aynı miktarda asker sınıra yığıldığı ve bu miktarın çok altında bir meblağ istendiği halde isteklerinin karşılanmadığını söyleyen Rıza Paşa yazısını, askerın hudutta perişan olmaması için hükümete emir verilmesini istirham

²⁴⁶İkdam, No:944,s.1/2 vd.,(3 L. 1314/ 7 Mart 1897).

²⁴⁷BOA., Y.PRK.ASK., 119/16, (3 L. 1314/7 Mart 1897).

ederek bitirecekti.²⁴⁸ Bunun üzerine Rıza Paşa'nın uyarıları dikkate alınacak ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli çalışmalar yapılacaktı. Hatta yapılan bu masrafları külliyetli bulan Osmanlı Devleti, bu masrafı nihayete erdirmek için savaştan başka çaresi kalmadığını 7 Nisan 1897 tarihli meclis kararında belirtecekti.²⁴⁹

Gelinen noktada, tatbikatlar da başlamıştı. Serasker Mehmet Rıza Paşa, gönderilen silahların ulaşması ile İkinci ve Üçüncü Ordu askerlerinin mavzer tüfeklerini iyi kullanıp kullanamadıkları ve yapılan tatbikatlar hakkında her ay sonunda bir rapor sunulmasını yetkili komutanlardan istemişti. Çok geçmeden Padişahın da ihtimam gösterdiği mavzer tüfeklerinin nasıl kullanılacağına öğretilmesi için buraya alanında uzman heyetler gönderilecekti. Ayrıca aynı günlerde muhtemel savaş öncesi çeşitli bölgelerde hastane kurulması için de yer tayin edilecekti.²⁵⁰

Bir taraftan ordu sınıra doğru yığılırken diğer taraftan seraskerlik disiplin açısından bazı önlemler alma lüzumu hissetmişti. Bu bağlamda Rıza Paşa 19 Mart 1897 tarihinde ordu komutanlığına yazdığı yazıda, iyi bir tahkikat yapılarak ahlaksız ve hamiyetsiz subayların rencide edilmeden belirlenerek defterlerinin, hasta olan subayların ise raporlarının seraskerliğe gönderilmesini istemişti. Ethem Paşa cevaben gönderdiği şifreli telgrafında, ahlaksız ve hamiyetsiz olanların ortaya çıkarılmasının biraz vakit alacağını belirterek bu kişilerin tahkik olundukça icabının icrasına bakılmasının daha uygun olacağını söylemişti. Ayrıca hastaların çok fazla olduğunu ve yapılacak tahkikat ve muayenelerin şimdilik tehir edilmesini ancak tibben rahatsız olanların işten hemen el çektirilmeleri mutlaka isteniyorsa bunların yerine başka subayların gönderilmesinin uygun olacağını sözlerine eklemiştir.²⁵¹ Gerekli çalışmalar yapıldı ve kısa süre içerisinde ordu içerisinde gerekli intizam ve düzen sağlandı. Rıza Paşa sadareti bilgilendirdiği 4 Nisan 1897 tarihli tezkeresinde, sevk edilen nizamiye ve redif taburlarının yerlerine ulaştıklarını ve intizamın sağlandığını ifade etmişti.²⁵²

---

²⁴⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 119/16, (3 L. 1314/7 Mart 1897).

²⁴⁹ BOA., İ.MTZ.(01), 19/843, (26 Mart 1313/7 Nisan 1897).

²⁵⁰ İkdam, No:944,s.1/2 vd.,(3 Şevval 1314/ 7 Mart 1897).

²⁵¹ BOA., Y.PRK.ASK., 119/69, (7 Mart 1313/19 Mart 1897).

²⁵² BOA., Y.PRK.ASK., 120/7, (23 Mart 1313/4 Nisan 1897); Osmanlı askerinin seferberliği için bk.; ATASE, Osmanlı Yunan Harbi Klasörü, 6/35, (1897). Metin Hülagü, **Osmanlı Yunan Savaşı Abdülhamit'in Zaferi**, Yitik Hazine Yay., İstanbul,2008, s.62 vd.

Osmanlı askerinin sınıra sevki sürerken Yunan tarafında bulunan eşkıyanın da hareketliliği hız kesmeden devam etmekteydi. Rıza Paşa hükümeti bilgilendirdiği 6 Nisan 1897 tarihli yazısında, eşkıyanın Kerebine taraflarına çıkacağına Manastır Vilayeti tarafından 5 Nisan 1897 tarihli telgrafla ihbar edildiğini, sayılarının yaklaşık 1500 kişi olduğunu ve Köprüyüz ile Kranya mevkilerinin eşkıya taarruzuna açık olduğunu söylemişti. Ayrıca Kerebine kasabasında bulunan iki taburdan birinin aldığı emir gereği Dışkata'ya hareket etmesinden dolayı kasaba halkının derin bir heyecana düşerek köylere asker sevki için kaymakamdan istirhamda bulduklarını, bunun üzerine durumun Alasonya Komutanlığına bildirildiğini ve komutanlıkça da gereken önlemlerin alındığını belirtmişti.²⁵³

2- Rıza Paşa'nın Yunanistan'a Savaş İlan Edilmesindeki Rolü

Gerek Girit'teki gelişmeler gerek huduttaki Yunan faaliyetleri iki devleti savaşın eşiğine getirmişti. Geline nokta Rıza Paşa'nın da bulunduğu Meclis-i Mahsus'ta alınan 7 Nisan 1897 tarihli karara göre; savaş çıkarsa bunun sorumluluğunun saldıran devlete ait olacağı ve bu devletin en ufak bir istifadesine dahi meydan verilmeyeceği ifade edilerek bu kararın uygulanmasına İstanbul'daki sefirlerin memur edildiği ve durumun Avusturya vasıtasıyla Yunan Hükümetine tebliğ edildiği belirtildi. Meclis-i Mahsusta, gerek Girit'te cereyan eden hadiseler gerek huduttaki gelişmeler üzerine burada toplanan asker için yapılan külliyetli masrafın devamına nihayet vermek için Osmanlı Devleti'nin başka seçeneğinin kalmadığının altı çizilerek bu bağlamda Hariciye Nazırınca Büyük Devletlerin sefirlerinin bilgilendirilmesi kararına varıldı.²⁵⁴ Mecliste alınan kararlar sadrazam tarafından saraya iletili ve aynı gün Sultan Abdülhamit tarafından da onaylanarak gerekli irade çıkarılmış oldu.²⁵⁵

Meclis-i Mahsusta vurgulandığı üzere bir taraftan sınırda Yunanistan'ın olumsuz faaliyetleri devam etmekte diğer taraftan bu faaliyetler ile alakalı seraskerliğe

²⁵³ BOA., Y.PRK.ASK., 120/28, (25 Mart 1313/6 Nisan 1897).

²⁵⁴ BOA., İ.MTZ.(01), 19/843, (26 Mart 1313/7 Nisan 1897); 6 Nisan 1897 tarihinde Avusturya sefaret baş tercümanı, Yunanistan'a sefirler adına tebligat yaptığını ve buna göre, savaşa kim sebep olursa sorumluluğun ona ait olduğu ve o devletin herhangi bir istifadeye uğramayacağını ve yine buna büyük devlet sefirlerinin memur olduğunun bildirildiğini ifade etmişti. Geniş bilgi için bk.;BOA., İ.MTZ.(01), 19/843, (25 Mart 1313/6 Nisan 1897).

²⁵⁵ BOA., Yıldız Sadaret Resmi Ma'ruzât(Y.A.RES.), 86/13, (26 Mart 1313/7 Nisan 1897).

muhtelif telgraflar gelmekteydi. Huduttan gelen ve Rıza Paşa tarafından meclise sunulan telgraflarda, sınır tecavüzlerinin devam ettiği ve bu bağlamda eşkıyanın Kranya Tepesini tuttuğu belirtilmekteydi.²⁵⁶ Mevcut durum 7 Nisan 1897 tarihinde sadrazam tarafından Padişaha arz edilince, gelen yazıların karışık olduğunu ve durumun tereddüt arz ettiğini belirten Abdülhamit, bu yüzden meselenin tam olarak anlaşılmasını, devletin hakkının korunmasını ve bir savaş çıkacaksa da mesuliyetin Yunanistan'a bırakılması maddesine bilhassa itina edilmesini istemişti.²⁵⁷

İlk saldırının Yunanistan'dan beklenmesine dair olan Padişah iradesi gereğince Osmanlı askeri sınırda beklemeye devam ederken Yunanlılar ise sınır ihlallerini sürdürmekteydiler.²⁵⁸ Bu yüzden 11 Nisan 1897 tarihinde toplanan Meclis-i Mahsusta, Yunanlıların tecavüzleri hakkında Büyük Devletlerin bilgilendirilmesi için bir metin kaleme alınmıştı. Rıza Paşa'nın da imzasının bulunduğu metinde, Nisan ayının 9. Günü olan Cuma günü sabahleyin Yunanlıların Osmanlı Hududuna cebren tecavüze başlayarak hududa yakın bir mesafede bulunan Kranya Tepesini tuttukları, telgraf hatlarını kırdıkları, kaleleri yaktıkları ve devam eden çatışmalar neticesinde ölü ve yaralıların olduğu ifade edilmişti.²⁵⁹

Gelişmeleri dikkatle takip eden Mehmet Rıza Paşa'ya göre, gelinen noktada vakit kaybetmeden çabucak harekete geçilmeliydi. Zira durulan her dakika vaziyet Yunanistan lehine geliyordu. Ayrıca Yunanistan'ın sınırdaki başıbozuk faaliyetleri ve aldırılmaz tavırları dünya kamuoyunda Osmanlı Devleti'nin itibarını sarsmakta ve Yunan faaliyetleri karşısında hareketsiz kalan Osmanlı Devleti, Avrupa gazeteleri için iyiden iyiye eğlence konusu olmaktaydı. Avrupalıların Osmanlı Devleti için söyledikleri '*Hasta Adam*' lafına da atıfta bulunan Rıza Paşa'ya göre, mukaddes vatan artık hasta değil can çekişmekteydi.²⁶⁰

---

²⁵⁶Bunlardan Arif Paşa'nın seraskerliğe gönderdiği telgrafta, müteceviz eşkıyaların Kranya tepesini tuttuğu ve gelip geçenleri taciz ettiği ancak eşkıyanın askerle birlikte olup olmadığı tam olarak anlaşamadığı ifade edilmişti. Binbaşı İsmail Efendi'ye atfen bilgi veren Arif Paşa ayrıca iki tabur Yunan askerinin hareketlenmekte olduğunu da gözlemlendiğini sözlerine eklemiştir. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.A.RES., 86/15, (6 Za. 1314/8 Nisan 1897).

²⁵⁷ BOA., Y.A.RES., 86/15, (27 Mart 1313/8 Nisan 1897); Ölmez, **a.g.t.**, s.102 vd.

²⁵⁸ Osman Senayi, **Osmanlı Yunan Seferi Dömeke Meydan Muharebesi**, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1314, s.197.

²⁵⁹ BOA., Y.A.RES., 86/20, (9 Za.1314/11 Nisan 1897).

²⁶⁰ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.46; Enver Ziya Karal'a göre, Yunan tecavüzlerine cevap verilmemesi durumunda Osmanlı Devleti hem İslam dünyası hem de Avrupa Devletleri nazarında sarsılmış olan kredisini büsbütün kaybedecekti. Ayrıca Osmanlı kamuoyu da neye mal olursa olsun devletin şeref ve

13 Nisan tarihine gelindiğinde Yunanistan'ın tutumu yüzünden savaşın kaçınılmaz olduğu artık iyice anlaşılmıştı. Bundan dolayı Meclis-i Mahsusta alınan karar gereğince Yunanistan'ın saldırıları karşısında Osmanlı Devleti'nin saldırılara mukabele edeceği ifade edildi. Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın da imzasının bulunduğu mazbatada ordunun ihtiyaçlarına da değinildi. Bu bağlamda kısmi bir seferberliğe daha gidilerek dört fırka askerın gönderilmesi, mühimmatın nakli, levazımdan noksan olanların ikmalı ve en azından on günlük erzakın tedarik edilmesi karara bağlandı.²⁶¹ Böylece 14 Nisan tarihi itibariyle Yunanistan'a karşı yapılan hazırlıklar tamamlanmış oldu. Alasonya Komutanlığından Baş Kitabete gelen yazıda, ordunun tertibatını tamamladığı ve Yunanistan'ın saldırılarına mukabelede bulunmak için hazır olduğu ifade edilecekti.²⁶²

Yunan tecavüzleri iyiden iyiye artınca Serasker Mehmet Rıza Paşa, Alasonya Ordu Komutanlığına 16 Nisan gecesi saat dörtte bir telgraf çekerek mevcut durum hakkında bilgi istemişti. Telgrafında, Yunanistan tarafından vuku bulan taarruzların muntazam olup olmadığını soran Rıza Paşa, Koz Köyü tarafından vuku bulan tecavüzün dikkate alınarak Yunanlıların hiçbir taraftan tecavüzüne katiyyen meydan ve imkân bırakılmamasını tebliğ etmişti. Ayrıca Valisku taraflarından da aynı ihbarların geldiğini ve bu yüzden alınacak sahih bilgilerin seri bir şekilde seraskerliğe ulaştırılmasını emretmişti.²⁶³

Sabahleyin de telgraf başına geçen Rıza Paşa Alasonya Komutanlığına gönderdiği telgrafında, sabah olması itibariyle düşman hakkında daha doğru bilgi alınmasını ve Yunan kuvvetinin hududa tecavüz edip etmediğinin tam olarak tespit edilmesini istemişti. Ayrıca Koz Köyü civarında ne gibi tedbirler alındığını, düşmanın tecavüzü söz konusu ise derhal püskürtülmesini ve gelişmeler ile ilgili bilgilerin hemen ulaştırılmasını emretmişti. Bu emir üzerine Ethem Paşa 17 Nisan günü Koz Köyünde bulunan Hamdi Paşa'ya atfen seraskerliğe gönderdiği şifreli telgrafta, düşmanın muntazam bir şekilde harekete geçtiğini ve top atışlarına

---

haysiyetinin korunması için Yunanistan'a harple cevap verilmesini istiyordu. Geniş bilgi için bk.: Karal, **a.g.e.**, s.116.

²⁶¹ BOA., Y.A.RES., 86/21, (1 Nisan 1313/13 Nisan 1897).

²⁶² BOA., Y.PRK.ASK., 120/70, (12 Za. 1314/14 Nisan 1897).

²⁶³ BOA., Y.PRK.ASK., 120/79, (4 Nisan 1313/16 Nisan 1897).

başladığını söyleyecekti. Aldıkları önlemlere de değinen Ethem Paşa, Hamdi Paşa'nın isteği üzerine dört tabur askerin yardıma gönderildiğini ve top atışları ile düşmana mukabele edildiğini bildirecekti.²⁶⁴ Bu arada aynı gün Üçüncü Ordu Komutanı Kazım Paşa seraskerliğe gönderdiği şifreli telgrafında, Drama Sancağının Pravişte Kazası dâhilinde yaşayan halk ile eşkıyanın çatıştığını ve bunların Yunanlı olduklarının sabit olduğunu söylemişti. Ayrıca burada gözü olan Yunanlılara engel olmak için bölgeyi iyi tanıyan askerlerin tayininin uygun olacağını ve bölgenin gözlem altında bulundurulması gerektiğini belirtmişti.²⁶⁵

Cepheden seraskerliğe gelen bilgiler, Yunanistan'ın savaşı başlattığını göstermekteydi. Tüm bu gelişmeler üzerine seraskerlik Yanya Kolordu Komutanlığını da uyarmak lüzumunu hissetmişti. Rıza Paşa Yanya Kolordu Komutanlığına gönderdiği 17 Nisan 1897 tarihli telgrafında, düşmanın muntazam kuvvetlerle harekete geçtiğini haber aldıklarını ve bu noktada Yunanistan'ın Yanya cihetinden de saldırı olasılığı bulunduğunu belirterek daha dikkatli olmalarını istemişti. Ayrıca Yunanistan'ın hududu geçmesi halinde gereken cevabın verilmesini ve bu emrin ilgili komutanlara iletilmesini emretmişti.²⁶⁶

Yunanlıların hem düzenli birliklerle hem de eşkıya vasıtasıyla saldırdıkları ve savaşa sebep oldukları artık iyice anlaşılmıştı. Alasonya Ordu Komutanlığının, Yunanlıların toplarla hududa tecavüze devam ettiğini ve bu yüzden Osmanlı askerinin de aldığı emir gereği aynı şekilde mukabele ettiğini bildirmesi üzerine gelişmeler bir kez daha Meclis-i Mahsusta değerlendirildi. Bu değerlendirme sonucunda Yunanlıların tecavüzlerinin harbe mecbur bıraktığından bahisle 17 Nisan 1897 tarihinde harp kararı alındı ve hazırlanan mazbata Padişah'a arz olundu. Çok geçmeden Padişah savaşı uygun bulduğunu bildiren iradeyi meclise gönderdi. Yunanistan'ın Osmanlı sınırına tecavüz ettiği, bu nedenle gereken cevabın katiyyen verilmesi gerektiğinin belirtildiği iradede, evvelce hazırlanan plan dairesinde ve ahval-i harbin rükünlerine uygun olmak kaydıyla bir dakika dahi zayi edilmeksizin devletin hukukunun korunması için gerekenin yapılması istendi.²⁶⁷ Meclis-i

²⁶⁴ BOA., Y.PRK.ASK., 120/79, (5 Nisan 1313/17 Nisan 1897).

²⁶⁵ BOA., Y.PRK.ASK., 120/117, (15 Za. 1314/17 Nisan 1897).

²⁶⁶ BOA., Y.PRK.ASK., 120/79, (5 Nisan 1313/17 Nisan 1897).

²⁶⁷ BOA., Y.A.RES., 86/32, (15 Za. 1314/17 Nisan 1897).

Mahsusta ayrıca basına verilmek üzere bir yazı kaleme alındı. Bu yazıda, Yunanlıların Osmanlı sınırına tekrar tecavüz ettiğinin altı özellikle çizildi.²⁶⁸

Denebilir ki sonuna kadar barışı esas alan bir politika takip eden Osmanlı Devleti²⁶⁹ savaş kaçınılmaz olunca savaşa mecbur olmuş ve Yunanistan'a harp ilan etmek zorunda kalmıştı. Harp kararının alındığı Meclis-i Mahsusta aynı gün Yunanistan ile ilişkilerin kesilmesi, Yunan Sefirinin yurt dışına çıkarılması, Yunanistan'da bulunan Osmanlı memur ve tebasının yurda getirilmesi kararı alındı ve karar Padişah tarafından da onaylandı.²⁷⁰ Mecliste, Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın Alasonya Ordu Komutanlığına göndereceği Meclisi Vükela mazbatası da hazırlandı. Ayrıca savaş kararının Hariciye Nazırı vasıtasıyla Büyük Devletlerin sefirlerine bildirilmesi istendi. Bu bildiriye, devletin hakkını korumak zorunda olduğu, bu durumun kendi haline bırakılmasının sorunu artırmaktan başka bir işe yaramayacağı, problemin tüm Rumeli'ye yayılma potansiyeli olduğu ve mesuliyetin Yunanistan tarafında olduğunun altı çizildi. Yunanistan ile ilişkilerin kesildiği ise Osmanlı Devleti'nin Atina Sefiri Asım Bey vasıtasıyla Yunan Hükümeti'ne bildirildi.²⁷¹

Mecliste savaş kararı alınması üzerine Serasker Mehmet Rıza Paşa, Alasonya Ordu Komutanlığına harp ile alakalı tebligatta bulunmuştu. Bu yazıda, *“Yunanlıların tecavüzünü men etmek, mütecavizlerin tecavüzlerine nihayet vermek için evvelce askeri komisyonca hazırlanan plan dairesinde bir dakika dahi zayi edilmeksizin namusu ve hukuku mukaddesi devletin muhafazası Meclis-i Vükelâ kararı, Padişah iradesi ile tebliğ olunur.”*²⁷² ifadelerine yer verilmişti.

²⁶⁸ BOA., İ.MTZ.(01), 19/847, (15 Za. 1314/17 Nisan 1897).

²⁶⁹ BOA., Yıldız Tasnifi Perâkende Evrakı Posta ve Telgraf Nezâreti Ma'ruzâtı(Y.PRK.PT.), 11/61, (15 Za. 1314/ 17 Nisan 1897).

²⁷⁰ BOA., İ.MTZ.(01),19/851, (15 Za. 1314/17 Nisan 1897).

²⁷¹ BOA., İ.MTZ.(01), 19/850, (5 Nisan 1313/17 Nisan 1897); Danişmend, **İzahlı Osmanlı Kronolojisi**, s.338.

²⁷² BOA., İ.MTZ.(01), 19/850, (5 Nisan 1313/17 Nisan 1897); Bir diğer belgede ise şu ifadeler bulunmaktadır: *“Mademki hududumuzu tehdit edecek şekilde Yunanlılar saldırıyor, evvelki plan dairesinde bir dakika dahi fevt etmeden tecavüzleri menetmek için harekete geçmeniz meclis kararı ve Padişah iradesi ile tebliğ olunur.”* Geniş bilgi için bk.: BOA., Y.A. RES., 86/32, (15 Za. 1314/17 Nisan 1897); Hülagü, **Abdülhamitin Zaferi**, s.101.; Ölmez, **a.g.t.**, s.112 vd.;M. Metin Hülagü, **Türk Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı Yunan Savaşı**, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri, 2001, s.97.

Böylece Yunanistan'ın savaş dahi ilan etmeden fiilen giriştiği harp, Osmanlı Devleti'nin savaş ilanı ile resmen başlamış oldu.²⁷³ Ancak savaş kararının çıkması kolay olmamıştı. Çünkü Padişah II. Abdülhamit savaşa başından beri taraftar değildi ve meclisin diğer üyeleri de mütereddit bir haldeydiler.²⁷⁴ Hal böyleyken savaş kararının çıkması görüşmelerin bir hayli hararetle geçtiğine delalet etmektedir. Hatıratında, mecliste bulunan üyelerin mütereddit olmasından dolayı görüşmelerin çok çetin ve uzun geçtiğini ifade eden Serasker Mehmet Rıza Paşa, nihayetinde Padişah tarafından çağırılması üzerine huzura çıkarak Padişahı ikna etmeyi başardığını söylemektedir.²⁷⁵ Hatıratına göre, Rıza Paşa huzura girdiğinde ayakta olan Padişah Abdülhamit, bir masa üzerinde bulunan Teselya haritasını inceliyor. Sonrasında Padişah müzakereler ile ilgili kısa bir konuşma yaptıktan sonra Mehmet Rıza Paşa'ya dönerek kendisinin tecrübelerinin fazla olduğunu, bu tecrübelerden hareketle meydana gelecek savaşın sonucu ne olursa olsun devlete bir yük getireceğini ifade etmiştir.²⁷⁶ Beş on saniye sessizlikten sonra Rıza Paşa söz alarak Osmanlı Devleti'nin son durumu, Rumeli ahvali, Avrupa kamuoyu ve basını hakkında düşüncelerini arz etmiştir. Yaptığı açıklamalar sırasında Padişah'ın kendisini dinlediğini gören Rıza Paşa konuşmasına devam ederek hiç bir şey yapmadan eli kolu bağlı bir vaziyette durmanın devleti mahvedeceğini ifade ettikten sonra önce Allah'a ve Resulüne, sonrasında Padişah Hazretlerine dayanarak savaşa girişmeleri gerektiğine dair ısrarını sürdürmüştür. Konuşmayla da yetinmeyen Rıza Paşa, harita başına geçerek Osmanlı Devleti'nin olumlu durumunu ve savaşın nasıl cereyan edeceğini tafsilatlı bir şekilde izah ettikten sonra hudut üzerinde harbe kimin tarafından sebebiyet verilirse mesuliyet o tarafta kalmak şartıyla bir asker olarak harbi gerekli gördüğünü söylemiştir. Bu görüşme neticesinde Padişah Abdülhamit ikna olmuş ve Rıza Paşa'ya dönerek: “*Mademki böyle ısrar ediyorsun. Kabul ettim. Fakat şimdi Meclis-i Mahsus'a gittiğin zaman şiddet-i lisandan vazgeç sükût et!*” diye emir vermiştir.²⁷⁷

²⁷³ İkdam, No:986, s.1/4, (18 Nisan 1897).

²⁷⁴ Üyelerin bir kısmının savaştan yana bir kısmının ise ultiमतomdan yana olduğunu söyleyen Said Paşa'ya göre, Yunanistan'a savaş ilan etmek doğru değildi. Büyük Devletler, araya girerek bir şekilde Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine halel getireceklerinden doğru olan ultiमतom vermektir. Geniş bilgi için bk.; Said Paşa, **Said Paşa'nın Hatıratı**, C.II., Sabah Matbaası, Dersaadet, 1328, s.40 vd.

²⁷⁵ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.45vd.

²⁷⁶ Rıza Paşa'ya göre, görüşme sırasında Padişah II. Abdülhamit: “*Ben sizin gibi tecrübesiz değilim.*” diyerek 93 Harbi'ni ima etmişti. Geniş bilgi için bk.; Sabık Serasker Rıza Paşa, **Hatırat**, s.10.

²⁷⁷ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.51; Konu ile ilgili saraydaki gelişmelerin ne yönde olduğuna dair bir anekdotta şöyledir: İzzet Paşa harbi engellemek için çabalarken Kurenadan Mehmet Arif Bey, Serasker Mehmet Rıza Paşa ile anlaşarak padişahın yatak odasına kadar gidip paravan arkasından kendisine:

Hatıratına göre, Padişah'ın huzurundan ayrılan Serasker Rıza Paşa tekrar meclise gelmiş ve Padişah'ın emri gereği müzakereye iştirak etmeyerek yerinde oturmuştur. Bundan sonra İzzet Paşa ve şifre kâatibi Kamil Bey müzakere odasına girmişler ve yeniden oylamaya geçilmiştir. Başlangıçta savaşın en şiddetli karşıtı olan Nafia Nazırı Mahmut Celalettin Paşa, gelinen noktada herkesin düşüncesinin doğru olduğunu ve mesele ciddi olduğu için kaygıların normal olduğunu ancak Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın düşüncesinin daha doğru olduğunu ifade ettikten sonra tebligata memur olanlara tevcihle: *“Af buyurursanız ama Serasker Paşa'nın bu kadar saattir çalışarak çabalayarak anlatmak istediği yol daha salimdir. Zaman geçmiştir. Buhran içindeyiz. Biz Serasker Paşa gibi açık söyleyemedik; müsaade buyrulur ise harp mazbatasını tanzim edeyim. Teberrüken bu da benim hizmetim olsun”* diyerek savaş mazbatasını yazarak imzaya açmıştır.²⁷⁸

Sonuçta Serasker Mehmet Rıza Paşa, mütereddit bir mizaca sahip olan Sultan II. Abdülhamit'i ikna etmek için ordunun harekât planını uzun uzadıya anlatmış ve padişahı ikna ederek harbin ilan edilmesinde etkin bir rol oynamıştı.²⁷⁹ Padişah ile Rıza Paşa arasında cereyan eden konuşmaları kelimesi kelimesine bilmesek de çıkan sonuca göre şu değerlendirmeyi rahatlıkla yapabiliriz: Rıza Paşa, askerlik meziyetlerinin yanı sıra söz söyleme ve ikna kabiliyeti bakımından da yüksek bir düzeye sahiptir.

Bu arada 18 Nisan 1897 tarihinde Meclis-i Mahsusta alınan kararla Yunanistan'daki Osmanlı memur ve tebası için 15 gün süre tanındığından bahisle Osmanlı Devleti sınırları dahilinde bulunan Yunan uyruklu memur, tüccar ve tebanın

---

“Şevketlüm, Serasker Rıza Paşa kulunuz “Yunan'a haddini bildirmeyecek olduktan sonra ben o üniformayı artık taşımam” diyerek ceketini çıkardı ve istifanamesini yazıp imzaladı. Fermanınızı bekliyorum. Cenab-ı Hak ve Cenab-ı Peygamberin tevfiği bizimledir, tereddüt buyurmayınız, Yunan'a haddini bildiririz...” demiştir. Padişah Abdülhamit uzun süre düşündükten sonra harp ilanını uygun bulduğunu belirtmiştir. Padişah'ın olurlu alan Arif Bey durumu hemen Serasker Mehmet Rıza Paşaya bildirmiş ve Rıza Paşa da vakit geçirmeden Ethem Paşa'ya hücumu geçme emrini vermiştir. Geniş bilgi için bk.; Ali Said, **Saray Hatıraları Sultan Abdülhamit'in Hayatı**, Nehir Yay., İstanbul, 1994, s.181-182.

²⁷⁸ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.52; Bir rivayete göre ise Rıza Paşa, meclise gelip padişahla arasında geçen konuşmayı bakanlara hikaye etmiş ve bunun üzerine mütereddit üyeler tavırlarını değiştirmişlerdi. Geniş bilgi için bk.; **Mufassal Osmanlı Tarihi**, C.VI., s.3372.

²⁷⁹ Selim Sun, **1897 Osmanlı-Yunan Savaşı**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1965, s.27.

da ülkeden ayrılmaları için 15 gün süre tanındığı bildirildi.²⁸⁰ Mecliste alınan bir diğer kararda ise hem Yunan hem de Osmanlı gemilerinin birbirlerinin sularından 5 Nisan tarihinden geçerli olmak üzere 15 gün içerisinde çekilmesi kararlaştırıldı. Meclisçe alınan bu kararlar 20 Nisan günü Padişah tarafından da onaylanarak yürürlüğe girmiş oldu.²⁸¹

3- Savaş Sırasında Rıza Paşa'nın Komutanlığı

a- Orduların Tertibi ve Gönüllü Meselesi

Yedi ordudan müteşekkil²⁸² Osmanlı ordusu, savaş sırasında bu ordulardan tertip edilen 192 tabur ve 350 toptan oluşmaktaydı.²⁸³ Yunan Ordusu ise 30 ila 40 bin kişiydi. Üç tümeden müteşekkil bu kuvvet, eklenecek kuvvetlerle 70 bin kişiye çıkarılacaktı.²⁸⁴ Sayılara bakılacak olursa Osmanlı Devleti'nin bu savaşa büyük bir ordu ile girdiği ortaya çıkmaktadır.²⁸⁵ Ancak Osmanlı Devleti planını savaşın çabucak bitmesi üzerine kurmuştu. Çünkü savaşın uzaması durumunda Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'ın savaşa girmeleri ihtimal dâhilindeydi.²⁸⁶ Rıza Paşa'nın başkanlığında toplanan askeri komisyonun son şeklini verdiği plana göre, Osmanlı Ordusunun iki tümeni Teselya, bir tümeni ise Yanya tarafında konuşlanmıştı.²⁸⁷ Bu diziliş çerçevesinde Yanya havalisinde kuvvetli bir müdafaa tertibatı alındıktan sonra

²⁸⁰ BOA., İ.MTZ.(01),19/853, (6 Nisan 1313/18 Nisan 1897).

²⁸¹ BOA., İ.MTZ.(01), 19/853, (8 Nisan 1313/20 Nisan 1897); Hülagü, **Abdülhamit'in Zaferi**, s.95.

²⁸² Birinci Ordu İstanbul, 2. Ordu Edirne, 3.Ordu Selanik(1895 tarihine kadar Manastır idi), 4. Ordu Erzincan, 5.Ordu Şam, 6. Ordu Bağdat, 7. Ordu Sana'da idi. Müstakil iki fırkadan biri Hicaz Fırkası olup merkezi Mekke, diğeri Trablusgarp Fırkası idi. Geniş bilgi için bk.; Goltz, **a.g.e.**,s.13.

²⁸³ Osmanlı Devleti'nin hali hazırda silah altında bulunan askeri kuvveti ikiyüz seksen beş bin ile üç yüz bin arasındaydı. Daha çok Krupp Fabrikası çıkışlı olan silahlar düzenlenecek sefer için kâfi miktardayken, toplar 169 sahra, 18'i süvari, 44'ü cebel, 12'si kale ve 6'sı obüs olmak üzere 249 batarya yani 1494 kıta idi. Osmanlı donanması ise sekiz torpil gücünde olup büyük küçük 24 kıta gemiden oluşmaktaydı. Geniş bilgi için bk.; Süleyman Tefvik-Abdullah Zühdü, **Devlet-i Aliye-i Osmaniye ve Yunan Muharebesi**, Mihran Matbaası, İstanbul, 1315, s.67-68.

²⁸⁴ Fahri Belen, **20'nci Yüzyılda Osmanlı Devleti**, Remzi Kitabevi, İstanbul,1973, s.37; Yunan ordusunun durumu ile ilgili geniş bilgi için bk.;Süleyman Tefvik, Abdullah Zühdü, **a.g.e.**,s.68 vd.

²⁸⁵ Mustafa Kemal Atatürk, bu savaş ile ilgili tuttuğu notlarda, piyadelerin çok, topçu ve süvarilerin ise az olduğunu söyleyerek bir eksikliğe vurgu yapmaktadır. Geniş bilgi için bk.; **Atatürk'ün Not Defterleri- IV**, Genelkurmay Atase ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005, s.7.

²⁸⁶ Goltz, **a.g.e.**,s.21 vd.

²⁸⁷ Belen, **a.g.e.**, s.38.

Alasonya Ordusu asıl kuvvetleriyle Çayhisar Bölgesinden Yenişehir'e yönelecek ve Yunan kuvvetlerini batı tarafından kuşatmak suretiyle yok edecekti.²⁸⁸

Harp başlar başlamaz Çit Köşkünde Serasker Mehmet Rıza Paşa başkanlığında toplanan ve içerisinde Zeki Paşa ve Şakir Paşa gibi generallerin olduğu askeri heyet, hummalı bir çalışmanın içerisine girmiştir. Bu bağlamda heyetin ilk çözmesi gereken meselelerden biri gönüllü asker meselesiydi. Padişah özellikle Arnavutlardan gönüllü birlik teşkil edilmesi ve bunların cesaret ve kahramanlıklarından yararlanılması düşüncesindeydi.²⁸⁹ Rıza Paşa hatıratında, heyet olarak gönüllü asker meselesinde sıkıntı yaşadıklarını zira sarayın gönüllü asker yazılması konusunda tavsiyede bulunduğunu ancak kendisinin buna sıcak bakmadığını söylemektedir. Paşa ayrıca gönüllü asker zamanının geçtiğini, artık “*davul ve dümbelek*” harp olamayacağını ancak yine de gönüllü asker yazılmak isteyenler için askeri kanunlarda yazılanlara göre hareket edilebileceğini aksi durumun yabancı devletleri işlerimize karışmaya sevk edeceğini söylediğini belirtmektedir. Sonuçta Rıza Paşa'nın dediği olmuş ve ordulara gönderilen yazıda, gönüllü asker kabul olunmaması ve bu konu ile alakalı mevcut kanunlara uyulması talimatı verilmiştir.²⁹⁰

b- Teselya ve Epir Cephelerinde Savaşın Seyri

Cepheden seraskerliğe gelen telgraflar, savaşın şiddetli geçtiğini göstermekteydi. Bu bağlamda Ethem Paşa seraskerliğe gönderdiği 18 Nisan 1897 tarihli telgrafında, harbin şiddetle devam ettiğini, Koz Köyü tarafından Analipis ve Valisku tepelerinin Yunanlıların eline geçtiğini bildirmişti. Ayrıca Yunanistan'ın asıl niyetinin Koz Köyü tarafına taarruz ederek Osmanlı kuvvetleri ile Selanik arasındaki irtibatı kesmek olduğunu söylemişti. Yapılacak manevranın ise Ustrulanga ve Lesvaki hattındaki düşman hattına münasip olan bir yerden hücum ile hattı delmek için iki firka belki daha ziyade asker göndererek ve ihtiyat askeri dahi bulundurarak şiddetli taarruz etmek ve diğer mahallerden şiddetli top ateşi ile taarruz olduğunu ifade

²⁸⁸ Sun, **a.g.e.**, s.59; Hasırcızade, **a.g.e.**, s.42; Ölmez, **a.g.t.**, 102 vd.

²⁸⁹ II.Abdülhamit Han, **Devlet ve Memleket Görüşlerim**, (Haz.; A. Alaaddin Çetin, Ramazan Yıldız), Cığır Yay., İstanbul, 1976, s.41.

²⁹⁰ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.53 vd.; Gönüllü meselesine “Osmanlı Yunan Seferi” adlı kitabında değinen Von der Goltz Paşa, gönüllülerin savaştaki önemine dikkat çekmiştir. Bu savaş için gönüllülerin de hareket ettiğini, bunların başbozuk, disiplinsiz ve ne yaptığını bilmez kişiler olduğunun düşünülmesinin yanlış olduğu kanaatinde olan Goltz Paşa'ya göre, gönüllüler icabında vatani müdafaa noktasında pek büyük hizmetler ifa etmeye muktedir idiler. Geniş bilgi için bk.; Goltz, **a.g.e.**, s.25.

etmişti.²⁹¹ Ethem Paşa aynı gün gönderdiği bir diğer telgrafında ise Yunanlıların Koz köyü tarafından saldırımlarındaki asıl maksatlarının deniz yoluyla adaları ve Selanik sahillerini işgal ile orada bulunan Rumları ihtilale sevk etmek olduğunu söylemişti. Böylece Rumların ve Rumlaşmış Ulahların ayaklanması temin edilmiş olacaktı. Ancak Koz köyü tarafından ilerleseler bile daha çok Müslüman ahalinin yaşadığı köylere tesadüf edeceklerinden amaçlarına ulaşmalarının mümkün olmadığını belirten Ethem Paşa, bölgeye kuvvet sevk edilerek bu duruma zaten meydan verilmeyeceğini bildirmişti.²⁹² Ethem Paşa aynı gün seraskerliğe yazdığı şifreli bir diğer telgrafında, düşmana ciddi zayıat verildiğini ve Milano Geçidinin alındığını belirtmişti. Yine Yunanlılara ait dört istihkâmın tahrip ve zapt edildiğini, ölü ve yaralıların ise henüz netleşmediğini ifade etmişti.²⁹³ Milano geçidinin ele geçirilmesiyle Pınar ve Papalivadya da alınmış ve bu şehirlere bataryalar yerleştirilmişti.²⁹⁴ 19 Nisan tarihinde seraskerliğe çektiği telgrafında Milano Zaferi ile ilgili tafsilatlı bilgi veren Ethem Paşa, düşmanın geride cephaneye bırakarak kaçtığını ve bir sonraki harekâtın daha başarılı olacağını umduğunu ifade etmişti.²⁹⁵ Bu arada Üçüncü Ordu Komutanı Müşir Kazım Paşa seraskerliğe yazdığı 19 Nisan 1897 tarihli yazısında, Karahisar Redif Fırkasına mensup alayın Miralay Yusuf Bey kumandasında Alasonya'ya hareket ettiğini bildirmişti.²⁹⁶ Aynı gün İkinci Ordu Müşiri Arif Paşa'dan gelen telgrafta ise Bandırma redif fırkasının silâh altına alındığı belirtilmişti.²⁹⁷

Teselya tarafına paralel olarak Epir cephesinde de savaş başlamış ve Osmanlı-Yunan kuvvetleri arasında yaşanan ilk ciddi savaşı Osmanlı Devleti kazanmıştı. Yanya Kolordu Komutanı Ferik Ahmet Hıfzı Paşa 18 Nisan 1897 tarihinde Rıza

---

²⁹¹ BOA., Y.PRK.ASK., 121/11, (6 Nisan 1313/18 Nisan 1897).

²⁹² BOA., Y.PRK.ASK., 121/82, (6 Nisan 1313/18 Nisan 1897); 20 Nisan 1897 tarihinde Selanik Vilayetinden seraskerliğe gelen bir telgrafta, Selanik'in ordunun erzak merkezi olması hasebiyle önemine dikkat çekilmişti. Yazıda, Selanik'ten Alasonya'ya kuvvet gönderilmesinden dolayı askeri kuvvet bakımından zayıflayan şehrin takviye edilmesinin şart olduğu ifade edilmişti. Yazıda ayrıca halkın muhtelif olmasından dolayı Selanik'e bir saldırı olması durumunda sıkıntı yaşanabileceği vurgulanmıştı. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK.ASK., 121/89, (8 Nisan 1313/20 Nisan 1897).

²⁹³ BOA., Y.PRK.ASK., 121/82, (6 Nisan 1313/18 Nisan 1897).

²⁹⁴ BOA., Y.PRK.PT., 11/70, (17 Za. 1314/ 19 Nisan 1897).

²⁹⁵ BOA., Y.PRK.ASK., 121/105, (7 Nisan 1313/19 Nisan 1897).

²⁹⁶ BOA., Y.PRK.ASK., 121/51, (17 Za. 1314/19 Nisan 1897).

²⁹⁷ BOA., Y.PRK.ASK., 121/66, (17 Za. 1314/19 Nisan 1897).

Paşa'ya gönderdiği yazıda, Yunan gemilerinin Narda körfezinde sıkıştırıldığını belirtmişti.²⁹⁸

20 Nisan tarihine gelindiğinde Osmanlı Ordusunun ilerleyişi sürmeye devam edecekti. Serasker Mehmet Rıza Paşa hükümeti bilgilendirdiği yazısında, ordunun Milano'dan Tırnova ve Yenişehir taraflarına doğru taarruz amaçlı bir keşif yaptığını söylemişti.²⁹⁹ Ayrıca aynı gün Alasonya Komutanlığından seraskerliğe gelen şifreli telgrafi hükümete ve erkânı harbiye dairesine takdim etmişti. Bu telgraflara göre, 20 Nisan itibarıyla yedi tabur piyade ile bir batarya top ve bir süvari fırkası Milano'dan Tırnova ve Yenişehir istikametine doğru bir keşif yapmış ve yol üzerinde düşmana ait ciddi bir kuvvete tesadüf edilmemişti. Telgrafta, hâkim tepelerin keşfi sırasında hafif muharebeler olduğu, Birinci Fırkanın Çayhisarı ve Loftahor'da şiddetli bir çarpışma sonucunda 300 kayıp verdiği, İkinci Fırkanın ise Tırnova'ya hâkim bulunan Lisvaki tepesini işgale çalıştığı ve iki taburdan 301 kayıp verildiği belirtilmişti. Telgrafta ayrıca Mirliva Celal Paşa'nın şehit düştüğü ve Koz Köyü Fırkası üzerindeki tepenin daha önce düşman tarafından tutulmuş olmasından dolayı şiddetli hücumu rağmen henüz alınmadığı ifade edilmişti.³⁰⁰ Cepheden seraskerliğe gelen Ethem Paşa imzalı bir diğer telgrafta ise harbin sabahtan beri devam ettiği ve firkaların netice alabilmek için var güçleriyle mücadele ettikleri bildirilmişti.³⁰¹

Bu arada Yanya kolordu komutanı Ferik Ahmet Hıfzı Paşa seraskerliğe yazdığı 21 Nisan 1897 tarihli yazısında Loros ve Yanya arasında telgraf merkezi olmadığından dolayı Loros Fırkası ile alakalı sağlıklı bilgi almakta zorlandıklarını bildirmişti. Bu yazı üzerine Rıza Paşa sorunun en kısa zamanda çözülmesi için ilgilileri bilgilendirecekti.³⁰²

c- Gazi Osman Paşa Hamlesi

Osmanlı Devleti'nin savaş planında savaşın uzatılmadan çok hızlı bir şekilde bitirilmesi esastı. Ancak Milano Geçidi zaferinden sonra çarpışmaların şiddetlenmesi

²⁹⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 121/36, (16 Za. 1314/18 Nisan 1897).

²⁹⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 121/82, (8 Nisan 1313/20 Nisan 1897).

³⁰⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 121/105, (8 Nisan 1313/20 Nisan 1897); Hasırcızade, **a.g.e.**, s.59.

³⁰¹ BOA., Y.PRK.ASK., 121/105, (8 Nisan 1313/20 Nisan 1897).

³⁰² BOA., Y.PRK.ASK., 121/102, (19 Za. 1314/21 Nisan 1897).

ve verilen kayıplar Serasker Mehmet Rıza Paşa'yı tedirgin etmişti. Zira Yunanistan'a savaş ilan edilmesinde aktif rol oynayan Rıza Paşa'nın hiçbir intizamsızlığa tahammülü yoktu. Bu yüzden verilen kayıpları Müşir Ethem Paşa'nın yetersizliğine bağlayan Rıza Paşa, Gazi Osman Paşa'nın bölgeye gönderilmesi için girişimlerde bulunmuştu.³⁰³ Rıza Paşa'nın isteği padişah tarafından da uygun bulununca 22 Nisan 1897 tarihinde, Osman Paşa'nın orduyu teftiş etmesi, askerlere padişahın dua ve selamını götürmesi ve ordunun başarısını müteakip dönmesi yönünde irade çıkacaktı.³⁰⁴

Çok geçmeden Rıza Paşa'nın endişelerinin yersiz olduğu anlaşıldı. Çünkü Osmanlı ordularının ciddi gayreti kısa sürede sonuç vermiş ve düşmanda çözümlenme baş göstermişti. Basında da Osmanlı Devletinin üstün savaş gücü ile düşmanı adeta yıldırıldığı ve ciddi zayıflar verdirmeye başladığı yazılmaktaydı.³⁰⁵ Bu arada Deliler Köyü'nü alan Osmanlı askeri kuvvetleri ileri harekâtını sürdürürken Yunan Ordusu ise çekilmeye başlamıştı. Ancak Yunan Donanması Platomanı Kalesi'ni top ateşine tutmuş ve bu ateş bir miktar devam ettikten sonra donanma Leftekarya tarafına yaklaşmıştı.³⁰⁶ Meydana gelen gelişmeler ile alakalı Serasker Rıza Paşa 23 Nisan 1897 tarihinde cepheden gelen telgrafları hem hükümete hem de Erkânı Harbiye dairesine iletmişti. Bunlardan Ethem Paşa'dan gelen telgrafta, Leftekarya tarafından sahile erzak ve mühimmat getirmeye çalışan Yunan gemilerinin top ateşine tutulmak suretiyle yanaştırılmadığı belirtilmekteydi.³⁰⁷

Ethem Paşa'dan gelen 24 Nisan tarihli telgrafta ise düşmanın Tırnova'yı tahliye ederek Çayhisar ve Yenişehir tarafına doğru kaçtığı belirtilmişti. Bir haftadır süren harbin nihayet meyvelerinin alınmaya başlandığının ifade edildiği yazıda ayrıca düşmanın şimdilik nerede olduğunun tam olarak bilinmediği ancak yapılacak bir keşif ile daha net bilgilerin alınacağı bildirilmişti. Aynı günlü telgrafında Tırnova'nın en hâkim tepesi Lisvaki'nin alındığını ifade eden Ethem Paşa³⁰⁸ çok geçmeden Tırnova'nın alındığını da müjdeleyecekti. Gelen telgrafta, Ferik Hakkı Paşa

---

³⁰³ Metin Hülagü, **Gazi Osman Paşa Yaralı Mareşal**, Yitik Hazine Yay., İstanbul, 2006, s.231.

³⁰⁴ BOA., Y.EE., 114/1, (20 Za. 1314/22 Nisan 1897); M. Metin Hülagü, **Türk Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı Yunan Savaşı**, s.114.

³⁰⁵ İkdâm, No:990, s.1/3, (20 Za. 1314/22 Nisan 1897).

³⁰⁶ BOA., Y.PRK. MYD., 18/86, (22 Za. 1314/22 Nisan 1897).

³⁰⁷ BOA., Y.PRK.ASK., 120/43, (11 Nisan 1313/23 Nisan 1897).

³⁰⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 120/43, (12 Nisan 1313/24 Nisan 1897).

kumandasındaki askeri birliğin Tırnova'ya hareket ettiği, düşmanın ise Yenişehir'e çekildiği ve Tırnova'nın Osmanlı Askerleri tarafından alındığı ifade edilmekteydi. 24 Nisan günü Alasonya Komutanlığından gelen telgrafa atfen Tırnova'nın alındığını hükümete bildiren Rıza Paşa, Allah'ın izni ve Padişahın yardım ve dualarıyla Alasonya ordusunun, Yunanlıları huduttan attığını ve düşmanın perişan bir şekilde kaçtığını söylemekteydi.³⁰⁹

Teselya tarafındaki gelişmelere paralel olarak Yanya cephesinden de Osmanlı Devleti adına olumlu haberler gelmekteydi. Yanya Kolordu Komutanı Ferik Ahmet Hıfzı Paşa seraskerliğe gönderdiği 23 Nisan 1897 tarihli telgrafında, Beşpişkar Kalesinin alındığını ancak düşmanın Serendüzü'nü yaktığını ve çok miktarda asker karaya çıkardığını belirtmişti. Bu durum karşısında Osmanlı askerinin zorlandığını ve firar eylemekte olduğunun tabur ağası olan Muhtar Ağa'dan alınan mektuptan anlaşıldığını zikreden Hıfzı Paşa, İslam ahalisinin yaşadığı bu yerlerin düşman ayağı altında kalmaması için kuvvet yetiştirilmesini istirham etmişti. Ahmet Hıfzı Paşa'nın kuvvet talep ederken "*Allah Aşkına*" tabirini kullanması, durumun vahametini ortaya koymaktaydı.³¹⁰ Hıfzı Paşa'nın bu talebi üzerine aynı gün bölgeye kuvvet sevk edilecekti.³¹¹

24 Nisanda Yunan Ordusunun bir hayli telefatin yanı sıra esir de verdiğini bildiren Ahmet Hıfzı Paşa, seraskerliğe yazdığı 25 Nisan tarihli telgrafında ise Beşpişkar Muharebesi ile alakalı ayrıntılı bir rapor sunmuştu. Paşa özetle; düşmanın 300'ün üzerinde telefati, 219 yaralı ve 62 asker esir vererek kaçtığını buna karşı Osmanlı kuvvetlerinin 51 şehit verdiğini, Yaralıların ise biri mülazım olmak üzere 73 kişi olduğunu, ayrıca beş yük hayvanı ve bir süvari hayvanı telef, iki yük hayvanının da yaralı olduğunu söylemişti. Ele geçen cephaneye ilgili olarak ise bir hayli tüfek, Yunan komutana ait at ve çok miktarda levazım elde edildiğini açıklamıştı. Aynı gün Rıza Paşa bir suretini Bâb-ı Âli'ye ve bir suretini de Erkân-ı Harbiye Umum Dairesine sunduğu yazısında, Beşpişkar Kalesi'nin alındığını müjdelemişti.³¹²

---

³⁰⁹BOA., Y.PRK.ASK., 122/42, (22 Za. 1314/24 Nisan 1897); Kasım Bin Ahmet(Girid Resmolu Mavnahoyuzade),**1897 Türk-Yunan Savaşı(Tesalya Tarihi)**, (Yayına Haz.:Bayram Kodaman),TTK. Yay., Ankara, 1993, s.12 vd.

³¹⁰BOA., Y.PRK.ASK., 120/43, (11 Nisan 1313/23 Nisan 1897).

³¹¹BOA., Y.PRK.ASK., 122/19, (21 Za. 1314/23 Nisan 1897).

³¹²BOA., Y.PRK.ASK., 122/84, (23 Za. 1314/25 Nisan 1897).

d- Yenişehir'in Alınması

Teselya tarafında Tırnova'nın Osmanlı kuvvetlerince alınması üzerine Başkomutan Prens Konstantin önderliğindeki Yunan Orduları çareyi kaçmakta bulmuştu. Bu yüzden stratejik bir mevki olan Yenişehir'in alınması daha da kolaylaşmış oldu. Bu bağlamda Ethem Paşa seraskerliğe gönderdiği 25 Nisan 1897 tarihli telgrafında, Ferik Hakkı Paşa'ya bağlı birliklerin Yenişehir'e doğru taarruza geçtiğini, Neşet Paşa ve Memduh Paşa fırkalarının da ovaya inerek bir harp hattı teşkil ettiklerini belirtmişti. Paşa ayrıca yapılacak taarruz ile alınacak sonucun ilk fırsatta bildirileceğini ifade etmişti.³¹³ Çok geçmeden Ethem Paşa seraskerliğe gönderdiği 25 Nisan 1897 tarihli telgrafında, süvari keşif kolları tarafından Yenişehir'in işgal edildiğini bildirdi.³¹⁴ Bunun üzerine Serasker Mehmet Rıza Paşa, vakit kaybetmeden Yenişehir'in Osmanlı kuvvetleri tarafından alındığını hükümete bildirdi ve cepheden gelen telgrafları takdim etti.³¹⁵ Bu telgraflara göre, Yunanlılar başta top olmak üzere bol miktarda mühimmat bırakmışlardı.³¹⁶ Bu mühimmat içerisinde 10 bin tüfek, 2 bin sandık piyade fişeği, çok sayıda top cephanesi, 14 adet top ve bir de seyyar hastane bulunmaktaydı.³¹⁷ Ayrıca Yenişehir Merkez Komutanı Ahmet Şevket Paşa, kurenadan Arif Bey'e gönderdiği 26 Nisan tarihli telgrafta, elde edilen esirlerin sorgulandığını ve bu sorgu neticesinde Yunan askerinin firar ederken bazı topları dağlara sakladıklarının anlaşıldığını belirterek cephaneye ulaşılması için araştırma yapılacağını bildirmişti.³¹⁸

Yenişehir'in alındığı haberini Yanya Kolordusu ile de paylaşan Mehmet Rıza Paşa, Yanya kolordu komutanlığına 25 Nisan tarihinde yazdığı yazıda, Alasonya Ordusu tarafından Yenişehir'in alındığını, düşmanın takip edildiğini ve Osmanlı ordusunun Golog'a doğru hareket ettiğini belirterek bu haberin hem askerlere hem de ahaliye müjdelenmesini istemişti. Ayrıca aynı başarıların kendilerinden de beklenmekte olduğunu ve bu bakımdan düşman kuvvetlerinin tarumar ve perişan

³¹³ BOA., Y.PRK.ASK., 122/84, (23 Za. 1314/25 Nisan 1897).

³¹⁴ BOA., Y.PRK.ASK., 122/100, (23 Za. 1314/25 Nisan 1897).

³¹⁵ BOA., Y.PRK.ASK., 122/100, (23 Za. 1314//25 Nisan 1897); BOA., Y.PRK.ASK., 122/84(23 Za. 1314/25 Nisan 1897); Kasım Bin Ahmet, **a.g.e.**, s.14.

³¹⁶ BOA., Y.PRK.ASK., 122/90, (13 Nisan 1313/25 Nisan 1897); BOA., Y.PRK.ASK., 122/95, (23 Za. 1314/25 Nisan 1897).

³¹⁷ Danişmend, **İzahlı Osmanlı Kronolojisi**, s.339.

³¹⁸ BOA., Y.EE., 145/32, (24 Za. 1314/26 Nisan 1897).

edilmesinin ümit edildiğini belirten Rıza Paşa, bu beklentinin askerlere anlayacakları bir lisan ile açıklanmasını emretmişti.³¹⁹

Hatıratında Yenişehir'in alınması ile ilgili bilgi veren Rıza Paşa, Yenişehir zaferinin ardından Bab-ı Âli'ye geçtiğini, burada bulunanların ümitsizlik içinde olduklarını gördüğünü ve onlara üzüntüye mahal bir durumun olmadığını zira ordunun Cenab-ı Hakkın izniyle Yenişehir'e girdiğini müjdelediğini ifade etmektedir. Rıza Paşa'ya göre, bu müjde ile birlikte sadece orada bulunanlar değil Sultan Abdülhamit de çok mutlu olmuş ve çok geçmeden kurenadan Faik Bey gelerek padişahın memnuniyetini iletmişti. Padişah Abdülhamit: "*Ömrüm oldukça bu gayretlerini ve sadakatlerini, memleketine ve vatanına, memleketime ve vatanıma ettiği hizmetleri nihayet kemiklerim dahi unutmayacaklardır.*" diye Rıza Paşa'ya iltifatta bulunmuştu. Yenişehir'in alındığı haberi tüm yurda duyurulduğu gibi Rıza Paşa da Hanedân-ı Âl-i Osman Nişanı ile taltif edilecekti.³²⁰

Zaferin kamuoyuna duyurulması ile haber basında ciddi yankı uyandırmıştı. Örneğin Yenişehir Zaferi İkdâm gazetesini tarafından büyük bir fetih olarak duyurulmuştu.³²¹ Zira düşman Yenişehir'den adeta kaçarak gitmiş ve geride birçok mühimmat bırakmıştı. Gazeteye göre, bu zafer gerek cephede gerek yurt genelinde moralleri bir hayli yükseltmişti.³²² Yabancı basın ise savaşı daha başlangıcından itibaren yakın takibe almıştı. Örneğin 17 Nisan 1897 tarihinde Beyoğlu'ndan Londra'ya Norman adlı bir muhabir tarafından çekilen telgrafta, Osmanlı filolarından bahisle gemilerin teçhizat, mürettebat, torpido, manevra ve hız noktasında mükemmel olduğundan bahsedilmişti. Yazıda ayrıca Yunanlıların hareketlerinin tahammül edilemez bir noktaya geldiği ve bu nedenle Osmanlı Devleti'nin hukukunu korumak için harekete geçmeye mecbur olduğu ifade edilmişti. Muhabire göre, Yunanistan'ın bir daha böyle bir işe kalkışmaması için Osmanlı Devleti savaşı sonuna kadar devam ettirme kararlılığındaydı.³²³ Bunun dışında 19 Nisan günü yani harbin başlamasından iki gün sonra yabancı gazetelere göre, Osmanlı Devleti galip

³¹⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 122/97, (23 Za. 1314/13 Nisan 1313/25 Nisan 1897).

³²⁰ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.56 vd.

³²¹ İkdâm, No:994, s.1/1, (26 Nisan 1897).

³²² İkdâm, No:996, s.1/3, (28 Nisan 1897).

³²³ BOA., Y.PRK. PT., 11/70, (14 Za. 1314/17 Nisan 1897).

gelecek, Yunanistan ise mağlup olacaktı.³²⁴ Ayrıca savaş ilerledikçe ve Osmanlı Devleti cephelerde başarı gösterdikçe bu durum daha da belirgin hale gelmişti. 29 Nisan 1897 tarihli New York Herald gazetesine göre, gelinen noktada Yunanlılar hezimete uğramış ve orduları perişan olmuştu.³²⁵

Yenişehir'in alınması büyük devlet merkezlerinde de yankı bulmuştu. Bu noktada Osmanlı askerinin Yenişehir'e girmesi münasebetiyle Almanya tarafından 25 Nisan tarihinde bir tebrik mesajı Yıldız Sarayına gönderilmişti.³²⁶ İtalya Kralı ise 26 Nisan 1897 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Roma Sefirini bizzat çağırarak Osmanlı ordularının Yenişehir'e girmesinden dolayı tebriklerini bildirmişti. Kral ayrıca uğradığı suikast girişimi sonrası üzüntülerini ve geçmiş olsun dileklerini bildiren Padişah Abdülhamit'e teşekkür ve memnuniyetinin aktarılmasını rica etmişti.³²⁷

Yenişehir'in alınmasını müteakip Osmanlı ordusu süratle ileri harekâtına devam ederken Rıza Paşa'nın da bulunduğu Meclis-i Mahsus'ta gelişmeler devamlı takip edilmekteydi. Bu bağlamda meclisin ele aldığı konulardan biri de ele geçirilen yerlerin durumu idi. Çünkü ele geçirilen yerlerde mülki idarenin kurulması gerekmektedir. Böylece 26 Nisan günü mecliste alınan karar gereği, elde edilen yerlerin emniyeti ve asayişi için idareci atamasının, Alasonya Komutanlığınca yapılması uygun görüldü.³²⁸

Karada cereyan eden şiddetli savaflara mukabil denizlerde aynı hareketlilik yoktu. Örneğin Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne üstünlük sağlayacak herhangi bir faaliyet gösteremezken Osmanlı Donanması da uygulanan plan gereği daha çok Çanakkale önlerinde beklemekteydi. Bu plana göre, donanma burada ihtiyaten bekleyecek ve icap ederse düşman saldırısına karşı istihkâmları koruyacaktı. Rıza Paşa'ya göre, Gelibolu cihetinin inzibatı son derece önemli olduğundan bu bölgede

---

³²⁴ BOA., Y.PRK. TKM., 38/54, (16 Za. 1314/19 Nisan 1897).

³²⁵ BOA., Y.PRK. TKM., 38/58, (26 Za. 1314/29 Nisan 1897).

³²⁶ BOA., Y.EE., 145/30, (23 Za. 1314/25 Nisan 1897).

³²⁷ BOA., Y.EE., 145/32, (24 Za. 1314/26 Nisan 1897).

³²⁸ BOA., İ..MTZ.(01),19/868, (24 Za. 1314/26 Nisan 1897).

tedbir hiçbir şekilde elden bırakılmamalıydı.³²⁹ Alman Goltz Paşa da düşünülen ve tatbik edilen bu planın son derece yerinde olduğunu belirtmektedir.³³⁰

e- Osmanlı Ordularının İlerleyişi ve Yunanistan'da Hükümet Krizi

Denizde bu tertibat alınmışken Teselya'da Osmanlı kuvvetleri ileri harekâta devam ederek Tırhala'yı da zapt etmişti. Vakit kaybetmeden sarayı bilgilendiren Rıza Paşa, Osmanlı kuvvetlerinin Tırhala'yı zapt ettiğini ve bu muzafferiyetin nişanesi olarak şehirde 21 pare top atıldığını söylemişti.³³¹ Rıza Paşa hükümeti bilgilendirdiği 28 Nisan tarihli yazısında ise Tırhala üzerine hareket eden Birinci fırkanın Zark adlı mevkiyi aldığını ve bu başarı neticesinde birçok levazım, çadır ve mühimmatın ele geçirildiğini ifade etmişti. İlgili komutanlığın elde edilen bu mühimmatı Çayhisar mevkiine nakletmek isteğine ise karşı çıkan Rıza Paşa, nakliyat işi ile uğraşılmayıp ileri harekâta devam edilmesi yönünde emir vermişti.³³² Osmanlı Ordusunun Tırhala'ya girmesi üzerine şehrin dışına kaçan Yunan Ordusu ise burada bir müddet çaresiz atışlar yapmışsa da 30 Nisan 1897 tarihinde Tırhala ve Zark'ın Osmanlı askeri kuvvetlerinin eline geçmesini engelleyememişti.³³³ Tüm bu gelişmeler Atina yönetimini de zora soktuğundan Deliyannis Hükümeti çekilmek zorunda kalmıştı.³³⁴

Yanya tarafında ise Beşpişkar ve Halazmana muzafferiyetleri sonrası düşman çözüldüğünden Osmanlı Ordusu Loros'a doğru hareket etmişti. Ayrıca Yunan ordusu, Osmanlı ordusuna mukavemet etmek yerine Narda'ya doğru firar etmeyi tercih edince Osmanlı ordusu rahatlıkla şehre girmiş ve Loros'u ele geçirmişti. Rıza Paşa, Ferik Osman Paşa'ya atfen Loros'un Osmanlı kuvvetlerince alındığına dair telgrafı 2 Mayıs 1897 tarihli tezkeresi ile sadarete takdim etmişti. Telgrafta, Beşpişkar ve Halazmana galibiyetleri sonrası Yunanlıların Loros'u terk edip Narda'ya kaçtıkları ve Osmanlı ordusunun üç koldan Loros'a girerek şehri işgal ettiği

³²⁹ BOA., Y.MTV., 155/86, (24 Za. 1314/ 26 Nisan 1897).

³³⁰ Goltz, **a.g.e.** s.34; Savaş sırasında Osmanlı donanmasının durumu ile alakalı bk.; M. Metin Hülagü, "Sultan II.Abdülhamit Dönemi Osmanlı Donanması Hakkında Bir Değerlendirme 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı Örneği", **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamit**, C.3, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri, 2011, s.193 vd.

³³¹ Kasım Bin Ahmet, **a.g.e.**, s.18.

³³² BOA., Y.PRK.ASK., 123/20, (26 Za. 1314/16 Nisan 1313/28 Nisan 1897); İkdam, No:997, s.1/5, (27 Za. 1314/ 29 Nisan 1897).

³³³ İkdam, No:998, s.1/4, (28 Za. 1314/ 30 Nisan 1897); Ölmez, **a.g.t.**, s.127.

³³⁴ İkdam, No: 997, s.1, (27 Za. 1314 / 29 Nisan 1897).

belirtilmekteydi. Ayrıca Papas Köprüsü karşısında düşmana ait bir miktar süvari ve piyade askerine tesadüf edildiği ve bunlarla Osmanlı kuvvetleri arasında tüfek muharebesi yapıldığı ifade edilmekteydi. Yine Sadık Bey Çiftliği yakınlarında miktarı henüz net olmayan düşman askeri olduğu ve Komcadilis Boğazını tutmak üzere oraya gönderilmiş olan bir buçuk tabur Osmanlı askeri üzerine ateş açılmışsa da taburun Komcadilis bölük merkezi ile boğaz yolundaki hâkim tepeleri ele geçirdiği ve çatışmaların devam ettiği bildirilmekteydi.³³⁵

f- Ordunun Takviye Edilmesi ve I. Valestin Muharebesi

Savaş tüm hızıyla devam ederken bu arada yaralıların tedavileri için de çalışmalar yürütülüyordu. Üçüncü Ordudan gelen yazıda, Alasonya ordusunda bulunan 266 yaralının İstanbul'a gönderildiği ve bunlara topçu mülazımı Hamdi Efendi'nin refakat ettiği bildirilmişti.³³⁶ Ayrıca ordunun zayıflamaması için kuvvet sevkine de devam edilmiş ve bu bağlamda Üçüncü Ordu Komutanı Kazım Paşa, asker sevkinin en güzel şekilde icra edilmesi için Karaferye ve Suriçi istasyonlarına Selanik Vilayeti'nden yeterince nakliye aracı göndermek mümkün olmadığından bu araçların Manastır ve Kosova vilayetlerinden tedarikine gidildiğini belirtmişti.³³⁷ Ethem Paşa ise 30 Nisan 1897 tarihli telgrafında, külliyetli miktarda düşmanın Çatalca ve Dömeke taraflarında olduğundan bahisle seraskerlikten askeri kuvvetlerin artırılması talebinde bulunmuştu.³³⁸ 2 Mayıs 1897 tarihinde Ethem Paşa'ya yazdığı cevabi yazıda ordunun kuvvetlendirilmesi için çalışıldığını belirten Rıza Paşa, bu noktada İkinci Ordudan Nizamiye Livasının ve Karahisar Fırkasının gönderildiğini ve gönderilen bu birlikler ile alakalı seraskerliğin peyderpey bilgilendirilmesini istemişti.³³⁹ Yine aynı tarihte Edirne Vali vekili ve İkinci Ordu Komutanı Arif Paşa gönderdiği telgrafta, sevkியatta kullanılmak üzere Alasonya ordusu için üç yüz hayvanın istihdam edildiğini söylemişti.³⁴⁰

Serasker Mehmet Rıza Paşa hatıratında, ortaya çıkan noksanlıklarla ilgili olarak da şu tespitlerde bulunmuştu: “*Şu noksandır, bu noksandır, şu gelmedi denilecek zaman*

³³⁵ BOA., Y.MTV., 156/87, (20 Nisan 1313/2 Mayıs 1897).

³³⁶ BOA., Y.PRK.ASK., 123/33, (27 Za. 1314/29 Nisan 1897).

³³⁷ BOA., Y.PRK.ASK., 123/38, (27 Za. 1314/29 Nisan 1897).

³³⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 123/82, (28 Za. 1314/30 Nisan 1897).

³³⁹ BOA., Y.MTV., 155/186, (29 Za. 1314/ 1 Mayıs 1897); Ölmez, **a.g.t.**, s.131.

³⁴⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 124/25, (2 Z. 1314/2 Mayıs 1897).

geçmiştir. Zira bu devletin hayat ve memat meselesidir. Bir asker ki giyinmiş, oldukça talim görülmüş, fişeği ile palaskasını beline takmış; silahını da eline almış, üç günlük peksimetini de arkasına koymuştur, göğsünde de lillahi'l-hamd iman vardır, artık noksanı ikmal edilmiş olduğundan hemen ileriye hareket eylemesi lazımdır."³⁴¹

Bir taraftan eksiklerini tamamlamaya çalışırken diğer taraftan da Golos üzerine yürümeye başlayan Osmanlı Ordusu, buranın daha rahat alınabilmesi için Valestin tepelerinin alınmasını lüzumlu görmekteydi. Bu yüzden Tırhala'nın alınmasından sonra en ciddi muharebe Valestin'de yaşanmıştı. 27 Nisan'da başlayıp 30 Nisan 1897 tarihine kadar devam eden Birinci Valestin Muharebesi'nde Osmanlı askeri kuvvetleri ciddi gayrete rağmen mevzilerin sarplığından dolayı hedefine ulaşamamıştı.³⁴² Bu noktada Alasonya Komutanı Ethem Paşa seraskerliğe yazdığı 30 Nisan tarihli yazısında, şimdilik istenen netice alınamasa da muharebeye devam ettiklerini ve sükûnetin berkemal olduğunu söylemişti.³⁴³ Yaver-i Harp Kolağası Osman'dan seraskerliğe gelen yazıda ise Valestin'de harbin bütün şiddetiyle devam ettiği ve şehirden gelen haberler üzerine Ferik Hakkı Paşa'nın 10 tabur piyade ve iki batarya top ile bölgeye hareket ettiği belirtilmişti.³⁴⁴

Her iki cephede de savaş bütün hızıyla devam ederken komutanlık bir tehlikeye dikkat çekmekteydi. Ethem Paşa 30 Nisan 1897 tarihinde seraskerliğe gönderdiği telgrafında, Yunanlıların Yenişehir'den kaçıp giderken icra ettikleri fenalıkların Osmanlı ordusuna mal edilme ihtimali olduğunu, ancak bunun onlara ait olduğunun sabit olduğunu söylemekteydi. Yunanlıların kaçarken intikam almak için öldürmelere, dükkânları yağmalamaya ve yakmaya koyulduğunu ifade eden Ethem Paşa'ya göre, Yunanlıların zulmünden dolayı evinden kaçıp sağda solda saklanan halk ancak Osmanlı Askerinin Yenişehir'e girmesi ile saklandıkları yerlerden çıkabilmiş ve Osmanlı askerlerine teşekkür etmişlerdi. Ethem Paşa seraskerliğe gönderdiği 1 Mayıs 1897 tarihli telgrafında ise Yunanistan'ın firar ederken Yunan eşkıyasının da şehirleri yağmalamaya devam ettiğini ancak bunun Osmanlı askerine mal edilmeyeceğini ve tam tersine Osmanlı askerinin halkın can, mal ve namusunu

---

³⁴¹ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.55-56.

³⁴² Hülagü, **Abdülhamit'in Zaferi**, s.108.

³⁴³ BOA., Y.MTV., 156/87, (18 Nisan 1313/30 Nisan 1897).

³⁴⁴ BOA., Y.MTV., 155/186, (29 Za. 1314/ 1 Mayıs 1897).

muhafaza ettiğini ifade etmişti.³⁴⁵ 2 Mayıs 1897 tarihinde cepheden gelen telgrafları hükümete sunan Rıza Paşa da Yenişehir'deki fenalıkların ordumuza mal edilmesinin söz konusu bile olamayacağını altını çizmiş ve bu olumsuz durumun Yunanlılar tarafından vukua getirildiğinin müftü, metropolit, hahambaşı ve bir kısım halkın imzasıyla sabit olduğunu belirtmişti.³⁴⁶

Gelinen noktada savaşın istenen şekilde devam etmesinden dolayı savaşta yararlılık gösterenlere imtiyaz nişanı verilirken³⁴⁷ aynı zamanda komuta kademesine olan güven de artmıştı. Bundan dolayı Rıza Paşa padişaha sunduğu 3 Mayıs 1897 tarihli yazısında, Yanya kolordu komutanı Ahmet Hıfzı Paşa'nın Yanya havalisine vukufiyeti olmasından dolayı yerinde kalması, Müşir Ethem Paşa'nın ise Hududu Yunaniye Komutanı ve Orduyu Hümayun Müşiri olmasının uygun olacağını askeri komisyon olarak mütalaa olunduğunu söylemişti. Rıza Paşa'nın sunduğu mazbata 4 Mayıs tarihinde Padişah II. Abdülhamit tarafından da kabul görünce³⁴⁸ Ahmet Hıfzı Paşa yerinde kalmış, Ethem Paşa ise Osmanlı Orduları başkomutanı olmuştu.³⁴⁹

Ancak komuta kademesine duyulan güven artmakla beraber Birinci Valestin Muharebesinde ordunun istenen başarıyı gösterememesinin oluşturduğu tedirginlik devam etmekteydi. Zira Osmanlı Ordusu düşmana çok telefat verdiğini halde istenen neticeyi alamamış ve çekilmek zorunda kalmıştı. Oluşan bu tedirginliğin izalesi bağlamında Ethem Paşa seraskerliğe yazdığı 4 Mayıs 1897 tarihli yazısında, endişeye mahal bir durumun olmadığını belirterek çekilmenin tamamen taktik amaçlı olduğunu belirtmişti. Ethem Paşa'ya göre, Valestin'de cereyan eden harp daha çok keşif amaçlı olmuş, iki alay süvari ve bir alay piyade ve yine bir süvari bataryası düşmanla çarpışmış ancak Yunan kuvvetlerinin yetişmesi üzerine ordu kayıp vermemek için intizamlı bir şekilde çekilmişti.³⁵⁰

---

³⁴⁵ BOA., Y.MTV., 156/87, (19 Nisan 1313/1 Mayıs 1897).

³⁴⁶ BOA., Y.MTV., 156/87, (20 Nisan 1313/2 Mayıs 1897).

³⁴⁷ BOA., Y.PRK.ASK., 123/125, (30 Za. 1314/2 Mayıs 1897).

³⁴⁸ BOA., Y.MTV., 156/12, (22 Nisan 1313/4 Mayıs 1897).

³⁴⁹ Mustafa Kemal Atatürk'e göre, Teselya ve Epir ordularının Ethem Paşa komutanlığında birleştirilmesi, Osmanlı ordusunda kolorduya komuta edecek yetenekte üst rütbeli subay bulunamaması ile alakalı idi. Geniş bilgi için bk.; **Atatürk'ün Not Defterleri- IV**, s.8.

³⁵⁰ BOA., Y.MTV., 156/27, (2 Z. 1314/ 4 Mayıs 1897).

g- Çatalca'nın Alınması

Teselya'nın Osmanlı tarafında kalması ve Yunanlıların burayı işgaline meydan vermemek için Birinci Fırka Komutanı Ferik Hayri Paşa yeni hudut üzerinde gerekli tertibatı almak üzere görevlendirilmişti.³⁵¹ Artık Osmanlı ordularının yeni hedefi stratejik öneme sahip Çatalca Kasabası idi. Osmanlı Ordusunun Çatalca'ya hücum edeceğini bilen Yunan Hükümeti ise şehirde yaşayan Yunanlıları tahliye etmişti.³⁵² Ayrıca Yunanlıların şehirleri tahliye etmesi Büyük Devletler tarafından da takip edilmekteydi. Bu bağlamda Yunan halkının can ve mallarının muhafazası için bir Fransız harp gemisinden iki yüz asker Golos Limanına çıkmıştı.³⁵³ Çok geçmeden 6 Mayıs 1897 tarihinde Çatalca Kasabası da Osmanlı Orduları tarafından ele geçirilecekti. Serasker Mehmet Rıza Paşa aynı gün Padişahı bilgilendirdiği yazısında, Çatalca Kasabasının alındığını, düşmanın perişan bir halde kaçtığını ve süvari fırkalarının Dömeke yolu üzerinde düşmanı takip ettiğini söylemişti. Hayri Paşa fırkasının da o tarafa doğru yardıma gittiğini belirten Rıza Paşa, Valestin, Golos ve Dömeke'nin dahi bir iki gün içerisinde alınacağını ifade etmişti.³⁵⁴ Yazısında, Çatalca için '*Parlak muzafferiyet*' tabirini kullanan Rıza Paşa, duyduğu memnuniyeti ise "*Sevincimden şükür secdesine kapandım.*" sözleri ile ifade etmişti.³⁵⁵ Teselya'nın en mutena kasabası olan Çatalca stratejik açıdan Yunanlılar için hayati öneme sahipti.³⁵⁶ Ancak Yunanlılar şehri savunamadıkları gibi Prens Konstantin'in ev eşyaları dâhil birçok ganimeti de geride bırakmışlardı.³⁵⁷ Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'a karşı ciddi bir zafer kazandığını söylemek gerekir.³⁵⁸

Çatalca Zaferi üzerine Padişah II. Abdülhamit, teftiş amaçlı bölgeye gönderilen ve Selanik'te bulunan Gazi Osman Paşa'nın dönmesinin uygun olup olmadığını Rıza Paşa'ya sorma lüzumunu hissetmişti. Rıza Paşa 6 Mayıs'ta Padişaha verdiği cevapta, cephedeki gelişmelerin olumlu olduğunu ve bu yüzden Gazi Osman Paşa'nın

³⁵¹ BOA., Y.PRK.ASK., 138/15, (23 Z. 1316/4 Mayıs 1899).

³⁵² İkdam, No:1003, s.1/5, (3 Z. 1314/ 5 Mayıs 1897).

³⁵³ BOA., Y.PRK. MYD., 19/18, (3 Z. 1314/ 5 Mayıs 1897).

³⁵⁴ BOA., Y.MTV., 156/84, (24 Nisan 1313/ 4 Zilhicce 314/6 Mayıs 1897); Kasım Bin Ahmed, **a.g.e.**, s.24.

³⁵⁵ BOA., Y.MTV., 156/84, (24 Nisan 1313/ 4 Zilhicce 314/6 Mayıs 1897); Yenişehir'den Tahir imzalı telgrafta ise Çatalca'nın Osmanlı Askerleri tarafından alındığı İstanbul'daki Alman Sefirine bildirildi. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.MTV., 156/98, (4 Z. 1314/6 Mayıs 1897).

³⁵⁶ İkdam, No:1005, s.1/6, (5 Z. 1314 / 7 Mayıs 1897).

³⁵⁷ BOA., Y.MTV., 156/90, (5 Z. 1314/7 Mayıs 1897); Kasım Bin Ahmet, **a.g.e.**, s.24.

³⁵⁸ Ölmez, **a.g.t.**, s.132 vd.

dönmesinin daha münasip olacağını söyleyecekti.³⁵⁹ Bunun üzerine Osman Paşa'yı incitmemeye özen gösteren bir yazı kaleme alınarak Paşa'nın İstanbul'a dönmesi istenmişti. Osman Paşa'ya yazılan yazıda şu ifadeler yer almaktaydı: "*Ordumuzun Çatalca'yı almış olduğu müjdesi geldi. Bu Padişahımızın fevkalade takdirlerine şayan oldu. Sizin askerlik âleminizdeki iktidarlarınız Yunanistan gibi küçük bir düşmana karşı masruf olmak derecesinin fevkinde bulunduğundan mabeynde olmanız daha münasip olacağı ve dönmeniz ve dönerken de Selanik vali ve 3. Ordu komutanlığına lazım gelen tembih ve talimatları vermeniz irade buyruldu.*"³⁶⁰ Ancak geri çağırılmasına gücenen Osman Paşa, sağlık sorunlarını bahane ederek Avrupa'ya gitmek için izin istediye de Selanik'ten öteye geçmesine kesinlikle müsaade olmadığı bildirilmişti.³⁶¹ Ayrıca 7 Mayıs tarihinde saraydan Osman Paşa'ya bir telgraf daha çekilerek acilen dönmesi ve ne zaman döneceği ile ilgili de bilgi vermesi istenmişti.³⁶²

h- II. Valestin Muharebesi

6 Mayıs günü, düşmanın çözülüşü karşısında cephedeki Komutanlarca bir durum değerlendirmesi yapılmış ve bu değerlendirme sonucunda, Osmanlı Ordusunun bir kolunun Valestin ve Golos'a gönderilmesine karar verilmişti. Müşir Ethem Paşa cephedeki durumu ve komuta kademesinin değerlendirmesini seraskerliğe yazınca Rıza Paşa da komutanların önerisini Padişah'a sunarak ordunun Valestin ve Golos üzerine hareket etmesi için izin istemişti. Aynı gün seraskerliğin izin talebine olumlu irade çıkınca Osmanlı ordusu Valestin ve Golos üzerine doğru harekete geçmişti.³⁶³

Ordu Valestin üzerine hareket ederken Rıza Paşa da 7 Mayıs tarihli yazısında, ordunun tertibatı ile alakalı sarayı bilgilendirmişti. Buna göre, Osmanlı Ordusu Çatalca'nın alınmasını müteakip Dömeke'ye çekilen düşman ordusunu yok etmek üzere tertibat almış ve muhtemel II. Valestin Muharebesine hazır hale gelmişti.³⁶⁴ Çok geçmeden muharebe başlamış ve I. Valestin muharebesinde istediği neticeyi elde edemeyen Osmanlı kuvvetleri 7 Mayıs 1897 tarihinde bu kez savaşı kazanmıştı.

³⁵⁹ BOA., Y.MTV., 156/84, (24 Nisan 1313/ 4 Z. 314/6 Mayıs 1897).

³⁶⁰ BOA., Y.EE.,114/7,(4 Z. 1314/6 Mayıs 1897).

³⁶¹ Hasircızade, **a.g.e.**, s.70-71.

³⁶² BOA., Y.EE., 114/10, (5 Z. 1314/7 Mayıs 1897); Ölmez, **a.g.t.**, s.138 vd.

³⁶³ BOA., Y.MTV., 156/85, (4 Z. 1314/ 6 Mayıs 1897).

³⁶⁴ BOA., Y.MTV., 156/87, (25 Nisan 1313/7 Mayıs 1897).

Osmanlı Ordusu Valestin'e girerken Yunan Ordusunun önemli bir kısmı da Golos tarafına doğru kaçmıştı.³⁶⁵ Bu noktada, Valestin'in alınması ile Golos yolu açıldığından Osmanlı Ordusu Golos üzerine harekete geçmiş ve bu gelişme üzerine İngiltere ve Fransa, bölgedeki temsilcileri vasıtasıyla Ethem Paşa ile görüşmüşlerdi. Görüşmede temsilciler, şehrin Yunanlılar tarafından boşaltıldığını ve bu yüzden şehrin tahrip edilmemesini istemişlerdi. Bu isteklere müspet karşılık verilmiş ve Osmanlı Ordusu 8 Mayıs'ta on tabur askerle ve ciddi bir mukavemetle karşılaşmadan Golos'a girmişti. Ayrıca bir bildiri yayınlanarak halkın rahat olması istenmişti.³⁶⁶

Savaştaki olumlu gidişat, harbin planlandığı gibi yürümesi ve cephelerde çok hızlı neticeler alınması, yaklaşmakta olan bayram öncesi adeta erken bir bayram havası estirmişti. Bir taraftan harbe katılanların taltifi için madalyalar hazırlanması emri verilirken³⁶⁷ diğer taraftan morali son derece yüksek olan Padişah II. Abdülhamit yanında Serasker Mehmet Rıza Paşa olduğu halde Dolmabahçe Sarayı'nda tertip edilen bayram merasimine katılmıştı. Bayram töreninin bitimiyle birlikte bir müddet istirahat eden Padişah, tekrar Rıza Paşa'nın refakatinde Nişantaşı yoluyla Yıldız Sarayına geçmişti.³⁶⁸

i- Yunanistan'ın Mütareke Hamlesi ve Dömeke Muharebesi

Gelinen noktada ciddi sıkıntılar yaşayan Yunanistan, savaşın sona ermesi için Osmanlı Askeri yetkilileri ile temasa geçtiği gibi³⁶⁹ Büyük Devletler nezdinde de girişimlerde bulunmaya başlamıştı.³⁷⁰ Yunanistan'ın ateşkes isteği için sefirler adına Avusturya Sefiri aracı olunca durum 14 Mayıs 1897 tarihinde Rıza Paşa'nın da katıldığı mecliste görüşülüp padişaha arz edilmiş ve Padişah, işgal edilen yerlerin Osmanlı Devleti'nde kalması ve eski hududun yeniden tesisi şartı ile başvuruya müspet cevap vermişti.³⁷¹ Bu arada Ethem Paşa aynı gün '*Gayet acildir*' diye çektiği

³⁶⁵ İkdam, No:1006, s.1/4, (6 Z. 1314 / 8 Mayıs 1897).

³⁶⁶ İkdam, No.1007, s.1, (6 Z. 1314/ 8 Mayıs 1897); Ölmez. **a.g.t.**, s.136 vd.

³⁶⁷ İkdam, No:1010, s.1/5, (10 Z. 1314/ 12 Mayıs 1897).

³⁶⁸ İkdam, No:1012, s.1, (12 Z. 1314/ 14 Mayıs 1897).

³⁶⁹ Bu bağlamda Yanya'da bulunan Padişah yaveri Talat, Yunanlılarla ateşkes için ilk temasın yapıldığını ve görüş alışverişinde bulunulduğunu bildirdi. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK.ASK., 125/55, (10 Z. 1314/12 Mayıs 1897).

³⁷⁰ ATASE, Osmanlı Yunan Harbi Klasörü, 3/18, (5 Mayıs 1313/17 Mayıs 1897).

³⁷¹ BOA., İ.MTZ.(01), 20/908, (2 Mayıs 1313/14 Mayıs 1897); Osmanlı Devleti'nin istekleri arasında bulunan eski huduttan kasıt Teselya idi. Teselya'yı isteyen Osmanlı Devleti savaşa sebep olan

şifreli telgrafında, askerın ıaşesi ile cephanenin sevkinde sorunlar yaşadıklarını ve bu yüzden hızlı ilerleyemediklerini belirtmişti. Paşa ayrıca Dömeke'yi zapt etmek suretiyle eski hududu elde etmeye çalışacaklarını da ifade etmişti.³⁷²

Savaşın sonu yaklaştıkça uluslararası kamuoyunda savaşın sorumlusu olarak Yunanistan gösteriliyor ve Yunanistan'ın özellikle İngiltere'nin yardımı olmaksızın bu savaşa girmesinin kendisini suçlu bir konuma ittiği ifade ediliyordu. Yapılan yayınlarda savaşın suçunun sadece Kral George'da aranmayıp Başvekilin de suçlu olduğu belirtiliyordu.³⁷³ Osmanlı Devleti ise savaş öncesinde yaşanan Yunan tecavüzlerine sabır gösterip diplomasiyi son dakikaya kadar kullanmasının meyvelerini şimdi toplamaya başlamıştı. Çünkü Uluslararası kamuoyunda Osmanlı Devleti'ni suçlayacak veya zan altında bırakacak neredeyse hiçbir yazıya rastlanmamaktaydı. Yazılarda ayrıca Yunan Kralının Prens George'ye kraliyeti terk edeceğine dair söylentilere de yer verilmekteydi.³⁷⁴

Yunanistan'ın isteği ve Büyük Devletlerin girişimi üzerine bir durum değerlendirmesi yapmak üzere 16 Mayıs 1897 tarihinde meclis toplanmış ve alınan karar neticesinde eğer padişah da uygun görürse Rıza Paşa tarafından ordulara yapılacak tebligat ve yine Hariciye Nazırının sefirlere iletileceği yazı kaleme alınmıştı.³⁷⁵ Padişah meclisçe hazırlanan mazbatayı kabul edince³⁷⁶ Rıza Paşa, Ethem Paşa ve Yanya Kolordu Komutanlığına şu telgrafi göndermişti: "*Yunan Hükümetinin müracaatı sebebiyle Büyük Devletler cephesinden sulh ve barış için vuku bulan tavassutun iktiza ettireceği şart başkaca kararlaştırılmak üzere harbe nihayet verilmesi için iki taraf Komutanlıkları arasında kararlaştırılacak surette harbin karada ve denizde durdurulması Heyet-i Vükelâ kararı ve irade ile Yunanistan Komutanı ile konuşarak harbin bir anda ve her mevkiide durdurulması ve Osmanlı elinde bulunan yerlerin tamamen elde tutularak keyfiyetin bildirilmesi.*"³⁷⁷

Yunanistan'dan yüklü miktarda tazminat almanın da hesapları içerisindeydi. Osmanlı yetkilileri aracı olan Avusturya sefirine Teselya şartını ilettikleri gibi tazminat olarak da 10 milyon lirayı telaffuz etmişlerdi. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK.PT., 12/49, (14 Z. 1314/ 16 Mayıs 1897).

³⁷² BOA., Y.PRK.ASK., 124/113, (12 Z. 1314/14 Mayıs 1897).

³⁷³ BOA., Y.PRK. TKM., 38/64, (13 Z. 1314/ 15 Mayıs 1897).

³⁷⁴ BOA., Y.PRK. PT., 12/52, (14 Z. 1314/ 16 Mayıs 1897).

³⁷⁵ BOA., Y.A.RES., 86/83, (14 Z. 1314/16 Mayıs 1897).

³⁷⁶ BOA., Y.A.RES., 86/84, (15 Z. 1314/17 Mayıs 1897).

³⁷⁷ BOA., Y.A.RES., 86/83, (14 Z. 1314/16 Mayıs 1897); Hülagü, **Abdülhamitin Zaferi**, s.162.; Ölmez, **a.g.t.**, s.152 vd.

Osmanlı Devleti bir taraftan mütareke şartlarını kararlaştırırken diğer taraftan Yunanistan'a son darbeyi vurmak için hazırlıklara devam etmekteydi. Bu bağlamda Ethem Paşa'nın ek kuvvet talebi üzerine Padişah 16 Mayıs 1897 tarihli iradesi ile bir süvari alayının hazırlanması için emir vermişti. Bunun üzerine askeri komisyonun hazırladığı mazbatayı 17 Mayıs 1897 tarihinde arz eden³⁷⁸ Rıza Paşa, gönderilecek süvari alayının bazı eksiklerinin olduğunu belirtmiş ve bu eksiklerin tamamlanması ile alayın cepheye gönderileceğini ifade etmişti.³⁷⁹

Cephede bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra Serasker Mehmet Rıza Paşa mabeyne yazdığı 17 Mayıs 1897 tarihli yazısında, Osmanlı Askerinin Dömeke'ye doğru intizamlı bir şekilde ilerlediğini bildirmiş³⁸⁰ ve aynı gün Osmanlı Ordusu, Dömeke'de mevzilenmiş olan düşman üzerine taarruza başlamıştı. Buranın sarplığına ve müstahkemliğine güvenen Yunan ordusu, şehri savaş öncesinde tahkim ettirmiş ve halkı da şehrin güneydoğu istikametine göç ettirmişti.³⁸¹ Düşmanın adeta son istinatgâhı olan bu bölgede 17 Mayıs günü başlayan harp, daha ilk günden netice vermeye başlamış ve Dömeke'de bulunan Kaymakam İsmail ve Binbaşı Timur Beyler tarafından gönderilen telgrafta, sabahtan akşama kadar devam eden harp neticesinde Dömeke'nin Osmanlı askerlerince alındığı müjdelenmişti. Telgrafa göre, elde edilen ilk belirlemelere göre, 19 esir alınmış ve bunun yanı sıra düşman bir adet cesim ve üç adet dağ topuyla, hayli mühimmat ve cephane bırakarak kaçmıştı. Telgrafta ayrıca Hakkı Paşa Fırkası'nın Ermiye'yi zapt ettiği, Neşet Paşa Fırkası'nın Dömeke mevkiinde kaldığı ve Hayri ile Memduh Paşaların komuta ettiği fırkaların ise Forka mevkiine hareket ettiği ifade edilmişti.³⁸²

---

³⁷⁸ Askeri Mecliste alınan karar özetle şöyleydi: Üçüncü Süvari alayı Kütahya ve Bahçe Köyü ile Girit Adası'nda ve Altıncı Süvari alayının tümü Yunan hududunda olduğundan ve yine Ertuğrul Alayı ile Dördüncü Süvari Alayının yerlerinde kalmaları gerektiğinden ayrıca İkinci ve Beşinci Süvari Alaylarının İstanbul'da bulunan bölükleri de İstanbul'un muhafazasına memur olduklarından bunların gönderilmesi mümkün değildir. Geriye Birinci Alay kalmış olup bu alayın bölüklerinin de 453 askeri ve 579 hayvanı noksan bulunduğu noksan hayvanların hükümetçe Bursa ve İzmit cihetlerinden mümkün olan en kısa sürede satın alınması ve yine bunlar için gerekli olan eğer ve diğer gereçlerin temini gereklidir. Noksan askerin ise askeri daireye en yakın süvari redif askerlerinden tamamlanması ile Birinci Alayın gönderilmesi mümkündür. Eğer bu olmayacak ise İstanbul'da karakol hizmetinde bulunanların Birinci Alaya tevdiyle İkinci ve Beşinci Alaylardan bu hizmette bulunan beş bölüğün bir alay haline getirilmesi ve iktiza eden 673 hayvan ile 469 askerin tertibiyle orduya iltihakı uygun görülmüştür. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.MTV., 157/43, (15 Z. 1314/5 Mayıs 1313/17 Mayıs 1897).

³⁷⁹ BOA., Y.MTV., 157/43, (15 Z. 1314/5 Mayıs 1313/17 Mayıs 1897).

³⁸⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 125/38, (15 Z. 1314/5 Mayıs 1313/17 Mayıs 1897).

³⁸¹ İkdam, No:1003, s.1/5, (3 Z. 1314/5 Mayıs 1897).

³⁸² BOA., Y.PRK.ASK., 125/36, (15 Z. 1314/17 Mayıs 1897).

17 Mayıs günü seraskerliğe gönderdiği telgrafta, düşman ile aralarında 20 km. bulunduğunu ve düşmanın mukavemetinin devam edeceğini tahmin ettiklerini söyleyen Ethem Paşa,³⁸³ 18 Mayıs tarihli şifreli telgrafında ise 17 Mayıs tarihi itibarıyla Dömeke'nin zapt edildiğini bildirmişti.³⁸⁴ Cepheden gelen zafer haberi üzerine Rıza Paşa, vakit kaybetmeden Dömeke'nin zapt edildiğini saraya bildirecekti.³⁸⁵ Dömeke'nin alınmasından sonra geri çekilen düşmanın yeniden toparlanmasına fırsat vermek istemeyen Osmanlı ordusu, Dömeke'ye iki buçuk saat mesafede olan ve Yunanistan'ın kilidi sayılan Forka Geçidinin ele geçirilmesi için Üçüncü ve Altıncı Fırkalar vasıtasıyla düşmanı takibe devam etmişti. Birinci Fırka ise bu fırkalara ihtiyat olmak için görevlendirilmişti. Yukarıda da ifade edildiği üzere Seraskerlik tarafından 16 Mayıs 1897 tarihinde verilen emirde Yunan Komutanından talep gelmesi durumunda harbin durdurulması istenmişti. Ancak Yunan tarafı henüz somut bir adım atmadığından Osmanlı ordusu ileri harekâtına devam ederek 18 Mayıs 1897 tarihinde Forka Geçidinin bir kısmını almaya muvaffak olacaktı.³⁸⁶

Dömeke'nin zaptına kadar ortaya konan müessir gayret, şecaat, sadakat ve hamiyetten dolayı memnuniyetini dile getiren Padişah Abdülhamit ise ordunun en tepesinden en aşağısına kadar hizmeti geçenleri tebrik ettiğini ve bu kişileri tarih sayfalarının iftiharla yazacağını belirtmişti. Padişah ayrıca bu kişileri ödüllendirmek istediğini ve bunun için bu askerlerin isimlerinin bir deftere kaydedilmesini istemişti.³⁸⁷

4- Mütareke Süreci ve Rıza Paşa

Gelinen noktada Osmanlı ordusunun başarısı yapılacak olan muhtemel mütarekede devletin elini güçlendirirken Yunan direnci ise tamamen bitmişti. Artık iki ordu arasında mütareke için görüşmeler cereyan etmeye başlamıştı. Bu bağlamda 18 Mayıs 1897 tarihli yazısında, barış görüşmeleri ile alakalı Padişahı bilgilendiren Rıza Paşa'ya göre, Yanya sınırında bir Yunan subayı ile ateşkes konusu görüşülmüş

³⁸³ BOA., Y.PRK.ASK., 125/45, (15 Z. 1314/5 Mayıs 1313/17 Mayıs 1897).

³⁸⁴ BOA., Y.PRK.ASK., 125/49, (16 Z. 1314/18 Mayıs 1897); BOA., Y.MTV., 157/45, (16 Z. 1314/18 Mayıs 1897); Ancak kesin netice alınması için savaş bir süre daha devam etti. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.MTV., 157/98, (19 Z. 1314/21 Mayıs 1897).

³⁸⁵ Kasım Bin Ahmet, **a.g.e.**, s.36.

³⁸⁶ BOA., Y.PRK.ASK., 125/49, (16 Z. 1314/18 Mayıs 1897); Hülâgü, **Abdülhamit'in Zaferi**, s.121.

³⁸⁷ İkdâm, No: 1017, s.1/3, (17 Z. 1314 / 19 Mayıs 1897).

ve bu subayın ayrılmasından kısa bir süre sonra Yunan tarafından yeniden beyaz bayrak çekilerek işaret verilmişti. Yapılan görüşmelerde Yunanlıların mütareke için somut bir cevap vermedikleri anlaşıldığı gibi Narda Köprü'sünün alt tarafından sallarla Osmanlı sınırındaki ovalara doğru asker sevk ettikleri de gözlemlenmişti.³⁸⁸ Rıza Paşa'nın uyarıları üzerine Padişah Abdülhamit, durumun derhal Büyük Devletlerin sefirlerine bildirilmesini istemişti.³⁸⁹ Ayrıca Rusya İmparatorunun savaşın durdurulması bağlamındaki ricasına³⁹⁰ verilen cevapta, Osmanlı Devletinin ateşkes ilan ettiği ancak Yunanlıların ateşe devam etmesinden dolayı mesuliyetin onlara ait olduğu ifade edilmişti.³⁹¹ Ateşkesin görüşüldüğü bu süreçte Yanya'da bulunan Padişah yaverlerinden Mirliva Talat Paşa ise cephedeki durumla ilgili bilgi vermişti. Komutanların görevlerini en güzel şekilde icra ettiğini ifade eden Talat Paşa, askerinin ihtiyacının karşılanması için Padişahın beşbin lira gönderdiğini ve 10 bin liranın da Selanik Vilayeti'nden yollandığını ifade etmişti.³⁹²

Görüldüğü üzere mütareke için görüşmeler başladığı halde Yunan faaliyetleri Osmanlı tarafında kuşkuyla karşılanmıştı. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi Forka Geçidinin ele geçirilmesi ve Atina yolunun açılması üzerine daha fazla direnemeyeceğini anlayan Yunanistan, mütereddit tavrını bir tarafa bırakmıştı. Bu noktada Osmanlı murahhası Ali Rıza Bey ile görüşen Yunanlı yetkililer, Prens Kordatu'nun mütareke isteğini iletince Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında 19 Mayıs 1897 tarihinde ateşkes ilan edilmişti.³⁹³ Cephede bu gelişmeler yaşanırken Rıza Paşa'nın da bulunduğu Meclis-i Mahsus'ta 20 Mayıs tarihinde Yunanistan ile yapılacak görüşmeler öncesi yol haritası çizilmiş ve bu bağlamda alınan yerlerin elde tutulması birinci öncelik olarak belirlenmişti. Ayrıca barış şartları ile ilgili olarak Büyük Devletlerden henüz bir cevap gelmemesinden dolayı Osmanlı Devleti'nin kendi menfaatleri icabı Yunan murahhaslarla görüşmesi ve iki haftalık mütareke akdi için Rıza Paşa tarafından Ethem Paşa'ya tebligat yapılması kararı alınmıştı. Bunun

---

³⁸⁸ BOA., İ..MTZ.(01), 20/914, (16 Z. 1314/18 Mayıs 1897); İkdam, No:1016, s.1/3.(17 Z 1314/19 Mayıs 1897).

³⁸⁹ BOA., İ..MTZ.(01), 20/914, (16 Z. 1314/18 Mayıs 1897).

³⁹⁰ Rusya imparatoru 17 Mayıs 1897 tarihli yazısında, harbin sonlandırılması girişiminden memnuniyet duyduğunu ve bu noktada Osmanlı Devletine olan saygı ve hürmetin bir kat daha arttığını söylemişti. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.A.RES., 86/83, (6 Mayıs 1313/18 Mayıs 1897).

³⁹¹ BOA., Y.A.RES., 86/83, (6 Mayıs 1313/18 Mayıs 1897); Hülâgü, **Abdülhamit'in Zaferi**, s.160.

³⁹² BOA., Y.PRK.ASK., 124/99, (16 Z. 1314/18 Mayıs 1897).

³⁹³ BOA., Y.PRK.ASK., 125/62, (17 Z. 1314/19 Mayıs 1897); Danişmend, **İzahlı Osmanlı Kronolojisi**, s.340.

yanı sıra Avrupa'dan alınan bazı siyasi mülahazalara binaen işgal edilen yerlerin elden çıkması ihtimal dâhilindeyse de mümkün merteye bu toprakların elde tutulmasının şart olduğu ifade edilmişti.³⁹⁴

Meclisin kararını uygun bulan ancak Yunan murahhasları ile yapılacak görüşmelerde zaman tayinine özellikle dikkat edilmesini aksi takdirde bu zamandan yararlanan Yunanlıların yeniden harekete geçebileceğini ifade etmiş olan Padişah Abdülhamit, Çatalca ve Dömeke'de Komutanlık tarafından kim uygun görülüyor ise onların görüşmelere katılmasını irade buyurmuştu. Bunun üzerine 20 Mayıs'ta alınan kararları Ethem Paşa'ya tebliğ eden Rıza Paşa, mütarekenin iki haftalık olduğunu ve görüşme yerinin de Çatalca olarak belirlendiğini ifade ederek alınan kararın Yunan tarafına da bildirilmesini isteyecekti.³⁹⁵

Serasker Mehmet Rıza Paşa, tebligatında Osmanlı Devleti'nin şartlarını ise şöyle özetlemiştir:

- 1- Hudut yeniden belirlenirken ele geçirilen mahallerin Osmanlı Devleti'nde kalmasına itina edilmesi.
- 2- Savaş boyunca Osmanlı Ordusunun harcadığı masrafların karşılanması ve yine ölümlere karşılık tazminat olarak Yunanistan'dan 10 milyon lira talep edilmesi.
- 3- Yunan hükümeti ile yapılacak mütarekenin uluslar arası hukuk kurallarına göre icra edilmesi.
- 4- Esirlerin iadesi için her iki devlet arasında bir sözleşme yapılması.³⁹⁶

Yapılan bu tebligat üzerine Yunanlı yetkililerle görüşmelere başlandı.³⁹⁷ Görüşmeler ile alakalı Ethem Paşa saraya gönderdiği 26 Mayıs 1897 tarihli yazısında, seraskerlikçe kendisine yapılan tebligatta mütareke için 15 günlük süre tayin edildiğini ancak Yunanistan'ın işi ağırdan aldığını ve bu zaman diliminde gücünü yeniden toplama ihtimali olduğunu hatta buna dair emarelere şahit

³⁹⁴ BOA.,Y.A.RES., 86/85, (8 Mayıs 1313/20 Mayıs 1897).

³⁹⁵ BOA.,Y.A.RES., 86/85, (8 Mayıs 1313/20 Mayıs 1897); Ölmez, **a.g.t.**, s.165-166.

³⁹⁶ BOA.,Y.A.RES., 86/85, (8 Mayıs 1313/20 Mayıs 1897).

³⁹⁷ BOA., Y.PRK.ASK., 126/24, (21 Z. 1314/23 Mayıs 1897).

olduklarını beyan etmişti.³⁹⁸ Ayrıca mevcut durumda Yunanistan'ın ordusunu Lamiye tarafında toplamasında ve yine Narda tarafındaki kuvvetini artırmasında hiçbir mani olmadığını söylemişti.³⁹⁹ Bu arada eşkıyanın da zaman zaman faaliyetlerine şahit olunduğundan⁴⁰⁰ görüşmelerin bir an önce neticelenmesi gerekiyordu. Zira Savaş bitmesine rağmen Osmanlı askeri teyakkuz halinde beklemekteydi. Her ne kadar ihtiyaçlar giderilmeye çalışılsa da⁴⁰¹ sıkıntılar artmaya devam ediyordu. Örneğin Yanya Kolordu Komutanı Müşir Kazım Paşa 27 Mayıs 1897 tarihinde gönderdiği telgrafında, emrinde 60 bin askerin olduğunu ancak askerin iaşesinin ancak 12 gün kaldığını ve yine hayvan yeminin de beş gün idare edebileceğini belirtmişti.⁴⁰² 31 Mayıs'ta ise Ethem Paşa seraskerliğe gönderdiği yazısında, iaşe sıkıntısının arttığını ve bu noktada özellikle ete ve hayvan yemine ihtiyaç duyduklarını ifade etmişti. Gelen yazıya göre, ihtiyaç bunlarla da sınırlı değildi ve bölgeyi gösteren haritalara da ihtiyaç duyulmaktaydı.⁴⁰³

Cephedeki maddi sıkıntının seraskerliğe aksetmesi üzerine Rıza Paşa 29 Mayıs tarihinde durumu hükümete iletmış ve ordunun ihtiyaçlarının şiddetli olduğunun altını çizmişti. Ayrıca orduya ait iaşenin 15-20 gün kaldığından bahisle sıkıntının bir an önce çözülmesini istemişti. Yazısında, mütareke nedeniyle denizden sevkiyatın da mümkün olduğunu belirten Rıza Paşa, iki ordu için talep edilmekte olan erzakın İstanbul'dan ya da Selanik Vilayeti'nden satın alınarak Golos ve Pire gibi iskelelere yetiştirilmesini istirham etmişti.⁴⁰⁴ Rıza Paşa 30 Haziran tarihinde ise müteahhitlerin ordunun erzakını kestiğini belirterek ihtiyaçların karşılanması için seri hareket

---

³⁹⁸Yunanlıların kuvvetlerini artırdığına yönelik ihbarlar merkeze de gelmeye başlamıştı. Cephe bulunan Binbaşı İsmail Timur gönderdiği telgrafında, gönüllülerin memleketlerine gönderilmeye başlandığını ancak Yunanistan'ın kuvvetlerini artırdığına dair Kerebine tarafındaki firkalar vasıtası ile haberler aldıklarını söylemişti. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK.ASK., 126/1, (20 Z. 1314/22 Mayıs 1897).

³⁹⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 126/54, (24 Z. 1314/26 Mayıs 1897).

⁴⁰⁰ Ethem Paşa, Serasker Rıza Paşa'ya gönderdiği 9 Haziran tarihli telgrafta, 5-6 kişiden oluşan iki çetenin Osmanlı Askerine ateş açtığını belirtiyordu. Eşkıyaların saldırısına karşılık verildiğini ve bunun neticesinde bir eşkıyanın ölü bir eşkıyanın da yaralı olarak ele geçirildiğini belirten Ethem Paşa, arazinin engebeli olması hasebiyle diğerlerinin kaçmayı başardığını ifade ediyordu. Geniş bilgi için bk., BOA., Y.MTV., 159/173, (8 M. 1315/ 9 Haziran 1897); Yine eşkıyanın sınır ihlalleri artınca Yunanistan'dan eşkıyaya karşı birlikte hareket etme teklifi gelmişti. Ancak Osmanlı Devleti, Teselya'nın kendisine ait olduğunu ve gerekli tedbirleri alabilmeye muktedir olduğunu belirterek Yunanistan Erkânı Harbiyesinin bu teklifini reddetmiş ayrıca Yunan kuvvetlerinin kesin olarak sınırdan geçmemesini istemişti. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK.ASK., 127/94, (15 M. 1315/16 Haziran 1897).

⁴⁰¹ BOA., Y.PRK.MYD., 19/36, (25 Z. 1314/ 27 Mayıs 1897).

⁴⁰² BOA., Y.PRK.ASK., 126/61, (25 Z. 1314/27 Mayıs 1897).

⁴⁰³ BOA., Y.A.RES., 86/103, (29 Z. 1314/ 31 Mayıs 1897).

⁴⁰⁴ BOA., Y.A.RES., 88/4, (17 Haziran 1313/29 Haziran 1897).

edilmesinin şart olduğunu belirtmişti.⁴⁰⁵ Cephedeki maddi sıkıntı ve Rıza Paşa'nın durumu hükümete aksettirmesi üzerine ordunun erzak ihtiyacının karşılanması yoluna gidilecek ayrıca haftalıklar için Alasonya ordusu ve Yanya Kolordusuna toplamda 15 bin lira para gönderilecekti. Ancak Rıza Paşa'ya göre, gönderilen bu para yetersizdi.⁴⁰⁶

Bu arada iki devlet arasında barış görüşmeleri 3 Haziran 1897 tarihinde Tophane Kasrında başlamıştı. Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın başkanlık ettiği görüşmelerde Osmanlı Devleti özellikle toprak noktasında diretirken büyük devletlerin sefirleri ise bu isteklere soğuk bakmaktaydılar. Örneğin bu devletlere göre Köstem Nehri'nin kuzey cihetindeki araziye Osmanlı Devleti tamamen terk etmeliydi. 4 Temmuz 1897 tarihinde görüşmeler hakkında hükümeti bilgilendiren Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, sefirlerin isteklerini 'ucube' olarak nitelendirerek bu isteklerin kabul edilemez olduğunu ifade etmişti. Bunun üzerine durum aynı gün Osmanlı meclisinde ele alınmış ve Rıza Paşa'nın da imzasının bulunduğu meclis kararında, Sefirlerin tutumuna rağmen Yenişehir'in elde tutulması, Yunanistan'dan tazminat alınması ve bu bağlamda Girit meselesinden başlamak üzere Osmanlı Devleti'nin yaptığı fedakârlıkların dikkate alınması gerektiği ifade edilmişti.⁴⁰⁷ Meclisin aldığı kararları 5 Temmuzda Padişaha ileten Sadrazam, Osmanlı Devleti'nin istekleri arasında bulunan arazi meselesinin yanı sıra Yunanistan'ın mali sıkıntısından dolayı tazminat maddesinde de sıkıntı yaşanabileceğini ifade etmişti.⁴⁰⁸ Padişah Abdülhamit ise asıl arzusunun mümkün mertebe arazinin elde kalması olduğunu belirterek diğer maddelerin ikinci derecede öneme haiz olduğunu belirtmişti. Ayrıca tüm bunlar yapılırken başka bir probleme sebebiyet verilmemesine özellikle hassasiyet gösterilmesini ve en azından Yenişehir'in Osmanlı Devleti'nde kalması gerektiğinin altını çizmişti.⁴⁰⁹

Yukarıda da ifade edildiği üzere Osmanlı ordusu cepheye teyakkuz halinde beklediğinden ve devamlı surette iaşeye ihtiyaç duyulduğundan, bu ihtiyaçların temini noktasında Rıza Paşa zaman zaman isteklerde bulunmaya devam edecekti.

⁴⁰⁵ BOA., Y.A.RES., 88/4, (18 Haziran 1313/30 Haziran 1897).

⁴⁰⁶ BOA., Y.A.RES., 88/4, (19 Haziran 1313/1 Temmuz 1897).

⁴⁰⁷ BOA., Y.A.RES., 87/55, (22 Haziran 1313/4 Temmuz 1897).

⁴⁰⁸ BOA., Y.A.RES., 87/58, (24 Haziran 1313/5 Temmuz 1897).

⁴⁰⁹ BOA., Y.A.RES., 87/58, (24 Haziran 1313/5 Temmuz 1897).

Ancak Maliye Nazırı Ahmet Nazif Paşa'ya göre, maliyenin hali içler acısı olduğundan seraskerin isteklerinin yerine getirilmesi kolay görünmemekteydi. 11 Temmuz 1897 tarihli yazısında, Rıza Paşa'nın isteklerinin karşılanması için 4 milyon liraya ihtiyaç olduğunu ve bu külliyetli meblağın karşılanmasına imkân olmadığını belirten Nazif Paşa, istenen paranın hazineye karşılığı olmadığını ifade etmişti. Ayrıca Rumeli vilayetlerinin açığının şimdiden 300 bin liraya ulaştığını ve yetkililerin para veremeyeceklerini beyan ettiklerini belirten Bakan, Anadolu vilayetlerinin hâsılatının ise haftalıklara dahi kâfi gelmediğinin anlaşıldığını söylemişti. Maliye Bakanına göre, istenen paranın vilayetlerden tedarik edilmesi imkân dâhilinde değildi. Çünkü emir verildiği halde Selanik ve Manastır Vilayetleri peksimet ihtiyacını karşılamaktan imtina etmişlerdi. Bu vilayetleri zorlamanın herhangi bir fayda sağlamayacağını belirten Maliye Nazırı, maliyenin de durumunun ortada olduğunu ve hükümetin bu konuya bir çare bulmasını istemişti.⁴¹⁰ Maddi sıkıntıların devam etmesi üzerine 1 Ağustos 1897 tarihinde Rıza Paşa'nın da bulunduğu Vükela Meclisinde mali ahval masaya yatırılmış ve bu duruma çareler aranmıştı. Yapılan görüşmeler neticesinde, sıkıntının aşılabilmesi için Yunanistan'dan tazminat olarak mutlaka 10 milyon liranın alınması gerektiği üzerinde durulmuştu.⁴¹¹

Savaş sırasında ele geçirilen esirler ise Selanik'ten trenlerle getirilerek Selimiye Kışlasına nakledilmişlerdi.⁴¹² Rıza Paşa ise bir taraftan cephedeki gelişmeleri takip ederken diğer taraftan da Selimiye Kışlasında bulunan esirler ile ilgilenmekteydi. Bu bağlamda hükümete yazdığı 3 Temmuz 1897 tarihli yazısında, kışlada bulunan esirlere birer maaş verilmesinin uygun olacağını belirten Rıza Paşa, ortalama olarak bir askere tekabül edecek maaş miktarının 4697 kuruş olduğunu ifade etmişti. Yazısında ayrıca esirlerin karşı tarafa geçmemek şartıyla subaylar refakatinde Üsküdar taraflarında gezdirilip hava almalarının sağlanmasının da uygun olacağını söylemiş ve bu istekler hükümet tarafından da makul karşılanmıştı.⁴¹³ Rıza Paşa'nın

⁴¹⁰ BOA., Y.A.RES., 88/4, (29 Haziran 1313/11 Temmuz 1897).

⁴¹¹ BOA., Y.A.RES., 88/4, (20 Temmuz 1313/1 Ağustos 1897); Oysa anlaşma yapıldıktan sonra tazminat beklendiği gibi 10 milyon değil yaklaşık 4 milyon olacak ve bu parayı da vermemek için Yunanistan işi yokuşa sürecekti. Bu yüzden Meclis-i Mahsus'ta Yunanistan'ın sıkıştırılması için Büyük Devletler nezdinde girişimlerde bulunulması için karar alınacaktı. Geniş bilgi için bk.; BOA., İ.MTZ.(01), 22/1048, (1 N. 1315/24 Ocak 1898).

⁴¹² BOA., Y.PRK.ASK., 128/151, (22 M. 1315/23 Haziran 1897); Hülagü, **Abdülhamit'in Zaferi**, s.123.

⁴¹³ BOA., Y.MTV., 162/14, (2 S. 1315/ 3 Temmuz 1897); Ölmez, **a.g.t.**, s.185.

bu davranışı O'nun insani meziyetlerini de ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Çünkü kısa bir süre öncesine kadar yaka paça olduğu düşmanlarını şimdi kendi subayı ve askeri gibi görmesi ve onların sıkıntılarını çözmeye çalışması takdire şayan bir durum olsa gerektir.

Esirlerin yanı sıra savaş sırasında elde edilen mühimmat ve benzeri şeylerin nakliye işlemleri de devam etmişti. Konu ile alakalı 25 Temmuz 1897 tarihli yazısı ile hükümeti bilgilendiren Rıza Paşa, Yunanlılardan elde edilen başta harp hayvanları olmak üzere cephanenin de yüklenerek İstanbul'a sevk edildiğini ve bu cephanenin Tophane-i Amireye teslim edileceğini söylemişti.⁴¹⁴

Tüm bu çalışmalar sürerken Osmanlı Devleti, her ihtimale karşı ordusunu takviyeye devam etmekteydi. Örneğin Ethem Paşa seraskerliğe yazdığı 10 Temmuz tarihli yazısında, arazi durumunu gerekçe göstererek cebel toplarının gönderilmesini istemişti.⁴¹⁵ Ancak ihtiyaçlar sadece toplarla sınırlı değildi. Başta elbise olmak üzere birtakım ihtiyaçlar da mevcuttu. Bunun üzerine 29 Temmuz 1897 tarihinde Rıza Paşa'nın talimatıyla Alasonya ordusunun ihtiyaçlarının tedariki yoluna gidilecek ve bu noktada elbise, yağmurluk, kilim, çorap ve karavana gibi levazım tedarik edilerek cepheye gönderilecekti.⁴¹⁶

Ordu cephesinde bunlar yaşanırken Haziran ayında başlayan barış görüşmeleri ise devam etmekteydi. Ancak henüz bir neticeye ulaşılamamış olduğundan Yunanistan adeta diken üstündeydi. Çünkü görüşmelerin sonuçsuz kalması halinde Atina dâhil tüm Yunanistan'ı kaybetme gibi bir durumla karşı karşıya kalacaktı. Bu bağlamda Yunanistan kamuoyunda her gün yeni bir haber ve iddia ortaya atılmaktaydı. Gazetelere göre, teyakkuz halinde bulunan Osmanlı ordusu savaş tazminatı verilinceye kadar Yenişehir'de bekleyecekti.⁴¹⁷ Ancak Yunanistan'ın korktuğu başına gelmeyecek ve Tophane Kasrında Haziran ayında başlayan toplantılar Eylül ayında Yunanistan'ın istediği şekilde son bulmuş olacaktı. 18 Eylül 1897 yılında imzalanan İstanbul Antlaşması özetle şu maddelerden oluşuyordu:

---

⁴¹⁴ BOA., Y.PRK.ASK., 129/78, (24 S. 1315/25 Temmuz 1897).

⁴¹⁵ BOA., Y.PRK.ASK., 128/131, (9 S. 1315/10 Temmuz 1897).

⁴¹⁶ BOA., Y.PRK.ASK., 130/56, (11 Ra. 1315/29 Temmuz 1313/10 Ağustos 1897).

⁴¹⁷ BOA., Y.PRK.TKM., 39/21, (7 S. 1315/ 8 Temmuz 1897).

- 1- Osmanlı Ordusu tarafından zapt edilen Teselya Kıtası Yunanistan'a verilecek ancak sınırda Osmanlı Devleti lehine bir kısım düzenlemelere gidilecektir.
- 2- Yunanistan Devleti, Osmanlı Devleti'ne dört milyon tutarında savaş tazminatı ödeyecektir.
- 3- Savaş sırasında Osmanlı Tebaasının uğramış olduğu zararların giderilmesi için Yunanistan Hükümeti yüz bin lira ödeyecektir.
- 4- Osmanlı Yunan sınırında eşkıyalık faaliyetleri bitirilecektir.
- 5- Yunanistan'ın istifa ettiği kapitülasyonlarda Osmanlı Devleti lehine bir kısım düzenlemelere gidilecektir.⁴¹⁸

Antlaşma maddelerine bakıldığında Osmanlı Devleti'nin savaşın hakkını aldığı söylenemez. Bunun en büyük sebebi Büyük Devletlerin görüşmelere müdahale ederek Osmanlı Devleti'nin hak ettiği sonucu masada elde etmesine mani olmalarıdır. Gerçi bu durumu sadece Büyük Devletlerin baskısına mal etmek de doğru olmasa gerektir. Çünkü Sultan II. Abdülhamit, Slav unsurların birliğine karşı Yunanistan'ı kendi tarafında kullanabileceği bir yardımcı oyuncu gibi gördüğünden ağır şartlar noktasında ısrarcı olmamıştı.⁴¹⁹

5- Savaş Sonrası Gelişmeler ve Rıza Paşa

Antlaşma sonrası bölgede düzenin yeniden tesisi zaman aldığından Osmanlı ordusu işgal ettiği yerlerden hemen çekilmemişti. Hatta Yunanlı muhacirlerin meydana getirdiği uygunsuzlukların giderilmesi için bir fırka askere dahi ihtiyaç duyulmuştu.⁴²⁰ Çünkü hasta ve yaralıların ayrılması ile ordu kuvvet olarak zayıflamıştı.⁴²¹ Ancak bölgede düzenin sağlanması ile beraber 1898 yılı itibariyle tahliye işlemlerine başlandı. Bu bağlamda Ethem Paşa seraskerliğe yazdığı 14 Mayıs 1898 tarihli yazısında, Teselya kıtasının tahliyesi için emir beklediklerini⁴²² ve yine 15 Mayıs tarihli yazısı ile asker ve mühimmat naklinde meydana gelebilecek

⁴¹⁸ Erim, a.g.e., s.435 vd.; Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi (1703-1924)**, s.341.

⁴¹⁹ Cezmi Eraslan, **Doğru ve Yanlışlarıyla Sultan II. Abdülhamit**, Nesil Yay., İstanbul, 1996, s. 44; Mehmet Hocaoğlu, **Abdülhamit Han ve Muhtıraları**, Türkiyat Matbaacılık, İstanbul, 1989, s.197.

⁴²⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 133/6, (2 Ca. 1315/29 Eylül 1897).

⁴²¹ BOA., Y.PRK.ASK., 133/10, (3 Ca. 1315/30 Eylül 1897); Hasta ve yaralılara ilk müdahale Yenişehir de yapılmış ancak doktor ve eczacı yetersizliğinden dolayı askerler memleketlerine sevk edilmişlerdi. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK.ASK., 134/55, (19 C. 1315/15 Kasım 1897).

⁴²² BOA., Y.PRK.ASK., 137/111, (22 Z. 1315/14 Mayıs 1898).

aksaklıkların bildirileceğini söylemişti.⁴²³ Ayrıca 27 Mayıs tarihli yazısı ile Yunanistan'a teslim edilen Tırhala ile tahliyesi yaklaşan Yenişehir ve Golos için şehbenderlik kurulması için Müslüman ahalinin ricası olduğunu bildirmişti.⁴²⁴

Savaş cephesinde sükûnet sağlanırken Girit'te ise olaylar Osmanlı Devleti'nin aleyhine gelişmeye başlamıştı. İstanbul Antlaşmasında Girit Adası'ndan hiç söz etmeyen Büyük Devletler, 18 Aralık 1897 yılında Girit'in Yunanistan'a katılmayacağını ancak özerk bir yönetim kurulacağını belirtmiş ve bu noktada Osmanlı Devleti'nin adadan çekilmesi gerektiğini aksi takdirde zor kullanacaklarını ifade etmişlerdi.⁴²⁵ Makamında Rusya ateşemiliteri Miralay Pişkof ile görüşen ve Rusya'nın düşüncelerini hükümete ileten Serasker Mehmet Rıza Paşa, hükümetin daha dikkatli olması gerektiğini ve adadaki mevcut durumu lehine çevirecek çarelerin aranması gerektiğini söylemişti. Rıza Paşa'ya göre, Rusya'nın Girit konusundaki düşünceleri şu şekildeydi:

- 1- Girit konusunda Fransa, İtalya ve İngiltere Osmanlı Devleti'ne bir ultimatom vermek düşüncesinde oldukları gibi Osmanlı askerine ateş açmak dahi seçenekler arasındadır.
- 2- Rusya, Osmanlı Devleti ile dost olduğundan bu devletlerin görüşüne katılmak konusunda kararsızdır. Ancak gelişmelerden de endişe duymaktadır.
- 3- Fransa işin içinden çekilecektir. İtalya'nın ise Rusya nezdinde ciddiye alınır bir tarafı yoktur. Bu durumda meydanın yine İngiltere'ye kalması muhtemel olduğundan, Girit'in ikinci bir Mısır olma ihtimali vardır. Rusya böyle bir senaryoya asla taraftar değildir.
- 4- Tüm bunlardan dolayı Rusya ultimatomu dâhil olmak zorunda kalacaktır. Ayrıca Girit'te tek bir İngiliz askeri kalması durumunda Rusya da adadan askerlerini çekmeyecektir.⁴²⁶

Ancak gelinen noktada Osmanlı Devleti Girit konusunda Büyük Devletlerin isteklerine boyun eğmek zorunda kalmış ve adadan Türk askerinin çekilmesi kararı çıkmıştır. Çünkü Büyük Devletlere göre, adada Türk askerinin bulunması tam

---

⁴²³ BOA., Y.PRK.ASK., 138/7, (23 Z. 1315/15 Mayıs 1898).

⁴²⁴ BOA., Y.PRK.ASK., 139/43, (6 M. 1316/27 Mayıs 1898).

⁴²⁵ Aydın, **Girit**, s.26.

⁴²⁶ BOA., Y.PRK.ASK., 144/99, (17 Ca. 1316/3 Ekim 1898).

muhtariyet esaslarına aykırı olduğundan kademe kademe askeri birlikler kaldırılmalıydı.⁴²⁷ Bu süreçten sonra Rıza Paşa daha çok tahliye işlemleri ile ilgilenmiştir. Bu bağlamda Rıza Paşa hükümeti bilgilendirdiği 13 Ekim 1898 tarihli yazısı ile askerin tahliyesi için vapurlar ayarlandığını ve mevcut 12.373 askerden tezkere alanların çıkarılması durumunda 6848 kişinin kalacağını ve askeri kuvvetin daha da azaltılması gerektiğinden birkaç vapurun daha hazırlanacağını söylemiştir. Adadan kaldırılan taburlara ait silah ve benzerinin aynı vapurlarla sevk edileceğini ve bu yüzden bunlar için ayrıca vapur gerekmediğini belirten Rıza Paşa, Girit Kalelerinde bulunan mühimmat için ise buraların Tophane-i Amire'ye bağlı olmasından dolayı oradan gelecek malumata göre iktiza eden vapurların ayarlanacağını ifade etmiştir.⁴²⁸

Adadan asker tahliyesi bağlamında 2 Kasım 1898 tarihinde, Padişahı bilgilendiren Rıza Paşa, Girit'te bulunan Nizamiye taburlarından sekiz tabur ve dört cebel batarya ve iki süvari bölüğünün Selanik'e nakledileceğini söylemişti. Ayrıca olayların teskin olmuş olmasından dolayı Girit Kalesine teslim edilmiş olan silahların ve askerlere ait eşyaların bu taburlarla birlikte İstanbul'a nakledileceğini belirtmişti.⁴²⁹ Bu arada Girit Komutan Vekili Mehmet Şakir Paşa'nın Girit'ten ayrılacağı seraskerliğe bildirilirken⁴³⁰ Rıza Paşa da Girit'te bulunan Kolağası Digor Efendi'ye gönderdiği 15 Kasım 1897 tarihli telgrafında, Girit'te bulunan top, silah cephane ve benzeri ile askere ait eşyalardan kalmış her ne varsa ufacık bir şeyin bile ziyanına meydan verilmeksizin nakliye gemilerine yüklenmesini istemişti. Top ve mühimmatın Dedeoğaç'a, askerden arta kalan silah ve eşyanın Selanik'e ve geri kalan malzemenin ise İstanbul'a gönderilmesini isteyen Rıza Paşa, tüm bunlar yapılırken hesapların da iyi tutulmasını istemişti. Bu sayede eşyanın cinsi, miktarı ve nereye gönderildiği tam olarak tespit edilmiş olacak ve böylece olası bir karışıklığa meydan verilmemiş olacaktı. Rıza Paşa ayrıca tahliye çalışmalarının seyri ile alakalı seraskerliğin peyderpey bildirilmesini istemişti.⁴³¹ Bu noktada tahliye işlemi ile

---

⁴²⁷ Ayşe Nükhet Adıyeke, **Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı(1896-1908)**, TTK. Yay., Ankara, 2000, s.207.

⁴²⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 145/9, (27 Ca. 1316/13 Ekim 1898).

⁴²⁹ BOA., Y.EE., 114/75, (17 C. 1316/2 Kasım 1898).

⁴³⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 146/56, (28 C. 1316/13 Kasım 1898).

⁴³¹ BOA., Y.PRK.ASK., 146/62, (1 B. 1316/15 Kasım 1898).

ilgilenen memurlardan seraskerliğe gelen 17 Kasım 1897 tarihli cevabi yazıda, tahliyenin muntazam bir şekilde devam ettiği vurgulanmıştı.⁴³²

Sonuçta Rıza Paşa'nın da aktif rol aldığı bir çalışmayla Osmanlı Devleti adadaki tahliye işlemlerini tamamlamış oldu. Osmanlı Devleti'nin adadaki egemenliğinin simgesi olarak dört büyük devletin bayrağının yanı sıra Osmanlı Devleti'nin bayrağının da adada dalgalanacağı ifade edildi. Ancak çok geçmeden Yunan Kralının oğlu Prens Georges Büyük Devletlerce adaya büyük komiser olarak atanırken Osmanlı Devleti'nin bayrağı ise indirildi. Böylece Girit 18 Aralık 1898 yılında özerk olurken hiç hak etmediği halde Büyük Devletler Yunanistan'a isteğini altın tepside sunmuş oldular.⁴³³

6- Osmanlı-Yunan Savaşının Tarihi Önemi ve Rıza Paşa'nın Değerlendirmesi

17 Nisan 1897 yılında başlayan ve yaklaşık bir ay süren Osmanlı Yunan Savaşı, siyaseten devleti daha güçlü hale getirirken halka da moral kazandırmıştır.⁴³⁴ Savaş baştan sona Osmanlı Devleti ordularının üstünlüğü ile devam ederken⁴³⁵ Yunanlılar ise savaşın başından sonuna kadar birbirini takip eden ciddi mağlubiyetlere uğramışlardır. Sağlam bir irade ve disipline sahip Osmanlı Askeri⁴³⁶ bu savaşta gerek toplanma, sevkîyat ve harekâta gösterdiği üstün başarı, gerek istila edilen yerlerde sivil halka karşı insani davranışı ile dost düşman herkesin takdirini kazanmıştır.⁴³⁷ 93 Harbi'nin vermiş olduğu eziklik ve yıkımın henüz ruhlarda hüküm sürdüğü ve yine Kıbrıs, Mısır, Tunus gibi yerlere Büyük Devletlerin bir bahane ile el koymasına karşı koyamayan bir devletin, psikolojik çöküntü yaşadığı bir devrede gerçekleşen bu zafer, Osmanlı toplumunu sevince boğduğu gibi milletin de yeniden canlanmasına vesile olmuştur.⁴³⁸

---

⁴³² BOA., Y.PRK.ASK., 146/65, (3 B. 1316/17 Kasım 1898).

⁴³³ Aydın, **Girit**, s.26-27.

⁴³⁴ Süleyman Tevfik, Abdullah Zühdü, **a.g.e.**, s.3.

⁴³⁵ Nurettin Birol, **Halil Rıfat Paşa Dönemi ve İcraatı(1827-1901)**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2009 s.357.

⁴³⁶ Johan Haslip, **Bilinmeyen Taraflarıyla Abdülhamit**, (Tercüme Eden: Nusret Kuruoğlu), Toker Matbaası, İstanbul, 1964, s.240.

⁴³⁷ Ali Said, **a.g.e.**, s.146.

⁴³⁸ Kasım Bin Ahmet, **a.g.e.**, s.VIII.

Osmanlı-Yunan Harbi sonrası masadan istenen sonuç çıkarılamamışsa da⁴³⁹ bir ay süren bu savaştan sonra Osmanlı Devleti özellikle dış kamuoyunda büyük bir saygınlık kazanmıştır. Örneğin daha savaşın başlarında gelen galibiyet haberleri üzerine İran'ın Sine şehrinde büyük bir kalabalık toplanmış ve bu kalabalığa konuşma yapan Tahran Müçtehitlerinden Ağa Seyyid, Ehli İmanın Küffara muzaffer olmasından duyulan memnuniyeti ifade etmişti.⁴⁴⁰ Yunanistan ise meydanda kaybedip masada kazanmasına rağmen savaşın şokunu uzun süre üzerinden atamamıştır. Bu zafer aynı zamanda uluslararası arenada Osmanlı Devletinin itibarını yükseltirken⁴⁴¹ milli duyguların da uyanmasına ve sonraki süreçte zirveye çıkmasına vesile olmuştur.⁴⁴²

Savaş o dönem öğrenci olan ve sonrasında Kurtuluş Savaşı ile tüm ulusu çöküntüden kurtaracak olan Cumhuriyet kadrosunu da derinden etkilemiştir. Bu kadrodan özellikle Mustafa Kemal'in savaştan ne kadar etkilendiğini kolaylıkla görebilmekteyiz. Mustafa Kemal Atatürk, 1897 Osmanlı Yunan Harbi çıktığında henüz onaltı yaşında genç bir idadi öğrencisidir. Bu harp genç Mustafa Kemal'de öyle yankılar bırakacak ki yıllar sonra yakın çevresine şöyle demekten kendini alamayacaktır: "*Osmanlı-Yunan Savaşı'nın devam ettiği günlerde gençliğimin en heyecanlı günlerini yaşadım. Küçük yaşıma bakmayarak gönüllüler arasına katılmak istiyordum.*"⁴⁴³

Elde edilen zaferde en tepeden en aşağıya kadar herkesin katkısı vardı. Ancak Serasker Mehmet Rıza Paşa'ya ayrı bir parantez açıp O'nu ayrı bir yere koymalıyız. Balkanlardaki gelişmeleri çok iyi takip eden Rıza Paşa, savaş öncesi Yunanistan'ın hamlelerini de çok iyi etüt etmişti. Bunun yanı sıra Büyük Devletlerin konumunu ve uluslararası kamuoyunu da iyi analiz eden Rıza Paşa, koşulların Osmanlı Devleti açısından olumlu olduğunu sezebilmiş ayrıca herkesin mütereddit olduğu bir devrede bakanların yanı sıra birçok çekincesi bulunan Sultan Abdülhamit'i de ikna etmeyi

---

⁴³⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam,(1881-1919)**, C.I., 8. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981,s.71.

⁴⁴⁰ BOA., Y.A.HUS., 374/95, (3 Z. 1314/5 Mayıs 1897); **Arşiv Belgelerinde Osmanlı İnan İlişkileri**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2010, s.300 vd.

⁴⁴¹ Ölmez, **a.g.t.**, s.194.

⁴⁴² Yusuf Sarıncay, "Osmanlı Devletinde Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu", **Yeni Türkiye**, (Mayıs-Haziran), Yıl: 6, Sayı:33 Ankara, 2000, s.254.

⁴⁴³ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul, 1969, s.21; Hamza Eroğlu, **Atatürk'ün Hayatı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.,Ankara, 1986, s.13.

başarmıştı. Bununla birlikte savaş öncesi askeri sevkiyattan lojistik desteğe kadar her şeyi başarıyla gerçekleştirirken, savaş sırasında ise tüm komutanlık meziyetlerini sergilemişti. Ayrıca ekonominin çok kötü olduğu ve siyasi açıdan da sıkıntılar yaşanan bir dönemde yokluklar içerisinde bir ordu hududa sevk edilmiş ve bu ordu kısa bir süre içerisinde başarıya ulaşmıştı. Bu savaş ile Osmanlı Ordusunun her şeyden önce hala ciddi bir taarruz gücüne ve yetenekli subaylara sahip olduğu dost-düşman herkese gösterilmişti.⁴⁴⁴ Dolayısıyla savaşın çıkışı ve başarıyla neticelenmesinde kudretli kişiliğiyle Serasker Mehmet Rıza Paşa başarının baş aktörü sayılmalıdır.

Osmanlı-Yunan Savaşı'nı araştıran araştırmacılar genellikle Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın Hülasa-i Hatırat'ını etkin olarak kullanırlar. Zira Rıza Paşa hatıratının önemli bir bölümünü bu savaşa ayırmıştır. Anlaşılan o ki bu savaş Rıza Paşa'nın hayatında çok derin izler bırakmıştır. Paşa hatıratında, Osmanlı-Yunan Savaşı'nın öncesine, gelişimine ve çekilen sıkıntılara geniş olarak yer verdikten sonra savaşın sonucu ile alakalı da genel bir değerlendirme yapmaktadır. Rıza Paşa'nın değerlendirmelerini maddeler halinde ifade ederek bahsimizi noktalayabiliriz:

- 1- Yunan Savaşı ile Osmanlı askerinin ne kadar güçlü ve yetenekli olduğu bir kez daha ortaya çıktığı gibi bu durum dost-düşman herkes tarafından görülmüştür.
- 2- Ortaya çıkan sorun, savaş yapılmadan halledilseydi veya daha doğru bir ifade ile meseleyi barış yoluyla halletmek taraftarı olanların düşüncesi ile hareket edilseydi, Yunanistan'ın yanı sıra Sırbistan, Bulgaristan, Karadağ ve Avusturya tarafından taviz politikası olanca dehşetiyle devam edecekti. Ancak savaşılarak bu ihtimal ortadan kaldırılmıştır. Bu sayede Balkanlarda bulunan devletler bir müddet daha uslu uslu oturmak zorunda kalmışlardır.
- 3- Yunan Harbi Osmanlı Devleti'nin aleyhinde bulunan Avrupa kamuoyu ve gazetelerinin yanlışını düzeltmiş ve onlara da gereken cevabı vermiştir. Örneğin savaşın başında Fransa'ya ait ünlü Tan(Temps) Gazetesi, Osmanlı Devleti'nin Salibe ait olan bir araziye giremeyeceği iddiasında bulunmuştu. Ancak savaşın sonunda dünyanın en meşhur gazetelerinden biri olan Times,

---

⁴⁴⁴ Belen, a.g.e., s. 38/48.

Türkiye'nin bu savaş ile yaşamak istidadını ispat ettiğini yazmak zorunda kalmıştır.⁴⁴⁵

---

⁴⁴⁵ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.59; Goltz Paşa'ya göre de bu savaş devlet için ifade edilen 'Hasta Adam' tabirini ortadan kaldırmış ve Avrupalı gazetecileri şaşkına çevirmiştir. Geniş bilgi için bk.; Faruk Yılmaz, **İmparatorluk Döneminde Türk-Alman İlişkileri, Goltz Paşanın Hatıratı**, Berikan Yay., Ankara, 2003. s.29 vd.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVİRİN SİYASİ OLAYLARI VE RIZA PAŞA'NIN TUTUMU

A- Ermeni Meselesi

1- Ermeni Sorununun Kısa Bir Özeti

Osmanlı Devleti'nin Anadolu'ya hâkim olması ile Ermeniler uzun yıllar Osmanlı egemenliğinde yaşadılar.⁴⁴⁶ XIX. Yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin zayıflamasına paralel olarak birçok Hıristiyan azınlık isyan ederek devletten ayrılmaya çalışırken, Ermeniler Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmayı tercih ettiler. Ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası imzalanan Berlin Antlaşması'na (1878) Ermeniler ile ilgili madde konulması ve daha sonra bu mevzuda Osmanlı Devleti'nin Büyük Devletlerce sıkıştırılması, Ermenileri Osmanlı Devleti'ne karşı başkaldırmaya itti.⁴⁴⁷ Müteakiben gerek Ermeni kiliselerinin isyanlarda bilfiil rol oynaması ve gerek misyonerlerin çalışmaları Ermeni sorununu ciddi boyutlara taşıdı.⁴⁴⁸ Özellikle misyonerler bir taraftan açmış oldukları kolejleri ile olayları yönlendirecek ekibi yetiştirirken⁴⁴⁹ diğer taraftan örgütlenme için gerekli mali desteği sağladılar.⁴⁵⁰

---

⁴⁴⁶ Ermenilerin tarihi için bk.: Rene Grousset, **Başlangıcından 1071'E Ermenilerin Tarihi**, (Çev.: Sosi Dolanoğlu), Aras Yay., İstanbul, 2005, s.17 vd.

⁴⁴⁷ Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesi özetle şöyleydi: Osmanlı Hükümeti, Ermenilerin yaşadığı eyaletlerde mahalli ihtiyacın icap ettirdiği ıslahatı ertelemeksizin yapacak ayrıca Kürt ve Çerkezlere karşı Ermenilerin huzur ve güvenliğini teminat altına alacaktır. Islahatın takibi ise büyük devletlerce yapılacaktır. Geniş bilgi için bk.; Erim, **a.g.e.**, s.423.

⁴⁴⁸ Mim Kemal Öke, **The Armenian Question**, TTK. Yay., Ankara, 2001, s.84 vd.; Ayrıca misyonerlerin faaliyetleri için bk.; Mahir Aydın, **Yapay Sorun Ermeni Meselesi**, İÜ. Avrasya Enst. Yay., İstanbul, 2008, s.25 vd.

⁴⁴⁹ Mahir Aydın, **Belgelerle Ermeni Soykırımı Senaryosu**, Togan Yay., İstanbul, 2009, s.39 vd.

⁴⁵⁰ Selim Deringil, **İktidarın sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamit Dönemi(1876-1909)**, (Çev.: Gül Çağalı Güven), YKY., 2. Bs., İstanbul, 2002, s.132.

Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın seraskerlik yaptığı 1891 yılından 1908 yılına kadar Osmanlı topraklarında birçok isyana sebebiyet veren Ermeniler, işi Sultan Abdülhamit'e suikast girişimine kadar vardırıdılar(21 Temmuz 1905). Suikast için günlerce hazırlık yapan ve suikastı en ince ayrıntısına kadar planlayan Ermeniler hedeflerine ulaşamaları da bu girişim, işin geldiği noktayı göstermesi bakımından dikkat çekicidir.⁴⁵¹ Osmanlı Devleti'ni hem içeride hem de dışarıda çok zor durumda bırakan bu sorun, aynı zamanda birçok insanın hayatını kaybetmesine sebep oldu.

2- Ermeni Olayları ve Rıza Paşa

İsyan eden Ermenilerin genellikle sayıca kalabalık olması ve silah kullanmaları hemen hemen her olayda askerin olaya müdahil olmasına sebebiyet vermiştir. Bu yüzden seraskerliği süresince Rıza Paşa'nın mesaisinin önemli bir kısmını Ermenilerin yol açtığı asayiş sorunları oluşturmuştur. Bu noktada Rıza Paşa'nın Ermeni isyanlarındaki rolünü görebilmek için başlıklar halinde bazı olaylara kısaca bakmakta yarar vardır.

a- Anadolu'da Ermeni Olayları

Bitlis şehri ve buraya bağlı Sason, Talori ve Kulp kazaları Ermenilerin isyan için seçtikleri yerlerden bazılarıydı. Dördüncü Ordu Komutanlığından seraskerliğe gelen haberlere göre, adı geçen kazalarda Ermeni eşkıya varlığında gözle görülür bir artış meydana gelmiş ve yine Bitlis cihetinde siyah kalpaklı ve martini tüfeğe sahip olarak dolaşan Ermeniler karışıklık çıkarmaya başlamışlardı. Özellikle Talori'de toplanan Ermenilerin eylemlerine başlamaları üzerine Serasker Mehmet Rıza Paşa, Dördüncü Ordu Komutanlığı ile haberleşmek suretiyle askeri harekâtı bizzat takip etmiştir. Bu bağlamda Genç Sancağına asker sevk etmek için izin isteyen Dördüncü Ordu Komutanlığına müspet cevap veren Rıza Paşa, hükümeti bilgilendirdiği raporunda ise Genç sancağının askeri açıdan zayıf olduğuna dair çıkan söylentilerin gerçeği yansıtmadığını ancak her ihtimale karşı sancağı tahkime devam ettiklerini söylemiştir. Bu bağlamda Rıza Paşa Dördüncü Ordu komutanlığına 4 Ağustos 1892 tarihinde gönderdiği yazıda, Muş ve havalisindeki tabur mevcutlarının 800'e

⁴⁵¹ Suikast girişimine ait kroki için bk.; BOA., Y.PRK. TKM., 49/77, (29 Z. 1324/ 13 Şubat 1907).

çıkarılmasının uygun olacağını, 9 Ağustos tarihli yazısında ise Talori'deki eşkıya faaliyetlerinin artmasından dolayı harekâtın süratle yapılmasını istemiştir. Yazısında, ihtiyatın elden bırakılmamasını ve gerek ihtiyat kuvveti ve gerek topların bulundurulması gibi hususların özellikle dikkate alınmasını isteyen Rıza Paşa, gelinen noktada sonuca daha çabuk ulaşılması için Dördüncü Ordu Komutanının Talori'deki askeri harekâtı bizzat yönetmesini istemiştir. Ancak bir gün sonra saray, ilgili komutanın bizzat hareketine lüzum olmadığını bildirmiş fakat çok geçmeden de komutanın Talori'ye gitmesi veya kalması kendi ihtiyarına bırakılmıştır. Anlaşılan o ki Rıza Paşa ve Padişah Abdülhamit bu konuda fikir ayrılığına düşmüşlerdi. Bu arada asker Talori cihetine hareket etmiş ve eşkıyanın sığındığı dağları muhasara altına almaya başlamıştı. Bu harekât sırasında bölgeyi ayrıntılı gösteren haritalara olan ihtiyaca binaen bölgeye Talori haritası da gönderen Rıza Paşa ayrıca Bitlis Ermenilerinin Talori'ye gitmek gibi bir niyete sahip olduklarını ve bu duruma kesin meydan verilmemesini istemiştir. Kısa süre sonra alınan askeri önlemler sonuç vermiş ve Mirliva Salih Paşa seraskerliğe çektiği 29 Aralık 1892 tarihli telgrafta, eşkıya reisinin yanındakiler ile beraber yakalandığını ve asayişin sağlandığını bildirmiştir. Bu harekât sırasında Hamidiye Süvari Alaylarının kullanılması da gündeme gelmiş ancak operasyon sonuçlandığından bu düşünceden vazgeçilerek alaylar ait oldukları yerlere iade edilmiştir.⁴⁵²

Bahar ayı ile birlikte Ermeniler bu kez Osmanlı-İran sınırında faaliyetlerini artırmışlardı. Serasker Mehmet Rıza Paşa hükümeti bilgilendirdiği 3 Mart 1893 tarihli tezkeresinde, Ermenilerin Müslümanlara suikast amacıyla çalışmalarda bulunduğu bahisle İran'ın Kotur Kazasında kol gezen Ermeni elebaşılardan üçünün Osmanlı Kürtleri tarafından öldürüldüğünü, firar ederek kurtulan iki kişinin ise İran Hükümeti tarafından yakalanarak Savara'da bulunan Osmanlı şehbenderine teslim edildiklerini söylemiştir. Ayrıca olay ile ilgilenmek üzere Tokat, Zile ve Amasya şehirlerinden tertip edilen 150 askerin Binbaşı Şükrü Bey komutasında hududa sevk edildiğini bildirmiştir.⁴⁵³

Doğu bölgeleri kadar olmasa da güney bölgelerinde de Ermeni çeteleri etkinliğini sürdürmekteydi. Bir köylünün ifadelerine atfen Halep Vilayeti'nden gelen yazıda,

⁴⁵² BOA., Y.EE., 97/1, (9 C. 1310/29 Aralık 1892).

⁴⁵³ BOA., Y.PRK.ASK., 88/77, (14 Ş. 1310/ 3 Mart 1893).

beyaz bordolu bir gemi ile bir hayli şahsın Süveydiye'ye çıktığı ve Ermeni köylerine yayıldıklarından söz edilmekteydi. Ayrıca iki yüz kadar eşkıyanın Süveydiye cihetinden İskenderun'a doğru ilerlemekte olduğu ve Ermenilerin o havalide yaşayan İslam ahalisinin elindeki silahları toplamaya çalıştığından bahsedilmekteydi. Yazıya göre, bu durum halk arasında büyük bir heyecana sebep olmuş ve halk silahlanmaya başlamıştı. Gelişmeler karşısında 2 Haziran 1895 tarihinde Hükümeti bilgilendiren Rıza Paşa'ya göre, bölgede asayişin yolunda olması ve yine bölgede bulunan Miralay Said Bey'den henüz bu bağlamda haberler gelmemesi olayların şimdilik rivayetten öteye geçmediğini göstermekteydi.⁴⁵⁴ Aynı gün Hükümeti bilgilendirdiği bir diğer yazısında, İskenderun tarafındaki gelişmelerle ilgili olarak askeri önlemler aldıklarını ve bu bağlamda Süveydiye'ye asker sevk ettiklerini belirten Rıza Paşa, bölgeden sahipsiz bilgilerin gelmediğini ve bu aksamanın da bölgede bulunan mülki amirlerin ihmalden kaynaklandığını söylemişti. Doğru bilgi gelmediğinden adeta eşkıya adedince muhtelif rivayetin olduğunu belirten Rıza Paşa, Süveydiye'ye giden Osmanlı gemisinin hava koşullarından dolayı limana yanaşamayıp İskenderun'a döndüğünü ve bölgede hiçbir eşkıya mavnasına rastlamadığını belirterek hal böyle olduğunu halde eşkıyaları taşıyan geminin Süveydiye'ye çıkmasının mantıklı olmadığını vurgulamıştı. Ayrıca bu gibi durumlarda bölgede bulunan mülki amirlerin daha dikkatli olması gerektiğini ifade etmişti.⁴⁵⁵ Aynı gün Miralay Said Bey Süveydiye'de asayişin berkemal üzere olduğunu bildirecektir.⁴⁵⁶ 4 Haziran 1895 günü ise olayın iç yüzü ortaya çıkacaktır. Halep 13. Nizamiye Fırkası Komutanlığının gönderdiği telgrafta, Süveydiye'ye çıkan şahısların Amerika ve İngiltere'ye eğitim için giden Ermeniler olduğu belirtilecektir.⁴⁵⁷

Güneyde Ermeni eşkıyaların etkili oldukları en önemli mahal Halep Vilayeti'ne bağlı Zeytun Kasabasıydı. Aslında Zeytun'da Ermeni eylemlerinin daha eskilere giden bir tarihi vardır. Zeytunlular IV. Murat zamanında kendilerine bir ferman verildiğini ve bu ferdandan dolayı vergiden muaf olduklarını dile getirir ve yerel otoriteye karşı çıkarlardı.⁴⁵⁸ Bu karşı çıkış 1895 yılına gelindiğinde doruk noktasına

⁴⁵⁴ BOA., Y.PRK.ASK., 104/75, (8 Z. 1312/ 2 Haziran 1895).

⁴⁵⁵ BOA., Y.PRK.ASK., 104/76, (8 Z. 1312/ 2 Haziran 1895).

⁴⁵⁶ BOA., Y.PRK.UM., 32/34, (8 Z. 1312/2 Haziran 1895).

⁴⁵⁷ BOA., Y.MTV., 88/121, (10 Z. 1312/4 Haziran 1895).

⁴⁵⁸ 1780-1880 arasında Zeytun'da meydana gelen Ermeni isyanları ile alakalı bk.; Erdal İter, **Ermeni Meselesinin Perspektifi ve Zeytun İsyanları(1780-1880)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1988. s.28 vd.

ulaşacak ve Aghasi adlı bir Ermeni tarafından fiilen isyan başlatılacaktı.⁴⁵⁹ Bu gelişmeler karşısında seraskerliğin düşündüğü ilk tedbir Zeytun Kışlasında devamlı surette bir tabur asker bulundurulması olmuştu. Bu bağlamda 23 Ekim 1895 tarihinde Beşinci Ordu Komutanlığına yazdığı yazıda, Zeytun Kasabasında karışıklıkların engellenmesi için uygun görülen mahallerden kasabaya bir müfreze asker sevk edilmesini isteyen Rıza Paşa, bu sayede eşkıyaya göz açtırılmamasını istemişti.⁴⁶⁰ Bunun üzerine Süveydiye için yola çıkarılan bir bölük süvari askeri Zeytun'a sevk edilecekti.⁴⁶¹ Ayrıca geçici olarak bölgede istihdam edilen kuvvetler, Zeytun hadiseleri bitinceye kadar yerlerinde kalacaktı.⁴⁶²

Güneyde bunlar yaşanırken aynı yıl doğuda da Ermeni eylemleri devam etmekteydi. Bu bağlamda Ermeni eylemlerine sahne olan şehirlerden biri de Erzincan'dı. Erzincan'da haftada bir gün pazar kurulur, çevre mahalle ve köylerin hem İslam hem de Hıristiyan ahalisi pazara iştirak ederdi. Bunun yanı sıra genellikle Pazartesi günleri kurulan bu pazara katılım oldukça yüksek olurdu. Ancak son dönemler Ermenilerin yıkıcı faaliyetleri yüzünden halk arasında bir takım tedirginlikler hissedilir olmuştu. Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa seraskerliğe çektiği telgrafta, Erzincan'da Ermenilerin olaylar çıkaracaklarına dair duyular alındığından dolayı gerekli tedbirler alınıp teyakkuz halinde beklenildiğini yazmıştı. Çok geçmeden Müşir Zeki Paşa'nın düşündüğü gibi olmuş ve pazar yerine gelen Ermenilerin silahlarla sağa sola ateş etmesi üzerine olaylar çıkmıştı. Ancak bölgeye askeri kuvvet sevk edilmesiyle olaylar yatıştırılmıştı. Komutanlığa göre, olaylarda ölü ve yaralı sayısı yaklaşık elli-altmış civarındaydı. Gelişmeleri yakından takip eden Rıza Paşa ise 22 Ekim 1895 tarihli yazısı ile böyle bir vakanın bir daha meydana gelmemesi için Dördüncü Ordu Komutanlığını uyarma lüzumu hissetmiş ve tedbirin

⁴⁵⁹ Gürün, **a.g.e.**, s.157 vd.

⁴⁶⁰ BOA., Y.A.RES., 77/3, (4 Ca. 1313/23 Ekim 1895); **Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyamları(1878-1895)**, s.173-174; Gelinek noktada Zeytun'da olayların önüne geçmek kolay olmadı. Ekim ayında başlayan olaylar Ocak ayının sonlarına dek sürdü. Zeytun'da Ermeniler yaklaşık 600 kişi olarak bir kışlaya sığınmışlardı. Mevcut şartlarda kışla top ile dövülecek ve eğer eşkıya kışlayı terk etmeyecek olursa kışla yok edilecekti. Rıza Paşa kışlaya hücum edilmeden önce top atışları yapılmak suretiyle eşkıyanın şaşırılmasını istedi. Sonuçta kışla alındı ancak Zeytun olayları tam olarak durulmadı. Bölgede bulunan Mustafa Remzi Paşa'dan ayrıntılı bir rapor alan Rıza Paşa, Ethem Paşa'nın bölgeye intikaline kadar harekete geçilmemesini ve askerinin eksikliklerinin tamamlanmasını istedi. Bu arada Ermenilerin elinden kaçabilen bir kadının anlattıklarına atfen seraskerliğe gelen yazıda, asilerin elinde 100 aile olduğu, kadınların çıplak, çocukların perişan olduğu ve bu kişilerin bir iki gün içerisinde kurtarılacağı ifade edildi. Ayrıca bu aileler için elbise, yiyecek ve paraya ihtiyaç duyulduğu belirtildi. Geniş bilgi için bk.; Ölmez, **a.g.t.**, s.83 vd.

⁴⁶¹ BOA., A.MKT.MHM., 646/9, (4 Ca. 1313/23 Ekim 1895).

⁴⁶² BOA., A.MKT.,MHM., 646/29,(12 Ca. 1313/31 Ekim 1895).

elden bırakılmamasını istemişti.⁴⁶³ Rıza Paşa bir gün sonra saraya yazdığı yazısında, bölgede asayişin sağlandığını ve bu bağlamda hükümet ile birlikte çalışıldığını ifade edecekti. Ayrıca güvenlik noktasında şimdilik mevcut kuvvetlerin yeterli olduğunu belirten Rıza Paşa, ihtiyaç halinde bölgeye iki tabur asker sevk edebileceklerini belirtecekti.⁴⁶⁴

Erzincan'ın yanı sıra Bitlis'te de uzun süre devam eden hoşgörü iklimi bozulmuş ve Ermeniler işi mabetlere saldırıya kadar götürmüşlerdi. Dördüncü Ordu Komutanlığından gelen yazıya göre, Bitlis'te Müslümanlar Cuma namazını eda ederken Ermeniler cemaate saldırmış ve yeterli kuvvet mevcut olmadığından olayların önü tam olarak alınamamıştı. Bunun üzerine Rıza Paşa 26 Ekim 1895 tarihinde Dördüncü Ordu Komutanlığına verdiği emirde, Bitlis'te sadece bir tabur nizamiye askeri bulunmasından dolayı herhangi bir mahalden olay yerine asker celp edilmesinin uygun olacağını ifade etmiş ayrıca mahalli makamlar ile birlikte asayişin temin edilip kan dökülmesine asla fırsat verilmemesini istemişti.⁴⁶⁵ Bunun üzerine alınan askeri tedbirlerle sükûnetin sağlanıp asayişin tekrar teminine çalışılmıştı.⁴⁶⁶

Aynı günlerde Erzurum'da da benzer senaryolar devreye sokulmuştu. Seraskerlik makamına Dördüncü Ordu Komutanlığından gelen yazıya göre, meydana gelen çatışmalar neticesinde gerek Ermeni gerek Müslüman ahaliden ölü ve yaralılar bulunmaktaydı. Rapora göre, meydana gelen olaylarda iki asker şehit olmuş, 43 kişi de yaralanmıştı. Ermenilerden ise yaklaşık 200 kişi ölmüştü. Yazıda ayrıca her iki taraftan ölen ve yaralananlar olsa da asayişin büyük ölçüde sağlandığı ve sükûnetin tesis edildiği ifade edilmekteydi. Olaylar bitmiş ve sükûnet sağlanmış olduğundan her hangi bir tedbire gerek görmeyen Rıza Paşa, meydana gelen gelişmeler ile alakalı hazırladığı raporu 3 Kasım 1895 tarihinde hem sadarete hem de mabeyne iletenecekti. Raporda askeri zayıat için şu ayrıntılara yer verilmişti: "*Seyyar topçu 24. Alaydan Kolağası Raci Osman Efendi ve beş asker yaralı, seyyar topçu 19. Alaydan 11 yaralı ve iki*

---

⁴⁶³ BOA., Y.PRK.ASK, 108/41, (3 Ca. 1313/22 Ekim 1895); **Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyamları(1878-1895)**, C.I., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2008, s.162-163.

⁴⁶⁴ BOA., İ.DH., 1328/48, (4 Ca. 1313/23 Ekim 1895).

⁴⁶⁵ BOA., Sadaret Evrakı(A.MKT.MHM.), 619/7-3, (7 Ca. 1313/26 Ekim 1895); **Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyamları(1878-1895)**, s.195.

⁴⁶⁶ BOA., A.MKT.MHM., 619/10, (10 Ca. 1313/29 Ekim 1895).

şehit, seyيار topçu 20. Alaydan biri yüzbaşı olmak üzere on asker yaralı, 4. ve 25. Alayın birinci taburundan 9 ve süvari 24. Alaydan iki yaralı bulunmaktadır... ”⁴⁶⁷

Erzurum gibi Van da Ermeni isyanlarının yoğunlaştığı vilayetlerdendi. Bu bağlamda Van'ın Saray Kasabasında hududu geçen Ermeniler olay çıkarmışlardı. Dördüncü Ordu komutanlığı 10 Kasım 1895 tarihinde seraskerliğe gönderdiği yazıda, gerekli önlemlerin alındığını belirtmekteydi. Konu ile alakalı 11 Kasım 1895 tarihinde hükümeti bilgilendiren Rıza Paşa, yüz kişiyi aşkın Ermeni'nin sınırı geçip ateş etmeye başlamasından dolayı bölgede bulunan asker ve atlı aşiretlerin bu ateşe karşılık verdiğini ve çatışmaların gündüz beş gibi başlayıp gece saat üçe kadar sürdüğünü ifade etmişti. Ayrıca İran'a ait bir köyde toplanan iki yüz kadar piyade Ermeni'nin iğneli tüfeklerle mücehhez olduğunu ve bu kişilerin Kotur üzerinden Van'a geçerek Van'daki Ermenilere yardım etmeye çalıştıklarını ve bu şahısların eşkâlleri ile alakalı Başkale Komutanlığından bilgiler aldıklarını belirtmişti. Ancak Rıza Paşa'ya göre, olaylar kontrol altına alınmış olsa dahi çatışmaların uzun sürmüş olması askeri noktada zaaf yaşandığını göstermekteydi.⁴⁶⁸

Bu arada Ermenilerin kullandığı bombalar da dikkat çekicidir. Zira bu bombalar hem çivili olup birçok kişiyi rahatlıkla öldüren hem de atıldığı mahalde yangın çıkaran cinstendi. Örneğin 12 Kasım 1895 tarihinde Ermeniler Erzincan dolaylarındaki Arapkir'de çivili bombalar kullanmış ve bu yüzden ölümler meydana gelmişti. Ayrıca bombaların atıldığı mahallerde yangın çıkmış ve müdahaleye rağmen yangının önü alınamamıştı. Gelişmeler ile alakalı seraskerliği bilgilendiren Dördüncü Ordu Komutanlığına göre, Ermeniler bu bombalar ile kışla, hükümet konağı ve cephaneliği de havaya uçurmaya niyetlenmişler fakat hazırlamış oldukları 40 adet bomba ele geçirilmişti. Bu gelişmeler üzerine Rıza Paşa aynı gün ilgililere gönderdiği cevabi yazıda, gerek orada bulunan kuvvetin gerek de merkezden gönderilen kuvvetlerin birlikte hareket ederek olayların tamamen yatışmasını sağlamalarını ve henüz devam etmekte olan yangının bir an önce söndürülmesini

⁴⁶⁷BOA., Y. MTV., 131/13, (15 Ca. 1313/3 Kasım 1895).

⁴⁶⁸BOA., Y.PRK.ASK., 108/33, (23 Ca. 1313/11 Kasım 1895).

istemişti.⁴⁶⁹ Rıza Paşa'nın emrini müteakip gelen 16 Kasım 1895 tarihli yazıda, çıkan yangının hafiflediği ve bölgede inzibati tedbirin sağlandığı bildirilmişti.⁴⁷⁰

Sivas şehrinde de Ermeniler şekavetten geri durmamaktaydılar. Sivas 16. Fırka Komutanı Ferik Hulusi Paşa gönderdiği telgrafta, Ermenilerin bir süredir yaptığı hazırlıklardan dolayı bir kargaşa beklediklerini ve bu yüzden teyakkuz halinde olduklarını belirtmekteydi. Telgrafta ayrıca kargaşanın olmaması için gerekli tüm tedbirlerin alındığını ancak Ermenilerin çarşıda “*Ne duruyorsunuz ne olacak ise olsun*” diyerek Müslüman ahali üzerine yürümeleri üzerine olayların başladığı ve galeyana gelen Müslüman ahalinin de olaylara katılması ile ortalığın karıştığı ifade edilmekteydi. Bunun üzerine sadarete yazdığı 13 Kasım 1895 tarihli yazısında, ilgili Komutanlığın şehirde 500 civarında kuvveti olduğunu ve çarşıda gerekli tedbirlerin alındığını ifade eden Rıza Paşa, geceleyin olayların devam etmemesi için eşraf refakatinde dolaşıldığını ve sokak başlarında nöbet tutulduğunu belirtmişti. Ayrıca telefatin net olmamakla birlikte cüzi bir miktarda olduğunun düşünüldüğünü sözlerine eklemişti.⁴⁷¹

Ülkenin çeşitli yerlerinde meydana gelen isyanlar aynı zamanda Ermenilerin silah imal edecek kadar profesyonelleştiğini göstermişti. Olaylar sırasında Ermenilerden elde edilen silahlar ile alakalı 1 Aralık 1898 tarihinde hükümeti bilgilendiren Rıza Paşa, Ermenilerin silah konusunda ciddi çalışmalar içerisinde olduğunu ifade etmişti. Malazgirt kazasında yakalanan Ermeni çetelerden elde edilen ve 7,5 mm. çapında olan 8 adet mavzer tüfeğin incelemesinin tamamlandığını ancak bu silahların devlete ait olmadığını belirten Rıza Paşa, silahlar üzerine nakşedilmiş alametlerden ve yine Ermenice harflerden bu silahların komite tarafından imal edildiğinin anlaşıldığını söylemişti.⁴⁷²

Meydana gelen olayları Padişah Abdülhamit de dikkatle takip etmekteydi. Örneğin Ermenilerin İran tarafından Osmanlı hududuna saldırıda buldukları rivayeti üzerine, Padişah durumun tahkiki için Dördüncü Ordu Komutanlığı

---

⁴⁶⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 108/41, (24 Ca. 1313/12 Kasım 1895); **Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları(1895-1896)**, C.II., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2008, s.12-13.

⁴⁷⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 108/52,(28 Ca. 1313/16 Kasım 1895).

⁴⁷¹ BOA., Y.PRK.ASK., 108/40, (25 Ca. 1313/13 Kasım 1895).

⁴⁷² BOA., Y.PRK.ASK., 146/76, (17 B. 1316/ 1 Aralık 1898).

erkânından Ferik Hüsnü Paşa'nın başkanlığında bir heyetin teşkil edilmesini istemişti. Durum hükümet tarafından 17 Ağustos 1899 tarihinde seraskerliğe bildirilince, Rıza Paşa Dördüncü Ordu Komutanlığına gönderdiği yazıda, Ferik Hüsnü Paşa'nın Ermeni çetelerin Osmanlı hududuna tecavüz edip etmediklerinin tahkiki için görevlendirildiğini bildirmişti.⁴⁷³ Neticede heyet toplanarak gerekli incelemeleri yapmış ve bir rapor hazırlamıştı. 16 Kasım 1899 tarihli raporda, Ermenilerin hududa tecavüze yeltendiği doğrulanmakta ancak alınan önlemler sayesinde amaçlarına ulaşamadıkları belirtilmekteydi.⁴⁷⁴

Görüldüğü üzere doğu bölgelerinde Ermeni çeteler faaliyetlerine devam etmekteydiler. Bu yüzden bu çetelere karşı etkili mücadele verebilmek için asker sayısında artırıma gidilmesi düşünceler arasındaydı. Rıza Paşa 9 Ocak 1902 tarihli yazısı ile özellikle Muş civarındaki Ermeni faaliyetleri ile alakalı Dördüncü Ordu Komutanlığının aldığı önlemler hakkında bilgi istemiş, komutanlık ise özetle şu bilgileri vermişti:

- 1- Alınan önlemlere rağmen Ermenilerden elli-altmış kadar kişi firar etmiş ve bunların yeni çeteler teşkil etmesi ihtimal dâhilindedir.
- 2- Öteden beri Ermeni isyanları noktasında ehemmiyetli bir yer olan Muş ve civarının ehemmiyeti gelişen olaylar nedeniyle bir kat daha artmış olduğundan Arak manastırı ve civarı takviye edilecektir.
- 3- Gelişmeler üzerine asker artırımına gidilmiştir. Bu bağlamda Muş Kasabası için bir tabur asker ve yine aşiretlerin gelecekleri dönemde Sason dağında bir tabur asker bulundurulacaktır. Bunun yanı sıra her ihtimale karşı bir miktar daha asker ihtiyaten bölgede bekletilecektir.⁴⁷⁵

1902 yılı sonrasında Ermeniler aralıklarla da olsa doğu bölgelerinde başkaldırılarına devam ettiler. Bu noktada Sason tepelerinden Muş ovasına, oradan da Van'a kadar yayılan isyanlarda Taşnak Cemiyetinin ünlü çete reisleri isyanları bizzat yönetti. Sivaslı Murad, Sebuk, Kivork, Niko ve Sempard bu ünlü çetecilerden bazılarıydı. Ancak 1905 yılından sonra olaylarda ciddi bir azalma meydana geldi. Çünkü bu tarihten itibaren dünya dengeleri değişmeye başladı ve bu duruma paralel

---

⁴⁷³ BOA., Y.PRK. ASK., 154/15, (9 R. 1317/ 17 Ağustos 1899).

⁴⁷⁴ BOA., Y.PRK. ASK., 155/106, (12 B. 1317/16 Kasım 1899).

⁴⁷⁵ BOA., Y.PRK.ASK., 178/50, (29 N. 1319/9 Ocak 1902).

olarak Büyük Devletlerin dikkatleri başka noktalara kaydı.⁴⁷⁶ Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın Ermeni isyanlarının önlenmesi noktasında yapmış olduğu çalışmalar ünlü Ermeni çeteci Kivork'un yakalanması ile önemli bir safhaya ulaşmıştır. Dördüncü Ordu Komutanlığından 16 Ekim 1905 tarihinde seraskerlik makamına çekilen telgrafta, Talori'deki askeri harekât sırasında firar ederek izini kaybettiren ve bu arada halkı asker ve hükümet aleyhine örgütlemeye devam eden meşhur Ermeni reislerinden Kivork'un yakalandığı bildirilmekteydi. Telgrafta ayrıca Muş Ovası dâhilinde bulunan Alvariç Köyünde gerekli önlemler alındıktan sonra başkaca bir kargaşaya meydan verilmeden adı geçen eşkiyanın yakalandığı ancak çatışma sırasında iki askerin şehit, üç askerin de yaralandığı ifade edilmekteydi. Bu gelişmeler üzerine 17 Ekim 1905 tarihli yazısı ile hükümeti bilgilendiren Rıza Paşa, Ermeni eşkiya başı Kivork'un yakalandığını ifade etmiş ayrıca Ermenilere ait cephaneliğin Ermenilerce havaya uçurulmasından dolayı elde edilemediğini belirtmişti.⁴⁷⁷

b- İstanbul'da Ermeni Olayları

Ermeniler Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da da olay çıkartmaktan kaçınıyorlardı. 1895 yılında Ermenilerin 1 Mayısı bahane ederek kargaşa çıkaracakları tahmin edildiğinden, istenmeyen olaylara meydan vermemek için saray harekete geçmişti. Kurenadan Bekir Bey seraskerliğe gelerek, Ermenilerin 1 Mayısı İstanbul ve diğer vilayetlerde karışıklık çıkarma ihtimalleri bulunduğunu ve Ermenilerin uygunsuz hareketlerine meydan verilmemesi için konu ile alakalı askerlerce müzakere yapılmasının Padişah tarafından istediğini söylemişti. Bunun üzerine Serasker Mehmet Rıza Paşa başkanlığındaki askeri komisyon 27 Nisan 1895 tarihinde toplanarak şu raporu hazırlamıştı:

- 1- Ermeni nüfusunun fazla olduğu bazı mahallerde isyancılar bir takım kargaşalar çıkarsalar dahi bu kargaşayı rahatlıkla teskin edecek askeri kuvvet mevcuttur.

---

⁴⁷⁶ Gürün, **a.g.e.**, s.166 vd.

⁴⁷⁷ BOA., Y. MTV., 279/107, (17 Ş. 1323/17 Ekim 1905); **Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları(1896-1909)**, C.III., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2009, s.161 vd.

- 2- Ermenilerin uygunsuz hareketlerinin vukua gelmemesi için askeri ve mülki memurların bu aralık her vakitten daha çok dikkatli olması ve görevlerini itina ile yapmaları gerekmektedir. Bu memurların Ermenilerin her türlü fiil ve eylemini zamanında görüp tahkik etmeleri son derece önemlidir.
- 3- Olayların önlenmesi için gerek İstanbul'da gerek diğer vilayetlerde istihdam edilen polis ve hafiyelerin bu olayları en güzel şekilde önleyebilecek uygun evsafa sahip kişilerden seçilmesinde fayda bulunmaktadır.
- 4- Her ihtimale karşı ihtiyati tedbir olmak üzere Dördüncü Ordu, Hassa Ordusu, İkinci Ordu ve Beşinci Orduya mensup bazı redif ve ihtiyat askerlerinin artırılması münasip görülmektedir.
- 5- Ermenilerin Osmanlı idaresindeki hiçbir yerde nüfusları diğer ahaliye nazaran fazla olmadığından herhangi bir mahalde özellikle de İstanbul'da bir kargaşa çıkarmaya cesaret edemeyecekleri düşünülmektedir.⁴⁷⁸

Sonuçta 1 Mayıs'ta Arapkir gibi bazı mahallerde ufak çaplı hadiseler meydana gelmişse de Rıza Paşa'nın ifade ettiği üzere alınan önlemler sayesinde çıkan kargaşalar teskin edilmiş ve ciddi bir problem yaşanmamıştı.⁴⁷⁹

Yukarıdaki tespitlerden yola çıkarak Rıza Paşa'nın Ermeni faaliyetlerini iyi etüt ettiğini söyleyebiliriz. Ancak Rıza Paşa'nın Bab-ı Ali Baskını sırasındaki tavrı dikkat çekicidir. Zira bu baskın sırasında Rıza Paşa'nın takındığı tutum olayların gidişatını etkilemiştir denebilir. Bilindiği üzere Hınçak Cemiyeti, 28 Eylül 1895 de Büyük Devletlerin elçilerine gönderdiği bir yazı ile Ermenilerin tamamen barış amaçlı bir yürüyüş yapmaya karar verdiğini fakat bu gösteriye silahlı kuvvetler ile mani olunmaya kalkışıldığı takdirde doğacak muhtemel neticelerden cemiyetin sorumluluk kabul etmeyeceğini belirtmişti. Bunun üzerine Vükelâ Heyeti Sadrazam Sait Paşa başkanlığında toplanmış ve Ermenilerin kilisede toplanmasına engel çıkarılmamasına ancak Bab-ı Âli'ye yürüdükleri takdirde mani olunmasına karar verilmişti. Bu arada 30 Eylül 1895'te Ermeniler Kumkapı'daki patrikhane kilisesinde toplanarak Osmanlı idaresinden rahatsızlıklarını dile getiren konuşmalar yapmış ve Hınçak Cemiyeti tarafından hazırlanan bir memorandumu sadrazama vermek için büyük bir kalabalık halinde Bab-ı Âli'ye yürümüşlerdi. Kendilerine bir heyet seçerek hükümete

⁴⁷⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 104/3, (2 Za. 1312/ 27 Nisan 1895).

⁴⁷⁹ BOA., İ.DH., 1322/15, (15 Za. 1312/ 10 Mayıs 1895).

göndermeleri ve dağılmaları ihtar edilse de kabul etmeyip görevli subaylardan Servet Bey'i öldürerek kargaşayı daha da tırmandırmışlardı.⁴⁸⁰

Olay büyüyünce hükümet asker kullanılmasını istemiş ancak Serasker Mehmet Rıza Paşa buna yanaşmamıştı. Zira Rıza Paşa'ya göre, olaylara askerın müdahalesi muhtemel bir iç savaşa neden olabilirdi.⁴⁸¹ Goltz Paşa'nın da etkisinde kalan Rıza Paşa'yı⁴⁸² böyle düşünmeye sevk eden en önemli neden ise Padişahın düşüncesinin de aynı istikamette olmasıydı. Çünkü Abdülhamit, asker kullanılmasını Avrupalı Devletleri Osmanlı içişlerine karıştıracak bir hamle olarak görmekteydi. Bu yüzden Padişah asker kullanılmasını istegine set çekmiş ve sadece jandarmalarla beraber askerın sokaklarda devriye şeklinde gezdirilmesine müsaade etmişti.⁴⁸³ Böylece Rıza Paşa'nın direktmesiyle ve Padişahın da aynı düşüncede olmasıyla Bab-ı Âli Baskını sırasında asker kullanılmadı. Fakat askerın kullanılmaması bir taraftan Ermenileri cesaretlendirirken öte yandan Müslüman halkın Ermenilere karşı harekete geçmesine neden oldu. Böylece İstanbul üç gün boyunca anarşi içinde kaldı ve iki taraftan da kan döküldü. Olay Trabzon, Tekirdağ ve İzmit gibi kentlere sıçrayarak bu kentlerde de çarpışmalar meydana gelmesine sebep oldu.⁴⁸⁴ Başta İstanbul olmak üzere ülkenin değişik yerlerinde olayların vuku bulması ve kan akması güvenlik tedbirlerinin yetersizliğini ortaya koymaktadır. Bu durumda Rıza Paşa'nın kararının pek de isabetli olmadığı görülmektedir.

26 Ağustos 1896 yılında meydana gelen ve Taşnak Partisinin örgütlediği Osmanlı Bankası baskını da en az Bab-ı Âli yürüyüşü kadar dikkat çekicidir. Zira banka ile alakadar devletler çok rahatlıkla olaya müdahil olabilirdi.⁴⁸⁵ Bankayı basan Ermeniler bazı görevlileri öldürdükten sonra isteklerini hükümete ilettiler.⁴⁸⁶ Eğer istekleri Osmanlı hükümetince yazılı olarak kabul edilir ise bankadan çıkıp yurtdışına gitmeye hazır olduklarını aksi bir durumda banka memurları ile beraber kendilerini

⁴⁸⁰ Karal, **a.g.e.**, C.VIII., s.141 vd.

⁴⁸¹ Eraslan, **Doğru ve Yanlışlarıyla Sultan II. Abdülhamit**, s.53.

⁴⁸² Süleyman Kani İrtəm, **Ermeni Meselesinin İç Yüzü**, (Haz.; Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 2004, s.26-27.

⁴⁸³ Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 1703-1924**, s.334.

⁴⁸⁴ Karal, **a.g.e.**, c.VIII., s.142.

⁴⁸⁵ Gürün, **a.g.e.**, s.163 vd.

⁴⁸⁶ Ermenilerin istekleri özetle şöyleydi: 1- Bankaya taarruz edilmemesi. 2- Bankada bulunan Ermenilerin serbestçe çıkıp gitmesine müsaade edilmesi. 3- Taarruz edilmediği sürece banka çalışanlarına, evrak ve nakit paraya dokunulmayacağı. Geniş bilgi için bk.; BOA. Y.A. RES. 81/30, 17 Ra. 1314/26 Ağustos 1896).

öldüreceklerini belirttiler. Hükümet ise asilerin teslimi halinde isteklerinin kabul edilerek yurtdışına çıkmalarına müsaade edileceğini diğer türlü yakalanmaları için operasyon düzenleneceğini ifade etti. Ayrıca gerekli hazırlıkların yapılması için seraskerliğe ve Zaptiye Nezaretine durum bildirildi.⁴⁸⁷ Bu bağlamda sadrazam, Serasker Mehmet Rıza Paşa, Bahriye Nazırı, Tophane Müşiri ve diğer ilgililer Mabeyn-i Hümayun'a çağrıldı. Ayrıca İkinci Fırka Komutanlığına da tedbir alması için şifahi emir verildi. Toplantıya en geç Serasker Mehmet Rıza Paşa geldi.⁴⁸⁸ Sonuçta Ermenilerin banka baskınına sürdürme ihtimaline karşı alınacak önlemler 26 Ağustos 1896 tarihinde, Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın da bulunduğu mecliste karar altına alındı. Bu tedbirlere göre, bankadaki memurların bir şekilde bankadan çıkarılmaları sağlandıktan sonra bankaya uygun bir yerden girilmek suretiyle Ermeni tecavüzcüler kontrol altına alınacak ve eğer silahla karşılık verirlerse aynı şekilde karşılık verilecek ve banka içindeki vezne ve evrak dairelerinin her türlü tecavüzdən uzak tutulması için gerekli hassasiyet gösterilecekti. Banka dışındaki mahallerde bulunan Ermeni asiler üzerine ise asker sevk edilip itaatleri temin edilecek ve silahlı silahsız tüm cemiyetler yasaklanacaktı. Ayrıca ecnebilerin can, mal ve ırzlarının korunması için gereken ehemmiyet gösterilecekti. Yine asilerin çarşı ve pazarda kargaşa çıkararak İslam ahalisini olayların içine çekmek için faaliyetlerini artıracakları ihtimaline binaen bu mahallerde de emniyet üst noktalarına çıkarılacaktı.⁴⁸⁹ Ancak Ermeni asilerin yurtdışına çıkabilmeleri garanti altına alınınca banka baskını bitmiş oldu. Fakat bu baskın İstanbul'da yaşayan Müslüman halkı da galeyana getirdiği için Müslümanlarla Ermeniler arasındaki çatışmalar birkaç gün daha devam etti.⁴⁹⁰

c- Ermeni İsyancıları Esmasında Büyük Devletler ve Rıza Paşa

Ermenilerin çıkardığı isyanlar, bir taraftan Osmanlı Devleti'ni ciddi sıkıntılara sokarken diğer taraftan Büyük Devletlerin Osmanlı içişlerine karışmasına sebep olmaktaydı. Esasen Ermenilerin istediği de bu idi. Özellikle İstanbul'da organize ettikleri Bab-ı Âli yürüyüşü(1895) ve Osmanlı Bankası baskınları(1896) bu amaca

⁴⁸⁷ BOA., Y.A.RES., 81/30, (16 Ra. 1314/25 Ağustos 1896).

⁴⁸⁸ II. Abdülhamit Han, **Devlet ve Memleket Görüşlerim**, s.223.

⁴⁸⁹ BOA., Y.A. RES., 81/30, (17 Ra. 1314/26 Ağustos 1896).

⁴⁹⁰ BOA., Y.PRK. HR., 22/22, (18 Ra. 1314/27 Ağustos 1896); Gürün, **a.g.e.** s.163 vd.

yönelikti. Olayların geldiği nokta ve yabancı devletlerin olaylara dâhil olması Padişah Abdülhamit'i de endişelendirmeye başlamıştı.⁴⁹¹ Ancak Padişah II. Abdülhamit, çok geçmeden Büyük Devletler arasında Ermeni konusunda bir takım görüş ayrılıkları olduğunu fark etmişti. Sultana göre Rusya, Ermenistan'ın özerk olması ile sonuçlanabilecek her türlü reforma mesafeli, İngiltere ise Mısır'daki menfaatleri icabı Ermeni meselesini kullanma kararındaydı. Ayrıca İngiltere, Mısır ve Nil konusundaki çekişmeden dolayı Fransa'nın Rusya ile ittifak edebilme tehlikesi ile de karşı karşıyaydı. Zaten Büyük Devletlerce sunulan reform metni Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmiş olduğundan Büyük Devletlerin bu konuda Osmanlı'yı çok da rahatsız etmeyecekleri gün yüzüne çıkmıştı. Bu durum Ermeni komitalarının da gözünden kaçmamış ve bu komiteler daha dikkat çekici eylemler yapmak üzere harekete geçmişlerdi. Ancak bu bağlamda giriştikleri Bab-ı Âli yürüyüşü ve Osmanlı Bankası baskını Büyük Devletlerin Ermeni isteklerine sempati duymasını sağlamak şöyle dursun onları endişelendiren teşebbüsler olmaktan öteye gitmeyecekti. Ayrıca çok geçmeden alevlenen Girit meselesi bu devletlerin ilgisinin başka noktalara kaymasına sebep olacaktı.⁴⁹²

Yukarıda ifade edilen bu iki başkaldırıya, Ermenilerin istediği düzeyde destek vermeyen Büyük Devletlerden İngiltere, Rusya ve Fransa yine de Ermeni isyanları ile aktif olarak ilgilenmeye hatta bunları yönlendirmeye devam ettiler. Bu devletlerin girişimleri ve bu bağlamda Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın aldığı önlemleri şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1-İngiliz Faaliyetleri ve Rıza Paşa

İngilizlerin Ermeni davasına ilgisi belli aralıklarla değişse de uzun yıllar devam etti. Örneğin 7 Temmuz 1895 tarihinde Londra'da yayınlanan bir gazetede, Sason Ermenileri için teşkil olunan bir komiteye bağış toplandığı ve bu paraların zor durumda kalan Ermenilere verileceği yazıyordu. Yazıda ayrıca bazı İngiliz yöneticilerin de belli miktarlarda bağış vererek komiteye katkıda buldukları

---

⁴⁹¹ Sultan Abdülhamit başlangıçta endişelenmiş hatta büyük devletlerin kendisini tahtan indirmek için çalıştığı vehmine dahi kapılmıştı. Ancak zamanla İngiltere'nin tavrının yumuşaması Padişahın endişelerini izale etti. Geniş bilgi için bk.; Karal, **a.g.e.**,s.142 vd.; Danişmend, **a.g.e.**, s.335.

⁴⁹² Kabacalı, **a.g.e.**,s.112-113.

belirtiliyordu.⁴⁹³ İngiltere başta olmak üzere Avrupalı devletler komiteye bağış verdikleri gibi fakir halkı bahane ederek çalışmalar yürütmekte ve bu sayede asıl niyetlerini gizlemektedirler. Örneğin Zeytun'da bulunan muhacir ve fakirlere Osmanlı Devleti gerekli yardımları yaptığı halde yabancı konsoloslar para ve elbise dağıtma girişiminde bulunuyorlardı. Hükümete yazdığı 25 Şubat 1896 tarihli tezkeresinde bu duruma dikkat çeken Rıza Paşa, İngiliz Konsolosunun 30 liralık iç çamaşır ve gömlek Maraş'a sipariş ettiğini belirtmişti. Rıza Paşa'ya göre, İngilizler bu yardımlara devam etmek niyetindeydiler.⁴⁹⁴

Halep ve Adana Fevkalade Komutanlığı Vekâleti'nden Ferik Ali Muhammet Paşa'dan gelen telgrafta ise Mersin İngiliz Konsolosu Mösyö Mass'ın on beş gün kadar önce Maraş'a gelerek misyonerlerin yanında bir iki gün kaldıktan sonra Malatya ve Besni'ye gittiği bildiriliyordu. Telgrafa göre, Konsolos, Harput İngiliz Konsolosu ile birleşerek Elbistan'a gelmiş ve buradan tekrar Maraş'a hareket etmişti. Konu seraskerliğe aksedince Rıza Paşa ilgili Komutanlığa gönderdiği 21 Ekim 1902 tarihli emirde, müteyakkız bulunmalarını ve gizli bir şekilde konsolosu takip etmeye devam etmelerini istemişti.⁴⁹⁵ Rıza Paşa'nın bu emri üzerine konsolosun takibine devam edilecekti. Konu ile alakalı 23 Ekim 1902 tarihinde seraskerliği bilgilendiren askeri yetkililer, gezisine devam eden konsolosun en son Zeytun Kışlasını ziyaret ettiğini ve takibatın sürdüğünü belirteceklerdi.⁴⁹⁶

Gelişmeleri yakından takip eden Padişah Abdülhamit, aslında konsolosların bölgede gezinmesinden rahatsız değildi. Ancak O'na göre, bu konsolosların bölgeye gidip gerçekleri görmesi iyi ise de bu kişilerin sadece bozguncular ile görüşecek olması devleti zor durumda bırakmaktan başka bir işe yaramıyordu. Bu yüzden Padişah, konsolosların bölgeye gitmemesi için Dâhiliye Nazırının ve Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın bu kişilere bir şekilde engel çıkarmasını istiyordu.⁴⁹⁷ Rıza Paşa da Padişahın bu isteğine kayıtsız kalmıyordu. Örneğin 7 Kasım 1898 tarihinde

---

⁴⁹³ BOA., Y.PRK.ASK., 35/40, (15 M. 1313/ 8 Temmuz 1895).

⁴⁹⁴ Yazısında, İtalya'ya da değinen Rıza Paşa, bu devletin de 100 liralık bir yardım vaaadinin olduğunu belirtmekteydi. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK.ASK., 110/32, (11 N. 1313/25 Şubat 1896).

⁴⁹⁵ BOA., Y.PRK.ASK., 185/67, (18 B. 1320/21 Ekim 1902).

⁴⁹⁶ BOA., Y.PRK.ASK., 186/23, (27 B. 1320/23 Ekim 1902).

⁴⁹⁷ Vahdettin Engin, **II.Abdülhamit ve Dış Politika**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2005, s.184.

Dördüncü Ordu Komutanlığına tebligat yaparak Nasturileri kışkırtan konsolosun bölgeden uzaklaştırılmasını sağlamıştı.⁴⁹⁸

2-Rus Faaliyetleri ve Rıza Paşa

Ermeni Meselesini devamlı surette gündeminde tutan devletlerden biri de Rusya idi. Rusya özellikle bölgede yaşayan Ermeni ve Kürt halkının karşı karşıya getirilmesi için çalışmalar yapıyordu. Ermenilerin Kürtlerle mücadelelerinde ele geçirilen silahların Rus yapımı olması Rusya'nın desteğini gösterir nitelikteydi. Bu bağlamda Rıza Paşa, Dördüncü Ordu Komutanı Zeki Paşa'dan 10 Haziran 1893 tarihinde gelen telgrafa atfen, Ermenilerden elde edilen silahlara dikkat çekmekteydi. Sadarete yazdığı 25 Haziran tarihli yazısında, yedi kişiden ibaret Ermeni eşkıyasının Geleriç Köyü ahalisine silah çekmeleri üzerine askerinin müdahale etmek zorunda kaldığını belirten Rıza Paşa, çıkan çatışma sonucu ele geçirilen silahlardan iki tanesinin Rus yapımı sürmeli tüfekler olduğunu belirtmişti. Çatışma ile ilgili de bilgi veren Rıza Paşa, beş eşkıyanın öldürüldüğünü, iki eşkıyanın ise yaralı olarak ele geçirildiğini ifade etmişti.⁴⁹⁹

Rıza Paşa'ya göre, Rusya gibi devletler olayları daha çok konsolosları vasıtası ile yönlendiriyorlardı. 1896 yılında saraya yazdığı yazıda, Van'daki Rus Konsolosuna dikkat çeken Rıza Paşa, şüpheli faaliyetlerinden dolayı konsolosa dikkat edilmesi gerektiğini bildirmişti. Zira Rusya'ya gitmek için hareket eden konsolosun refakatinde dört yüzden fazla Van Ermeni'si bulunmaktaydı. Rıza Paşa, konsolosun bu kadar kişi ile hareket etmesinin dikkat çekici olduğunu ve buna izin verilip verilmemesi gerektiğinin iyi düşünülmesini istemişti. Ayrıca hareket eden topluluğun geçeceği yer olan Karabulak Köyü'nün bir Ermeni köyü olmasından dolayı en azından bu kişilerin güzergâhının değiştirilmesinin uygun olacağını ifade etmişti. Ancak Van Vilayeti'nden gelen yazıda, bunların olaylara karışmayan zararsız Ermeniler olduğu ve Rus Konsolosun güvenli bir şekilde hareket etmesinden başka bir amaçları olmadığı bildirilecekti.⁵⁰⁰

⁴⁹⁸ BOA., Y.MTV., 183/123, (22 C. 1316/ 7 Kasım 1898).

⁴⁹⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 91/114, (10 Z. 1310/ 25 Haziran 1893).

⁵⁰⁰ BOA., A.MKT. MHM., 669/16-4-5, (23 R. 1314/1 Ekim 1896); **Osmanlı Belgelerinde Ermeni Rus İlişkileri(1841-1898)**, C.I., Başbakanlık Devlet Arşivleri Yay., Ankara, 2006.s.156 vd.

Rıza Paşa sadece Ermenilerle meskûn köylere değil aynı zamanda hudut bölgelerindeki yerleşim yerlerine de dikkat çekmekteydi. Bu bağlamda 5 Kasım 1898 tarihinde hükümete yazdığı yazısında, Ermeni eşkıya faaliyetlerinin doğuda bilhassa Rusya ile olan hudut bölgelerinde arttığını bildirmişti. Rusya'nın Osmanlı sınırına yakın bazı bölgelerinde 17 bölük kadar Ermeni fedainin toplandığını ve bunlardan 15 bölüğün Revan'da mevcut olup Van cihetine gitmek niyetinde olduklarını söyleyen Rıza Paşa, bölgedeki gelişmeler üzerine daha önce yerinden kaldırmayı düşündükleri Eleşkirt Piyade Taburunu şimdilik yerinde bırakacaklarını ifade etmişti.⁵⁰¹

Rusya'nın faaliyetlerini takip etmeye devam eden Rıza Paşa, 13 Kasım 1898 tarihli yazısında, aldıkları istihbarata göre Rusların, Osmanlı sınırına yakın bölgelerdeki karakollarını geri çektiğini ve bu durumun dikkat çekici olduğunu belirtmişti. Rıza Paşa'ya göre, Rusya'nın tam olarak niyeti belli değilse de bu durum Osmanlı Devleti'ni olumsuz etkileyebilirdi. Zira bu şekilde Ermenilerin huduttan rahat girmesi için uygun bir zemin oluşmuş olacaktı. Özellikle Vilayet-i Sitte denilen altı ilde asayişin bozulmaması ve çeşitli sıkıntıların ortaya çıkmaması için sınır bölgeleri dikkatle takip edilmeliydi. Bunun yanı sıra son dönemler Bitlis taraflarında ortaya çıkan sıkıntılara da dikkat çeken Rıza Paşa, bölgede iyi hasletlere sahip vali, mutasarrıf, kaymakam, polis ve jandarmanın olmasının hayati öneme haiz olduğunu belirtmişti.⁵⁰²

Sonraki yıllarda meydana gelen gelişmeler Rıza Paşa'yı haklı çıkarır nitelikteydi. Zira Ermeniler, Osmanlı Devleti topraklarına giriş ve çıkışlarda Rus hududunu kullanıyor ve Rusya da bu konuda gevşek davranıyordu. Rus topraklarında silahlanan Ermenilerin sınırdan sızması için ilgili komutanlığı uyaran Rıza Paşa, konu ile alakalı olarak 16 Şubat 1902 tarihinde hükümeti de bilgilendirmişti. Rusya'ya ait bazı köylerde 400 kadar Ermeni'nin toplandığını, bunlardan 200 kadarının silahlı olup geriye kalan 200 kişinin ise silah tedarik etmek için çalıştıklarını söyleyen Rıza Paşa, Rusya'nın tüm bu yaşananlar karşısında lakayt davrandığını ifade etmişti. Gerçekten de Kars ve Sarıkamış'ta iki kişiyi tutuklayan Rus Hükümeti çok geçmeden bu kişileri kefaletle salıvermişti.⁵⁰³

⁵⁰¹ BOA., Y.PRK. ASK., 146/30, (20 C. 1316/5 Kasım 1898).

⁵⁰² BOA., Y.PRK. ASK., 146/52, (28 C. 1316/13 Kasım 1898).

⁵⁰³ BOA., Y.PRK. ASK., 179/20, (8 Za. 1319/16 Şubat 1902).

Rıza Paşa'nın ifade ettiği üzere Rus Hükümeti hudutta lakayt davranarak Ermenileri cesaretlendirici adımlar atıyordu. Ayrıca Rus subayların sıklıkla hududa gelip gitmeleri Ermenilere sanki bir yardıma nail olacakları intibasını da vermekteydi.⁵⁰⁴ Örneğin Rusya'nın sınır üzerinde görevlendirdiği bazı subaylar, Ermeni çetecilere talimatlar veriyor ve onların sınırdan rahat geçebilmesi için gerekli kolaylıkları sağlıyorlardı. Rıza Paşa'ya göre, bahsedilen duruma sebebiyet verilmemesi için sınırdan görev yapan subayların Ermeni asıllı olmamasına dikkat etmesi için Rus Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunulmalıydı. Rıza Paşa'nın ikazları üzerine Osmanlı Devleti'nin rahatsızlığı Petersburg büyükelçimiz vasıtasıyla 27 Haziran 1903 tarihinde Rus hükümetine iletilecekti.⁵⁰⁵

Gelinen noktada Rıza Paşa bir kez daha konsolosların faaliyetlerine dikkat çekme lüzumu hissetmişti. Dördüncü Ordudan 21 Eylül 1907 yılında seraskerliğe gelen yazıya istinaden Rıza Paşa gelişmeleri 24 Eylül 1907 tarihinde Bab-ı Aliye bildirmişti. Buna göre, Muş'a bağlı bazı Ermeni köylerinde saklanan çeteler, askerin takibi neticesinde Sason taraflarındaki dağlara saklanmış ve burada Rus konsolosuna ile içeriği meçhul konuşmalar yapmışlardı. Yazısında, eşkıyaların konsolosun yardımı ile Van yolunu kullanarak Rusya'ya kaçacaklarını tahmin ettiklerini belirten Rıza Paşa, eşkıyanın firarına meydan verilmeyeceğini de sözlerine eklemişti.⁵⁰⁶

Gelişmeler bağlamında Rusya'nın Bitlis Konsolosuna da mercek altına alınmıştı. 3 Mayıs 1908 tarihli yazısında, Konsolosun faaliyetlerine değinen Rıza Paşa, bu kişinin iki Ermeni jandarma refakatinde hareket ettiğini ve yolu üzerinde bulunan Ermeni köylerinde akşam misafir edildiğini ve yine konuşmaların sabahlara kadar sürdüğünü bildirmişti. Ayrıca konsolosun tamamen Ermenilerle ilgili faaliyetler yürüttüğünün anlaşıldığını ve bundan dolayı bu zatın takibat altında tutulmasını istemişti. Rıza Paşa'nın emri üzerine konsolos takibat altında bulundurulmuş hatta bir Ermeni evinde kalmakta ısrar eden Konsolosun isteğine vaktin geç olması bahane edilerek

⁵⁰⁴ BOA., Y.MTV., 258/133, (21 Mart 1320)

⁵⁰⁵ BOA., A.MKT. MHM., 548/2-7, (1 R. 1321/27 Haziran 1903); **Osmanlı Belgelerinde Ermeni Rus İlişkileri(1899-1906)**, C.II., Başbakanlık Devlet Arşivleri Yay., Ankara, 2006, s.96 vd; Huduttan rahatlıkla geçip Rusya'ya giden bazı Ermeniler ise Rusya'da yardım parası toplayarak mücadelelerine destek olmaya çalışıyorlardı. Geniş bilgi için bk.;Hüseyin Nazım Paşa, **Ermeni Olayları Tarihi II.**, BOA. Yay., Ankara, 1994, s.302.

⁵⁰⁶ BOA., Y.MTV., 302/94, (16 Ş. 1325/24 Eylül 1907).

set çekilmişti. Ayrıca Dördüncü Ordu Komutanı Zeki Paşa seraskerliğe yazdığı yazıda, Konsolosun Rusya'ya gitmek üzere yola çıktığını ve muhafazasına itina edildiğini bildirmişti.⁵⁰⁷

Dördüncü Ordu Komutanlığı'ndan seraskerliğe gelen telgrafta ise Rusya'nın bir hayli asker ve külliyetli miktarda cephaneyi Ercevin'e yığıdığı, Kura ve Borçka da bulunan Ermenilerin ise cephaneyi gasp edecekleri bildirilmekteydi. Gelen bilgiyi 11 Mayıs 1908 tarihinde hükümetle paylaşan Mehmet Rıza Paşa, olayı tahkik ettirdiklerini ve Rusların Kars civarına asker yığıdığının doğru olduğunu ancak Ermenilerin cephaneyi gasp etmek gibi bir çalışmanın içerisinde olmadıklarının anlaşıldığını belirtmişti.⁵⁰⁸

3-Fransız Faaliyetleri ve Rıza Paşa

1830 yılında Cezayir ve 1881 de Tunus'u işgal ederek Osmanlı toprakları üzerinde sömürgeci emeller beslediğini açıkça gösteren Fransa, menfaati icabı Ermeni olaylarını tırmandırmayı ihmal etmedi. Fransa bu faaliyetlerini icra ederken daha çok bölgede bulunan konsoloslarını kullanıyordu. 25 Şubat 1896 tarihinde hükümeti bilgilendiren Rıza Paşa, İngiliz ve İtalyanların yanı sıra Fransızların da Zeytun'da bulunan Ermenileri himaye edici bir tutum takındıklarını belirtmişti. Yazısında, Fransa'nın bölge halkına 150 liralık bir yardımda bulunduğunu belirten Rıza Paşa, Zeytun'da bulunan Ethem Paşa vasıtası ile gelişmeleri takip etmekte olduklarını da sözlerine eklemiştir.⁵⁰⁹

Serasker Mehmet Rıza Paşa sadarete yazdığı 21 Ağustos 1897 tarihli yazısında ise Maraş'ta Fransızların çalışmaları ile alakalı şu noktalara dikkat çekmişti: "*Fransa tarafından konsolos vekili olarak Maraş'a gönderilen Mösyö Barthelemy'nin bazı sakıncaları bilindiğinden Osmanlı tarafından henüz memuriyeti onaylanmamıştır. Ancak bu kişinin karışıklık çıkarma potansiyeli olması hasebiyle ve kendisi Osmanlı hükümeti, halkı ve askeri hakkında iftiralarda bulunduğu ve yine konsoloslukta Hıristiyanlar için bir merci süsü altında bazı Ermenileri Müslümanlar aleyhine kışkırtmak gibi tahriklerden geri*

⁵⁰⁷ BOA., Y.MTV., 309/7, (1 R. 1326/3 Mayıs 1908).

⁵⁰⁸ BOA., Y. MTV., 309/82, (9 R. 1326/11 Mayıs 1908).

⁵⁰⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 110/32, (11 N. 1313/25 Şubat 1896).

durmduğundan dolayı bir an önce bölgeden uzaklaştırılması gerekmektedir. Böyle birinin bölgede görev yapması kesinlikle doğru değildir ve gereği yapılmalıdır.”

Rıza Paşa 16 Ekim 1897 tarihli yazısında tekrar bu meseleye dikkat çekerek kendisine Maraş'ta Fransız konsolosu süsü veren Mösyö Barthelemy'in civardaki Ermenileri toplayarak erkek sayısının ve silah kullanma ehliyeti olanların ne kadar olduğunu açıkça sorguladığını söyleyecektir.⁵¹⁰ Rıza Paşa'nın konsolos ile ilgili uyarıları, hükümet tarafından dikkate alınacak ve konsolos bölgeden uzaklaştırılacaktır.⁵¹¹ Ancak gerekli önlemler yeterince alınmamış olacak ki sonraki yıllarda Rıza Paşa yine benzer sorunlara dikkat çekecekti. 7 Haziran 1905 tarihli yazısı ile Van Fransız Konsolosunun Sason'dan Van'a dönüşü sırasında Ermenilerin Van'da olay çıkaracaklarından endişe edildiğini belirtecekti. Rıza Paşa'nın raporu üzerine, 22 Haziran 1905 tarihinde Fransız büyükelçiliği uyarılmıştır. Konsolosun halka para dağıttığının tespit edildiği ve bunun kabul edilemez olduğunun belirtildiği uyarıda ayrıca böyle bir şey yapılacaksa da hükümetin bilgisi dâhilinde yapılacağına altı çizilmiştir.⁵¹²

Yukarıda değinildiği üzere Ermeni isyanlarının geldiği noktada Ermenilerin emellerinin yanı sıra Büyük Devletlerin tavırlarının azımsanmayacak bir rolü vardı. Osmanlı Erkânı Harbiyesi de yaptığı durum değerlendirmesinde Ermeni cüretinin Büyük Devletlerin himayesinden ileri geldiğini ifade etmişti. Askerlere göre, bölgede Ermeni sayısı hızla artmaktaydı. Zira Müslüman erkeklerin vatani görev gereği askerde olması İslam ahalisinin sayısını azaltırken Ermeni sayısını doğal olarak yükseltiyordu. Ermeniler de İngiltere'de attıkları nutuklarda mevcut nüfuslarının 3 milyona baliğ olduğunu ve bu noktada bölgenin hâkimi olduklarını ifade ediyorlardı.⁵¹³ Serasker Mehmet Rıza Paşa da Ermenilerin yıkıcı faaliyetlere girişmesini ve bu noktada cüretlerini artırmasını Avrupalı devletlerin tutumuna bağlamaktaydı.⁵¹⁴

---

⁵¹⁰ **Osmanlı Belgelerinde Ermeni Fransız İlişkileri(1879-1918)**, C.I., Başbakanlık Devlet Arşivleri Yay., Ankara, 2002, s. 135 vd.

⁵¹¹ BOA., Y.A.HUS., 377/79, (20 Ca. 1315/17 Ekim 1897).

⁵¹² **Osmanlı Belgelerinde Ermeni Fransız İlişkileri(1879-1918)**, s.172 vd.

⁵¹³ BOA., Y.PRK.ASK., 104/8, (7 Za. 1312/2 Mayıs 1895).

⁵¹⁴ Engin, **a.g.e.**, s.237.

B-Hamidiye Alayları

Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın seraskerlik yaptığı dönemin dikkat çekici olaylarından biri de şüphesiz Hamidiye Süvari Alaylarıdır. Rıza Paşa'nın serasker olarak göreve başladığı yıl olan 1891 yılında kurulan Hamidiye Süvari Alaylarının, Doğu Anadolu'nun sosyal, siyasi ve iktisadi hayatına yeni bir çehre kazandırdığını söylemeliyiz.⁵¹⁵ Hamidiye Süvari Alaylarının fikir babası Müşir Zeki Paşa olmakla birlikte Şakir Paşa da Abdülhamit'in danışmanı olarak alayların teşkilinde etkin rol üstlendi.⁵¹⁶ Padişah Abdülhamit, bu alaylar sayesinde Kürt Aşiretlerin sadakatinin temin edileceğini,⁵¹⁷ Doğu Anadolu'da asayişin sağlanacağını, Ermeniler tarafından çıkarılacak olaylara karşı konulacağını, Rusya ile çıkabilecek bir savaşta bölgenin etkin bir şekilde korunacağını ve yabancıların bölgede çıkarmaya çalışacakları nifak tohumlarının önlenebileceğini düşünüyordu.⁵¹⁸ Hamidiye Süvari Alayları bağlamında aşiret çocuklarının askeri okullarda okutulacak olması Hamidiye Alayları politikasının geçici olmadığını ve sadece askeri maksatlar taşımadığını da göstermekteydi. Ayrıca aşiret çocuklarına bütün askeri okulların kapısı açılırken gerek kendi alaylarında gerek ordu saflarında subay olmaları sağlanıyordu. Kuruluşundan itibaren sayıları hızla artan Hamidiye süvari alayları 1895 yılı başlarında 56 alaya ulaşmıştı. 51,52,53,54 ve 55. alaylar yakınlık dolayısıyla Şam'daki Beşinci Ordu Komutanlığına, diğerleri ise Dördüncü Ordu Komutanlığına bağlıydı.⁵¹⁹

Hatıratında bu alaylara değinen ve kendi döneminde alay sayısının 64'e ulaştığını vurgulayan Serasker Mehmet Rıza Paşa, alayların kurulmasının herhangi bir olumsuzluğundan söz etmediği gibi hem Hamidiye Alaylarının maddi sıkıntılarını

⁵¹⁵ Bayram Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları", **İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Ord. Prof. Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, Sayı: XXXII., Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1979, s.427.

⁵¹⁶ Ali Karaca, **Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa(1838-1899)**, Eren Yay., İstanbul, 1993, s.36; 1892 yılında Hamidiye Süvari Teşkilatı hakkında mütalaa sunan Şakir Paşa, bu alaylar sayesinde Ermeni fesadına bir sed çekilmiş olacağını söyledi. Paşa'ya göre, bölgede büyük devletler siyasi faaliyetler içerisinde olduklarından Osmanlı Devleti de durumun nezaketi ve ciddiyetine uygun adımlar atmalydı. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y. PRK. MYD., 11/66, (10 M. 1310/4 Ağustos 1892).

⁵¹⁷ Sacit Kutlu, **a.g.e.**, s.167.; Ayrıca Devletin Kürt politikası için bk.; Cevdet Ergül, **II. Abdülhamit'in Doğu Politikası ve Hamidiye Alayları**, Çağlayan Yay., İzmir, 1997, s.6 vd.

⁵¹⁸ Karal, **a.g.e.**, s.364.

⁵¹⁹ Kodaman, **a.g.m.**, s.451 vd.

ile yakından ilgilenmekte⁵²⁰ hem de bu alayları kendi döneminin artıları arasında saymaktaydı.⁵²¹

Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın, Hamidiye Süvari Alayları'ndan muhtemel bir Osmanlı-İran savaşında da yararlanma gayretinde olduğunu görmekteyiz. İran'ın hudut üzerinde zaman zaman vuku bulan tecavüzleri üzerine Osmanlı Ordusu'nun tertibi ile alakalı 24 Aralık 1892 tarihinde sarayı bilgilendiren Rıza Paşa, Dördüncü Ordu'nun askeri gücü olarak henüz sayıları 38 olan Hamidiye Süvari Alaylarını da saymaktaydı. Rıza Paşa'ya göre, bu alaylar olası bir çatışmada İran'a karşı kullanılmak üzere ek bir kuvvet olarak istihdam edilecekti.⁵²²

Ancak Sultan Abdülhamit, Hamidiye Süvari Alaylarının teşkilinin bölgedeki asker sayısına hanel getirilmeden yapılmasını ve bu hususa bilhassa riayet edilmesini istiyordu.⁵²³ Serasker Mehmet Rıza Paşa 29 Aralık 1892 tarihli yazısında, Padişahın arzusuna özellikle riayet ettiklerini ve bu bağlamda Zor Sancağı dâhilinde bulunan bölgede nüfus sayımı ile haklarında askeri muamele yapılmış olanları, Hamidiye Süvari Alaylarına dâhil etmeyip eskiden olduğu gibi mensup oldukları redif taburu dairesinde bıraktıklarını söylemişti. Ayrıca Urfa taraflarında oluşturulan Hamidiye Süvari Alaylarında da Padişahın iradesine uygun olarak mevcut askeri kuvvete hanel getirilmeden alayların oluşturulmasına riayet ettiklerini belirtmişti.⁵²⁴

---

⁵²⁰ Hamidiye Süvari Alayları için başlangıçta ödenek sıkıntısı yaşanınca sıkıntının giderilmesi için Serasker Mehmet Rıza Paşa girişimlerde bulunmuştu. Geniş bilgi için bk.; Karaca, **a.g.e.**, s.150; Rıza Paşa bu alaylarla alakalı sıkıntılar da yaşamıştı. Rivayete göre, bir gün Hamidiye Alaylarına mensup subaylardan biri padişaha malumat verilmeden selamlık resmini izlemeye gelir. Bu kişinin Bedirhanzade Aşiretine münasebeti olduğu ve Sultana suikast için geldiği jurnal edilir. Bunun üzerine Bedirhanzadeler ile dostluğu bulunan Başkâtip Tahsin ve Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın azledilmesi düşünülse de İzzet Paşa'nın araya girmesi ile bu düşünceden vazgeçilir. İzzet Paşa'nın bu kişileri sevmemesine rağmen bu teşebbüsü, o kişileri kendine karşı minnet altında bırakmak istemesinden ileri gelmiş olabilir. Geniş bilgi için bk.; Süleyman Kani İrtem, **Abdülhamit Devrinde Hafiyelik ve Sansür Abdülhamite Verilen Journaller**, (Haz.; Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 1999, s.91-92.

⁵²¹ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.25.

⁵²² BOA., Y.MTV., 57/60, (22 Ca. 1309/24 Aralık 1891).

⁵²³ BOA., Y.MTV., 73/66, (9 C. 1310/29 Aralık 1892).

⁵²⁴ Beşinci Ordu Komutanlığından gelen telgrafa atfen konu ile alakalı Padişahı bilgilendiren Serasker Mehmet Rıza Paşa, askeri kanuna tabi olup Urfa redif taburu dördüncü bölümünü teşkil eden Suruç ve Viran Kazalarında Hamidiye Süvari Alayları teşkil olduğunu söylemişti. Ayrıca Dördüncü Ordu Komutanlığından gelen yazıya dayanarak Hizan nahiyesinde bulunan Gisi Aşiretinden dört alay teşkil edilmiş olduğunu ifade etmişti. Rıza Paşa'ya göre, bu sayı ilk etapta çok görülüp mevcut askeri kuvvete hanel getireceği zannını oluştursa da durum böyle olmayıp Padişah iradesine uygundu. Çünkü adı geçen nahiyede bulunan 208 köyde kayıtlı erkek nüfusun miktarı 3.978 kişiden ibaret olduğu halde ve bu köylerden yalnız 65 köye sahip 15 bin nüfuslu Gisi Aşiretinden dört alay teşkil edilmesine nazaran bu aşiret her sene yayla döneminde hayvanları ile birlikte Abdülaziz Dağı yaylaklarına gidip

Bu arada Beşinci Ordu Komutanlığından seraskerliğe gelen yazıda, Urfa Sancağı nüfusunun resmiyette görüldüğünden az olup Lazkiye sancağında olduğu gibi Urfa'da da yeniden nüfus sayımı yapılmasının faydalı olacağı ifade edilmişti. Serasker Mehmet Rıza Paşa ilgili komutanlığın yazısına atfen, Urfa Sancağının eskiden beri askeri yoklama gördüğünü ve bu noktada çok az askerin bakaya kaldığını, dolayısıyla az miktardaki bakayanın da geneli kapsamayacağını ifade ederek nüfus sayımı yapılmasına gerek görmediklerini söylemişti. Ayrıca buranın bir alay kabul edilip ordu tertibinin ona göre ayarlanmasını istemişti. Yine alay teşkili için düşünülen Suruç'ta Hamidiye Süvari Alayları için ahalinin kayıtlarının yapılmasından dolayı burada da askeri muayeneye gerek kalmadığını ifade etmişti.⁵²⁵

Devletin bu faaliyeti bölge insanına da cazip gelmişti. Bu cazibeden olsa gerek mevcut redif taburlarından firar edip bu alaylara dâhil olmak isteyen askerlere rastlanıyordu. Oysa yukarıda da ifade edildiği üzere Padişah Abdülhamit, mevcut askeri kuvvete halel gelmemesini özellikle istemişti. Hamidiye Süvari Alayları için teşkil edilen komisyonun seraskerliğe yazdığı yazıda, Birecik redif taburlarından firar edenlerin Hamidiye Süvari Alaylarına kayıt olduklarının duyulduğu ve bu noktada ne yapılması gerektiği sorulmuştu. Rıza Paşa, bu duruma şiddetle karşı çıkarak hiçbir surette bu kişilerin Hamidiye Süvari Alaylarına kaydedilmemesini istemişti. Ayrıca firarilerin redif askeri olarak devam etmelerinin sağlanmasını ve böylece mevcut asker mevcudunun korunmasına gereken özenin gösterilmesini ilgili komutanlığa bildirmişti.⁵²⁶

1893 yılına gelindiğinde Hamidiye Süvari Alaylarının hangi vergilerden muaf olup olmadıkları meselesi ve bu noktada çıkan karar aşiretler arasında hoşnutsuzluk yaratmıştı. Zira Maliye Nezareti, Hamidiye Süvari Alaylarının subay, ümera ve askerlerinin hangi vergilerden muaf olduklarını ve yine askerlik müddeti bitenlerin

---

kışa doğru tekrar Hizan'a döndükleri için erkeklerin çoğunun askeri muameleleri yapılamamakta veya giyaben yapılmaktaydı. Mehmet Rıza Paşa, Hizan Nahiyesinin köylerinde yaşayan Doger Aşiretinden iki alay teşkili kabil ise de bunların nispeten meskûn olması ve her yıl düzenli olarak askeri yoklama görmelerinden dolayı Urfa taburuna terk olundukları ve bu iki aşiret ile diğer ahalinin nüfusları tam manası ile sayılacak olursa nüfus miktarının 30 bine ulaşacağından bahisle buralardan Hamidiye Süvari Alaylarının teşkilinin mevcut askeri kuvvete halel getirmeyeceğini ilgili komutanlıklara bildirdiğini söylemişti. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.MTV., 73/66, (9 C. 1310/29 Aralık 1892).

⁵²⁵ BOA., Y.MTV., 73/66, (9 C. 1310/29 Aralık 1892).

⁵²⁶ BOA., Y.MTV., 73/66, (9 C. 1310/29 Aralık 1892).

hangi muafiyetlere sahip olduklarını Serasker Mehmet Rıza Paşa'ya sormuş ve bunun üzerine konu Vükelâ Meclisinde ele alınmıştı. Mecliste Şuray-ı Tanzimat Dairesi tarafından kaleme alınan yazı mütalaa edilerek durum açıklığa kavuşturulmuştu. Bu yazıda, Hamidiye Süvari Alaylarının teşkilatını düzenleyen kanunun 46. maddesine atıf yapılarak özetle; bu alaylarda olup da askerliği bitenlerin vergiden muaf oldukları ancak askerliğe devam edenlerin vergiden muaf olmalarının söz konusu olmadığı belirtilmişti. Bunun üzerine durum Rıza Paşa tarafından Dördüncü Ordu Komutanlığına iletilmiş ancak Dördüncü Ordu Komutanlığı çıkan karardan aşiretlerin memnun olmadığını belirtmişti. Gelen yazıda, mevcut kararın vilayetlere bildirildiği halde aşiretlerin bu karardan hoşnut olmadığı hatta Haydaranlı Aşireti'nden teşekkül eden alayın ümerasının bu durumu bizzat Padişaha arz etmek için hazırlandıklarından söz edilmişti. Rıza Paşa ise 23 Haziran 1893 tarihli yazısında, aşiretlerin bu şekilde hareket etmesinin doğru olmadığını ve bu tip girişimlere bir daha fırsat verilmemesini istemişti.⁵²⁷

Bu alaylarla birlikte Kürtler ve Ermeniler arasındaki sorunların da yeni bir boyut kazandığı söylenebilir. Bölgede özellikle yabancı devletler Ermenilerle Kürtleri karşı karşıya getirmeye çalışıyorlardı. Ancak Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın başında olduğu askeri kanada göre, Kürtler Hamidiye Süvari Alayları ile kontrol altına alındıklarından, yabancı devletlerin veya Ermenilerin kışkırtmalarına rağmen sükûnetlerini muhafaza edip asayişe riayet ediyorlardı. Rıza Paşa, Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa'nın 22 Haziran 1893 tarihli şifreli telgrafına istinaden hükümete yazdığı 24 Haziran tarihli yazıda, Bayezid Şehrine gideceği evvelce belirtilmiş olan Rusya'nın Erzurum konsolosunun, yanındakilerle beraber yolda giderken bir tertip düşünerek silah atışları yaptırdığını ve güya bunu Kürtlerin yaptığı yönünde bir hava oluşturmaya çalıştığını söylemekteydi. Tertip icabı Rus konsolosun yanında bulunan Ermeni tercümanı ve heyette olanlar da buldukları yerden birkaç silah atarak mukabelede bulunmaya çalışmışlardı. Böylece Ermenilerin, devamlı surette Kürtlerin tecavüzü altında olduğu imajı oluşturulmaya çalışılmıştı. Rus Konsolosu ve Ermenilerin gayretinin daha önceden beri hiçbir şekilde hakaret etmekten çekinmedikleri Kürt Aşiretleri karalayıp onları kargaşanın içine çekmek suretiyle ecnebilerin dikkatini çekmeye matuf olduğunu söyleyen Rıza Paşa'ya göre, Kürtler

⁵²⁷ BOA., Y.PRK.ASK., 91/97, (8 Z. 1310/ 23 Haziran 1893).

Hamidiye Süvari Alaylarına dâhil olduktan sonra Ermeniler aleyhine kanun dışı herhangi bir harekette bulunmamışlardı.⁵²⁸ Gerçekten de Hamidiye Alayları bünyesindeki Kürtlerin sonraki yıllarda da kanun dairesinde kaldığına dair belgeler bulunmaktadır. Örneğin 1 Kasım 1895 tarihli belgede, Ermenilerin Bitlis'te çıkardığı hadiseler üzerine Hamidiye Süvari Alaylarının Ermenilere saldırmaya niyetlendiği ancak yapılan uyarılarla buna fırsat verilmediği görülmektedir.⁵²⁹

Alaylar sayesinde Kürt aşiretler kontrol altına alınmış olsa da alayların nizam ve intizamının tam olarak tesis edildiği söylenemezdi. Konuyu tetkik eden askeri yetkililere göre, bu durumun en önemli nedeni alaylarda bulunan askerlerin nizam ve intizama uymadıkları zaman haklarında ne gibi kanunların tatbik edileceğinin tam olarak belli olmamasıydı. Bu durum daha fazla sıkıntıya yol açmadan, teşkil edilecek olan askeri komisyon tarafından alaylarla ilgili nizam belirlenmeli ve suç işleyen Hamidiye Süvari Alaylarına mensup kişiler bu nizama göre cezalandırılmalıydı.⁵³⁰ Hamidiye Süvari Alaylarının nizam ve intizamı ile bizzat ilgilenen Rıza Paşa, ayrıca alaylara mensup aşiretler arasında sorunlar vuku bulduğunda bu problemlerin büyümeden çözümünün şart olduğunu düşünmekteydi. Bu bağlamda 2 Kasım 1897 yılında Mirat ve Tay Aşiretleri arasında meydana gelen problemin izalesi için derhal harekete geçmiş ve ilgili komutanlığa tebligat yaparak sorunun süratle bitirilmesini istemişti. Ayrıca bu sorunların tekrarlanmaması için askeri ve mülki idare arasındaki diyalogun üst düzeyde olması gerektiğine vurgu yapmıştı.⁵³¹

Gelinen noktada Hamidiye Süvari Alaylarının sayılarının hızla artması⁵³² Rusya'nın da dikkatini çekmişti. Rus yetkililerin bölge ile alakalı hükümetlerine bilgi verirken Hamidiye Süvari Alaylarına atıf yapmaları, bu alayların Rusya tarafından da takip edildiğini göstermekteydi. Rusya Hariciye Nazırı, Dördüncü Ordunun yeniden teşkil edilen 31. Tabur Nizamiye askerlerinin artırıldığını, bunun yanı sıra bir fırka redifin de silâh altına alındığını belirtmişti. Ayrıca 60 ümera görevlendirildiğini ve

⁵²⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 91/109, (9 Z. 1310/24 Haziran 1893).

⁵²⁹ BOA., Y.A.HUS., 338/87,(13 Ca. 1313/1 Kasım 1895).

⁵³⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 96/70, (1 B. 1311/8 Ocak 1894).

⁵³¹ BOA., Y.PRK.ASK., 134/1,(6 C. 1315/ 2 Kasım 1897).

⁵³² Başlangıçta 24 olan alay sayısı, yoğun talep üzerine devamlı artırıldı. Geniş bilgi için bk.; Cevdet Ergül, **II. Abdülhamit'in Doğu Politikası ve Hamidiye Alayları**, Çağlayan Yay., İzmir, 1997, s.64; Ayrıca kurulan aşiret alayları için bk. **A.e.**, s.67-68.

yine asker sevkiyatı ile ulaşımı kolaylaştırmak için Erzurum'dan Van'a ulaşacak bir yol açmak için ciddi çalışmalar yapıldığını ifade etmişti. Rus bakan bölgedeki Hamidiye Süvari Alaylarına da dikkat çekerek bu alayların süratle düzenlendiğini ve bin kadarının silâh altına alındığını söylemişti. Rusya Hariciye Nazırına göre, bölgedeki bu çalışmalara karşı Rus Hükümeti de bazı tedbirler almak zorunda kalacaktı. Konu Bab-ı Âli'ye aksedince hükümet durumu seraskerliğe sormuştu. Serasker Mehmet Rıza Paşa, hükümeti bilgilendirdiği 10 Eylül 1904 tarihli yazısında, Dördüncü Ordunun yeniden teşkil olunan 31. Tabur nizamiye askerlerinin artırıldığını ve Hamidiye Süvari Alaylarının da düzene sokulduğunu doğrulayacaktı. Ancak Rus Bakanın bölge ile alakalı korkularının yersiz olduğunu zira bu gibi askeri faaliyetlerin Rusların düşündüğü gibi Rus Hükümetine karşı olmayıp, tamamıyla bölgede bulunan eşkıyaların bir türlü bitmeyen fesatlarına karşı olduğunu belirtecekti. Ayrıca bir miktar asker artırımına gitmenin ve yine Hamidiye Süvari Alaylarını düzene koymanın Rusya'ya karşı bir faaliyet olarak algılanmasını abesle iştigal olarak gördüğünü sözlerine ekleyecekti.⁵³³

C-Orduda Alman Etkisi

XIX. yüzyılda hem Osmanlı Devleti hem de diğer imparatorluklar, varlıklarını sürdürmelerinin sadece askeri güçleri ile değil diğer büyük devletlerle ilişkilerini etkin bir biçimde kullanarak mümkün olacağını gördüler.⁵³⁴ II. Abdülhamit özellikle 93 Harbi'nin getirdiği yıkımın da etkisiyle bir taraftan ordunun kuvvetlendirilmesi gereği üzerinde dururken⁵³⁵ diğer taraftan Almanya ile ilişkileri artırma lüzumunu hissetmişti. Zaten Berlin Kongresi(1878) sonrası Almanya ile yakınlaşma mevcut şartlar içinde kaçınılmaz olmuştu.⁵³⁶ Bu bakımdan 1880 Mayısında askeri müşavirlerinden Dreysse Paşa vasıtasıyla ordunun yeniden düzenlenmesi hususunda Almanya'dan bazı subayların gönderilmesine müspet cevap alınınca⁵³⁷ Osmanlı

⁵³³ BOA., Y.PRK.ASK., 220/111, (29 C. 1322/10 Eylül 1904).

⁵³⁴ Oral Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'E**, 14. Bs., İmge Yay., Ankara, 2005. s.328.

⁵³⁵ Karabekir, **a.g.e.**, s.52.

⁵³⁶ Kemal Beydilli, "II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında", **İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Ord. Prof. Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, Sayı: XXXII., Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1979, s.481-482.

⁵³⁷ Kemal Beydilli, **a.g.m.**, s.485-486; Ayrıca Berlin Antlaşması sonrası Osmanlı Alman ilişkileri için bkz.; İlber Ortaylı, **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, Ankara Üniversitesi SBF. Yay., No:479, Ankara, 1981. s.22 vd.

ordusunda Alman etkisi resmen başlamış oldu.⁵³⁸ Bu süreçle birlikte Almanya'dan başta Goltz Paşa olmak üzere birçok uzman getirilerek askeri ıslahatlar yapılmaya başlandı. Osmanlı Devleti, sadece Almanya'dan uzman getirmekle kalmayıp, tahsil ve tecrübelerini artırmak için bir komisyon marifetiyle seçtiği subaylarını Almanya'ya gönderdi.⁵³⁹ Ayrıca bu subayların gittikleri ülkede rahat etmeleri için ihtiyaçlarının aksatılmamasına özen gösterildi.⁵⁴⁰ Böylece II. Abdülhamit zamanında Osmanlı Devleti'nin askeri sistemi ve talimi büyük ölçüde Alman modeline göre kuruldu.⁵⁴¹

Devletin bu politikasından dolayı Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın seraskerlik yaptığı dönemde(1891-1908) Osmanlı ordusu Alman ekolüne göre dizayn edilmişti. Dolayısıyla Rıza Paşa, Alman ekolüne sahip bir ordunun başındaydı. Alman etkisi kendisini 1897 yılındaki Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında da gösterecektir. Zira Yunan Savaşı sırasında Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın başında bulunduğu ordu Goltz Paşanın maiyetinde getirdiği subaylar tarafından yeniden örgütlenmişti.⁵⁴² Yine bu savaş öncesinde harp planı hazırlanırken Goltz Paşa'nın 1886 yılı harekât planından yararlanılmıştı.⁵⁴³

Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın seraskerliği döneminde sadece Alman askeri talim ve terbiyesi değil Alman Askeri Kanunları da mercek altına alınmış⁵⁴⁴ ve yine bazı meselelerde Alman uzmanların görüşüne başvurulmuştu. Özellikle Goltz Paşa, Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın referans aldığı kişilerden biriydi. Daha önce de belirtildiği üzere Bab-ı Âli Baskını sırasında hükümetin asker isteğine set çeken Rıza

---

⁵³⁸ Karal, **a.g.e.**, s. 365 vd.; Prusya'nın Avusturya ve Fransa'ya karşı giriştiği savaşı(1866-1870) kazanmasıyla beraber Bismark, Alman İmparatorluğunu kurmayı başarmıştı. Bismark, Şark politikasından uzak durduğu gibi Avrupa barışına da önem vermişti. Onun şansölyelikten çekilmesiyle imparator II. Wilhelm dış politikayı kendisi yönetmeye başladı ve bu dönemde Almanya, Osmanlı Devleti ile yakından ilgilenmeye başladı. Padişah Abdülhamit ise şehzadeligi sırasında gördüğü Avrupa'da en fazla Almanya'ya sempati duyarken aynı zamanda Almanya'nın dostluğunu kazanarak Avrupa'ya karşı bir denge kurmak istiyordu. İlk ilişkiler öğrenim ve staj için subay gönderme ile başladı. 1883-95 yılları arasında Von der Goltz başkanlığındaki bir askeri heyetin gelmesi ile devam etti. İki ülke arasında ticaret başta olmak üzere sağlık, eğitim, demiryolu gibi alanlarda faaliyetler arttığı gibi Alman askeri heyetinin etkisi ile savaş endüstri mamulleri de Türkiye'ye akmaya başladı. Geniş bilgi için bkz.; Kabacalı, **a.g.e.**, s.130 vd.

⁵³⁹BOA., Y.PRK.ASK., 92/91, (1310/1892-1893); BOA., Y.PRK.ASK.,143/28, (8 R. 1316/26 Ağustos 1898); Mustafa Turan, **Taş Kışlada 31 Mart**, Aykurt Neşriyat, İstanbul, 1964, s.26.

⁵⁴⁰BOA., Y.PRK.ASK., 205/26, (10 B. 1321/2 Ekim 1903).

⁵⁴¹ İnönü, **a.g.e.**, s.21 vd.

⁵⁴² Kabacalı, **a.g.e.**, s.125.

⁵⁴³ Goltz, **a.g.e.**, s.25.

⁵⁴⁴BOA., Y.PRK. ASK., 146/75, (17 B. 1316/1 Aralık 1898).

Paşa, Goltz Paşa'nın da aynı kanaatte olduğunu söylemek suretiyle haklılığını ortaya koymaya çalışmıştı.⁵⁴⁵

Rıza Paşa'nın seraskerliği döneminde Alman etkisi, ordunun modernizasyonu bağlamında Alman silahlarının kullanımını yaygınlaştıracaktı. Kurulan askeri komisyonlar vasıtasıyla Almanya'dan alınması düşünülen silahlar ve fişekler denedikten sonra komisyonca onay verilmesi durumunda alımı yoluna gidiliyordu.⁵⁴⁶ Bu dönemde Osmanlı Devleti, Alman silah şirketleri için büyük bir pazar haline gelmişti. Özellikle Krupp ve Mavzer Fabrikaları bu dönemde ön plana çıkacaktır. Ancak Osmanlı Devleti'nin yaşadığı maddi sıkıntılar yüzünden zaman zaman bu fabrikalar ile sorunlar yaşanacak ve bu durum Rıza Paşa'yı da etkileyecekti. Örneğin Obrendore'de bulunan Mavzer adlı şahıs, seraskerlik tarafından sipariş edilen silahların parasının gönderilmesi için Rıza Paşa'dan yardım istemişti. Bu kişinin beyanına göre, kendisine bir miktar ödeme yapılmış ancak 50 bin akçelik bir ödeme daha yapılması gerekmekteydi.⁵⁴⁷ Yine 1903 yılında Almanya ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan mukaveleye göre, askeri teçhizatların karşılanması için Krupp Fabrikasından sipariş edilen silah ve teçhizatın parası olan 7500 liranın Krupp ve Mavzer Fabrikası vekili Mösyö Huber Birader'e verilmesi gerekiyordu. Ancak ödeme yapılmaması üzerine fabrika yetkilileri Rıza Paşa'ya müracaat ederek sorunun çözülmesini istemişlerdi. Bunun üzerine Hükümete konu ile alakalı yazı yazan Rıza Paşa, bu paranın verilmesi ricasında bulunmuştu.⁵⁴⁸

Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki yakınlaşma Almanya İmparatoru II. Wilhelm'in 1898 yılındaki İstanbul ziyareti ile daha da artacaktı. Bir taraftan Alman İmparatorunu ağırlamak için ciddi ihtimam gösterilirken diğer taraftan İkinci Fırka askerleri ve subayları imparatorun geleceği esnada uygulanacak merasimde görevlendirilmişti. Ayrıca kimlerin hangi görevleri yapacakları ve nasıl

---

⁵⁴⁵ Süleyman Kani İrtem, **Ermeni Meselesinin İç Yüzü**, (Haz.; Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 2004, s.26-27; Mehmet Zeki Pakalın, **Son Sadrazamlar ve Başvekiller**, C.5, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1948, s.100.

⁵⁴⁶ BOA., Yıldız Tasnifi Perâkende Evrakı Komisyonlar Ma'ruzâtı(Y.PRK.KOM.), 10/82, (15 S. 1319/3 Haziran 1901).

⁵⁴⁷ BOA., Y.PRK. ASK., 109/76, (12 Ş. 1313/28 Ocak 1896).; Ayrıca silah şirketlerinin faaliyetleri için bk.; Mehmet Beşirli, "II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusunda Kullanılan Alman Silahları", **Devri Hamid Sultan II. Abdülhamit**, C.3, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri, 2011, s.81 vd.

⁵⁴⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 205/5, (8 B. 1321/30 Eylül 1903).

davranacakları en ince ayrıntısına kadar ele alınmıştı.⁵⁴⁹ İstanbul ziyaretinin akabinde İmparatorun yapacağı Suriye seyahati de planlanacak ve Rıza Paşa, Almanya İmparatorunun Suriye'ye yapacağı seyahat öncesinde askeri açıdan gerekli hazırlıkları gerçekleştirecekti. Bu bağlamda Kudüs'e gönderilmek üzere hazırlanan iki tabur asker, Halep'ten İskenderun'a ve oradan İsmail Vapuruna bindirilerek Yafa'ya sevk edilmişti. Rıza Paşa Beşinci Ordu Komutanlığından gelen telgrafa istinaden sarayı bilgilendirdiği 24 Ekim 1898 tarihli yazısında, askerlerin Miralay İsmail Bey komutasında Yafa'ya ulaştığını bildirmişti.⁵⁵⁰ Yine Alman İmparatorunun ve İmparatoriçesinin Filistin, Beyrut ve Suriye'yi kapsayan seyahatlerinde refakatlerinde bulunacak Osmanlı asker ve memurlarının yiyecek, içecek, araba ve çadır gibi ihtiyaçlarının karşılanması için Fok Kumpanyası ile anlaşılmıştı.⁵⁵¹

Sonuç olarak Osmanlı ordusu, Rıza Paşa'nın seraskerliğinin son dönemine kadar Alman ekolüne uygun olarak faaliyetlerine devam ettiği gibi Almanya'daki askeri gelişmeleri takipten de geri kalmadı. Bu noktada askeri talim ve tatbikatlara öğrenciler gönderildi⁵⁵² ve bu uygulamalar neticesinde yetişen subaylar Alman Ekolünü içselleştirdiler. Bu durum askerlerin şahsında son yıllara doğru daha belirgin hale geldi. Bunu Kazım Karabekir'in anlatımlarında da görmek mümkündür. Karabekir Paşa konu ile alakalı şunları ifade etmektedir: “*Vazifeye başladığım ilk günlerdi. Üniformam ile ziyaretine gittiğim Komutan vekili Nazif Paşa'nın huzurunda selam verince paşanın yanında bulunan süvari fırka Komutanı İbrahim Paşa gülererek dedi: “Yavaş! Alman erkânı harbi. Ortalığı yıkacaksın! O ne mahmuz şaklatması, o ne ciddiyet.” Bu söz üzerine Nazif Paşa:*

— “*Yeni erkânı harpler hep artık Almanlar gibi demek. A canım alaturkalığı da unutmayın!*”⁵⁵³

⁵⁴⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 144/82, (12 Ca. 1316/28 Eylül 1898).

⁵⁵⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 145/120, (8 C. 1316/ 24 Ekim 1898).

⁵⁵¹ Engin, **a.g.e.**, s.247.

⁵⁵² Örneğin bir tatbikatı takip için Almanya'ya giden Yaver İzzet yazdığı raporunda, Alman askeri talimlerini seyrettiğini, Alman askeri sisteminde en dikkat çekici durumun askeri itaat olduğunu, kışlalarda temizlik ve düzene riayet edildiğini, askerlerin mavzer silahlarını kullanmaya devam ettiğini ve Avusturya'ya ait Mannlicher tüfeklerin de Almanlarca geliştirildiğini vurgulamıştı. Ayrıca burada bulunan Osmanlı askerlerinin sadık, itaatkâr ve cesur olduğunu belirten İzzet Bey, çalışmaların bu minvalde devam etmesi durumunda kısa bir süre içerisinde Osmanlı subaylarının da Alman askeri intizamına ulaşacağını belirtmişti. Geniş bilgi için bk. BOA., Y. PRK.MYD., 21/15, (29 Z. 1315/21 Mayıs 1898).

⁵⁵³ Karabekir, **a.g.e.**, s.89-90.

D-Hicaz Demiryolu

Osmanlı Devleti, Arap Yarımadası üzerinde askeri ve siyasi varlığını devam ettirmek için Hicaz'a kadar uzanacak demiryolu hattını lüzumlu görüyordu. Eğer buralar elden çıkacak olursa, Osmanlı Devleti kiblesi saydığı yerleri kaybettiği gibi Sultan Abdülhamit'in halife vasfı da ciddi prestij kaybına uğrayacaktı. Hem gelinen noktada bölge Avrupalı devletlerin de ilgi odağı haline gelmiş ve bölgede Osmanlı Devleti'nin yönetimini devam ettirmesi her geçen gün zorlaşmıştı. Sultan Abdülhamit, uzmanların kendisine sunduğu raporlar sonucunda Hicaz Bölgesine demiryolu yapımının önemini anlamıştı. Hicaz Demiryolunun yapımının bir diğer önemli nedeni ise dini sebeplerdi. Günlerce süren yorucu ve tehlikeli yolculuk ve yine yolda çekilen bin bir meşakkat düşünülünce demiryolu hattının Müslümanlar nezdinde oluşturacağı etkiyi tahmin etmek güç olmasa gerekti.⁵⁵⁴

Bölgede Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmak isteyen İngiltere, yaptığı propagandalarda bilhassa hac yolunun güvensizliğine vurgu yapmaktaydı.⁵⁵⁵ Bu noktada demiryolu projesine olumlu bakan Rıza Paşa, demiryolu sayesinde özellikle kutsal topraklara giden yolun güven altına alınacağı düşüncesindeydi. Zira seraskerliği döneminde Rıza Paşa'nın üzerinde titizlikle durduğu konuların başında hacıların hac farızasını rahatlıkla eda edebilmesi gelmekteydi. Ancak demiryolu olmadığından günlerce süren yolculuk ve bu yolculuk sırasında vuku bulan eşkıya saldırıları güvenlik zafiyeti doğurmaktaydı.

23 Nisan 1893 tarihli yazısında, hac farızasını yerine getirmek için hacı kafilisinin Şam'dan hareket ettiğini ve uğurlamanın en güzel şekilde icra edildiğini ifade eden Mehmet Rıza Paşa, 29 Nisan 1893 tarihli yazısında ise hacıların sağ salim kutsal topraklara ulaşabilmeleri için gerekli askeri tedbirleri aldıklarını söylemekteydi. Alınan askeri tedbirlere de atıf yapan Rıza Paşa, bu noktada hac kafilisinin muhafazası için iki kıta mitralyoz topu ile birlikte gerekli cephane ve mühimmatın, Hasan Paşa Vapuru ile Beyrut'a gönderileceğini bildirmişti.⁵⁵⁶ Bunun üzerine Beyrut'a mühimmat gönderildiği gibi ayrıca Hama, Humus ve Tarsus

⁵⁵⁴ Ufuk Gülsoy, **Hicaz Demiryolu**, Eren Yay., İstanbul, 1994, s.40 vd.

⁵⁵⁵ Eraslan, **Doğru ve Yanlışlarıyla Sultan II. Abdülhamid**, s.98.

⁵⁵⁶ BOA., Y.PRK.ASK., 90/19, (17 L. 1310/ 4 Mayıs 1893).

taburlarından tertip edilen askerler de Beyrut'a sevk edilmişti.⁵⁵⁷ Sonuçta Rıza Paşa'nın aldırıldığı tedbirler sayesinde hac kafileleri sağ salim kutsal topraklara ulaşacaktı.⁵⁵⁸

Serasker Mehmet Rıza Paşa, askeri tedbir olsa da bazı aksaklıkların önü alınamıyordu. Sultan Abdülhamit ise hac yolunun muhafazasına ve emniyetine ayrı bir önem atfediyordu. Bu yüzden Sultan, hacı kafilelerinin muhafazası için neler gerektiği ve yine kara ve deniz yollarının durumu ile alakalı Rıza Paşa'dan malumat istemiş, Rıza Paşa da 1 Eylül 1894 tarihli yazısı ile düşüncelerini saraya iletmişti. Rıza Paşa'nın konu ile alakalı düşüncelerini şu maddeler altında toplayabiliriz:

- 1- Hacılar için Hicaz bölgesine giden yollarda emniyet bakımından şimdilik bir sıkıntı gözükmemektedir.
- 2- Devlet bu bölgeye gereken ilgiyi göstermekte ve buradaki insanların rahat ve huzuru için gereken çalışmaları yapmaktadır. Ancak bu yapılanlar kâfi gelmediğinden ve bölge de tarıma elverişli olmadığından eşkıyalar türemekte ve bu eşkıyalar hacı kafilelerine saldırmaktadırlar.
- 3- Mekke ile Cidde arasındaki yol, mukaddes belde ile deniz yolu arasındaki tek güzergâh olduğundan bu yolun her zaman kontrol ve muhafaza altında bulundurulması gereklidir. Gerçi bu yolda birçok karakol olduğundan bu karakollar sayesinde yolun muhafaza altında olduğu düşünülmektedir. Oysa bu yolda dahi saldırılar gerçekleştiğinden bu karakollar mutlaka takviye edilmelidir.
- 4- Hicaz'da birkaç yol varsa da hacı kafileleri genellikle Sultaniye Yolundan giriş yaptıklarından bu yol dahi iyi korunmalıdır. Hatta 1268 tarihinde bu yolun Medine ile Bedir arasındaki kısmının muhafazası için kale tarzında karakollar inşa edilmiş ve hem hacıların hem de tüccarların emniyetine dikkat edilmiş ise de askeri kuvvet yetersizliğinden karakollar tahliye edilmiş ve bu karakollar harap hale gelmiştir. Bunların tamir edilmesiyle ve yine yol üzerinde blok havuz tarzı karakollar inşa edilmek suretiyle güvenliğin artırılması mümkündür.

---

⁵⁵⁷ BOA., Y.PRK.ASK., 90/54, (26 L. 1310/13 Mayıs 1893).

⁵⁵⁸ BOA., Y.PRK. PT., 9/8 (5 Za 1310/21 Mayıs 1893).

- 5- Hacı kabilelerinin rahat gidip gelebilmeleri için asker sayısı artırılmalı ve yollarda devriyeler gezmek suretiyle güvenlik sağlanmalıdır.
- 6- Kızıl Denizin şimdiki gibi muhafazasının aynen devamı için ihtiyaç duyulan silah ve mühimmatın temini gerekmektedir. İhtiyaçların temin edilmesi yerine ertelenmesine gidilmesi güvenlik açısından uygun değildir.
- 7- Sahile gemiler gönderilerek bölge, deniz tarafından da iyi bir şekilde koruma altına alınmalıdır.
- 8- Bölgede yaşayan aşiret ve ahaliye her sene gönderilen yardımların dağıtılmasında suistimal olduğu görülmektedir. Bazı başkaldırıların da bu suistimallerden kaynaklandığı ortada olduğundan hacı kabilelerinin rahatı ve muhafazası için bu suistimallerin önüne geçilmelidir.⁵⁵⁹

Rıza Paşa'nın yukarıdaki düşünceleri Hicaz'a giden yolların güvenlik noktasında problemlili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yüzden buralara kadar ulaşacak bir demiryolu problemleri önemli ölçüde azaltacaktı. Dolayısıyla demiryolu inşasının özellikle güvenlik açısından önemini farkında olan Rıza Paşa, projenin hayata geçirilmesi için aktif olarak rol alacaktı. Padişah Abdülhamit ise inşa edilecek hattın başta askeri ve ticari olmak üzere birçok faydaları olacağı mülhazasıyla güzergâhın belirlenmesinde titiz davranılmasını ve hangi mahallere şubeler açılması lazım geliyorsa bunların en ince ayrıntısına kadar komisyon üyelerince düşünülmesini istiyordu.⁵⁶⁰ Bu bağlamda Hicaz Demiryolunun Musul, Diyarbakır ve Bağdat güzergâhının belirlenmesi için oluşturulan askeri komisyonda Rıza Paşa da yer almıştı. Mehmet Rıza Paşa hazırladığı raporunda, güzergâhın adı geçen şehirlerin içerisinden geçebileceği gibi, şehirlerin 3-4 kilometre sağ ve sol cenahından da geçebileceğinin uygun olduğunu belirtmişti. Ayrıca Rıza Paşa'nın da dâhil olduğu komisyon üyeleri, imtiyazın Rusya'ya da verilebileceğini, bu noktada bir beis görmediklerini vurgulamışlardı.⁵⁶¹ Ancak demiryolu yapım imtiyazı Almanlara verilmiştir.⁵⁶² Bu durum Rusya'yı rahatsız edecekse de Rusya'ya da Karadeniz

---

⁵⁵⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 99/94, (29 S. 1312/1 Eylül 1894).

⁵⁶⁰ II. Abdülhamit Han, **Devlet ve Memleket Görüşlerim**, s.287-288.

⁵⁶¹ BOA., Y. MTV., 200/16, (4 Za. 1317/6 Mart 1900); Rıza Paşa ayrıca hat için yatırılacak teminat akçesinin de 12.000 frank olabileceğini ifade edecekti. Geniş bilgi için bk.; Said Paşa, **Said Paşa'nın Hatıratı**, s.201.

⁵⁶² Ufuk Gülsoy, **Kutsal Proje**, Timaş Yay., İstanbul, 2010, s.232.

mıntıkasında demiryolu inşaatı için rüçhan hakkı tanınmak suretiyle sorun çözülmüştür.⁵⁶³

Sonuçta Hicaz Demiryolu için yapım kararı çıktı ve inşaat 1 Eylül 1900 tarihinde Şam'da yapılan resmi törenle başladı.⁵⁶⁴ İnşaatın başlaması ile karar İslam dünyasında geniş yankı buldu ve Müslümanlar arasında büyük bir memnuniyet uyandırdı. Sultan Abdülhamit, bu karar ile hem Müslümanların kalbinde yer eden bir adım attı hem de hilafet makamını güçlendiren bir hamle yapmış oldu.⁵⁶⁵ Projenin hayata geçirilmesinde ve çalışmalarda emeği geçenler devlet tarafından ödüllendirildi. Bu bağlamda Rıza Paşa'ya Hicaz Demiryolu projesindeki çalışmalarından dolayı "Hicaz Demiryolu Madalyası" verildi.⁵⁶⁶ Hicaz Demiryolu inşaatı başladıktan sonra da Rıza Paşa, bu hattın muhafazası için gerekli askeri tedbirleri almaya devam etti. Rıza Paşa hatıratında, kendi döneminde hattın asayiş için önlemler aldığını ve bu bağlamda hat üzerinde askeri kuvvetler ihdas ettiklerini belirtmektedir.⁵⁶⁷

---

⁵⁶³ Ongunsu, **a.g.m.**, s. 79.

⁵⁶⁴ Gülsoy, **Hicaz Demiryolu**, s.128.

⁵⁶⁵ Gülsoy, **a.g.e.**, s.52.

⁵⁶⁶ BOA., İ-TAL., 269, (18 N. 1319/22 Aralık 1901).

⁵⁶⁷ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.27; Rıza Paşa hatıratının birinci cildinde, Soma-Bandırma arasına da bir hat yapılması için ciddi girişimlerde bulunduğunu fakat bazı kişilerce padişah vehimlendirildiğinden bu projenin akim kaldığını ancak Ankara-Erzincan şimendifer hattının kendi katkılarıyla hayata geçtiğini belirtmektedir. Geniş bilgi için bk.; Sabık Serasker Rıza Paşa, **Hatırat**, s.39 vd.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇEŞİTLİ ASKERİ MESELELER VE SERASKER MEHMET RIZA PAŞA

A- İstanbul, Anadolu ve Diğer Vilayetlerdeki Çeşitli Askeri Meseleler

1-İstanbul'daki Gelişmeler

a- Asayiş Sorunları

İstanbul, başkent olmasından dolayı diğer şehirlere oranla daha ziyade ihtimam görüyordu. Bu bakımdan İstanbul'un asayişi son derece önemliydi. Hükümet de zaman zaman İstanbul'un güvenliği ile alakalı seraskerliğin düşüncesine müracaat etmekteydi. Bu bağlamda Serasker Mehmet Rıza Paşa İstanbul'un asayişi ile ilgili hükümete yazdığı yazıda, İstanbul'un güvenliği ve halkın rahatı için askeri açıdan alınması gerekli olan tedbirleri belirtmişti. Buna göre; Kozmopolit bir yapıya sahip olan İstanbul'un başta Beyoğlu olmak üzere bazı mahallerinde asayişin temini için devriyeler gezdirilecek ve asayiş için mevcut kuvvetler yeterli olmadığından kuvvet artırımına gidilecekti. Böylece birlikte yaşayan halkın uyum içerisinde olması sağlanacak ve bir halkın diğer halka zarar vermesinin önüne geçilmiş olacaktı. Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın 2 Ekim 1895 tarihinde hükümete sunduğu bu öneriler, hükümetçe de kabul edilmişti.⁵⁶⁸

İstanbul'un asayişine gereken özen gösterildiği gibi bu durumu sekteye uğratan kişilere de taviz verilmiyordu. Bu yüzden Serasker Mehmet Rıza Paşa, Beyoğlu civarında uygunsuz bir vaziyette görülen subayların cezalandırılmasında tereddüt

⁵⁶⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 107/8, (13 R. 1313/2 Ekim 1895).

göstermemiştir. Konu ile alakalı 4 Ekim 1897 tarihinde hükümeti bilgilendiren Rıza Paşa, Seraskerlik başyaveri Yarbay Süleyman, yaverlerden Binbaşı Server, Kolağası Mehmet Ali ve Süvari Yüzbaşı Mehmet Beylerin mevkilerine asla yakışmayan böyle bir halden dolayı yaverlikte kalmalarının münasip olamayacağından bahisle yerlerinin değiştirileceğini ifade etmiştir. Böylece Süleyman Bey Üçüncü Orduda, Binbaşı Server Bey Beşinci Orduda, Kolağası Mehmet Ali Bey İzmit askeri sevkiyat biriminde ve Süvari Yüzbaşı Mehmet Bey ise Ankara süvari bölüklerinde istihdam edilmek üzere İstanbul'dan uzaklaştırılmışlardı.⁵⁶⁹

İstanbul'daki alay ve taburlara misafir kabul edilmesi meselesi ise Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın gündemindeki bir başka konu idi. Rıza Paşa, başta Hassa Ordusu olmak üzere diğer ordulara gönderdiği yazıda, padişah emri gereği artık alay ve taburlara misafir verilmeyeceğinden bu emre riayet edilmesini istemiştir. Ancak verilen emir, İstanbul'daki Birinci Ordu ve diğer ordu komutanlıklarında kafa karışıklığına sebep olmuştu. Çünkü emirden hangi rütbedeki askerlerin kastedildiği tam olarak anlaşılamamıştı. Bu yüzden emri alan komutanlıklar, bu yasağa ümera ve erkânın da dâhil olup olmadığını seraskerliğe sormuşlardı. Rıza Paşa ise 30 Haziran 1893 tarihinde gönderdiği cevabi yazıda, Padişah iradesinin çok açık olduğunu ve "misafir verilmesin" dendiğine göre herhangi bir istisna durum olmayıp bu iradenin herkesi kapsadığını ve yasağın ümera ve erkân dâhil herkes için uygulanmasını istemiştir.⁵⁷⁰

b- Askere Verilen Yemekler

Rıza Paşa seraskerliği süresince askerlere verilen yemeklerle de yakından ilgilenmiş ve bununla ilgili zaman zaman hükümeti bilgilendirmeyi ihmal etmemiştir. Örneğin 26 Haziran 1892 tarihinde, asker için hazırlanan tatlı ile alakalı hükümeti bilgilendirirken,⁵⁷¹ 29 Ekim 1893 tarihinde ise levazım dairesinden gelen yazıya istinaden yemekle ilgili değişikliğe gidilmesinin uygun olacağını belirtmişti. Çünkü askere genellikle taze kabak ve fasulye servis edilmekte ve bunların tedarik edilemediği durumlarda ise lapa verilmekteydi. Yapılacak değişikliklerle alakalı Rıza

⁵⁶⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 133/28, (7 Ca. 1315/ 4 Ekim 1897).

⁵⁷⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 92/4, (15 Z. 1310/ 30 Haziran 1893).

⁵⁷¹ BOA., Y.PRK.ASK.,83/13, (28 Za. 1309/ 24 Haziran 1892).

Paşa özetle şunları ifade etmişti: Taze kabak ve fasulyenin tedarikinde zaman zaman zorluklar yaşanmaktadır. Ayrıca bu sebzeler birkaç gün sonra geldiğinden tazeliklerini koruyamamaktadırlar. Bundan dolayı bunların yerine ıspanak, patates ve semizotu gibi yiyeceklerin verilmesi daha uygun olacaktır.⁵⁷²

Bu arada Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın 17 Temmuz 1894 tarihinde padişaha takdim ettiği yazı ve yemek listesi, merkezdeki askerin yediği yemek hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Aşağıdaki cetvele bakacak olursak; Birinci Fırkaya Temmuz ayı boyunca verilen yemek listesinde şu ana yemekler görülmektedir:

Temmuz	Günler	Yemekler
1	Cuma	Çalı fasulye
2	Cumartesi	Türlü
3	Pazar	Pilav
4	Pazartesi	Kabak
5	Salı	Fasulye
6	Çarşamba	Türlü
7	Perşembe	Pilav
8	Cuma	Kabak
9	Cumartesi	Türlü
10	Pazar	Pilav
11	Pazartesi	Fasulye
12	Salı	Fasulye
13	Çarşamba	Türlü
14	Perşembe	Pilav
15	Cuma	Patlıcan
16	Cumartesi	Türlü
17	Pazar	Pilav
18	Pazartesi	Fasulye veya Kabak
19	Salı	Sakız veya Kabak
20	Çarşamba	Türlü
21	Perşembe	Pilav
22	Cuma	Patlıcan
23	Cumartesi	Fasulye veya Kabak
24	Pazar	Pilav
25	Pazartesi	Patlıcan
26	Salı	Kabak

⁵⁷² BOA., Y.PRK.ASK., 95/23, (18 R. 1311/ 29 Ekim 1893).

27	Çarşamba	Türlü
28	Perşembe	Pilav
29	Cuma	Patlıcan
30	Cumartesi	Türlü
31	Pazar	Pilav ⁵⁷³

c- Kolera Vakaları

Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinde kendini hissettiren kolera vakaları İstanbul'da da görülmeye başlamıştı. Kolera salgınından dolayı seraskerlik de tedbir olarak hastalığı izole etmeye çalışmıştı. Bu noktada Gümüşsuyu Kışlasında kolera problemi kalmadığına ilişkin tetkik heyetince hazırlanan rapor seraskerliğe ulaşınca Rıza Paşa, kışladaki askerin hem içme suyunun kaynatılması hem de badana ve temizlik yapılması için seraskerlik yaverlerinden İzzet Bey ve Binbaşı Celal Efendi'yi görevlendirmişti. Bu kişiler yaptıkları teftişler sonucu yemekhane hariç her şeyin muntazaman yapılmış olduğunu, yemekhane temizlik ve badanasının ise bitmek üzere olduğunu bildirmişlerdi. Ayrıca lazım gelen 5 adet büyük bakır semaver, 15 adet kulplu bakır maşrapa ve 5 adet musluklu büyük su küpü de seraskerlikçe tedarik edilerek gönderilmişti. Rıza Paşa 14 Şubat 1894 tarihinde ilgililere gönderdiği emirde, mutlak surette suların kaynatılıp bu küplerde soğutulduktan sonra askere verilmesini istemişti.⁵⁷⁴ Rıza Paşa hükümete yazdığı 21 Mart 1895 tarihli yazısında ise İstanbul'da kolera'nın önemli ölçüde kontrol altına alındığını ve bu bağlamda İstanbul'daki hastanelerin hiçbirinde koleradan dolayı herhangi bir ölüm vakasına rastlanmadığını belirtmişti.⁵⁷⁵

2- Anadolu'daki Gelişmeler

a- Askeri Meseleler

Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın seraskerliği döneminde Anadolu'da, başta Ermenilerin faaliyetleri olmak üzere asayişî sekteye uğratan pek çok problem ortaya

⁵⁷³ BOA., Y.PRK.ASK., 99/27, (13 M. 1312/ 17 Temmuz 1894).

⁵⁷⁴ BOA., Y.PRK.ASK., 97/5, (8 Ş. 1311/14 Şubat 1894).

⁵⁷⁵ BOA., Y.PRK.ASK., 103/79, (24 N. 1312/ 21 Mart 1895).

çıkıyordu. Bu bağlamda devreye seraskerlik de giriyor ve bazı çözümler üretiyordu. Örneğin 1895 yılında asayiş noktasında alınacak tedbirlerin neler olabileceği Padişah Abdülhamit tarafından seraskerliğe sorulmuş ve Rıza Paşa da 29 Ekim 1895 tarihli raporu ile düşüncelerini saraya arz etmişti. Rıza Paşa'ya göre, Anadolu'da en büyük problemlerden biri askere alma işlemlerindeki lakaytlıktı ve bu durumun ortaya çıkmasında vilayetlerde bulunan mülkiye memurlarının ciddi ihmalleri vardı. Zira bu kişiler asker alımında gevşek davranıyor ve verilen emirleri ciddiye almıyorlardı. Özellikle Adana Vilayetinde, bölgenin hassasiyetine rağmen askere alma işlemlerine gereken ihtimam gösterilmediği gibi bu işlemler dikkate dahi alınmıyordu. Bu yüzden bu aksaklıklara neden olanlar tespit edilerek cezalandırılmalıydı.⁵⁷⁶

Öte yandan Rıza Paşa, mülki amirleri gevşek davranmakla itham ederken askeri cenahın vazifesini yaptığı kanaatindeydi. Zira Zeytun ve Mergos taraflarında meydana gelen karışıklıklardan dolayı asayişin sağlanması için buraya bir tugay redif askerinin gönderilmesi kararlaştırılınca derhal Beşinci Ordu Komutanlığı bünyesinden asker sevk edilmişti. Yine Dördüncü Ordu Komutanlığı alanında bulunan vilayetlerin güvenliği, huzuru ve asayişini için lüzumu halinde nizamiye askeri, ihtiyat askeri ve bir tümen redif askeri teşkil edilip silâh altına alınması için derhal ilgili komutanlığa tebligat yapılmıştı. Ayrıca mevcut kuvvetlere ek olarak sadece asayişin sekteye uğradığı durumlarda kullanılmak üzere ek bir kuvvet ihdas edilmişti.⁵⁷⁷

Yukarıda da ifade edildiği üzere Rıza Paşa, asayişin sağlanması için ek kuvvetler ihdası için çalışmalar başlatmıştı. Bu noktada Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde ilave taburların kurulması yoluna gidilmişti. 23 Haziran 1899 yılında hükümete yazdığı yazıda, oluşturulan ilave taburlardan bahseden Rıza Paşa, Dördüncü Ordu Komutanlığı bünyesinde teşkil edilen ilave taburlara ek olarak birinci ve ikinci taburların, Diyarbakır ilave alayına ek olarak dördüncü taburun ve yine Kelkit ile Gümüşhane ilave taburlarının teşkilatlandığını bildirmişti.⁵⁷⁸

---

⁵⁷⁶ BOA., Y.A.HUS., 338/69, (10 Ca. 1313/29 Ekim 1895).

⁵⁷⁷ BOA., Y.A.HUS., 338/69, (10 Ca. 1313/29 Ekim 1895).

⁵⁷⁸ Dördüncü Ordudan gelen yazıda oluşturulan ilave taburlar ile alakalı ayrıntılı bilgiler verilmişti. Buna göre, ilave taburlardan Malatya ilave alayının birinci taburu 1112, İkinci taburu 1502, Üçüncü taburu 1720 ve Dördüncü taburu 1254 askerden teşkil edilmişti. Samsun ilave alayının birinci, Ünye

Van ve Erzurum'da ise terhis olan askerler paraları ödenmediği için kargaşalık çıkarmışlardı. Bu durum Dördüncü Ordu Komutanı Zeki Paşa tarafından 12 Kasım 1899 tarihinde seraskerliğe arz edilmişti. Bu gelişme üzerine Rıza Paşa, terhis olan askerler için ne kadar paraya ihtiyaç olduğunun bildirilmesini istemiş, Komutanlık ise 3 bin liraya ihtiyaç olduğunu ifade etmişti. Durum saraya intikal edince Padişah Abdülhamit, 13 Kasım 1899 tarihli iradesi ile askerlerin paralarının ödenmesi için Maliye komisyonuna gerekli tebligatın yapılmasını ve böylece herhangi bir olumsuzluğa meydan verilmemesini irade buyurmuştu. İrade üzerine Dördüncü Ordu Komutanlığına tebligatta bulunarak paranın gönderileceğini belirten Rıza Paşa, parayı bahane ederek kargaşa çıkaran askerlerin lakaytlıklarına kesinlikle meydan verilmemesini istemişti.⁵⁷⁹ Çok geçmeden askerın parası gönderilecek ve yaşanması muhtemel bir olumsuzluğun önüne geçilmiş olacaktı.⁵⁸⁰

Rıza Paşa, seraskerliği döneminde, toplanan îâne akçesinin Anadolu'da görev yapan askerler için kullanılması yönünde de girişimlerde bulunmuştu. Örneğin Çatalca Komutanlığı, Çatalca sancağınca toplanan yardım akçesinin Çerkezköy'den Çekmece'ye kadar tren hattının muhafazasında görevli askerlere dağıtılmasını istemişti. Yardım akçesi ile ilgili istek seraskerliğe aksedince Rıza Paşa 28 Aralık 1903 tarihli yazısında, seraskerlik olarak Komutanlığın isteğini uygun bulduklarını söylemişti.⁵⁸¹

1906 yılına gelindiğinde özellikle Ermenilerin sebep olduğu kargaşalar Erzurum Vilayetinde sıkıntıya sebep olmuştu. Erzurum'da karışıklıkların artması üzerine Padişah II. Abdülhamit, ahaliden bazılarının istenmeyen olaylara sebebiyet vermemesi için gerekli önlemlerin alınmasını istemişti. Bunun üzerine 5 Nisan 1906 tarihinde Dördüncü Ordu Komutanlığına tebligatta bulunan Rıza Paşa, gerekli önlemlerin alınmasını, gerekirse Erzincan'da hazırlanacak bir fırka asker ile asayişin temin edilmesini istemişti. Komutanlık seraskerliğe gönderdiği cevabi yazıda, olayları daha çok Ermenilerin çıkardığını, ancak olaylara hâkim olduklarını

---

alayının birinci ve üçüncü, Giresun alayının birinci ve dördüncü, Ordu alayının üçüncü, Sürmene alayının dördüncü ve Çarşamba alayının birinci taburları da resmen teşkil edilmişti. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK.ASK., 152/62, (13 S. 1317/23 Haziran 1899).

⁵⁷⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 155/111, (13 B. 1317/ 17 Kasım 1899).

⁵⁸⁰ BOA., BEO., 1408/105577(24 B. 1317/28 Kasım 1899).

⁵⁸¹ BOA., Y.PRK. ASK., 210/32, (8 L. 1321/28 Aralık 1903).

belirtmişti. Yazıda alınan önlemlere de yer veren komutanlık, bu noktada karakol sayısını artırdıklarını ifade etmişti.⁵⁸²

Erzurum'da meydana gelen bir sıkıntı ise Vali ve Jandarma komutanı arasında vuku bulan çekişmeydi. Konu seraskerliğe aksedince konu ile yakından ilgilenen Rıza Paşa, hükümeti bilgilendirdiği yazısında, ikili arasında meydana gelen çatışmanın yatıştırıldığını ve Jandarma Komutanının değiştirilerek Nizamiye 28. Alay Miralayı Mehmet Bey'in Vilayet Jandarma Komutanlığı Vekâletine atandığını belirtmişti. Ayrıca herkesin vazifesine devam ettiğini ve her hangi bir sıkıntının olmadığını ifade etmişti.⁵⁸³

Erzurum gibi doğunun önemli vilayetlerinden Van'da da zaman zaman kargaşalıklar görülmekteydi. Bu yüzden hükümet Van'a iki redif taburunun hazırlanıp gönderilmesi düşüncesindeydi. 23 Temmuz 1907 tarihinde Van'daki gelişmeler ile ilgili hükümeti bilgilendiren Rıza Paşa ise hükümet ile aynı düşüncede değildi. Yazısında, Van'ın stratejik konumuna binaen asayişin muhafazasına önem verdiklerini belirten Rıza Paşa'ya göre, Van'da bulunan askeri kuvvetler şimdilik yeterli olduğundan yeni kuvvetler sevk etmeye gerek yoktu.⁵⁸⁴

b- Aşiretler Arasındaki Sorunlar

Rıza Paşa'nın asayiş noktasında dikkat çektiği diğer bir husus ise aşiretlerdi. Eskiden beri aşiretler kendi aralarında sorunlar yaşadıkları gibi yaylak ve kışlak mahallerine gidip gelirken yerli halkı da rahatsız ediyorlardı. Bu bağlamda ekili toprakları çiğnemek, mahsul ve hayvanları gasp etmek ve evleri tahrip etmek verdikleri zararlardan bazılarıydı.⁵⁸⁵ Genellikle konar-göçer yaşayan aşiretleri Osmanlı Devleti 18. Yüzyıldan itibaren boş alanlara yerleştirmeye çalışarak, başıboş olan bu aşiretlerin şekavetlerini önleme yoluna gitmişti. Bu sayede hem aşiretler

---

⁵⁸² BOA., Y.PRK.ASK., 238/17, (10 S. 1324/5 Nisan 1906).

⁵⁸³ BOA., Y.PRK.ASK., 242/6, (11 N. 1324/29 Ekim 1906).

⁵⁸⁴ BOA., Y.PRK. ASK., 248/120, (12 C. 1325/23 Temmuz 1907).

⁵⁸⁵ Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı**, Eren Yay., İstanbul, 1987. s.39.

arasında problemler asgariye indirilecek hem de aşiretlerin yerleşik ahaliye zarar vermeleri engellenecekti.⁵⁸⁶

Ancak aşiretler arasındaki sürtüşmeler sonraki süreçte de devam edecekti. Örneğin 16 Kasım 1892 tarihli yazısında, Van'da sakin Mikaili aşireti ile Zengine aşiretleri arasında çatışma çıktığını ifade eden Rıza Paşa, çatışma neticesinde Zengine'den iki kişinin öldüğünü ve gelişmeler üzerine Mikaili aşiretinin silahlandığını söylemişti. Ayrıca konunun hassasiyetine binaen meselenin halli için 48. Alayın 4. Taburundan Ali Ağa kumandasında iki subay ve yüz mevcutlu bir müfrezinin acilen bölgeye hareket ettiğini ve olayın kontrol altında olduğunu bildirmişti. Ancak Rıza Paşa Altıncı Ordu Komutanlığına yazdığı yazısında bir hususun altını çizerek aşiretlere nasihat edilmesi mevzuunun mahalli kaymakamın işi olduğunu ve kaymakamın da askerle birlikte bölgeye intikal etmesini istemişti.⁵⁸⁷ Rıza Paşa'nın isteği üzerine kaymakam da bölgeye hareket edecektir.⁵⁸⁸

Devletin doğu bölgelerinin yanı sıra güneyde de benzer sıkıntılar vardı. Bu bağlamda Serasker Mehmet Rıza Paşa 3 Aralık 1893 tarihli yazısında, Mardin civarındaki gelişmelere dikkat çekmişti. Mardin dolaylarında aşiretler arasında meydana gelen baskın ve soygunlar sonucu ölü ve yaralıların olduğunu söyleyen Rıza Paşa, bu yüzden asayişin bozulma eğilimine girdiğini ifade etmişti. Ancak tedbirli olduklarının da altını çizen Rıza Paşa, aldıkları önlemler sayesinde asayişin yeniden temin edildiğini ve aşiretlerin birbirlerini rahatsız etmelerinin önüne geçildiğini vurgulamıştı.⁵⁸⁹

Her ne kadar aşiretler arasında vuku bulan hadiseler farklılık gösterse de, sorun genellikle arazi paylaşımındaki anlaşmazlıklardan kaynaklanıyordu. Örneğin böyle bir anlaşmazlıktan dolayı Zerikanlı Aşiretine mensup kişiler, Cemadanlı Aşiretinden Muhammed adlı bir şahsı ve Karaoğlu Köyüne mensup iki kişiyi öldürdükten sonra Mülazım Şabap Ağa'yı da yakalayıp çadırlarına götürmüşlerdi. Tüm bu gelişmeler

---

⁵⁸⁶Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, TTK. Yay., Ankara, 1988, s.43 vd.

⁵⁸⁷BOA., Y.PRK.ASK.,86/118, (25 R. 1310/ 16 Kasım 1892).

⁵⁸⁸BOA., BEO., 110/8230, (2 Ca. 1310/22 Kasım 1892).

⁵⁸⁹BOA., Y.PRK.ASK., 95/78, (24 Ca. 1311/3 Aralık 1893); Dördüncü Ordu Komutanı Zeki Paşa'ya göre, tedbir almak ve tedbiri elden bırakmamak bölgenin asayiş bakımından son derece önemliydi. Zira aşiretler arasında sürtüşme meydana gelmesinin önemli bir sebebi zamanında tedbir alınmamasıydı. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK.ASK., 103/104, (14 L. 1312/ 10 Nisan 1895).

üzerine hem Zerikanlı hem de Cemadanlı Aşiretleri bu sorunu silahla çözmek için toplanmaya başlamışlardı. Bunun üzerine huzursuzluğun bertaraf edilmesi için Erzurum Vilayeti tarafından o havalide bulunan Hamidiye Süvari Alayı Komutanı Mirliya Süleyman Paşa'ya tebligat yapılmıştı. Durum seraskerliğe aksedince Serasker Mehmet Rıza Paşa, 12 Temmuz 1899 tarihli yazısında, iki aşiret arasında meydana gelen sorunun daha fazla tırmanmadan bitirilmesi ve olumsuz bir durumun yaşanmaması için Dördüncü Ordu Komutanlığına emir vermişti. Bunun üzerine Dördüncü Ordu Komutanlığından gelen yazıda, asayişin sağlanması ve aşiretler arasındaki sorunların çözümü için çalışıldığı ve hadisenin kontrol altında olduğu ifade edilmişti.⁵⁹⁰

c- Yoksullara Yardım Konusu

Anadolu ve havalisinde önemli sorunlardan biri de yoksulluktu. Meydana gelen hâdiseler Anadolu halkının en azından bir bölümünün maddi sıkıntı içerisinde olduğu gösteriyordu. Ayrıca bu durum sık sık asayişin bozulmasına ve birtakım ayaklanmalara neden oluyordu.⁵⁹¹ Bu bağlamda 28 Ekim 1893 tarihli yazısında, müslim ve gayr-i müslim ahaliden bazı fakirlerin Erzurum İngiliz konsoloshanesi önünde toplandıklarını belirten Rıza Paşa, konsolosluk tarafından bu kişilere ekmek dağıtılmakta olduğunu hükümete bildirmişti.⁵⁹² Rıza Paşa'nın uyarılarını dikkate alan hükümet, fakirlerin ekmek ihtiyacının giderilmesi için Erzurum'a 30 bin kile buğday gönderecekti.⁵⁹³

Rıza Paşa Dördüncü Ordu Komutanlığından 30 Aralık 1893 yılında gelen yazıya atfen, hududa yakın bazı köylerdeki açlık hadiseleri ile ilgili bir kez daha hükümeti bilgilendirmişti. Gelen bilgilere göre, hududa yakın köylerde erkek ve kadınlardan müteşekkil yaklaşık yetmiş-seksen kişi Gök kordonundaki tabur binbaşısına giderek kendilerine zahire verilmesini aksi takdirde askere ait ambarları yağma edeceklerini söylemişlerdi. Köylülerin iddiasına göre, içlerinden bazıları açlıktan ölüirken bazıları da Rusya hududuna tecavüz etmek suretiyle firara çalışmışlardı.⁵⁹⁴ Rıza Paşa'nın

⁵⁹⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 153/74, (23 B. 1317/1 Ağustos 1899).

⁵⁹¹ Cevdet Küçük, "Abdülhamit II.", **İslam Ansiklopedisi**, C.I., DİA., İstanbul, 1988, s.221

⁵⁹² BOA., Y.PRK.ASK., 95/20, (17 R. 1311/28 Ekim 1893).

⁵⁹³ BOA., BEO., 309/23131/9 Kasım 1893).

⁵⁹⁴ BOA., Y.PRK.ASK., 96/63, (24 C. 1311/2 Ocak 1894).

konuyu hükümetle paylaşması üzerine ilk etapta olayın araştırılmasına karar verildi.⁵⁹⁵ Yapılan tahkikat neticesinde olayın doğruluğu anlaşılınca ahalinin ihtiyacı olan zahire bölgeye gönderildi.⁵⁹⁶

Muş'ta Dördüncü Ordu Süvari Fırka Komutanı Ferik Ethem Paşa'nın 15 Şubat 1894 tarihli telgrafı, Hasankale taraflarında da benzer sıkıntıların yaşandığını gösteriyordu. Ethem Paşa telgrafında özetle zahirenin sevkinin tehir edildiğini, ahalinin ise kolay bir şekilde evlerine dönmesinin imkânsız olduğundan bahsediyordu. Halkın çok ciddi yoksulluk içerisinde olduğunu ve şiddetli açlıktan dolayı ölümlerin yaşandığını söyleyen Ethem Paşa'ya göre, askeri zahireyi korumak için asker sevki zorunlu ise de çaresiz kalan ve hayati tehlike yaşayan ahalinin tekrar isyan etmesi imkân dâhilinde idi. Ayrıca halkın bu kötü durumunun düzeltilmesi için her ne yapılacak ise durumun aciliyetine binaen hemen yapılmalıydı. Bu telgrafa atfen Hasankale ahalisinden bazı kişilerin asker için hazırlanan zahirenin Erzurum'a sevki sırasında askeri konvoyu saldırarak erzakı yağmaladığını söyleyen Rıza Paşa, bu olay karşısında önlemler almak suretiyle durumu düzeltmeye çalıştıklarını ifade etmişti.⁵⁹⁷ Bunun üzerine Padişah iradesiyle, Hasankale'ye gelen zahirenin muhtaçlara dağıtılmasına, Trabzon'dan sevk edilen zahirenin ise Erzurum'daki askerlere verilmesine karar verildi.⁵⁹⁸

3- Suriye ve Havalisinde Meydana Gelen Askeri Gelişmeler

a- Beşinci Ordunun Takviye Edilmesi

Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın seraskerliği döneminde, Suriye'de bulunan Beşinci Ordunun güçlenmesi öncelikli olarak ele alınmış ve bu bağlamda ordunun ihtiyaçları tespit edilerek bunların merkezden gönderilmesi yoluna gidilmişti. Örneğin 13 Ocak 1893 tarihinde Beşinci Ordu Komutanlığı için hazırlanan top, patlayıcı mühimmat ve silahların Ali Saip Vapuru'na yüklendiğini bildiren Rıza Paşa, hava muhalefeti yüzünden bir miktar bekletilen vapurun hareket ettiğini açıklamıştı. Ayrıca gönderilen malzemelerin neler olduğuna dair Umumi Levazım

⁵⁹⁵ BOA., BEO., 337/25275, (25 C. 1311/3 Ocak 1894).

⁵⁹⁶ BOA., BEO., 344/25770, (9 B. 1311/16 Ocak 1894).

⁵⁹⁷ BOA., Y.PRK.ASK., 97/6, (10 Ş. 1311/16 Şubat 1894).

⁵⁹⁸ BOA., İ.HUS., 21/34, (11 Ş. 1311/17 Şubat 1894).

Dairesinden alınan cetveli de takdim etmişti. Cetvele baktığımızda askeri mühimmatın yanı sıra başka ihtiyaçların da gönderildiğini görmekteyiz. Örneğin gönderilenler arasında bin takım piyade elbisesi, 314 kıyye çay ve askerin eğitimi için hazırlanmış olan 101 cilt risale bulunmaktaydı.⁵⁹⁹

b- Arap Aşiretlerin Sebep Olduğu Sorunlar

Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Suriye'de de zaman zaman bazı asayiş sorunları ortaya çıkıyordu. Bu bağlamda 1893 tarihinde Beşinci Ordu Komutanlığından gelen telgrafta, Gazze'de bulunan bazı Arap aşiretlerinin hareketlenmelerinden bahsedilmekteydi. Padişah Abdülhamit ise Arap aşiretlerin asayişi bozduğu yönünde duyumlar aldığını ve bu yüzden bu tip olayların önünün alınarak bir daha böyle bir duruma meydan verilmemesini istemişti. Bunun üzerine 16 Temmuz 1893 tarihinde Padişahı bilgilendiren Rıza Paşa, Gazze'de bulunan bazı Arap aşiretlerinin Hama ve Humus'ta devletin mülküne tecavüze yeltendiklerini doğrulayarak alınan duyumların doğru olduğunu söylemişti. Ancak Rıza Paşa'ya göre, ortada endişeye mahal bir durum yoktu. Zira seraskerlikçe Hama Komutanlığına tebligatta bulunmuş ve bu tebligat neticesinde bölgeye asker sevki yapılarak olay kontrol altına alınmıştı.⁶⁰⁰

Suriye'de çöl bölgelerinin muhafazası da önemli konulardan bir tanesiydi. Zira çöl şartları eşkıya için uygun bir ortam sağlamaktaydı. Ayrıca şehirler de Arap aşiretlerin saldırılarına uğramaktaydı. Konu seraskerliğe aksedince sorunun asker azlığından kaynaklandığı kanaatine varılmış ve Halep'te asker artırımına gidilmişti. Konu ile alakalı 5 Şubat 1894 tarihli yazısı ile sarayı bilgilendiren Mehmet Rıza Paşa, Halep'te 300 mevcutlu bir süvari taburunun teşkil edildiğini ancak şehirlerin güvenliğine tekrar hanel gelmemesi için bu sayının 400'e çıkarıldığını belirtmişti.⁶⁰¹

⁵⁹⁹BOA., Y.PRK.ASK., 87/116, (24 C. 1310/13 Ocak 1893).

⁶⁰⁰BOA., Y.PRK.ASK., 93/38, (2 M. 1311/16 Temmuz 1893).

⁶⁰¹BOA., BEO., 355/26562, (24 B. 1311/5 Şubat 1894).; **Osmanlı Belgelerinde Suriye**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., İstanbul, 2013, s.284.

c- Dürzî Ayaklanmaları

Suriye’de irili ufaklı bir takım olaylar meydana gelse de bu olaylar içerisinde en dikkat çekici olan Dürzî ayaklanmaları idi. Suriye ve Lübnan taraflarında dağınık bir halde yaşayan Dürzîler, Osmanlı Devleti’nin Suriye ve Lübnan’ı fethi ile Osmanlı yönetiminde yaşamaya başlamışlardı. Ancak 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Dürzî ayaklanmaları baş göstermiş ve meydana gelen gelişmeler Osmanlı Devleti’ni zor durumda bırakmıştı. Gelineen noktada Dürzî eşkiyasının tedibi için irade çıkınca bu irade Bab-ı Âli tarafından seraskerliğe iletilmiş ve gerekli tedbirleri almaya Beşinci Ordu mezun edilmişti.⁶⁰² Bunun üzerine Beşinci Ordu Komutanlığına tebligat yapan Rıza Paşa, eşkiyanın düzeni bozmasına kesinlikle müsaade edilmemesini istemişti. Beşinci Ordu Komutanlığından gelen telgrafta, Basra El Harir Kışlası ile mahalli halk üzerine hücum etmek fikrinde olan ve her gün gösteri düzenleyen Dürzîlerin her an harekete geçebileceği belirtilmişti. Şam için tertip edilen altı taburun da bölgeye nakledildiğini bildiren Komutanlık ayrıca iki sahra ve bir cebel bataryasının Havran Seyyaresi Komutanlığına tayin olan Ferik Ethem Paşa ile bölgeye gönderileceğini ve yine 24 taburdan mürettep olan üç tugayın birincisine Lütfü, ikincisine Naim ve üçüncüsüne Memduh Paşa’nın kumanda edeceklerini bildirmişti. Beşinci Ordu Komutanlığına yazdığı yazıda, Dürzîlere karşı hazırlanan askeri kuvvetin yeterli olduğunu, Dürzîlerin gerek kışlaya ve gerek mahalli ahaliye saldırmasına kesinlikle meydan verilmemesini isteyen Rıza Paşa, aksi halin caiz olmadığını ve askerinin şerefi ile bağdaşmayacağını ifade etmişti.

Konu ile alakalı 28 Kasım 1895 tarihinde hükümeti de bilgilendiren Rıza Paşa, bölgeye vukufiyeti dolayısıyla Memduh Paşa’nın Havran’a Komutan tayin edildiğini ve Memduh Paşa’nın tecrübesinden istifade etmek istediklerini belirtmişti. Ayrıca askerinin şan ve şerefine layık bir şekilde gerekli çalışmaların yapıldığını ve tüm bunlar yapılırken devleti zor durumda bırakacak her hangi bir olumsuzluğa meydan verilmemesi için azami gayret gösterildiğini ifade etmişti.⁶⁰³ Sonuçta alınan askeri tedbirler sayesinde olaylar kontrol altına alınmış ve olaylara karışanlardan yakalananlar tutuklanmıştı.⁶⁰⁴

⁶⁰² BOA., MV., 86/6, (10 C. 1313/28 Kasım 1895).

⁶⁰³ BOA., Y.PRK.ASK., 108/97, (10 C. 1313/28 Kasım 1895).

⁶⁰⁴ BOA., A.MKT.MHM., 606/12(13 B. 1313/30 Aralık 1895).

Sonraki dönemlerde devlet bölgede askeri önlemler almaya devam etti. Bu bağlamda askeri amaçlı istihkâmlar inşa edildi.⁶⁰⁵ Devletin aldığı önlemler sayesinde bölgede cereyan eden olaylar zamanla kontrol altına alınmaya başlandı. Özellikle Havran Dürzîlerinin başına milli kahraman olarak gördükleri Şibli'nin geçmesiyle bölgede meydana gelen olaylar önemli ölçüde azaldı.⁶⁰⁶

Rıza Paşa'nın seraskerliğinin son döneminde ise bölgede yabancıların istihbari çalışmaları rahatsızlık yaratmıştı. Halep ve Adana Fevkalade Komutanlığı tarafından seraskerliğe gelen yazıda, İskenderun'un Hamidiye Kazasına bağlı Sarıbahçe Köyüne gelen bir İngiliz subayın avlanmak maksadıyla köyde olduğu ancak avlanmaktan çok buradaki eski kaleleri fotoğrafladığı ve giderken de avladığı şeyleri attığı bildirilmişti. İngiliz subayın bölgedeki eski kalelerin fotoğraflarını çekmesini ve giderken de avladığı şeyleri atmasını bu kişinin başka maksatlar peşinde koşmasına bağlayan Rıza Paşa, 4 Nisan 1906 tarihli yazısı ile durumu saraya arz etmişti. Bunun üzerine Padişah Abdülhamit, son zamanlarda bu tip kişilerin sayısının artmasından bahisle bu konuda daha dikkatli olunması için Babı Âli'yi uyarmak lüzumunu hissetmişti.⁶⁰⁷

4- Irak'taki Askeri Gelişmeler

Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın Irak'taki çalışmaları; Altıncı Ordunun güçlendirilmesi, bölgede asayişin sağlanması ve hududun muhafazası için alınan önlemler şeklinde özetlenebilir. Rıza Paşa'nın seraskerliği döneminde Bağdat Vilayetinden gelen yazılarda, İranlıların bölgede bir takım saldırı hazırlıklarında oldukları belirtiliyordu. Gelen haberlerin önemli olduğunu ve dikkate alınmasını isteyen Rıza Paşa'ya göre, bölgede bulunan Altıncı Ordu daha aktif bir hale sokulmalıydı. Bu noktada yapılması gerekenleri görüşmek üzere daha önce Bağdat Valiliği yapmış olan ve bu yüzden bölgeyi iyi bilen Padişah Yaveri Şakir Paşa'yı makamına çağırarak Rıza Paşa, şu konuları masaya yatırmıştı:

- 1- İran'ın sahip olduğu silahlar ve askeri tertibatı.

⁶⁰⁵ İntibah Gazetesi, No:37/6, s.2, (10 Haziran 1315/22 Haziran 1899).

⁶⁰⁶ Ölmez, **a.g.t.**, s.72 vd.

⁶⁰⁷ BOA., Y.A.HUS., 502/2, (1 Ra. 1324/25 Nisan 1906); Engin, **a.g.e.**, s.198.

- 2- Muhtemel bir hudut tecavüzü karşısında alınması gereken önlemler.
- 3- Altıncı Ordunun kuvvetinin yeterliliği mevzuu.
- 4- Altıncı Ordu bünyesinde bulunan askerlerin büyük bir bölümünün Şii mezhebine mensup olmasının doğuracağı sakıncalar.

Rıza Paşa, Şakir Paşa ile yaptığı görüşmeden sonra bölgede şimdiye kadar yapılan çalışmalar ile yapılması düşünülen çalışmaları 24 Aralık 1891 tarihinde padişaha arz etmiş ve Padişah II. Abdülhamit de seraskerliğin arz ettiği çalışmaları ve düşünülen tertibi benimsediğini bildirmişti. Rıza Paşa'nın bölge ile ilgili çalışmaları özetle şöyleydi:

- a- Altıncı Ordu nizamiye taburlarının düzenlenmesi ve sayılarının artırılması için Birinci, İkinci ve Beşinci Ordulardan 3500 askerın Altıncı Orduya kaydırılması için ilgili komutanlıklara emir verildi.
- b- Altıncı Ordu dairesi içerisinde yer alan ve bakaya durumunda bulunan askerlerin de sayıya dâhil edilerek taburların süratle artırılmasına ihtimam gösterilmesi gereği Altıncı Ordu komutanlığına emredildi.
- c- Altıncı Ordu redif taburlarının elinde bulunan Schneider tüfeklerin noksanlarının karşılanması için Üçüncü Ordunun elinde bulunan silahlardan 8785 kıtası Altıncı Orduya gönderildi.
- d- İran hududuna yakın alay, her ihtimale karşı savaş düzenine sokulup gerekli silahlarla teçhiz edilecektir. Diğer redif taburlarının dahi icap etmesi halinde derhal muntazam bir şekilde toplanıp silahlandırılabilmesi için gerekli çalışmaların süratle bitirilmesi için ilgili komutanlığa emir verildi.
- e- Altıncı Ordu bünyesinde bulunan bataryalar genellikle eski toplarla mücehhez bulduklarından bunların Krupp toplarıyla değişikliği lüzumlu görülmüştür. Bu bağlamda 30 kıta top Beşinci Ordudan, 18 kıta top Dördüncü Ordudan ve 10 kıta top İstanbul'dan alınarak toplamda 58 kıta Krupp topunun hemen Altıncı Orduya teslim edilmek üzere gönderilmesi için ilgili ordulara ve Topaneyi Âmire'ye tebligat yapıldı.
- f- Altıncı Ordunun başta hayvan ihtiyacı olmak üzere bazı ihtiyaçlarının mahallinden karşılanması için 50 bin lira gönderilecektir. Bu paranın 25 bin lirası mahalli vergi hâsılatından diğer 25 bin lirası ise bazı vilayetlerden karşılanacaktır. Ayrıca geriye kalan eksiklerin süratle tespit edilerek

bildirilmesi için Altıncı Orduya tebligat yapıldığı gibi İstanbul'dan dahi ihtiyaten on bin takım elbise ile bine yakın eğer takımı gönderilmesi uygun bulundu.

- g- Altıncı Ordunun daha güçlü olabilmesi için Dördüncü Ordudan beşer yüz mevcutlu dört nizamiye taburu tertip edilerek Altıncı Ordu bünyesine katılabilmesi için çalışmalara başlandı.
- h- İranlıların sınıra tecavüz etmeleri ihtimaline binaen bir ihtiyat tedbiri olmak üzere Dördüncü Ordu redif sınıfı taburlarının lüzumu halinde süratle toplanıp gönderilebilmesi için mahallerinde muayenelerinin tamamlanmaları için Dördüncü Ordu Komutanlığına gerekli tebligat yapıldı. Böylece Dördüncü Ordu bünyesinde olan ve ihtiyaç halinde hemen toplanıp süratle bölgeye sevk edilebilecek ihtiyat kuvveti beş yüze ulaştı.
- i- Altıncı Ordu bünyesinde ne kadar şii olduğuna dair komutanlığa tebligat yapılmıştır. Gelen sayıya göre alınması gereken bir tedbir olup olmadığı çıkacak iradeye göre şekillenecektir.⁶⁰⁸

Görüldüğü üzere Rıza Paşa yazdığı yazıda, Altıncı Ordunun kuvvetlenmesi için alınan tedbirleri ifade etmiş ayrıca ordu bünyesinde ne kadar şii olduğu meselesinin tetkik edileceğini belirtmişti. Bunun üzerine konu tetkik edilmiş ve gelen yazıda Şiiilerle Sünni nüfusun yarı yarıya olduğu ancak son dönemlerde şii nüfusun artmaya başladığı ifade edilmişti. Gelen yazıya göre, Şiiliğin artma sebebi İran'ın Şiiliği yayan birçok kişiyi bölgeye göndermesiydi.⁶⁰⁹ Bunun üzerine Osmanlı Devleti Şiiliğin yayılmasını engelleme bağlamında, bölgede okullar açılması ve Sünniliği yayan hocaların desteklenmesi şeklinde bir politikaya yönelecekti.⁶¹⁰

Aslında bu meseleye Rıza Paşa'nın çok daha önce dikkat çektiğini görmekteyiz. 27 Eylül 1891 tarihinde Şiilik mevzuu ile alakalı hükümete bilgi veren Rıza Paşa, Altıncı Ordu bünyesinde artış gösteren Şiiliğin azaltılması için üç öneri sunmuştu. Buna göre;

- 1- Askeri kanuna tabi olmayan aşiretlerden Şiiliğe geçenlere, bu kanunun tatbiki yoluna gidilmesi.

⁶⁰⁸ BOA., Y.MTV., 57/60, (22 Ca. 1309/24 Aralık 1891).

⁶⁰⁹ BOA., Y.PRK., SRN.,3/22, (18 Kanun-i Evvel 1307/30 Aralık 1891).

⁶¹⁰ BOA., BEO, 429/32131, (28 Z. 1311/2 Temmuz 1894); DH. ŞFR., 188/66, (19 Şubat 1311/2 Mart 1896).

- 2- Altıncı Ordu bünyesinde bulunan şii askerlerin başka ordulara yollanmasıyla ordu bünyesinde daha çok Sünni askerlerin bırakılması.
- 3- Şiiliğe geçen gençlerin İstanbul'a getirilerek eğitilmesi ve itikatlarının düzeltilmesi.

Bu üç tedbir ile alakalı düşüncelerini de ifade eden Rıza Paşa birinci tedbirin uygulanabileceğini zira bunun aşiretler üzerinde caydırıcı bir etkisinin olacağını belirtmişti. İkinci tedbirin ise mahzurlu olabileceğini zira başvuru bu yolun Şiiliğe olan ilgiyi artırabileceğini vurgulayan Rıza Paşa, bunlar içerisinde en etkili tedbirin üçüncü tedbir olduğunu söylemişti.⁶¹¹ Sonraki süreçte yürütülen çalışmalara bakıldığında Rıza Paşa'nın uyarılarının dikkate alındığı görülmektedir. Örneğin 23 Aralık 1891 tarihinde Padişah iradesi ile itikatlarındaki yanlışların düzeltilmesi için bölgeden getirilen 12 genç Fatih dersiamlarına taksim edilmişti.⁶¹² Bu uygulamaya sonraki yıllarda da devam edilecek ve bu bağlamda 16 Şubat 1893 yılında, şii gençler eğitim amaçlı olarak İstanbul'a getirilecektir.⁶¹³

Rıza Paşa bu çalışmaları yaparken, Altıncı Ordu Komutanı Recep Paşa ile Bağdat Valisi Hasan Paşa arasındaki soğukluk seraskerlikte rahatsızlığa yol açmıştı. Recep Paşa'ya göre, Valilik görevini gereği gibi yapmamaktaydı. Gerek Recep Paşa'ya gerek Hasan Paşa'ya aradaki husumetin bitirilmesi emri verilmiş ancak aradaki ihtilaf devam etmişti. Konu Hasan Paşa tarafından seraskerliğe aksedince Rıza Paşa 2 Ekim 1892 yılında durumu mabeyne arz etmişti. Bu kez Recep Paşa da seraskerliğe bir şikâyet yazısı yazarak kendisini savunmuştu.⁶¹⁴

Yapılan telkinlerle ikili arasındaki sıkıntılar durulur gibi olsa da bu kez Müfettiş Nusret Paşa'dan dolayı gerilim yeniden tırmanmıştı. Bu bağlamda Rıza Paşa, Altıncı Ordu Komutanı Recep Paşa'dan 8 Şubat 1894 yılında aldığı telgrafi 10 Şubat 1894 yılında hükümet ve sarayla paylaşmıştı. Buna göre, Altıncı Ordu komutanlığının bulunduğu Bağdat'ta hükümet görevlilerinden bazılarının ve yine adliyeden bazı memurların vazifelerini uygun bir biçimde yapmadıkları ve bu kişilerin şahsi menfaat

---

⁶¹¹ BOA., Y.MTV., 54/82, (22 S. 1309/27 Eylül 1891).

⁶¹² BOA., Y.PRK.BŞK., 24/66, (21 Ca. 1309/23 Aralık 1891).

⁶¹³ BOA., Y.MTV., 74/133, (29 B. 1310/16 Şubat 1893).

⁶¹⁴ Abdülnasır Yiner, "Müşir Recep Paşa'nın Askeri ve Siyasi Hayatı(1842-1908)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2006, s. 133 vd.

temin ettikleri ifade ediliyordu. Ayrıca bu durumu tespit edip ihbar eden Nusret Paşa'nın da bu kişiler tarafından hedef alındığı ve bu kişilerin Nusret Paşa'yı bezdirmek için olanca gayretleri ile çalıştıkları belirtiliyordu.⁶¹⁵ Geline nokta şikâyetlerin son bulmaması üzerine mevcut durum 6 Haziran 1894 tarihinde Rıza Paşa'nın da hazır bulunduğu mecliste ele alındı. Mecliste yapılan tartışmalarda başlangıçta Recep Paşa, Hasan Paşa ve Nusret Paşa'ların her üçünün de yerinin değiştirilmesi gündeme geldiyse de hepsinin birden yerinin değiştirilmesinin uygun olmayacağı düşüncesiyle ilk etapta Müfettiş Nusret Paşa'nın yerinin değiştirilmesine karar verildi. Bu karar neticesinde Nusret Paşa Haleb'e tayin edildi.⁶¹⁶

Bu arada 1893 yılında Altıncı Orduda görülen şiddetli sıtma ve bulaşıcı kolera hastalığı bazı askerlerin ölümüne sebep olmuştu. Bunun üzerine gerekli tahkikatı yaptıran Rıza Paşa, aldığı bilgileri hükümete arz etmişti. Buna göre, hastalığın şehirde depolanan büyük miktardaki pirinç tohumundan kaynaklandığı anlaşılmıştı. Rıza Paşa'nın uyarıları üzerine İstanbul'dan ilaç gönderilmek suretiyle hastalığın önünün alınmasına çalışılmıştı.⁶¹⁷ Ancak 20 Eylül 1893 tarihli yazısında, İstanbul'dan gönderilen ilaçlardan yeterince iyi sonuç alınmadığını belirten Rıza Paşa, koleraya karşı daha etkili yeni bir ilaçtan bahsetmekteydi. Konu ile alakalı sarayı bilgilendiren Rıza Paşa'ya göre, bu ilaç Altıncı ordu komutanı Recep Paşa tarafından denenmiş ve olumlu neticeler alınmıştı.⁶¹⁸

Rıza Paşa, padişahı bilgilendirdiği 9 Nisan 1895 tarihli yazısında ise Bağdat Vilayetindeki bazı gelişmelere dikkat çekmişti. Bu bağlamda bölgede yaşayan Merhum Şeyh Ahmet Efendi'nin torunlarının arasının açık olduğunu belirten Rıza Paşa'ya göre, torunların arası bulunmalıydı. Zira bir tarafın silaha sarılmasıyla işin içine İran'a tabi Sünni mezhebine bağlı aşiretlerin de karışabileceği ihtimaller arasındaydı. Yazısında, İran ile ilişkileri olumsuz etkileyecek bu konuya sivil kanadın duyarsız kaldığını belirten Rıza Paşa, konunun önemine binaen gelişmeleri yakından takip ettiklerini belirtmişti.⁶¹⁹

---

⁶¹⁵ BOA., Y.PRK.ASK., 97/2, (4 Ş. 1311/ 10 Şubat 1894).

⁶¹⁶ BOA., İ.DH., 1313/75-6, (2 Z. 1311/6 Haziran 1894).

⁶¹⁷ Yiner, **a.g.t.**, s.136 vd.

⁶¹⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 94/52, (9 Ra. 1311/20 Eylül 1893).

⁶¹⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 103/103, (13 L. 1312/9 Nisan 1895).

Bölgede zaman zaman idari problemler de yaşanıyordu. Örneğin Hükümet, Süleymaniye Mutasarrıfının değiştirilmesini istemişti. Zira bu kişinin tahsilât yapamadığı ve idari noktada yeterli olmadığı düşünülmekteydi. Bu düşünceden hareketle Bab-ı Âli bu kişinin yerine askeriyeden daha uygun bir vekilin tayininin isabetli olacağını seraskerliğe iletince Rıza Paşa, Hükümetin bu isteğini 4 Mayıs 1899 tarihinde, Altıncı Ordu Komutanlığına bildirmişti. Altıncı Ordu Komutanlığı ise Kerkük'te bulunan 76. Süvari Alayından Miralay Reşit Bey'in kifayeti dolayısıyla bu göreve uygun olacağını ifade etmişti. Sonuçta komutanlığın mütalaası uygun görülerek Miralay Reşit Bey'in Süleymaniye Mutasarrıfı olmasının yolu açılmıştı.⁶²⁰

Tahsilât konusu hükümet için önemliyse de bu durum bazen istenmeyen durumlara da sebebiyet vermekteydi. Örneğin 15 Eylül 1901 tarihinde Rıza Paşa, Kerkük'te tahsilât yüzünden meydana gelen bir vakayı saraya bildirmişti. Buna göre; Kerkük'teki süvari alayının Revandiz ve Deyr-i Harir Nahiyesi dâhilinde vergi tahsilâtı için gelen tahsil memuru Yüzbaşı Mehmet Ağa hastalanmış bu yüzden Mehmet Ağa'nın yerine vergi toplamak için Nahiye Müdürü ile bir miktar asker Şaklava Nahiyesi dâhilindeki Kavize köyünde vergi talep etmeye başlamışlardı. Bu talep üzerine köy ahalisi silahla karşılık vermeye cüret etmiş ve bu nedenle süvari alay çavuşu Ömer ölürken nahiye müdürü de yaralanmıştı. Ateş edenler ölen çavuşun ve yaralı nahiye müdürün eşya ve silahını da gasp ettikten sonra kaçmayı başarmışlardı.⁶²¹ Bunun üzerine Revandiz ve Deyr-i Harir nahiyelerinin tahsisatının toplanabilmesi için Rıza Paşa'nın talimatıyla Kerkük'te bulunan Süvari Alayından adı geçen yerlere asker sevk edildi.⁶²²

5- Basra Vilayeti'ndeki Askeri Gelişmeler

Basra Vilayetinin merkezle olan ilişkileri uzun yıllar boyunca gevşek kalmıştı. Bölgede etkili olan şeyhler dini açıdan Osmanlı padişahına bağlı olduklarını kabul etseler de idari açıdan daha rahat hareket etme eğiliminde idiler. Osmanlı Devleti bu şeyhlere kaymakamlık rütbesi vererek bölgenin merkeze bağlı kalmasını sağlıyordu. İngiltere ise hem Hindistan'a giden yol hem de petrol nedeniyle bölgeyle yakından

⁶²⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 150/71, (23 Z. 1316/ 4 Mayıs 1899).

⁶²¹ BOA., Y.PRK.ASK., 174/70, (1 C. 1319/ 15 Eylül 1901).

⁶²² BOA., BEO., 1723/129173, (8 C. 1319/ 22 Eylül 1901)

ilgilenmeye başlamıştı. Bu açıdan İngilizler 1892 yılından itibaren Bahreyn'i himayeleri altına aldıklarını iddia ederek şeyhleri de kendi politikalarına çekmeye çalıştılar. Ancak Bağdat Demiryolunun Almanlara verilmesi İngilizleri tedirgin etmişti. Osmanlı Devleti, Arap yarımadasında İngiltere ile Fransa arasındaki rekabetten istifade ettiği gibi burada da bir rekabet oluşturmak suretiyle İngiltere'yi rahatsız etme yoluna gitmişti.⁶²³ Bu süreçte Rıza Paşa'nın bölgedeki çalışmalarını şu başlıklar altında toplayabiliriz:

a- Eşkîya Faaliyetleri

Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın seraskerliği zamanında diğer bölgelerde olduğu gibi burada da bazı asayiş problemleri yaşanıyordu. Basra Vilayetinde asayiş etkileyen temel faktörler ise daha çok eşkıya faaliyetleri idi. Bölgeden gelen haberlere göre, Katar'da bir takım eşkıyalık olayları vuku bulmaya başlamıştı. Basra Valisi Mehmet Paşa'nın saraya gönderdiği telgrafta, eşkıyanın askere ait bir adet topu gasp ettiğinden bahsediliyordu. Gelen telgrafa göre, Katar Kaymakamı Casim Bey isyan etmiş ve bu isyan neticesinde meydana gelen çatışmalarda 7 ila 8 subay ve 150 civarında asker ölmüştü. Durumun ciddiyeti üzerine Sultan Abdülhamit, seraskerliğe emir vererek olayların bir an önce yatışması için askeri müdahale yapılmasını istemişti. Bu noktada Altıncı Ordu Komutanı Recep Paşa, seraskerliğe yazdığı bir yazı ile etkili tedbirler almaya çalıştıklarını ancak deniz gücünün yetersizliğinden dolayı başarılı olmakta zorlandıklarını belirtmişti. Rıza Paşa ise 10 Nisan 1893 yılında hükümete yazdığı yazıda, Katar'da bulunan askeri birliğin artırılacağını ve Altıncı Ordu bünyesinden bölgeye asker sevki uygun olmakla beraber Basra'da bulunan gemilerin yetersizliği yüzünden ilk etapta bölgeye bir miktar vapur gönderilmesinin daha münasip olacağını belirtmişti. Ayrıca sevk edilecek askerlerin Katar'da toplanacağını ve eksiklerin tamamlanmasından sonra bölgeye intikal edeceklerini ifade ettikten sonra eşkıya faaliyetlerinin tam anlamı ile bitirilmesi için ne gerekiyorsa yapılacağını sözlerine eklemiştir.⁶²⁴ Rıza Paşa'nın ifade ettiği üzere bu süreçte eşkıya faaliyetlerinin önlenmesi için çalışmalar devam ederken Padişah iradesiyle de bölgeye vapur sevk edilecektir.⁶²⁵

---

⁶²³Engin, **a.g.e.**, s.41 vd.

⁶²⁴Yiner, **a.g.t.**, s.138 vd.

⁶²⁵BOA., BEO., 309/23157, (30 Ra. 1311/11 Ekim 1893).

Seraskerlik askeri önlemlerini alırken eşkıyalar ise faaliyetlerine devam ediyorlardı. Zira Hasan El Hayun ve çetesi şehirdeki memurlara ve zaptiye görevini yapanlara saldırmış ve bunun neticesinde zaptiye yüzbaşısı Rüştü Efendi şehit olurken Nizamiye yüzbaşısı da yaralanmıştı. Ancak eşkıyalar bununla da yetinmeyerek hükümet dairesini de yakmak suretiyle 50 ile 60 arasında zaptiyenin ölmesine ve yaralanmasına sebebiyet vermişlerdi. Rıza Paşa, Altıncı Ordu Komutanlığına verdiği emirde eşkıyanın derhal etkisiz hale getirilmesini ve asayişin süratle temin edilmesini istemişti. Konu ile alakalı 16 Ağustos 1895 tarihinde hükümete de yazı yazan Rıza Paşa, bölgeden henüz cevap gelmediğini ancak buradaki durumun malumu olduğunu, daha önce bu meseleyi Dâhiliye Nazırı ile ele aldıklarını ve bölgede kâfi derecede kuvvetin bulundurulması ile sıkıntıların aşıllacağını söylemişti.⁶²⁶

b- Zehirli Şekerler

Bu arada Altıncı Ordu Müşiri Ahmet Feyzi Paşa'nın, 19 Ekim 1899 yılında seraskerliğe gönderdiği şifreli telgraf son derece dikkat çekicidir. Gelen telgrafta, Basra şehri ve haricinde bir takım zehirli şekerlerin yerlere atılmakta olduğu ve bu şekerleri yiyenlerin kolera hastalığına tutularak vefat ettikleri bildiriliyordu.⁶²⁷ Telgrafta, yaşanan vefatlar üzerine bu şekerleri atanların yakalanıp hapsedildiği, sanıklardan birinin aslen İngiliz olup daha sonra Müslüman olan Mehmet Abdullah, diğerinin ise tabip İstavri olduğu yazıyordu. Ayrıca şekerlerin tahlil ettirildiği ve şehirde kolera vakalarının meydana geldiği bildiriliyordu. Bunun üzerine 21 Ekim 1899 tarihinde Altıncı Ordu Komutanlığını uyaran Rıza Paşa verdiği emirde, gerek asker gerek ahali hiçbir ferdin bu şekilde etrafa atılan şekerlerden yememesi için daha dikkatli olunmasını istemişti.⁶²⁸

---

⁶²⁶ BOA., Y.PRK.ASK., 106/8, (24 S. 1313/16 Ağustos 1895).

⁶²⁷ 1890 yılından itibaren Osmanlı topraklarında hüküm sürmeye başlayan kolera'nın en fazla görüldüğü yerlerden biri Basra Körfezi civarlarıydı. Geniş bilgi için bk.: Gülden Sarıyıldız, **Hicaz Karantina Teşkilâtı(1865-1914)**, TTK. Yay., Ankara, 1996, s.88-89.

⁶²⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 155/30, (15 C. 1317/ 21 Ekim 1899).

c- Kuveyt'teki Gelişmeler

Kuveyt ise Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman zamanında Basra Vilayetine bağlanarak idari teşkilatlanmasını tamamlamıştı. Basra Vilayetine bağlı küçük bir kasaba olan Kuveyt'in önemi XVIII. yüzyılda bir liman şehri olarak ortaya çıkışı ile artmıştı.⁶²⁹ Bu gelişmeye paralel olarak İngiltere, Kuveyt ile aktif bir şekilde ilgilenmeye başlamıştı. Bu ilgi XIX. yüzyılda Kuveyt'in Akdeniz ile Hindistan arasında posta servisinin çöl bölgesi istasyonu olmasından dolayı doruk noktaya çıkmıştı. İngilizlerin Kuveyt'e ilgisi üzerine daha dikkatli hareket etmeye çalışan Osmanlı Devleti, 1890'lı yıllardan itibaren körfezin stratejik yerlerine adacık şeklinde müstahkem yerler inşa ederek İngiliz saldırılarına karşı önlem almaya çalıştı. Ayrıca bölgede bulunan şeyhlerin, maaş ve benzeri hediyeyle devlete bağlanmasına çalışıldı. Ancak Kuveyt meselesi Sabah ailesi arasında patlak veren iktidar mücadelesine İngilizlerin de dâhil olmak istemesiyle bir anda alevlendi. Meşru kaymakam Muhammed Cerrah el Sabah şüpheli bir şekilde ölüp yerine Mübarek geçince Muhammed'in çocukları haklarının gasp edildiğini iddia ederek halifeye başvurular.⁶³⁰

Mübarek'in bu şekilde yönetime gelmesi Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmişti. Mübarek'ün Sabah'ın faaliyetleri üzerine bölgede bulunan askeri ve mülkü amirler, bu kişinin itaati için şiddet kullanmak yerine şehirde bulunan ve muteber kabul edilen kişilerce kendisine nasihat edilmesinin daha iyi olacağı yönünde fikir beyan etmişlerdi. Bu düşünce Padişah ve sadaret makamınca da uygun bulununca Serasker Mehmet Rıza Paşa, Basra Komutanı Ferik Muhsin Paşa'ya meclisin düşüncesini bildirerek Mübarek'ün Sabah'a Basra vilayetinin ileri gelenleri vasıtasıyla nasihat edilmesini istemişti.⁶³¹ Ancak yapılan nasihatlere rağmen İngiltere'nin güçlü desteğini arkasına alan Mübarek, muhalif tavrına devam edeceği gibi koltuğunu da muhafaza etmeyi başaracaktır.⁶³²

⁶²⁹ Cevdet Küçük, "Küveyt", **İslam Ansiklopedisi**, C.27, DİA., Ankara, 2003, s.36

⁶³⁰ Cezmi Eraslan, **II. Abdülhamit ve İslam Birliği**, Ötüken Yay., İstanbul, 1992, s.278-279.

⁶³¹ BOA., Y.PRK.ASK., 154/93, (15 Ca. 1317/ 21 Eylül 1899).

⁶³² Eraslan, **a.g.e.**, s.280 vd.

6- Trablusgarp'ta Meydana Gelen Askeri Gelişmeler

Kanuni Sultan Süleyman zamanında Kaptan-ı Derya Sinan Paşa'nın komutasındaki donanma ile Trablusgarp 15 Ağustos 1551 tarihinde alınmış ve Osmanlı topraklarına katılmıştı. Ancak Trablusgarp XIX. Yüzyıldan itibaren sömürgeci devletlerin ilgi odağı olacaktır.⁶³³ Bu devletlerden biri de İtalya idi. İlk etapta Tunus'u düşünen İtalya, Fransa'nın ilgisi ve diğer büyük devletlerin de Fransa'dan yana tavır alması üzerine rotayı Trablusgarp'a çevirmişti. Fransa da Tunus'a karşılık İtalya'nın Trablusgarp'ı işgaline yeşil ışık yakacağını ilan ediyordu. Almanya ve Avusturya işgale sıcak bakarken İngiltere şimdilik statükodan yana idi. Ancak İtalya'nın bu bölgeye sahip olması çok da kolay görünmüyordu. Zira burada yaklaşık 30 bin dolayında Osmanlı ordusu olup bu ordu, silah ve elbise bakımından mükemmel ve subayları da yetenekli kişilerden oluşmaktaydı.⁶³⁴ İtalya'nın tutumu ve bölgedeki gelişmeler üzerine Osmanlı idarecileri de Trablusgarp üzerine daha ciddiyetle eğilmeye başladılar.⁶³⁵

Mısır'ın İngilizler tarafından işgali Trablusgarp'ın Osmanlı Devleti tarafından savunulmasını zorlaştırmıştı. Bölgenin merkeze uzaklığı ise bir başka sıkıntı idi. Trablusgarp üzerinde dönen oyunların farkında olan Serasker Mehmet Rıza Paşa, Trablusgarp ve Bingazi'nin askeri açıdan kuvvetli hale getirilmesine önem vermişti. Bu bağlamda 11 Şubat 1893 tarihinde sarayı bilgilendirdiği yazısında, Trablusgarp'tan Bingazi'ye 158. Alayın ikinci taburu ile birlikte erzak da gönderildiğini belirten Rıza Paşa, bu sayede bölgenin askeri bakımdan güçlü hale getirilmeye çalışıldığını ifade etmişti.⁶³⁶

Trablusgarp'ın güçlü olabilmesi için aynı zamanda bölgedeki stratejik limanların da gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu açıdan Sultan II. Abdülhamit 6 Mart 1894 tarihli yazısı ile stratejik öneme sahip olan Tobruk Limanı ile alakalı seraskerlikten

⁶³³ Ahmet Kavas, "Trablusgarp", **İslam Ansiklopedisi**, C. 41, DİA., İstanbul, 2012, s.288 vd.; Ayrıca Trablusgarp'ın başta coğrafyası olmak üzere, ziraati, ticareti ve hudut meseleleri için bk.; Mehmed Nuri/Mahmud Naci, **Trablusgarb**, Tercümanı Hakikat Matbaası, 1330, s.10 vd.

⁶³⁴ Hale Şıvgın, **Trablusgarp Savaşı Ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri**, TTK. Basımevi, Ankara, 1989, s.1 vd.; Yiner, **a.g.t.**, s.163 vd.

⁶³⁵ Said Paşa- Tahsin Paşa, **İkinci Meşrutiyetin İlanı 1908**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2008, s.200 vd.

⁶³⁶ BOA., Y.PRK.ASK., 88/37, (24 B. 1310/ 11 Şubat 1893).

bilgi istemişti. Gerekli araştırmaları yaptıran Serasker Rıza Paşa, Padişaha yazdığı 20 Mart 1894 tarihli yazısı ile özetle şu bilgileri vermişti: Limanın bulunduğu bölgede 8-10 hane, birkaç dükkân ve bir bölük askeri muhafaza edebilecek bir hisar mevcuttur. İçme suyu ise iki saat mesafede bulunan bir mahalden tedarik edilmektedir ve bu suyun en fazla iki bölük askere yetebileceği tahmin edilmektedir. Ayrıca limanın önemine binaen ileride ihtiyaç duyulması durumunda, iki bölük asker Bingazi Fırkasından tertip edilip gönderilecektir.⁶³⁷

Trablusgarp'ın askeri açıdan iyi bir durumda olması için Rıza Paşa'nın çalışmaları bundan sonra da devam etmişti.⁶³⁸ Zira Trablusgarp'ın büyük devletlerin gözünü diktiği bir yer olması itibariyle sadece askeri kuvvetinin değil aynı zamanda idarecilerinin de sağlam olması gerekiyordu. Bu yüzden iyi bir asker olan ve Bağdat'ta Altıncı Ordu Komutanlığında başarılı bir kariyere sahip Recep Paşa'nın bu stratejik mevkiye komutan olması Rıza Paşa'nın da tavsiyesiyle uygun bulunmuştu. Rıza Paşa 12 Temmuz 1898 tarihinde, Bağdat'ta bulunan Recep Paşa'ya Trablusgarp'a tayin olduğunu tebliğ etmiş, Recep Paşa ise emri aldığını ve maaşını alır almaz hareket edeceğini bildirmişti.⁶³⁹

Rıza Paşa'nın tebligatıyla vakit kaybetmeden Trablusgarp'ta göreve başlayan Recep Paşa, çok geçmeden bölgedeki gelişmeler üzerine seraskerliği bilgilendirmek ihtiyacı hissetmişti. Seraskerliğin çalışmalarına rağmen gönderilenlerin kifayetsizliğinden ve yine alınan tedbirlerin yetersizliğinden dert yanan Recep Paşa, Rıza Paşa'ya 18 Nisan 1899 tarihinde gönderdiği yazıda, Büyük Devletlerin Trablusgarp üzerinde emelleri bulunduğunu ve bunu icraya döktüklerinin emarelerinin görölmeye başladığını söylemişti. Recep Paşa, özetle şu hususların altını çizmekteydi: Trablusgarp'ta Fransa ve İngiltere'nin çalışmaları yine İtalya'nın bir takım iddiaları malumdur. Fransızlar, bazı bölgelerde tecavüzden kaçınmıyorlar ve bu tecavüzlerini aleni bir şekilde icra etmektedirler. Bu devletlerin niyetleri bu kadar belliyken ve bölgede bunca tehlike mevcutken buradaki tedbirlerin yeterli olmadığı ve denizden meydana gelecek bir taarruz karşısında gündelik erzakın çok sınırlı olduğu ortadadır. Böyle bir tecavüz vukuunda 1200 mil mesafeden değil askeri

⁶³⁷ BOA., Y.EE., 119/2, (13 N. 1311/20 Mart 1894).

⁶³⁸ İntibah Gazetesi, No:37/6, s.2,(10 Haziran 1315/22 Haziran 1899).

⁶³⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 140/64, (22 S. 1316/ 12 Temmuz 1898).

kuvvet ve mühimmat göndermek, erzak sevk etmek bile son derece müşkül olacaktır. Ayrıca Trablusgarp; Selanik, Beyrut ve Trabzon gibi mahallere benzemediğinden askeri kuvvet ve iâşe tedariki noktasında kuvvetten mahrumdur. Tüm bunlar göz önüne alınarak lazım gelen çalışmalar buna göre yapılmalı ve yaklaşan tehlikelere karşı daha tedbirli olunmalıdır.⁶⁴⁰

Recep Paşa'nın uyarıları üzerine konu ile alakalı hükümeti bilgilendiren Rıza Paşa, 29 Nisan 1899 tarihli yazısında Trablusgarp'ı bekleyen tehlikeye dikkat çekmekteydi. Fransa'nın son dönemler bölgede faaliyetlerinin hiç olmadığı kadar arttığını ve bunu Fransa'nın etrafta ve hudutta sık sık keşif yapmasından anladıklarını söyleyen Rıza Paşa'ya göre, İtalya'nın da Fransa'nın faaliyetlerine seyirci kalmayacağı kesindi. Rıza Paşa, Trablusgarp Komutanlığından gelen yazıya atfen, yapılması gerekenleri ise şöyle sıralamaktaydı:

- a- Bu noktada ilk ve acil olarak Trablusgarp'a bir hudut haritası gönderilmelidir.
- b- Trablusgarp'a dışarıdan gelecek olası bir tehdiye karşı yarısı Trablusgarp'ta bulunan noksan bataryaların tamamlanması ve hayvanlarının bölgeden tedariki için gerekli para hemen gönderilmelidir.
- c- Trablusgarp arazisinin % de 70'inden fazlası kumdan oluşmaktadır. Mevcut istihkâmlar tamirden geçirilmeli ve istihkâmlar arasında seygar batarya gezdirilmelidir. Bu istihkâmların hedefi donanma olacağına göre gerekli top ve mühimmatın hayvanları ile beraber gönderilmesi gerekmektedir.
- d- Daha önce halka dağıtılmış olan kısa menzilli Schneider tüfeklerin halk nazarında bir kıymeti kalmamıştır. Bu yüzden askerin elinde bulunan martini tüfeklerin ahaliye verilmesi daha isabetli olacaktır. Zira bu durum hem halkın gönlünün alınmasına hem de maddi ve manevi kuvvetinin artmasına vesile olacaktır. Fırkadaki askerlere ise mavzer tüfeklerin verilmesi daha uygun olacaktır.
- e- İngiltere ve Fransa'nın geçenlerde bölgede meydana gelen kayıpları, İtalya'nın fuzuli iddiaları ve yine Fransızların Gadamış ve Gat cihetlerindeki

---

⁶⁴⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 150/90, (27 Z. 1316/ 8 Mayıs 1899).

tecavüzleri gösteriyor ki bölge tehlike altındadır ve bölgenin merkeze uzaklığı da dikkate alınarak Trablusgarp için gerekli önlemler şimdiden alınmalıdır.⁶⁴¹

Rıza Paşa'nın uyarıları üzerine ilk etapta 29 Mayıs 1899 tarihinde Trablusgarp Fırkasına mensup süvari ve topçu alaylarının hayvan noksanının ikmaline gidildi.⁶⁴² Ayrıca 18 Temmuz 1899 tarihinde Trablusgarp fırkası için asker sevkine başlanırken⁶⁴³ 11 Ağustos 1899 tarihinde firkanın müteahhitlere olan borcu ödendi.⁶⁴⁴ Bunların yanı sıra 6 Eylül 1899 tarihinde Trablusgarp Fırkasının un ihtiyacı karşılandı⁶⁴⁵ ve 3 Ekim 1899 tarihinde de bölgeye mühimmat sevk edildi.⁶⁴⁶

Bölgede görev yapan askerlerin ihtiyaçları sadece silah ve cephane değildi. Bu askerlere elbise ve yiyecek de gerekiyordu. Bu yüzden hem Trablusgarp hem de Bingazi'de bulunan askerlerin ihtiyaçları için seraskerlik çalışmalarına başlamıştı. Bu noktada Rıza Paşa 8 Mayıs 1899 tarihli yazısında, Trablus ve Bingazi'de bulunan alay ve taburlar için tedarik edilen elbise, yiyecek ve benzeri ihtiyaçların Şark Vapuruna yüklenerak gönderildiğini açıklamıştı. Ayrıca görevlilere teslim edilecek olan elbise, erzak ve sairinin neleri ihtiva ettiğini, cinsini ve miktarını içeren cetveli de takdim etmişti. Bu cetvele göre, askere gönderilen şeyler şu mamullerden oluşmaktaydı:

Trablusgarp Fırka Komutanlığına	Bingazi Fırka Komutanlığına
1- Fes: 2200 adet	1- Fes: 1000 adet
2- Piyade elbisesi: 400 takım	2- Piyade elbisesi: 136 takım
3- Süvari Elbisesi: 102 takım	3- Hicaz için elbise: 845 takım
4- Topçu Elbisesi: 100 takım	4- Kaput: 225 adet
5- Hicaz için Elbise: 1040 takım	5- Gömlek: 2000 adet
6- Kundura: 2600 çift	6- Don: 2000 adet
7- Nohut: 26724 kutu	7- Nezaret Çadırı: 100 adet
8- Fasulye: 7087 kutu	8- Mutfak Çadırı: 3 adet

⁶⁴¹ BOA., Y.PRK.ASK., 150/55, (18 Z. 1316/ 29 Nisan 1899).

⁶⁴² BOA., BEO., 1316/98638, (18 M. 1317/ 29 Mayıs 1899).

⁶⁴³ BOA., Y.PRK. ASK., 153/37, (9 Ra. 1317/ 18 Temmuz 1899).

⁶⁴⁴ BOA., BEO., 1353/101454, (3 R. 1317/11 Ağustos 1899).

⁶⁴⁵ BOA., BEO., 1366/102397, (29 R. 1317/ 6 Eylül 1899).

⁶⁴⁶ BOA., Y.PRK. ASK., 154/122, (27 Ca. 1317/3 Ekim 1899).

9- Şeker:	7089 kutu	9- Sekban: 3 adet
		10- Telpeli Sala: 5 adet
		11- Açık sala: 30 adet
		12- Kundura: 1150 çift
		13- Nohut: 9899 kutu
		14- Fasulye: 2633 kutu
		15- Şeker: 3036 kutu. ⁶⁴⁷

Trablusgarp'taki fırkanın ihtiyaçları mecliste de masaya yatırılıyor ve zaman zaman tansiyonun yükselmesine sebebiyet veriyordu. Rıza Paşa'ya göre, Trablusgarp için yapılacak çalışmalar için 408.821 liraya ihtiyaç bulunmaktaydı. Ancak maliyenin içinde bulunduğu durum ifade edilerek bu paranın düşürülmesi istenmiş ve Rıza Paşa da 75 bin liraya inmek zorunda kalmıştı. Rakamın bu kadar çok indirilmesinin gerekçesini soran Said Paşa'ya da daha önce istediği meblağın yıllık, şimdikininki ise üç aylık olduğunu belirtmişti. Said Paşa, bu söylediklerini mazbataya yazdırmasını isteyince Rıza Paşa, irtikâpla suçlandığını düşünerek sert tepki göstermişti.⁶⁴⁸ Mecliste bu gelişmeler yaşanırken Büyük Devletlerin Trablusgarp üzerindeki faaliyetleri daha da artmıştı. Mısır'ı işgal eden İngilizler zamanla Mısır'da daha iyi tutunabilmek için hiç bir entrikadan çekinmez olmuşlardı. Örneğin Mısır'a ait olmadığı halde bazı mahallerin Mısır'a ait olduğunu Mısırlılar aracılığı ile gündeme getiriyorlardı. İngiliz ve Mısır memurlarının yapmaya çalıştığı bu faaliyetler üzerine Rıza Paşa, Trablusgarp ile Mısır hududunun son derece açık olduğunu ve bu bağlamda Mısır memurlarının yaptığı çalışmaların kabul edilemez olduğunu belirtmişti.⁶⁴⁹

7- Rumeli'de Meydana Gelen Askeri Gelişmeler

a- Rumeli'nin Genel Durumu

Osmanlı Devleti'nin ilk beylerbeyliği olan Rumeli, Tanzimat döneminde idari taksimata uğradı. 1847 yılında Üsküp, Bosna, Yanya ve Selanik eyaletleri kurulurken

⁶⁴⁷ BOA., Y.PRK.ASK., 150/90, (27 Z. 1316/ 8 Mayıs 1899).

⁶⁴⁸ Said Paşa, **Said Paşa'nın Hatıratı**, s.310.

⁶⁴⁹ Yiner, **a.g.t.**, s.293.

Asıl Rumeli Eyaleti ise İşkodra, Ohri ve Kesriye'den ibaret kaldı. 1894 yılına gelindiğinde ise Rumeli Eyaleti Edirne, Selanik, Kosova, Yanya, İşkodra ve Manastır vilayetlerine ayrılmış bulunuyordu.⁶⁵⁰ Rumeli, dönem itibariyle Osmanlı Devleti'nin en karışık bölgelerinden biri idi. Zira Fransız İhtilali'nin yaymış olduğu ulusçuluk akımları diğer imparatorluklarla birlikte Osmanlı Devleti'ni de etkilemişti. Gerek bu akım gerek Büyük Devletlerin bölgedeki çıkarları ve yine 93 Harbi(1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) sonrası gelişmeler, Osmanlı Devleti'ni bölgede sıkıntılı bir duruma sokmuştu.

Tüm bunlara rağmen bölgede hala güçlü bir devlet olan Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki askeri gücü İkinci ve Üçüncü Ordudan teşekkül etmişti. Bölgenin selameti ve ortaya çıkan sıkıntıların izalesi için bu ordulara ayrı bir ihtimam gösteriliyordu. Serasker Mehmet Rıza Paşa, seraskerlik makamına gelmeden önce uzun yıllar bölgede görev yapmış, 93 Harbine katılmış ve Balkan topraklarının bir bir devletin elinden çıkışına şahit olmuştu. Bundan dolayı bölgeyi iyi tanıyan bir askerin dönem itibariyle Osmanlı askeri kuvvetlerinin başında olması devlet için önemli bir avantajdı.

Rumeli'de bulunan Makedonya'ya ise ayrı bir paragraf açmak gerekmektedir. Makedonya denilen bölgeyi Selanik, Manastır ve Kosova oluşturuyordu.⁶⁵¹ Bölgede Müslüman nüfus ağırlıklı⁶⁵² ise de pek çok etnik ve dini unsurun yaşadığı Makedonya, karışıklıkların potansiyel olarak fazla olduğu bir bölgeydi ve Osmanlı Devleti açısından da stratejik konuma sahipti. Zira bölgede birçok Türk ve Müslüman yaşıyor ve buranın yönetimi Anadolu'daki bir bölgenin yönetimi gibi olup bölge herhangi bir imtiyaza sahip değildi. Bölgede Müslüman Türkler çoğunluğu oluşturmakla beraber Bulgarlar, Sırlar, Rumlar ve Ulahlar birbirini takip etmekteydi. Ancak çoğunluğunu Müslüman Türkler oluştursa da Makedonya'nın bu

---

⁶⁵⁰ Halil İnalcık, "Rumeli", **İslam Ansiklopedisi**, C.35, DİA., İstanbul, 2008, s.234.

⁶⁵¹ Mahir Aydın, **Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına**, Kitabevi Yay., İstanbul, 1996, s.142-143.

⁶⁵² Osmanlı askeri uzmanları, bölgenin Müslüman nüfusunun gittikçe kötüleşen şartlar nedeniyle göç etmeye başladığını ve bu durumda Müslüman nüfusun gayri Müslim nüfusa göre bölgede azaldığını vurgulamışlardı. Ayrıca Bosna-Hersek'de yarım milyon ve yine Bulgaristan ve Romanya'da da yarım milyon olmak üzere toplam bir milyon Müslüman nüfusun muhacir duruma düştüğünü belirtmişlerdi. Uzmanlara göre, gayr-i müslim ahali bazı senetlerle çok rahat toprak sahibi olurken, Müslümanlara tarla dahi verilmediğinden Müslümanlar sefil duruma düşmüşlerdi ve bu durum Osmanlı Devletinin menfaatlerine aykırıydı. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK.ASK., 104/8, (7 Za. 1312/2 Mayıs 1895)

kozmpolit durumu Büyük Devletlerin Osmanlı Devletine müdahale etmesi için uygun fırsatlar sunuyordu. Bu bağlamda İngiltere, Rusya, Fransa ve Avusturya gibi büyük devletler çoğu kez Hıristiyan halkı korumak bahanesi ile Makedonya'daki gelişmelerde taraf olarak Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale etmiş oluyordular. Bu devletlerin taktiği basit ama tesirliydi. Önce bu milletleri isyana teşvik ediyor sonra da olayları önleyemediği veya şiddet uyguladığı varsayımıyla Osmanlı Devletine nota vermek suretiyle devleti zor durumda bırakıyorlardı. Bulgaristan'ın emellerine ulaşip büyük Bulgaristan'ı kurabilmesi ve Ege Denizine inebilmesi için Makedonya'yı topraklarına katması şarttı. Ancak Makedonya üzerinde Yunanistan ve Sırbistan'ın da hak iddia etmesi Bulgaristan'ın işini zorlaştırmaktaydı. Kısacası bu topraklar Avrupalı Devletlerin yanı sıra Balkan milletlerinin her biri için yayılma bölgesi ve iştah kabartan bir alandı. Bu yüzden bölge uzun süre birçok eşkıya grubunun faaliyetlerine sahne olacaktı.⁶⁵³ Bölgede sadece adı geçen devletler ve yine bunlara destek veren büyük devletlerin olduğunu söylemek yanlış olur. Bölge aynı zamanda Sultan Abdülhamit'in muhaliflerinin de cirit attığı bir alan halinde idi. Bundan dolayı bölgenin hassasiyetine binaen Hükümet çıkan isyanları bastırmakta şiddetten uzak bir tutum sergilemeğe azami itina gösteriyordu.⁶⁵⁴ Ancak Osmanlı Devleti eski gücünü kaybetmiş olduğundan bu hiç de kolay değildi. Bu süreçte yapılabilecek tek şey sahip olunanı elde tutmaktı ve Sultan Abdülhamit de bunu yapmaya çalışıyordu.⁶⁵⁵

b- Devlet Aleyhine Asılsız İddialar

Yukarıda da ifade edildiği üzere bölge hassas bir bölgeydi ve her gelişme ciddiyetle takip edilmeliydi. Rıza Paşa da bölge ile ilgili kendisine ulaşan bilgileri derhal hükümetle paylaşıyordu. Bu bağlamda 9 Ocak 1894 tarihli raporunda, Kosova ve Selanik taraflarında meydana gelen gelişmelere değinen Rıza Paşa, Büyük Devletlerin ilgisini çekmeye çalışan Bulgaristan Meclisinin faaliyetlerine dikkat çekmekteydi. Rıza Paşa yazısında, Kosova ve Selanik havalisi Umum Komutanlığının görev alanı dâhilinde bulunan Koçana ve Maliş ilçelerinde asayiş

---

⁶⁵³ Engin, **a.g.e.**, s.32; Aydın, **Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına**, s.142-143; Karışıklıklar için bk.; Fikret Adanır, **Makedonya Sorunu**, (Çev.: İhsan Catay), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2001, s.108 vd.

⁶⁵⁴ Bayram Kodaman, **"1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi"** Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C.12, Çağ Yay., İstanbul, 1993, s.120-121.

⁶⁵⁵ Aydın, **Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına**, s.163.

açısından bir problem görülmediğini ancak Bulgaristan Meclisi'nin, Avrupalı Devletlere şikâyetinde bulunduğuna ve bazı iddialar ortaya attığına dair duyular aldıklarını söylemekteydi. Bulgaristan meclisinin iddiasına göre, Makedonya'da bulunan Bulgarlara Osmanlı Devleti tarafından zulmedildiği için Avrupa Devletleri olaylara daha fazla seyirci kalmamalı ve müdahale etmeliydi.⁶⁵⁶

Sonraki süreçte yaşanan gelişmeler, Bulgar Meclisinin iddialarının halk üzerinde de tesir bıraktığını göstermekteydi. Örneğin Köprülü Kazasında yaşayan ahalinin zulüm gördükleri bahanesi ile ayaklanarak Makedonya'ya muhtariyet kazandırmak için harekete geçmişler ve Makedonya'nın muhtariyetine dair hazırladıkları muhtırayı Bulgaristan'a iletmişlerdi. Ayrıca Bulgarların ve ticaret maksadı ile Bulgaristan tarafında bulunan Osmanlı uyruğu vatandaşların Sofya ve Köstendil'de komitelere yazıldıkları Selanik ve Kosova havalisi umum komutanı Müşir Fevzi Paşa tarafından seraskerliğe bildirilmişti. Tüm bu gelişmeler üzerine 28 Ocak 1895 tarihinde ilgili komutanlıklara yazı yazan Rıza Paşa, aktif halde bulunan komita faaliyetlerinin takibine devam edilmesini istemişti.⁶⁵⁷

Bulgaristan Meclisi'nin yanı sıra Kosova'da da ortaya asılsız iddialar atılmıştı. Bu bağlamda Üçüncü Ordu Komutanlığından seraskerliğe gelen telgrafta, İstare Sırbeye Cemiyeti'nin zararlı çalışmalarına dikkat çekiliyordu. Bu telgrafa atfen 6 Ekim 1902 tarihinde hükümeti bilgilendiren Rıza Paşa, cemiyetin asılsız iddialar ortaya attığını vurgulamaktaydı. Zira cemiyetin iddiasına göre, Osmanlı tabiiyetinde yaşayan Sırların tamamı devamlı surette zulme uğramaktaydılar. Rıza Paşa ayrıca cemiyetin durum değerlendirmesi yapmak üzere bir toplantı tertip etmek niyetinde olduğunu da belirtmekteydi.⁶⁵⁸ Çok geçmeden 10 Ekim 1902 tarihinde Hariciye Nezareti cemiyetin Belgrat'ta toplanmak üzere harekete geçtiğini bildirmişti.⁶⁵⁹ Nezaretin uyarısı üzerine 6 Kasım 1902 tarihli emriyle ilgili komutanları uyaran Rıza Paşa, herhangi bir olumsuz duruma meydan verilmemesi için dikkatli olunmasını istemişti.⁶⁶⁰

---

⁶⁵⁶ BOA., Y.PRK.ASK., 96/71, (2 B. 1311/9 Ocak 1894).

⁶⁵⁷ BOA., Y.PRK.ASK., 103/1, (1 Ş. 1312/28 Ocak 1895).

⁶⁵⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 185/24, (4 B. 1320/6 Ekim 1902).

⁶⁵⁹ BOA., BEO., 1932/144842, (7 B. 1320/10 Ekim 1902).

⁶⁶⁰ BOA., BEO., 1946/145884, (4 Ş. 1320/6 Kasım 1902).

c- Kılıç Bırakan Subaylar

Bu arada hem mali durum hem de çeşitli usulsüzlüklerden kaynaklanan problemlerden dolayı asker arasında hoşnutsuzluk baş göstermişti. Prizren ve Gora redif ve yine ilave taburları subayları para alamadıklarından dolayı kılıçlarını bırakıp, haziran ayının sonuna kadar hükümete süre tanımış ve bu süreye kadar paralarının verilmemesi durumunda vazifeye geri dönmeyeceklerini ifade etmişlerdi. Konu ile alakalı seraskerliği bilgilendiren Üçüncü Ordu Komutanlığı, ortada bir yolsuzluk yahut ihmal olup olmadığının araştırılacağını söylemişti. Gelişmeler üzerine 20 Haziran 1901 tarihli yazısında askerlerin maaşının ödeneceğini söyleyen Rıza Paşa, subayların yeniden kılıçlarını kuşanarak vazifeye dönmeleri için ilgili komutanların bu subaylara nasihat etmesini ve buna benzer bir vakanın bir daha yaşanmasına kesinlikle fırsat verilmemesini istemişti.⁶⁶¹

Seraskerlik isyan eden subayları ile uğraşırken bölgede de yıkıcı faaliyetler tüm hızıyla devam etmişti. Bu bağlamda Rıza Paşa, Üçüncü Ordu Komutanlığından Makedon komitelerini mercek altına almasını istemişti. Zira Rusçuk Tüccar Vekâletinden gelen haberlere göre, Makedonya komitesinin bir Yunan komitesi olan Ekiz adındaki komite ile işbirliği yaptığı ve bu komiteden silah satın aldığı ifade edilmişti. Bu silahlar Manastır taraflarında sahile yakın bir çiftliğe nakledilmiş ve saklanmıştı. Bu haberler üzerine 9 Eylül 1901 tarihinde Üçüncü Ordu Komutanlığına yazdığı yazıda tedbirli olunmasını isteyen Rıza Paşa, komitelerin silah elde etmesinin önüne geçilmesi için daha dikkatli olunmasını istemişti.⁶⁶²

d- Rıza Paşa'nın Aldığı Önlemler

Rıza Paşa ilk etapta bölgede çalışan askeri ve sivil amirlerin uyumlu çalışması için mesai harcamıştı. Zira bölgeden gelen haberler, Manastır Valisi Faik Paşa ile Üçüncü Ordu Komutanı Fazlı Paşa'nın arasının bozuk olduğu yönündeydi. Bu haberler üzerine Fazlı Paşa'ya gerekli nasihatleri yapan ancak ikilinin arasının düzelmediğini gören Rıza Paşa, konuyu hükümet ile de paylaşmıştı. İkili arasında zıddiyet bulunmasından dolayı Valinin makamına gelen askeri heyeti karşılamaktan

⁶⁶¹ BOA., Y.PRK.ASK., 171/5, (3 Ra. 1319/ 20 Haziran 1901).

⁶⁶² BOA., Y.PRK.ASK., 174/27, (25 Ca. 1319/9 Eylül 1901).

içtinap ettiğini ve bu durumun bölgenin hassasiyeti gereği caiz olmadığını belirten Rıza Paşa, ikiliye bir kez daha nasihat edileceğini belirtmişti.⁶⁶³ Ancak yapılan girişimlerden tekrar sonuç alınamayınca Üçüncü Ordu Komutanı Fazlı Paşa, bölgede görev yapmak için yeterli evsafa sahip bulunmadığı gerekçesiyle görevinden alınmıştı. Aslında Rıza Paşa ikili arasında zıddiyet bulunduğunu belirtip ayrıntıya girmese de görevinde kalan Vali Faik Paşa'nın Üçüncü Orduya vekâlet edecek olan Rıfat Bey için sarf ettiği sözler, ikili arasındaki çekişme hakkında bazı ipuçları vermektedir. Zira Vali Faik Paşa, azledilen Fazlı Paşa'nın yerine kendisi gibi Bektaşî meşrepli Rıfat Bey'in vekâlet etmesinin uygun olmadığını söylemişti. Sonuçta Rıza Paşa 4 Nisan 1893 tarihli yazısında, Fazlı Paşa'nın Üçüncü Ordu Komutanlığından azledildiğini ve İstanbul'a gelmek üzere hareket ettiğini bildirdi.⁶⁶⁴ İstanbul'a geldikten sonra hastalığını ileri sürerek Bursa'ya gitmek isteyen Askeri Teftiş Komisyonu üyesi Fazlı Paşa ise belki de bu şekilde azledilişine duyduğu tepkiyi ortaya koymaya çalışacaktı.⁶⁶⁵

Bölgenin hassasiyeti gereği burada görev yapan askere gerekli ihtimam gösteriliyor ve bu askerlerin ihtiyaçlarının aksatılmamasına özen gösteriliyordu. Örneğin yaklaşan bayram öncesinde askerin sıkıntı yaşamaması için maaşlar Rıza Paşa'nın girişimleri ile gönderilmişti. Rıza Paşa ayrıca 22 Haziran 1893 tarihli yazısı ile maaşların bayram öncesi dağıtılıp dağıtılmadığı konusunda İkinci Ordu'nun bilgi vermesini de istemişti. İkinci Ordu Komutanlığından seraskerliğe gelen telgrafta, bayram münasebetiyle gönderilen bayramlık maaşın alındığı ve askerlere dağıtıldığı belirtilmişti.⁶⁶⁶

Bölgedeki askerlere ihtimam gösterilse de bölgenin hassas yapısı firar ve bakaya sayısını da etkilemekteydi. Manastır Vilayetinden hükümete gelen yazıda, firar ve bakayanın önüne geçmek için on ile on beş tabur arasında asker sevkine ihtiyaç olduğu ve bu sevk ile sorunun çözülebileceği ifade edilmekteydi. Vilayet, bu sorunun çözümünün yanı sıra ıslahat çalışmalarının da devam etmesi için askeri kuvvete ihtiyaç duyulduğunu belirtmekteydi. Durum askeri bir mesele olması hasebiyle hükümet tarafından seraskerliğe havale edilmişti. Bunun üzerine 13 Kasım 1898

⁶⁶³ BOA., Y.MTV., 75/206, (25 Ş. 1310/14 Mart 1893).

⁶⁶⁴ BOA., Y.PRK.ASK., 89/52, (17 N. 1310/ 4 Nisan 1893).

⁶⁶⁵ BOA., Y.MTV., 78/126,(14 Za. 1310/30 Mayıs 1893).

⁶⁶⁶ BOA., Y.PRK.ASK., 91/92, (7 Z. 1310/ 22 Haziran 1893).

tarihli yazısı ile Rıza Paşa, firarların önüne geçilmesi, vergi tahsilâtının yapılması ve ıslahatların devam edebilmesi için asker sevkinin uygun olacağını ve lüzum duyulan askeri kuvvetin Selanik, Kosova, Manastır ve Debre cihetlerinden gönderileceğini ifade etmişti.⁶⁶⁷

Asker sevklerinin yanı sıra bölgenin merkez ile irtibatı için burada yeni tren hatlarının inşası ve mevcut hatların tamiri önem arz ediyordu. Tren hatları askeri açıdan da son derece önemli olduğundan, Rıza Paşa bu hatların inşasına ciddi alaka göstermişti. Bu noktada Selanik-Dedeağaç tren hattı üzerinde icra edilecek tahkikat için erkânı harbiye miralaylarından İbrahim Mehmet Bey'i görevlendirmişti. Ancak İbrahim Bey'e bir kişinin daha refakat etmesi istenince Rıza Paşa, İkinci Ordu Müşiri Mahmut Hamdi ve Müfettiş Arif Paşa'lara bir kişi seçmelerini istemişti. Onlar da erkânı harbiye miralaylarından Bekir Nizami Bey'i seçmişlerdi. Sonuçta seçilen heyet çalışmalar yapmak üzere Dedeağaç'a hareket etmişti.⁶⁶⁸

Sonraki süreçte bölgedeki gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti'nin askeri gücünün artırılması için bazı çalışmalar yapan ve bu çalışmalar hakkında 26 Nisan 1902 tarihinde sadareti ve mabeyni bilgilendiren Rıza Paşa'ya göre, aldıkları önlemler neticesinde, Rumelide Osmanlı askeri gücü düzenli, güçlü ve teçhizatlı hale gelmişti. Bu bağlamda Makedonya'da bulunan Üçüncü Ordunun iki fırkası dört fırkaya yükseltilmiş, Beşinci Orduya mensup 12 tabur ile Siroz cihetine nakledilen 9. Fırka Üçüncü Ordu bünyesine dâhil edilmişti. Ayrıca teşkil edilen ilave taburlardan 156 tabur kısa bir talimin ardından hazır hale getirilerek 2. ve 3. Ordunun Rumeli cihetine sevk edilmiş ve bu sayede Osmanlı askeri kuvveti 264 piyade taburuna ulaşmıştı. Rıza Paşa'ya göre, askeri kuvvet şimdilik yeterli idiyse de askeri gücü artırma çalışmaları devam etmeliydi. Zira Osmanlı Devleti Rumeli kıtasında Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ, Yunanistan ve Avusturya devlet ve hükümetleri ile sınırdışı. Ayrıca burada yaşayan ahali, mizaç ve meşrepleri icabı birbirleriyle ihtilaf içerisinde olmalarından dolayı, devamlı olaylar çıkıyor ve asayişin sağlanması zorlaşıyordu. Asayişin bozulması ile ara sıra devletin ihtarda bulunması ve gerektiğinde askeri önlemler alması bazı mahfiller tarafından bölgede askeri güç kullanıldığı ve baskı uygulandığı şeklinde takdim ediliyordu. Böylece Büyük

⁶⁶⁷ BOA., Y.PRK.ASK., 146/52, (28 C. 1316/13 Kasım 1898).

⁶⁶⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 151/1, (2 M. 1317/ 13 Mayıs 1899).

Devletlerin ya da bölgede çıkarları olan devletlerin Osmanlı iç işlerine karışmasına kapı aralanıyordu. Bu yüzden mevcut askeri güç yeterli ise de bölgenin nazik durumu ve sık sık asayişin bozulması göz önüne alınarak ihtiyaten bölgede her zaman fazladan kuvvet bulundurulmalıydı. Ayrıca bu askeri kuvvet, fesat ve şekavet erbabı için de caydırıcı bir güç olacaktı. Rıza Paşa, tüm bunlar yapılırken tedbir ve dikkatin elden bırakılmaması gerektiğini hatırlatıyordu. Zira bölgeye kuvvet sevki dışarıya başka türlü aksettirilebilirdi. O halde asker sayısı artırılırken mümkün mertebe sade, sakin, titizce hareket edilmeli ve gürültü-patırtıya asla meydan verilmemeliydi.⁶⁶⁹

Elbette bölgede askeri tedbirler alan sadece Osmanlı Devleti değildi. Bulgaristan Hükümeti ve Yunanistan Devleti de askeri düzenlemeler yapmaktaydı. Serasker Mehmet Rıza Paşa, Osmanlı Devleti olarak gelişmelere seyirci kalmadıklarını ve Rumeli’de güçlü olmak için askeri çalışmalara devam edeceklerini belirtmekteydi. Rıza Paşa’ya göre, gelişen şartlarda eskiden beri yapıla gelen şeyler yeniden düşünülmeliydi. Çünkü bölgeye sevk edilen askerler asker elbisesi giyip silah ele aldıkları zaman nizamiyede işinin ehli, her zaman askeri işlerle ülfet eylemiş subayların kumandası altında olmalıydı ki bu subaylar kısa zamanda bu askerleri belli bir kıvama getirmiş olsunlar. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti’nin en önemli askeri gücü olan redifler memleketlerinde askerlik ve asayişin yanı sıra işle güçle de meşgul olmakta idiler. Bu yüzden tüm askeri erkân, ümera ve subaylar devamlı surette askeri hizmette ve nizamiyede istihdam olunmalıydı. Ayrıca askerin bu şekilde istihdamı devletin de menfaatine olacaktı. Böylece hem redif askeri hem de bu kuvvetin subayları redif, firka, liva ve tabur merkezlerinde ikamet edip sadece askeri işlerle meşgul olacaklarından askeri açıdan son derece olumlu neticeler ortaya çıkacaktı.

Ayrıca bu dönemde Osmanlı maliyesinin durumu pek iç açıcı değildi. Serasker Mehmet Rıza Paşa da bu durumu en iyi bilen idarecilerden biriydi. Bu yüzden yapılacak askeri çalışmalarda maliyeye yük olmamak için azami gayret gösteriyordu. Hükümete yazdığı raporunda, herkesin rahat olmasını zira Rumeli’de yapılacak askeri faaliyetlerin maliyeye her hangi bir yük getirmeyeceğini ifade eden Rıza Paşa’ya göre, düşünülen düzenlemeler ile mevcut askeri düzende hiçbir değişiklik

---

⁶⁶⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 181/37, (17 M. 1320/26 Nisan 1902).

olmayacak ve sadece redif askerlerinden bir kısmı icaplar gereği redif taburu haline getirilecekti. Bu fırkalar dışındaki redif, fırka ve livalarına ise kesinlikle dokunulmayacaktı.⁶⁷⁰

Bu arada Manastır Vilayeti'nde de eşkıyalık faaliyetleri devam etmişti. Gelişmeler üzerine Rıza Paşa 10 Kasım 1902 tarihli yazısı ile Manastır Vilayeti dâhilindeki eşkıya faaliyetleri hakkında hükümeti bilgilendirecekti. Buna göre, yaklaşık on kişi olan eşkıyalar, mahalli hükümete muhbirlik eden Üstoya'nın evini - içinde annesi olduğu halde- yakmış, beş altı yaşlarında bir çocuğunu katletmiş ve eşini de yaralamışlardı. Çıkan çatışma sonucu bu eşkıyalardan dokuzu yaralı ele geçirilmişti. Yine Filorina Kazasında bulunan bir çocuk köyüne dönerken eşkıyalar tarafından katledilmiş, bir koyun sürüsüne dadanan Şaki İsmail namı kişi ise 50 koyunun yanı sıra bir miktar buğday ve çavdar çalmıştı. Yapılan tahkikat sonrası bu kişinin Manastır şehrinde kaza ile kendini ayağından tüfekle yaraladığı anlaşılmıştı. Ayrıca şehirde yeni yapılan bir ev tahrip edilirken bir berber dükkânı ile bir mandıra da yakılmıştı. Raporunda dükkân ve evleri ateşe verenlerin henüz belirlenemediğini belirten Rıza Paşa, araştırmaların devam ettiğini de sözlerine eklemişti.⁶⁷¹ Hükümet de aynı gün konuyu gündemine almış ve muhbirlik eden Üstoya'ya yapılan muamele ile alakalı hem sefirlerin hem de basının bilgilendirilmesini istemişti.⁶⁷²

Bölgede eşkıya ile etkin mücadelenin devam edebilmesi için askerinin moralinin yüksek tutulması önemliydi. Bu açıdan Rıza Paşa, Rumeli'de bulunan jandarmaların ihtiyaçları ile yakından ilgilenmekteydi. Örneğin 1903 yılında hem Selanik hem de Manastır jandarma birliklerinin elbise ihtiyacı artınca Rıza Paşa'nın girişimiyle hazırlanan elbiseler bir vapurla Selanik'e gönderilmişti. Konu ile alakalı 14 Ocak 1903 tarihinde hükümeti de bilgilendiren Rıza Paşa, gönderilen elbise ve ayakkabılar ile alakalı bir de cetvel sunmuştu. Rıza Paşa cetvelinde şu kalemlere yer vermişti:

	SELANİK	MANASTIR	TOPLAM
	Jandarma Efradı	Jandarma Efradı	
	Adet	Adet	

⁶⁷⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 181/37, (17 M. 1320/26 Nisan 1902).

⁶⁷¹ BOA., Y.PRK. ASK., 186/70, (8 Ş. 1320/10 Kasım 1902).

⁶⁷² BOA., BEO., 1947/145980, (8 Ş. 1320/10 Kasım 1902).

Piyade jandarma elbisesi	1200	1500	2700
Süvari jandarma elbisesi	200	200	400
Püsküllü fes	1400	1700	3100
Kaput	1400	1700	3100
Çizme	1400	1700	3100 ⁶⁷³

Rıza Paşa, askerin ihtiyaçlarına bizzat nezaret ettiği gibi buraya yapılan tayinlerde de inisiyatif kullanmıştı. Bu noktada 12 Mayıs 1903 tarihli yazısında, Kosova Jandarma Alayı Üsküp taburuna tayin olan Yüzbaşı Mustafa Efendi'nin jandarmada istihdamının doğru olmayacağını, adı geçen kişinin Nizamiye hizmetine verilmesinin daha münasip olacağını ifade eden Rıza Paşa, İbrahim Şevki Efendi ve Yüzbaşı Zekeriya Ağa'nın ise adı geçen yüzbaşılıklarda istihdam edilmesinin uygun olacağını belirtmişti.⁶⁷⁴ 30 Mayıs 1903 tarihli yazısında ise Kosova Vilayetine bağlı Priştine Jandarma taburundan Teğmen Abdullah Ağa'nın Radovişte bölüğü üsteğmenliğine, Piyade Bölük Başçavuşu Recep Efendi'nin de Abdullah Ağa'nın yerine tayin edildiğini ilgili Komutanlığa bildirmişti.⁶⁷⁵

Seraskerlik Rumeli ile ilgili çalışmalarını sürdürürken Padişah II. Abdülhamit de bölgenin askeri durumu ile alakalı sık sık seraskerlikten rapor istiyordu. Örneğin silâh altında bulunan 14 redif ve bir ilave taburun terhisi halinde ihtiyatı tedbirlerin neler olacağını Padişah tarafından sorulması üzerine 20 Aralık 1903 tarihinde Rıza Paşa, Ethem Paşa, Rauf Paşa, Zeki Paşa, Ömer Rüştü Paşa ve Şakir Paşa'dan oluşan Askeri Komisyon toplanarak konuyu ele almıştı. Toplantı sonrası Padişahı bilgilendiren Rıza Paşa, terhis olanların yerine gelecek askerlerle sorunun giderileceğini ve her hangi bir açık oluşmasının söz konusu olmadığını söylemişti. Ayrıca Rumeli havalisinde bulunan askeri kuvvetin sağlam olabilmesi için alınması gerekli bazı tedbirleri de şöyle sıralamıştı:

⁶⁷³ BOA., Y.PRK.ASK., 189/44, (14 L. 1320/ 14 Ocak 1903); Rıza Paşa sadece Selanik ve Manastır'ın değil Kosova Jandarma Alayının da ihtiyaçlarının neler olduğunu bir an önce tespit edilmesini ve seraskerliğe bilgi verilmesini istemişti. Geniş bilgi için bk.; BOA., Teftişat-ı Rumeli Evrakı Arzuhaller, (TFR.I. ŞKT.), 5/444, (2 Z. 1320/2 Mart 1903).

⁶⁷⁴ BOA., TFR. I. ŞKT., 10/964, (14 S. 1321/12 Mayıs 1903).

⁶⁷⁵ BOA., TFR. I. ŞKT., 12/1110, (3 Ra. 1321/30 Mayıs 1903).

- a- Rumeli'deki Topçu alaylarının ikmali için 2500 binek ve 2600 koşum hayvanına gereksinim vardır. Binek hayvanlarının her biri 12'şer lira, koşum hayvanlarının ise her birinin 25 lira olduğu hesap edilirse toplamda 85 bin liraya ihtiyaç bulunmaktadır.
- b- Rumeli'de Redif ve Nizamiye kuvveti olarak subaylar da dâhil toplamda 107.808 asker bulunmaktadır. Bu askerlerin bir aylık maaşları 58.760 lira ve bir aylık ta'yînât bedelleri 86.647 liradır. Ayrıca elbise ihtiyaçlarının bir aylığı 26.939 lira ve bir aylık harcırahları ve yine müteferrik masrafları 645 liraya ulaşmaktadır.
- c- Askeri teçhizat açısından daha güçlü hale gelebilmek için 270 bin kıyye dumansız top barutu ve yeteri kadar top gereklidir. Ayrıca küçük çaplı mavzer tüfekleri için de şimdilik 100 milyon fişek tedarik edilmelidir.

Rıza Paşa ayrıca devletin mali durumunu göz önüne almak suretiyle tasarruf yapılabileceğini de ifade etmekteydi. Rıza Paşa'ya göre, maaşlarda tasarrufa gidilemeyecekse de diğer sayılanlardan % 25-30'a kadar tasarruf yapabilmek imkân dâhilindeydi.⁶⁷⁶ Bunun üzerine konu mecliste ele alındı ve ihtiyaçların karşılanması yoluna gidildi. Bu bağlamda İkinci ve Üçüncü Ordular için gerekli olan süvari hayvanları tedarik edildi ve Rıza Paşa da konu ile alakalı olarak komutanlıkları bilgilendirdi.⁶⁷⁷ Ayrıca Selanik dâhilindeki alay ve taburlar için 101 bin lira gönderilmesi için defterdarlığa yazı yazıldı.⁶⁷⁸

1905 yılında da Sultan Abdülhamit başkâtibi aracılığı ile Manastır, Selanik ve Kosova vilayetlerinde bulunan askerin mevcudu ile masraflarının ne durumda olduğunu seraskerliğe sormuştu. Bunun üzerine 13 Aralık 1905 tarihinde Serasker Mehmet Rıza Paşa başkanlığındaki askeri komisyon toplanarak konuyu müzakere etmiş ve padişaha bir defter ile iki cetvel takdim etmişti. Bir numaralı defterde, her geçen yıl askeri mevcudun devamlı arttığı ve buna paralel olarak masrafların da arttığı ifade edilmişti. İki numaralı cetvelde ise Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerinde 256 mevkide bulunan asker mevcudu ve kıtaları ile ilgili bilgiler verilmişti. Buna göre, piyade taburları subayları ile birlikte 427 kişi, süvari alayları

⁶⁷⁶ BOA., Y. MRZ.d., 10901, (1 L. 1321 /20 Aralık 1903).

⁶⁷⁷ BOA., BEO., 2247/168495, (18 L. 1321/7 Ocak 1904).

⁶⁷⁸ BOA., TFR.I..AS.,10/979(20 L.1321/9 Ocak 1904).

ümera ve subay birlikte 452 kişi, topçu bölükleri subay dâhil 100 kişi ve üç vilayet dâhilinde 48.864 asker ile 6.730 hayvan mevcuttu. Yazıda ayrıca asayişin yerinde olduğu, tasarruf ve iktisada riayet edildiği ifade edilmişti. Rıza Paşa'nın takdim ettiği bir diğer cetvelde ise senelik 960 bin lira ile askeri idarenin mümkün olacağı belirtilmişti.⁶⁷⁹

Rıza Paşa hükümete yazdığı 21 Mart 1906 tarihli raporunda ise bölgenin asayişini ile alakalı hükümeti bilgilendirmişti. Buna göre; Selanik Vilayeti dâhilinde bulunan bazı köylerde çıkan çatışmada eşkıya çetesi tamamen etkisiz hale getirilmiş ancak eşkıyaların attığı bir madde ile bir ev yanmıştı. Yine silahlı bir şekilde dolaşan Kosta Kirko ve üç arkadaşı silah ve patlayıcılarıyla birlikte yakalanmışlardı. Ayrıca Bulgar cemaatinden olan Siroz'un Lavit Köyü muhtarı Dimitri, köyüne bir çeyrek mesafede iki şahıs tarafından açılan ateş sonucu vefat etmiş ve bu cinayetin Rumlar tarafından yapıldığı anlaşılmıştı. Hudut üzerindeki Yanikov cihetinde ise firar etmeye kalkışan üç şahıstan biri bir miktar cephane ile yakalanırken eşkıyaya yataklık ettiği saptanan bir kişi de tutuklanmıştı.⁶⁸⁰

8- Arnavutluk'ta Meydana Gelen Askeri Gelişmeler

II. Murat zamanında Arnavutluk'ta güçlü bir idare kurmayı başaran Osmanlı Devleti,⁶⁸¹ zaman zaman bölgede sıkıntılar yaşasa da Arnavutlar, Osmanlı idaresi altında yaşamaya devam ettiler. Hatta Arnavutlar, Osmanlı-Rus Savaşı(1877-1878) sırasında Rusya'nın çabalarına rağmen Osmanlı tarafında kalmayı yeğlediler. Ancak Berlin Antlaşması(1878) ile Karadağ ve Yunanistan'a Arnavutluk'un bazı toprakları verilmişti. Bu durumu kabullenmeyip sonuna kadar mücadele edeceklerini belirten Arnavutlar ise Yanya, İşkodra, Selanik ve Kosova vilayetlerinden oluşan bir Arnavutluk meydana getirerek Osmanlı Devleti'nden muhtariyet almaya çalıştılar. Teselya ve Narda Yunanistan'a terk edilince Arnavutlar bu duruma da karşı çıktılar. Tüm bunlara rağmen Sultan Abdülhamit, Arnavutlarla ilişkilerin iyi tutulmasını istiyordu. Padişahın bu politikasından dolayı pek çok Arnavut, Kosova'ya yerleştirilerek nüfus çoğunluğunun Müslümanlar lehinde olmasına itina gösterilmiş

⁶⁷⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 234/98, (15 L. 1323/ 13 Aralık 1905).

⁶⁸⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 237/118, (25 M. 1324/ 21 Mart 1906).

⁶⁸¹ Mustafa L. Bilge, "Arnavutluk", **İslam Ansiklopedisi**, C.3, DİA., İstanbul, 1991, s.385.

diğer taraftan Padişahın muhafızları Arnavutlardan seçilmek suretiyle Arnavutların gönüllerinin alınmasına çalışılmıştı.⁶⁸²

Yukarıda izah edildiği üzere 93 Harbi sonrası Arnavutlar mevcut durumdan hoşnut değildiler ve her fırsatta ayaklanarak karışıklığa sebep oluyorlardı. Çıkan karışıklıkların giderilmesi için Osmanlı Devleti bazen şiddete de başvurmak zorunda kalıyordu. Ancak Arnavutlar konusunda devletin siyasetini yeniden gözden geçirmesini tavsiye eden Rıza Paşa, uzun yıllar bölgede görev yapmış bir subay olarak bölge ve bölge halkını çok iyi tanıyordu ve şimdi ordunun tepesindeki adam olarak düşünceleri son derece önemliydi. O, Arnavutlar konusunda özetle şunları söylüyordu: *“Arnavutluk’un askeri kuvvet ile hizaya alınıp ıslah edilmesi her zaman imkân dairesindedir. Ancak Arnavutluk’ta icra olunacak askeri faaliyetler Arnavutların fitratı icabı burada kargaşayı artırmaktan başka bir işe yaramaz. O yüzden bölgede sükûnetin sağlanması için ilk etapta askeri tedbirlere başvurmak doğru değildir. Zira askerler vasıtasıyla yapılan faaliyetler halk nezdinde memlekette huzur ve sükûn olmadığı sonucunu doğurabileceği gibi yurt dışında da Avrupalı Devletler, bazı basit mevzuları büyüterek buradan Makedonya ıslahatı için kapı aralayabilirler. Şu anda Bulgaristan Prensi’nin yaverliğinde bulunan Yonkulayof’un, aynı zamanda Makedonya ihtilal komitesinin başkanlığını yapıyor olması düşüncelerimizi doğrulamaktadır. Ayrıca Arnavutların faaliyetlerine karşı askeri çözümlere girişmek sadece sivilceyi çıban yapmaya yarayacak, çıban ise kangrene dönüşmek suretiyle sorunu içinden çıkılmaz hale getirecektir.”* Rıza Paşa’ya göre, ileride icap ederse askeri seçenekler her zaman masada olmak şartı ile şimdilik çözüm için şunlar yapılmalıydı:

- 1- Arnavutluk’ta Osmanlı Devleti’nin adalet anlayışı yeniden tesis edilmeli ve halka adaletin tahakkuk ettiği gösterilmelidir.
- 2- Mülkiye, şer’iye, adliye ve maliye amirleri ile bölgede görev yapan subayların yeterli evsafa sahip olmadıkları bilinen bir gerçektir. Bu durum yeniden düşünülmelidir.
- 3- Arnavutlar, Osmanlı adaleti ile kendilerine davranan memurları, babalarını sevdikleri gibi severler ve onların söyledikleri şeylere itimat ederler. Bu nokta her zaman göz önünde tutulmalıdır.

---

⁶⁸² Kodaman, **a.g.m.**, s.128-129; Bilge, **a.g.m.**, s.386.

- 4- Arnavutları devlete bağlamak için askeri güçten ziyade adalet ve hakkaniyetin gücüne sığınmak gereklidir. Bu minvalde kanunları bilen ve kanun dairesinde hareket eden, mütediyyin, sade ve iffetli memurların bölgede görev yapması daha münasip olur.
- 5- Arnavutluk'ta mülkiye, şer'iyeye, adliye, maliye ve askeriyede görev yapan memurlardan yukarıda izah edilen evsafa sahip olmayanlarının yerlerine ahlaklı, mütediyyin ve iffetli memurlar atanmalıdır. Bu işlem emniyetine itimat edilecek özel bir komisyon marifetiyle yapılmalıdır.
- 6- Burada bulunan askerlerin başında ise hem insani hem de askeri hasletler noktasında yüksek meziyetlere sahip subaylar olmalıdır.

Rıza Paşa'ya göre, bu tedbirler uygulandığı zaman Arnavutların Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmaları temin edilebileceği gibi Makedonya'da dahi devamlı sükûnet sağlanmış olacaktı.⁶⁸³ Sonuç olarak yapılan çalışmalar ve düşünülen tedbirler sayesinde Arnavutluk birçok çalkantıya rağmen Osmanlı Devleti'nin elinde kaldı. Bu bağlamda özellikle askeri açıdan alınan önlemlerin başarılı olduğu söylenebilir. Yine de sonraki yıllarda Arnavutluk'ta sıkıntılar devam edecek ve bölgedeki Osmanlı askeri yetkilileri yazmış oldukları raporlarda, Arnavutların inkıyat altına alınmasının lüzumu üzerinde duracaklardır.⁶⁸⁴

9- Bulgaristan'da Meydana Gelen Askeri Gelişmeler

a- Berlin Antlaşması Sonrası Gelişmeler

Berlin Antlaşması(1878) hem Bulgarlar hem de Rusya tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmıştı. Özellikle Rusya hoşnutsuzluğunu Osmanlı topraklarını hemen terk etmeyerek ve hatta ek 200.000 kişilik yeni bir askeri kuvveti Edirne önlerine toplamak suretiyle göstermişti. Zira Ayestefanos Antlaşması'nın aksine bu antlaşma Bulgaristan topraklarını üçte bir nispette küçülterek kalan kısmı Osmanlı Devleti'nin idaresine bırakmıştı. Bulgarlar ise Doğu Rumeli Vilayetinin Bulgaristan

---

⁶⁸³ BOA., Y.PRK.ASK., 146/52, (28 C. 1316/13 Kasım 1898).

⁶⁸⁴ BOA., Y.PRK.ASK., 194/87, (22 M. 1321/20 Nisan 1903)

topraklarından ayrılmasından duydukları hoşnutsuzluğu Osmanlı askeri ile çarpışarak göstermişlerdi.⁶⁸⁵

Osmanlı egemenliğinde olan Doğu Rumeli Vilayeti'ni⁶⁸⁶ elde etmek için Bulgarlar uzun süre çalışmalar yürüttüler. Berlin Antlaşması hükümlerine göre Doğu Rumeli Vilayetinin kontrolü Osmanlı askerleri tarafından sağlanması gerekiyordu. Ancak Bulgarlar düzenledikleri gösterilerle askerlerin vilayete girmesini protesto ettiler. Rusya ve İngiltere'nin araya girmesi ile olaylar yatışsa da Bulgaristan faaliyetlerine devam etti. 1885 yılında Doğu Rumeli'de Bulgar eşkiyası hükümet konağına girerek valiyi çalışamaz durumda bıraktı. Filibe'de kontrolü ele geçiren Bulgarlar, Prens Aleksandr'ı Filibe'ye getirterek buraların Bulgaristan ile birleştiğini ilan ettiler. Meselenin arkasında Rusya'nın olduğunu bilen Osmanlı Devleti, olayların üzerine gitmek yerine Rodop hariç Doğu Rumeli Vilayeti'nin Bulgaristan ile birleşmesini kabul etti(1886).⁶⁸⁷ Bundan sonraki süreçte Rusya'nın destek ve teşvikleriyle hızla muhtar bir idareye kavuşan Bulgaristan, bağımsızlık mücadelelerine hız vermeye başladı. Sultan Abdülhamit ise Bulgaristan meselesini ciddiyle takip ediyordu. Zira bu mesele bütün Avrupa'yı alakadar eden ve Osmanlı Devleti için olumsuz sonuçlar doğurabilecek bir mahiyete sahipti. Bilhassa İngiltere'nin de Bulgaristan siyaseti ile ilgilenmeye başlaması Abdülhamit'i büsbütün telaş içerisine sokmuştu.⁶⁸⁸

b- Bulgarların Faaliyetlerini Artırması

Bulgaristan asker sayısını artırma yoluna gidince, bu gelişmeler karşısında II. Abdülhamit, neler yapılabileceğini belirlemek üzere askeri komisyonun toplanmasını istedi. Padişahın isteği üzerine askeri komisyon 23 Mayıs 1893 tarihinde Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın başkanlığında toplandı. Askeri ihtiyaçların neler olduğunun tespitini yapan komisyonun hazırladığı rapora göre, 100 milyon mavzer fişegin yanı sıra obüs ve mandal toplarına ihtiyaç duyulmaktaydı. Ayrıca hayvan koşumları da

---

⁶⁸⁵ Mahir Aydın, **Şarki Rumeli Vilayeti**, TTK. Basımevi, Ankara, 1992, s.19.

⁶⁸⁶ Berlin Antlaşması ile belirlenen Doğu Rumeli Vilayeti ile alakalı geniş bilgi için bk., Osman Nuri, **II. Abdülhamit ve Saltanatı Hayatı, Özellikleri ve Siyaseti**, (Türkçesi:Kenan Karabulut), 47 Numara Yay., İstanbul, 2008,s.364 vd.

⁶⁸⁷ Aydın, **Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına**, s.139 vd.; Engin, **a.g.e.**, s.30 vd.;

⁶⁸⁸ Ziya Nur Aksun, **II.Abdülhamit Han**, (Yayına Hazırlayan: Erol Kılınç),Ötüken Yay.,İstanbul, 2010, s.320. Aydın, **a.g.e.**, s.279 vd.

ihtiyaçlar arasındaydı. Ancak raporda, maliyenin durumuna atf yapılarak ihtiyaçların peyderpey karşılanabileceği de belirtilmişti.⁶⁸⁹

Bulgarların asker sayısını artırması sonraki yıllarda da devam etti. 3 Temmuz 1895 tarihli yazısında bu noktaya dikkat çeken Rıza Paşa, Bulgaristan'ın gizli gizli asker yazdığını belirtmişti. Yazısında, Filibe Makedonya Komitesinin toplantılarından da söz eden Rıza Paşa, bu komitenin kışkırtması ile Virane hududu üzerinde bazı tecavüzler beklediklerini ilave etmişti.⁶⁹⁰

Koçana da ise Mirliva Mehmet Ali Paşa'dan seraskerliğe gelen 17 Aralık 1895 tarihli telgrafa göre, Bulgar çeteler sayılarını bir hayli artırmış ve hududa tecavüz etmek üzere hazırlanmışlardı. Bununla da yetinmeyen komite, yapmış olduğu gösteriler ve oluşturduğu meclisler marifetiyle bir taraftan yeni üyeler kazanırken diğer taraftan iki milyon civarında para toplamıştı. Komite üyeleri bu para ile başta ekmek olmak üzere çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için teşebbüse geçmişlerdi. Telgrafta, Komitenin sadece kendi bölgesinde kalmayıp Makedonya'yı da istila etmek niyetinde olduğu ve bunun için gerekirse ölünceye kadar mücadele etmek kararında olduğu ifade ediliyordu. Ayrıca Osmanlı hududuna girmek için hazırlanan üyelerini gruplara ayıran komitenin mensubu olan eşkıya, bazı şehirlerde tecavüze yeltenmeye bile başlamıştı. Telgrafa göre, bunlar Osmanlı tarafında bulunan saf kişilerin aklını çelip bunları da yanlarına almak suretiyle saldırıya başlayacaklardı. Komitenin bir diğer gayreti ise askerlik görevi olmayan kişilerin tekrar silâh altına alınması için meclisten karar çıkartmaktı.⁶⁹¹

Seraskerlik bölgeden gelen istihbaratlar sayesinde gelişmelerin farkındaydı. Rıza Paşa 20 Ocak 1896 tarihli yazısında, Makedonya için Bulgar eşkıyasının girişimlerine dair istihbarat aldıklarını ve bu istihbarata göre, eşkıyaların şartların olgunlaşmasını beklediğini belirtmişti. Bölgede bulunan İbrahim Bey'den aldığı istihbarata dayanan Rıza Paşa'ya göre, hareketlilik olsa da şimdilik Bulgar

---

⁶⁸⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 90/96, (7 Za. 1310/23 Mayıs 1893).

⁶⁹⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 105/58, (10 M. 1313/3 Temmuz 1895).

⁶⁹¹ BOA., Y.PRK.ASK., 109/18, (30 C. 1313/17 Aralık 1895).

çetelerinden herhangi bir olumsuzluk beklenmemekteydi. Zira hem mevsimin kış olması hem de maddi sıkıntılardan dolayı çeteler ilkbaharı beklemekteydiler.⁶⁹²

İlkbaharın gelmesi ile birlikte çetelerin faaliyetlerinde artışlar olmuştu. Hükümete yazdığı 26 Mayıs 1896 tarihli yazısında çetelerin faaliyetlerine değinen Rıza Paşa'ya göre, Üsküp'ün Haydarbaba Sahrasında ve askeri bölgeye yakın bir mesafede bulunan mahallere Bulgarca ibareler asan ve imtiyaz isteyen Bulgarlar devletin belli bir vakte kadar cevap vermesini talep etmişlerdi. Asılan yazılarda, sürenin kısıtlı olduğunu ve beklemeye tahammülleri olmadığını belirten çeteler, birkaç gün zarfında cevap alamamaları durumunda Üsküp'teki evleri ve şehirdeki insanları yakacaklarını söylemişlerdi. Ayrıca çeteler bunu yapmaya güçleri olduğunu ve 12 bin kardeş ile 12 bin süngüye sahip olduklarını ve yine 30 gün içerisinde isteklerinin karşılanmaması durumunda benzer bir faaliyeti Makedonya'da da hayata geçirmek niyetinde olduklarını beyan etmişlerdi.⁶⁹³

Elbette Bulgar eşkıyalarının bu pervasız tutumlarında dış devletlerin de tutumu etkiliydi. Özellikle Rusya, Bulgaristan ile yakın ilişkiler içerisindeydi. Rıza Paşa da 3 Mayıs 1900 tarihli yazısında bu hususa dikkat çekerek, Bulgaristan'ın Rusya ile ilişkilerini artırdığını ve krallığın ilanı ile Makedonya'nın serbest olması karşılığında Burgaz Limanı'nı Rusya'ya terk etmek niyetinde olduğuna dair iddialar dolaştığını söylemişti. Bu iddialara göre, Bulgar Eمارeti ile Rusya arasındaki diplomatik ilişkilerin artması üzerine bir süredir suskun olan Makedonya'nın Sofya şubesi yeniden faaliyetlerine hız vermişti. Komite, Sofya'da bulunan silah tüccarı İvanof biraderlerden tüfek almaya başlamış ve Makedonya'ya tecavüz edebilmek için 60 frank maaşla komiteye nefer yazma girişimlerinde bulunmuştu. Hatta şimdiye kadar 100 kadar asker yazılmış olup bu kişiler Sofya Şubesi tarafından beslenmekteydiler. Rıza Paşa'nın arz ettiği yazıda ayrıca şu hususların altı çizilmişti: Komite reisleri, Makedonya'ya cemiyetler göndererek maksatlarına nail olamayacaklarını bildikleri halde sırf seslerini Avrupa efkârına duyurabilmek için Edirne, Kosova ve Selanik vilayetlerine birkaç çete göndermek kararındaydılar. Hatta Komite, bu çeteler marifetiyle Müslüman köylerine de tecavüz etmek düşüncesindeydi. Gelineen noktada, Makedonya'nın ihtilal ile elde edilebileceği fikri bilcümle Bulgarlarda

⁶⁹² BOA., Y.PRK.ASK., 109/64, (4 Ş. 1313/20 Ocak 1896).

⁶⁹³ BOA., Y.PRK.ASK., 111/57, (13 Z. 1313/26 Mayıs 1896).

uyanmış olduğundan Makedonya'ya silah ve cephane göndermek için azami gayret sarf ediyorlardı. Yine zararlı yayınlar deniz yoluyla Selanik'ten, karayoluyla İstanbul ve Sırbistan'dan gönderiliyordu. Silah ise doğrudan doğruya huduttan içeri sokuluyordu. Ayrıca komitenin para ihtiyacını karşılamak için konser tertip ettiği, bu konser sayesinde bir hayli para toplandığı ve Macaristan'a ismarlanan 400'ü aşkın topun getirilmesi için oluşturulan heyetin Macaristan'a hareket ettiği ifade ediliyordu.⁶⁹⁴

Burgaz Limanı ile ilgili söylentiler sonraki yıllarda da devam edecek ve Rıza Paşa 23 Haziran 1901 tarihli yazısıyla bu konuya yeniden dikkat çekecekti. Buna göre; Rus askeri yetkililerin Bulgaristan ordusunu teftiş etmesi nedeniyle Bulgar basınında yeniden Burgaz Limanı'nın Rusya'ya terki ile alakalı yazılar çıkmış ancak Bulgar Hükümetinin bu durumu kesin bir dille reddetmesi üzerine yapılan yayınlar bitmişti.⁶⁹⁵ Sonuçta liman ile alakalı haberler söylentiye geçmediyse de Rusya'nın Bulgaristan'a ilgisi sonraki yıllarda da devam edecekti.

Rusya ile yakın ilişkiler içerisinde olan Bulgaristan Emeti ancak komşusu Romanya ile sorunlar yaşamaktaydı. Bu sorunlar yüzünden Bulgaristan Sofya, Filibe ve İslimye fırkalarına mensup 98 senesi piyade ve 97 senesine ait süvari ve topçu kura askerlerini terhis ettiği halde Romanya hududuna yakın Şumnu, Rusçuk ve Vidin fırkalarına mensup askerlerini terhis etmemişti. 29 Eylül 1900 tarihli yazısında, terhislerin 18 gün gecikeceğini belirten Rıza Paşa, Bulgaristan'ın bu tutumunun yanlışlığına dikkat çekmişti. Rıza Paşa'ya göre, bu durum Romanya karşısında zaaf göstermekten başka bir şey değildi.

Ayrıca Bulgaristan Emeti'nin Romanya ile olan ihtilafı Bulgar basınında da geniş yer bulmuştu. Serasker Mehmet Rıza Paşa, Bulgaristan Komiserliği Türkçe Başkâtip Muavinliğinden gelen yazıya dayanarak Hükümet ve Padişahı bilgilendirdiği yazısında, basında çıkan bu haberlere atıfta bulunmuştu. Buna göre, komite '*Reform*' adlı gazetesini neşretmeye devam ederek bu yolla fesat çıkarmaya çalışıyordu. Bu bağlamda Makedonya Komitesi Reisi Samarakof, yazılarıyla Bulgaristan Emeti ile Romanya arasındaki ihtilafa atfen 2 milyon Makedonyalının

⁶⁹⁴ BOA., Y.PRK.ASK.,161/3,(3 M. 1318/3 Mayıs 1900).

⁶⁹⁵ BOA., Y.PRK.ASK., 170/90, (6 Ra. 1319/ 23 Haziran 1901).

durumunu da artık belirlemek gerektiğini söylemişti. Samarakof, Komitenin gücünü artırmak için Jön Türkler, Arnavutlar veya diğer komitelerle birleşmesinin mümkün olmadığını ancak Ermeni komitelerle pekâlâ birlikte hareket edebileceğini ifade etmişti. Romanya, Sırbistan ve Yunanistan'ın Makedonyalıları destekleme teşebbüslerinin akim kalmasından dolayı üzüldüğünü belirten Samarakof, komitenin son kongresine atıf yaparak kongreye olan teveccühün faaliyetlerine devam etmeleri için kendilerini motive ettiğini ve çalışmalarına devam ederek Makedonya Halkını İslamların esaretinden kurtarmak için ne gerekiyorsa yapacaklarını beyan etmişti. Samarakof yazısını, Osmanlı Devleti hududundan firar ederek kendi taraflarına geçen ve yine kendi taraflarında kavmiyet fikrini takip edenlerin birlik olup davaya omuz vermeleri gerektiğini ifade ederek bitirmişti.⁶⁹⁶

Makedonya komitelerinin zararlı faaliyetlerini artırması üzerine 18 Şubat 1901 tarihli yazısı ile Üçüncü Ordu Komutanlığını uyarma lüzumu hisseden Rıza Paşa, özellikle şu hususların altını çizmişti:

- a- Bulgaristan Makedonya fesat komitelerinin fesatlarına devam ederek sınırdan silah, mühimmat ve zararlı yayınlar geçirdikleri alınan istihbarattan anlaşılmaktadır. Bu bilgilere göre komite, beygirlerle taşınan otları bir noktadan sonra çıkararak yerine zararlı yayınları doldurmakta ve bunları o havalide bulunan ahaliye dağıtmaktadır.
- b- Gelen haberler üzerine bölgeye asker sevk edilmiş, gerekli araştırmalar yapılmış ve neticede buradan silah, mühimmat ve zararlı yayınların rahatlıkla geçirilmesinin güvenlik zaafindan kaynaklandığı anlaşılmıştır.
- c- Bulgaristan hududundan silah, mühimmat ve zararlı yayınların geçmemesi için azami gayret gösterilmelidir. Bu gibi şeylerin bir daha yaşanmaması için hudut takviye edilmelidir. Ayrıca bölgede görev yapacak askerin bir kat daha dikkatli olması ve tedbiri elden bırakmaması gerekmektedir.
- d- Ele geçirilen yayınlar imha edilmeli ve bu kişilerin amaçlarına ulaşmasına fırsat verilmemelidir.⁶⁹⁷

Görüldüğü üzere Rıza Paşa huduttaki problemleri güvenlik zaaflarına bağlamakta ve yetkili komutanların dikkatini çekmekteydi. Bu arada Makedonya Komitesinin

⁶⁹⁶ BOA., Y.PRK.ASK., 164/6, (4 C. 1318/29 Eylül 1900).

⁶⁹⁷ BOA., Y.PRK.ASK., 167/48, (28 L. 1318/18 Şubat 1901).

Selanik'te katliam yapmak için hazırlandığı ve Avrupalı Devletlerin dikkatini çekmek için halka silah ve dinamit dağıtarak ihtilal girişiminde bulunacağı gelen haberler arasındaydı. Bulgaristan'ın gerek askeri girişimleri gerek eşkıyaların faaliyetleri huzursuzluk teşkil etse de son derece rahat olan ve bu durumu dert etmeyen Rıza Paşa, Bulgaristan'ın askeri tertibinde 36 alay piyade askerinin bulunmasını da önemsemiyordu. 21 Şubat 1901 tarihli yazısı ile Bulgaristan'ın gerçekten 36 alay piyade askerine sahip olup olmadığının yeniden araştırılarak ortada bir yanlışlık olup olmadığının saptanmasını isteyen Rıza Paşa, Bulgar komitelerinin her türlü ahval ve harekâtına karşı gerekli tüm tedbirlerin alındığını belirtmişti. Rıza Paşa'ya göre, Osmanlı askeri kuvvetleri Bulgar komitelerinin her türlü harekâtına karşı hazırlıklıydı ve ilave taburlarla birlikte Rumeli'de bulunan Osmanlı askeri kuvveti gerek Bulgaristan'ın ve gerek komitelerin zararlı çalışmalarının engellenmesi için kâfiydi.⁶⁹⁸

Bu arada komiteler ise kendi cephaneliklerini oluşturmakla meşguldüler. Bu bağlamda Üçüncü Ordu Komutanlığından Ferik Hayri Paşa'dan seraskerliğe gelen yazıda böyle bir cephaneden bahsedilmişti. 2 Kasım 1901 tarihinde konu ile alakalı rapor yazan Rıza Paşa, Bulgar hududu üzerindeki Rum köylerinden Stoyço'da bağ içinde ve yol kenarında asma çubuklarıyla üzeri kapatılmış bir mahalde dört sandık ile dört adet gaz tenekesi bulunduğunu söylemişti. 18. Alayın Dördüncü Taburuna mensup Halil Çavuş'un tenekeleri gördükten sonra haber vermesi üzerine tabur mülazımı Kamil Efendi kumandasında olay mahalline gönderilen askeri kuvvetle bu tenekeler alınarak Çarova cephaneliğine teslim edilmişti. Rıza Paşa'ya göre, dikkat çekici olan husus ise elde edilen cephaneliğin genellikle Rus menşeli silahlardan oluşmuş olmasıydı. Zira ele geçirilen tenekelerin içlerinde 6306 adet Rus kapaklı fişek mevcut idi.⁶⁹⁹

Seraskerlik şiddete başvurmadan eşkıyalık faaliyetlerini önlemeye çalışırken Bulgaristan Emareti ise hudut üzerinde iki tarafı karşı karşıya getirecek girişimlerde bulunmaktan kaçınmıyordu. Rıza Paşa'ya göre, Bulgaristan'ın huduttaki faaliyetleri tamamen huzur bozmaya yönelikti. Zira Kahrin Köyünden Devebağirtan'a kadar olan köylere, Bulgaristan Emareti tarafından beş piyade taburu ile bir süvari alayı

⁶⁹⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 167/57, (2 Za. 1318/21 Şubat 1901).

⁶⁹⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 176/76, (20 B. 1319/2 Kasım 1901).

yerleştirilmiş ve bunlar fırsat buldukça Osmanlı tarafına eşkıya geçiriyorlardı. Gelişmeler üzerine 3 Kasım 1902 tarihinde Üçüncü Ordu Komutanlığına tebligatta bulunan Rıza Paşa, hududu geçip ahaliyi tazyik etmeye çalışan eşkıyaya göz açtırılmamasını istemişti.⁷⁰⁰

Aynı günlerde Bulgar askerinin desteğini de almış olmalarından dolayı Bulgar eşkıyası, Osmanlı askeri karakollarını direkt hedef alabilecek kadar cüretini artırmıştı. 7 Kasım 1902 tarihli askeri maruzatında konu ile ilgili bilgi veren Rıza Paşa, Pazartesi gecesi Manastır yakınlarında çok sayıda eşkıyanın Ergeç Karakoluna saldırma cüretini gösterdiğini ve karakolda bulunan Hasan Çavuş ile mahiyetinde bulunan 13 askeri pusuya düşürdüğünü söylemişti. Askerlerin karşılık vermesi ile çatışmanın sabaha kadar sürdüğünü ve eşkıyanın firar etmek zorunda kaldığını belirten Rıza Paşa, kaçan eşkıyanın geride bir miktar silah ve eşya bıraktığını da sözlerine eklemiştir.⁷⁰¹

Manastır tarafında da eşkıya faaliyetleri artarak devam etmekteydi. Bu yüzden meydana gelen olaylara karşı ne gibi tedbirlerin alınması gerektiği 8 Ağustos 1903 tarihinde seraskerlik makamında masaya yatırılmıştı. Erkânı Harbiye Umumiye Dairesi Reisi Vekili Ethem Paşa'nın da bulunduğu toplantıda alınan kararlar Padişaha arz edilmişti. Buna göre, Manastır Vilayeti'ne gönderilen yedi nizamiye taburu yeterli gelmediğinden bunlara ek olarak kolordu dâhilinde bulunan ve o orduya kayıtlı havaliden dokuz nizamiye taburu oluşturulacaktı. Ayrıca bu taburlar oluşturulunca bölgede görev yapan Anadolu redif taburlarına ihtiyaç kalmayacağından bu taburlar da memleketlerine gönderilecekti.

---

⁷⁰⁰ BOA., Y.PRK. ASK., 186/43, (1 Ş. 1320/3 Kasım 1902).

⁷⁰¹ Dokuzuncu Fırka Komutanlığının seraskerliğe gönderdiği raporda, çatışmanın ayrıntılarına da yer verilmişti. Buna göre, alanda bulunan iki farklı şapka, çatışmaya en az iki eşkıya komitesinin katıldığını göstermekteydi. Bunun dışında yerlerde manlis fişeği kovanları ve Bulgar askerine mahsus bir çanta vardı. Çantanın içerisinde bir Makedonya haritası ve yine paftadan mürekkep topografya haritası ile ayrıca tren ve köprüleri havaya uçurmaya elverişli mühimmat bulunmaktaydı. Yerdeki kan izlerinden eşkıyanın ölü ve yaralılarını meydanda bırakmayıp sürükleyerek Emarate götürdükleri anlaşılmaktaydı. Bu çatışmanın hemen ardından eşkıyanın takibi ve tedibi için üç koldan müfreze yola çıkarılmış ancak bu müfrezeler de yaklaşık olarak aynı mevkide Bulgar eşkıyasının ateşi ile karşılaşmış ve bir müddet çatışma devam etmişti. Ardından bölgenin dolaşılması esnasında bu kez deniz tarafında manlisher tüfekler ve yine Bulgar askerine mahsus bazı patlamış edevat bulunmuştu. Bu arada eşkıyanın açtığı ateş yüzünden bölge halkından yaralanan bir vatandaş askerler vasıtasıyla köyüne götürülmüştü. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK.ASK., 186/67, (5 Ş. 1320/7 Kasım 1902).

Konu ile ilgili Rıza Paşa arizasında, şu hususların da altını çizmişti: Manastır Vilayeti'nin Pirlepe, Ohri, Filoyana ve Kirpe gibi yerlerinde Bulgar eşkıyaları sadece askere değil bu şehirlerde yaşayan İslam ahalisine de saldırmaktan çekinmiyorlar. Bu fesat ehilleri bununla da yetinmeyip tren ve telgraf hatlarını tahrip ederek bölgede asayiş ve güvenliği büsbütün bozuyorlar. Bu yüzden Manastır Vilayeti'nin özellikle eşkıya faaliyetlerinin yoğun olduğu mahallerine İpek, Yakova ve Prezrin havalisinde bulunan 24 Anadolu redif taburu sevk edilmelidir. Bu kuvvete Ömer Rüştü Paşa, Hayri Paşa ve Nasır Paşa'ların kumandası uygundur. Ferik Şemsi Paşa'nın ise Prezrin havalisinde kalarak bölgenin asayişini sağlaması daha münasip görülmektedir. Rıza Paşa'nın arz ettiği raporu uygun bulan Padişah Abdülhamit, güvenlik gerekçesiyle Prezrin ve İpek'ten süvari ve mühimmat alınmamasını, bu gibi ihtiyaçların diğer mahallerden karşılanmasını istemişti.⁷⁰²

c- Yortu Günleri

1898 tarihine gelindiğinde eşkıya hareketliliği özellikle Filibe'de artmıştı. Şehirde bir taraftan mitingler için hazırlıklar yapılırken diğer taraftan oluşturulacak komiteler için erzak tedarik edilmişti. Cisri Mustafapaşa Komutanlığından İkinci Ordu Komutanlığına verilen bilgilere göre, Bulgaristan 1875 senesi itibariyle redif askerini silâh altına almak için Emaret'te bulunan köylere pusula göndermeye başlamıştı. Bulgar komiteleri ise Sofya ve Filibe'de miting yapmak için hazırlık yapıyorlardı. Komutanlığa göre, Filibe'de bulunan fırınlarda peksimet çıkarılmaya başlanması yapılan hazırlıkların boyutu için gerekli ipuçlarını vermekteydi. Yine Filibe ve diğer kasabalarda, Makedonya komitelerinin gayretleri ile hazırlanarak meydanlara asılan "*Yortu Günleri Geliyor*" ibareli ilanlara tesadüf olunuyordu. İkinci Ordu Komutanlığından gelen bu bilgileri 23 Mart 1898 tarihli yazısı ile arz eden Rıza Paşa, alınacak tedbirler ile alakalı da bir rapor sunmuştu. Raporunda, öncelikle bölgede zamanı gelmediği halde redif askeri yazılmasının dikkat çekici olduğunu belirten Rıza Paşa, bazı komitelerin harekete geçtiğinin görüldüğünü ifade etmişti. Rıza Paşa'ya göre, her hanenin üç sepet yapması için emir veren komiteler ayrıca nakliye için araba hazırlamışlardı. Bu gelişmeler karşısında Rıza Paşa, alınacak tedbirleri ise şöyle sıralamaktaydı:

---

⁷⁰² BOA., Y.MRZ.d., 11452, Seraskerlik Tezkeresi, Resmi İrade No:4888, (14 Ca. 1321/8 Ağustos 1903).

- 1- İkinci Ordunun bir fırkası Teselya ve Yanya tarafında bulunduğundan ihtiyaç halinde Edirne'ye celbi zaman alacaktır. Bulgarlar ise az vakitte toplanıp serkeşçe bir takım hareketler içerisine girerlerse bu durum bölgede telaşa sebebiyet verecektir. Bunun önüne geçmek için Edirne şehri iki tugay ve üç batarya top ile techiz edilecektir.
- 2- İkinci Ordu'ya bağlı fırka Edirne'ye sevk edilecek ve bu bağlamda sekiz nizamiye taburundan dört tabur Selanik'te, dört tabur ise Siroz'da bulundurulacaktır.⁷⁰³

Sonraki yıllarda da Yortu günleri ile alakalı gerekli tedbirlerin alınmasına devam edilecekti. Örneğin Dokuzuncu Ordu Tümen Komutanlığı'ndan 26 Nisan 1900 yılında seraskerliğe gelen yazıda, Hıristiyanlara mahsus yortu günlerinin başladığı ve hudut dâhilinde tedbirler alındığından bahsedilmişti. Yazıya göre, Bulgarlar Sofya şehrinde '*Komit*' adlı bir heyet teşkil etmişlerdi. Bu komite yeni eleman kaydına başladığı gibi dinamit ve silah gibi mühimmatı da dağıtmaya başlamıştı. Makedonya'da ise sadece Bulgarların olduğu mahallerde gizli çeteler dolaşmaya başlamış ve asayiş bozma eğilimine girmişlerdi. Gelen yazıda, alınan tedbirlere de atıf yapılarak, bu bağlamda sınırlara dikkat edildiği ve ormanlara korucular yerleştirildiği ayrıca Pirsela Karakolunun kuzey tarafında ve boğaza hâkim bir noktada bir karakol inşasının düşünüldüğü belirtilmişti.⁷⁰⁴

d- Eşkıyanın Uyguladığı Farklı Yöntemler

Osmanlı Devleti güvenlik önlemleri almaya devam ederken eşkıyalar da faaliyetlerine devam etmekteydiler. Ancak Bulgar eşkıyaların bu kez başvurdukları yol biraz farklıydı. Zira eşkıyalar Osmanlı ve Bulgar askerlerinin giydiği elbiseye benzer elbiseler giyerek Bulgaristan'da toplanmışlardı. Durum ilgililer tarafından saraya bildirilince Padişah Abdülhamit, asayişe hâle gelmemesi için seraskerliğin önlem almasını ve ilgili komutanlıkların dikkatinin çekilmesini istemişti. Bunun üzerine Rıza Paşa, derhal İkinci ve Üçüncü Ordu Komutanlıklarına ve Bulgaristan Komiserliği ikinci kâtabi erkânı harbiye binbaşlarından Ali Hilmi Bey'e gerekli

⁷⁰³ BOA., Y.PRK. ASK.,136/126, (29 L. 1315/23 Mart 1898).

⁷⁰⁴ BOA., Y.PRK.ASK., 161/5, (3 M. 1318/3 Mayıs 1900).

tahkikatın süratle yapılmasını ve neticenin bildirilmesi için tebligatta bulunmuştu. Ali Hilmi Bey 16 Haziran 1899 tarihinde seraskerliğe çektiği telgrafta, yapılan tahkikat neticesi Bulgar çetelerinin faaliyetlerine devam ettiğini, bunların üç çeteden mürekkep olup en kuvvetli olanının 17 kişiden ibaret olduğunu ve toplamda 45 kişi olan eşkıyaların hududa tecavüze yeltendiklerini belirtmişti. Ayrıca alınan askeri önlemler neticesinde eşkıyanın faaliyetlerine son verildiğini ancak eşkıyaların Filibe’de bulunan yabancı konsoloslara yalan yanlış bilgiler vererek onları yanıltmaya çalıştıklarını ifade etmişti. Ali Hilmi Bey’den gerekli bilgileri alan Rıza Paşa, İkinci ve Üçüncü Ordu Komutanlıklarına tekrar tebligat yaparak hudutta daha dikkatli olunmasını ve eşkıyanın huduttan geçmesine asla meydan verilmemesini istemişti.⁷⁰⁵

Cephanelik oluşturan komiteler, posta ve yolcu arabalarını soymak gibi girişimlerle de güvenliği bozuyorlardı. Eşkıyalar bununla da yetinmeyerek yabancıları kaçırmakla fidye istiyorlardı. Bu sayede hem örgütlerine para sağlamış oluyor hem de dünyanın gözünü bu bölgeye çevirmeyi başarıyorlardı. Aslında çeteler bu yolla Avrupalı Devletlere, Makedonya’da asayişin iflas ettiğini gösterecek ve bu devletlerin, Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışmasına zemin hazırlanmış olacaktı.⁷⁰⁶ Bu bağlamda Bulgar ve Makedonya’da bulunan Otuz Evanjelik Okulunun müdiresi Miss Seson ve refikası Bulgar çeteler tarafından kaçırılmıştı. Bir müddet sonra eşkıyanın istediği fidye Amerikan Konsolosu vasıtasıyla kendilerine ulaştırılsa da rehineler yine de salıverilmemişti. İddiaya göre komite, 14.500 lira tutarındaki fidyeyi aldıktan sonra rehinelerin salıverileceği havalinin askerden arındırılmasını istemiş ancak fidyeyi ulaştıran kişilerin askerlerle birlikte gelmesi üzerine kuşatma altına alınacağı korkusuyla rehineleri teslim etmemişti. Durum hükümete aksedince hükümet de durumu seraskerliğe sormuştu. Bunun üzerine Rıza Paşa 23 Şubat 1902 tarihinde Üçüncü Ordu Komutanlığı’na yazdığı yazıda, olayın tahkik edilerek en kısa zamanda makamın bilgilendirilmesini istemişti. Bir gün sonra Üçüncü Ordu Komutanlığından Ferik Hasan Tahsin Paşa seraskerliği bilgilendiren yazısında, Bulgar eşkıyasınca kaçırılan Miss Seson ve refikasının serbest kaldığını ve bu kişilerin ifadelerinin alındığını fakat kaçırma eylemini gerçekleştiren eşkıyanın yakalanamadığını belirtmişti. Ancak Hasan Paşa’ya göre, olay kuşku uyandırıcıydı.

⁷⁰⁵ BOA., Y.PRK.ASK., 152/58, (12 S. 1317/22 Haziran 1899).

⁷⁰⁶ Engin, a.g.e., s.34.

Zira Miss Seson, Makedonya ve Bulgaristan'da bulunan Otuz Evanjelik kilisesinin müdiresiydi ve mektebin muallimleri de komitenin azası durumundaydılar.⁷⁰⁷

Bulgar çeteler, adam kaçırma ve fidye isteme politikasına bundan sonra da devam ettiler. Gelen haberlere göre, bir kişi yine bu çeteler vasıtasıyla kaçırılmıştı. Bu durumun devam etmesi Osmanlı Devleti'ni hem içeride hem de dışarıda zor durumda bırakacağından Serasker Mehmet Rıza Paşa ilgili komutanlığa yazmış olduğu 3 Mart 1902 tarihli yazıda, Bulgar komitelerinin bu çalışmalarının akim bırakılması için fevkalade dikkatli olmalarını istemişti. Ayrıca bir taraftan diğer tarafa gidecek ecnebilerin yanlarına jandarma katılmasını ve jandarma miktarının yeterli olmadığı durumlarda eksiklerin askerlerden tamamlanmasını belirtmişti.⁷⁰⁸

Adam kaçırılan eşkıyalar, bağında bahçesinde çalışan halkı da dağa çıkmaya zorluyorlardı. Seraskerliğe gelen bir telgrafa göre, Bulgar eşkıyası yaklaşık 12.179 kişiyi zorla dağa çıkarmıştı. Telgrafta, eşkıyanın bunu her yerde yapmaya muvaffak olamadığı ve Osmanlı görevlilerinin rahatça dolaşabildiği ifade edilmişti. Ancak dağa çıkarılan kişilerin sayısına bakılacak olursa durum ciddi gözükmekteydi. Buna rağmen Rıza Paşa'ya göre, endişeye mahal bir durum söz konusu değildi. Zira askeri cihet olarak gerekli tedbirler alınmış ve idarecilerin yaptığı nasihat ve verdiği teminatlar neticesinde ahalinin önemli bir kısmı yeniden köylerine dönmüştü. 3 Kasım 1902 tarihli yazısı ile konuyu hükümet ile de paylaşan Rıza Paşa, alınan tedbirler ile ilgili olarak özetle şu bilgileri vermişti: Yapılan tahkikat neticesinde, dağa çıkan ahalinin önemli bir kısmı geri dönmüş ve silahlarını teslim etmiştir. Silahlarını teslim etmeyenlere karşı şiddet kullanmak bölgenin nezaketi açısından uygun olmayacağından ve yine büsbütün sessiz kalmak da muvafık düşmeyeceğinden köyün ileri gelenlerine nasihat edilmiş ve görülecek olan silahlardan kendilerinin mesul olacakları belirtilmiştir.⁷⁰⁹

⁷⁰⁷ Ferik Hasan Tahsin Paşa, Miss Seson ve refikasının ifadelerini ise şöyle özetlemişti: Miss Seson ve refikasını kaçırılan eşkıya 16 kişiden ibarettir. Kendileri bir hafta bu kişilerin elinde kaldıktan sonra şarap fiçilerinin olduğu bir mahzene götürülür daha sonra da eşkıya tarafından yaptırılmış olan bir kulübeye nakledilirler. Burada da kısa bir süre durduktan sonra bir başka kulübeye nakledilirler. Burada bir Ulah kadın da kendileri ile kalır. Eşkıyalar, bunları buradan bir başka köye götürdükten sonra kaçırma işini fidye için yaptıklarını ve fidye almamaları durumunda kendilerini öldüreceklerini söylerler. Rehineler, bir eşkıya vasıtasıyla durumu Amerikalı bir doktora iletince Amerikan Konsolosu Sofya'ya gelecek fidye olayı ile ilgilenir. Geniş bilgi için bk.,BOA., Y.PRK.ASK., 179/52, (16 Za. 1319/24 Şubat 1902).

⁷⁰⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 179/70, (23 Za. 1319/3 Mart 1902).

⁷⁰⁹ BOA., Y.PRK. ASK., 186/36, (1 Ş. 1320/3 Kasım 1902).

e- Rıza Paşa'nın Eşkîya Faaliyetlerini Kontrol Altına Alma Çabaları

Bulgarların tüm bu yıkıcı faaliyetlerine rağmen Osmanlı Devleti soğukkanlılığını kaybetmeyerek gerekli tedbirleri almaya devam etmişti. Rıza Paşa ise askeri kurmayları ile beraber olayları devamlı takip ederek güvenliği sağlamaya çalışmıştı. Bu yüzden 1902 yılından itibaren eşkıya faaliyetlerinde kısmen de olsa azalma başlamıştı. Yaptıkları tahkikat neticesinde özellikle Selanik Kazası dâhilinde oturan Bulgar köyleri üzerinde eşkıyanın etkisinin azaldığının anlaşıldığını söyleyen Rıza Paşa, 26 Ekim 1902 tarihli yazısında, almış oldukları önlemler sayesinde dağlara çıkan ahalinin de yeniden köylerine döndüğünü ve işleriyle meşgul oldukları bildirmişti.⁷¹⁰

Gelinen nokta Padişah'ı da memnun etmişti. Eşkîyalık faaliyetlerinin tamamen bitirilmesini isteyen Padişah Abdülhamit, bu iş yapılırken ahalinin can ve malına zarar verilmemesini, eşkıya içinde bulunan kadınlara dokunulmamasını, eşkıya olup da pişmanlık duyarak dönenlerin rencide edilmemesini ve bir sınıf halkın diğer bir sınıf halka zarar vermesine katıyen meydan verilmemesini istemişti. Rıza Paşa 17 Eylül 1903 tarihinde Padişaha arz ettiği raporunda, verilen irade paralelinde askeri cihet olarak yapılanları şöyle özetlemişti:

- 1- Padişahımızın hassas olduğu konular ilgili tüm komutanlıklara tebliğ edilmiştir. Bu noktada kadınlara, çocuklara, acizlere dokunulmaması ve rencide edilmemesi maddesinin en baştaki komutandan en alttaki ere varıncaya kadar herkese iyice izah edilmesi istenmiştir.
- 2- Eşkîyanın bir an evvel etkisiz hale getirilmesi ve şekavetin bitirilmesi için ilgili komutanlıklar bilgilendirilmiş ve operasyonlarda başarılı olamayan ve asayiş sağlamayan komutanların cezalandırılması başta İkinci ve Üçüncü Ordu Komutanlıkları olmak üzere ilgili tüm birimlere bildirilmiştir.

---

⁷¹⁰ Yapılan tahkikat sonucunda köylüler, eşkıyayı köylerine sokmayacaklarını, eşkıyaların köye gelmesi durumunda durumu en kısa zamanda en yakın karakola bildireceklerini ve eşkıyanın köye gelmesi ile birini veya birkaçını kim himaye ederse durumu devlete bildireceklerini aksi durumda mesul durumda kalacaklarını beyan etmişlerdi. Köylülerin bu ifadeleri üzerine memurlar geri dönmüştü. Yazıda, hanelerine geri dönenler ile alakalı da ayrıntılı bilgiler verilmişti. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK.ASK.,185/118, (23 B. 1320/ 26 Ekim 1902).

- 3- Rum ahali ile meskûn Hediye Köyünde bulunan ve ahaliye uygun bir şekilde davranmadığı haber alınan Binbaşı İbrahim Efendi, sorgulanmak üzere tevkif edilmiştir.
- 4- Eşkîyanın tamamen bitirilmesi Padişah iradesi olduğu halde rehaveti görülen Mirliya İsmail Paşa, muhakemesi yapılmak üzere divan-ı harbe sevk edilmiştir. Bu gibi rehavet hallerinde, her kim olursa olsun ve hangi rütbeyi işgal ederse etsin, divanı harbe verilip cezalandırılacaktır. Bu açıdan ahalinin can, mal ve ırzına son derece itina gösterilmesi ve herkesin vazifesini bu minvalde yürütmesi istenmiştir.⁷¹¹

Rıza Paşa 1 Haziran 1908 tarihli raporunda ise Bulgaristan ordusu ile alakalı hükümeti bilgilendirmişti. Rıza Paşa'ya göre, ordusunu takviye sadedinde silah siparişlerine devam eden Bulgaristan, iyi derecede piyadeye ve genç topçu birliklerine sahipti. Ancak muhtemel bir Osmanlı-Bulgar savaşını değerlendiren Rıza Paşa, Bulgaristan'a hiçbir surette şans tanımamaktaydı. Zira birçok faktörlerin yanı sıra Bulgaristan'ın Sırbistan ve Romanya ile sürtüşmesi Bulgaristan'ı Osmanlı karşısında zayıf duruma düşürmekteydi.⁷¹²

Sonuç olarak; seraskerliği müddetince Rıza Paşa, Bulgar eşkıyaların faaliyetlerinin önlenmesi için ciddi mesai harcadı. Ancak Rıza Paşa'ya göre, kontrol altına alınan bu kargaşa tamamen de bitirilebilirdi. Hatıratında, Bulgar eşkıyasını her fırsatta mercek altına aldığı ve tam olarak bu meseleyi bitirmek için eline fırsat geçtiğini ancak bazı müfsitler yüzünden bunu başaramadığını belirten Rıza Paşa, konu ile alakalı şunları söylemektedir: “... Avrupa eskârı Bulgarların şekavetlerinden dolayı onların aleyhine dönmüştü. Tam böyle uygun bir zamanda Rumeli'deki kuvvetimiz 322 tabur olduğundan ve Berlin Antlaşması'nın bize verdiği yetkiyi de kullanarak harekete geçmemiz gerektiğini arz ettim. Ertesi akşam Ömer Rüştü Paşa ve Ethem Paşa ile gece saat ikide saraya çağrıldık. Benim maruzatımın icrası için müzakere yapıldı. Uzun süren görüşmeler neticesinde benim düşüncem Padişah tarafından da uygun bulundu. Ancak bahsin mahrem olması hasebiyle gizli tutulması tembih edilerek huzurdan çıkarıldık. Bir takım müfsit adamlar bu işin de içine girerek uygulamayı akim bıraktılar. Eğer bu

---

⁷¹¹ BOA., Y.PRK. ASK., 204/32, (24 C. 1321/17 Eylül 1903).

⁷¹² BOA., Y.PRK.ASK., 258/8, (19 Mayıs 1324/1 Haziran 1908).

teşebbüsümüzü hayata geçirebilmiş olsaydık sonradan meydana gelen duruma hiçbir surette meydan verilmemiş olacaktı."⁷¹³

10- Yemen Olayları

a- Yemen'in Genel Durumu

Yemen, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethiyle Osmanlı yönetimine geçti.⁷¹⁴ Ancak son dönemlerde Osmanlı Devleti'nin ihmalleri ve yine kötü idarecilerin genellikle Yemen'e sürgüne gönderilmesi bölgeyi Osmanlı aleyhine çevirdi.⁷¹⁵ Bu noktada Yemen'in dağlık bölgelerinde yaşayan Zeydiler, Osmanlı Devleti'ne en güçlü muhalefeti yapan grup konumundaydı. Zeydiler, kendilerini Hz. Hasan'ın oğlu Zeynelabidin soyundan kabul ettiklerinden Zeydilik mezhebi zamanla Sünniliğe karşı bir mezhep konumuna gelmişti. Gelinek noktada kendi imamları idaresinde yaşamak isteyen Zeydiler, 1889 yılında isyan ettiler. Hicaz valisi Müşir Ahmet Feyzi Paşa kısa süre içerisinde olayları bastırarak Yemen'de sükûneti sağladıysa da 1895 yılında Zeydiler yeniden ayaklandılar. Bu kez isyanı bastırmak üzere Hüseyin Hilmi Paşa görevlendirildi. Ancak bu isyanın hemen bastırılması mümkün olmadı ve kargaşa 1897 yılına dek sürdü.⁷¹⁶ Elbette Yemen olaylarının çıkışı bu sebeplerle sınırlı değildi. Zira bölgede yaşanan isyanlarda İngiltere'nin çabaları özellikle etkili

---

⁷¹³ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.95-96; Rıza Paşa, bu kişiler ile alakalı isim vermese de Aksun'a göre, Bulgarlar konusunda çekingen davrananlardan biri Sadrazam Said Paşa idi. Said Paşa'nın, Rıza Paşa ile olan sürtüşmeleri yüzünden olayları iyi değerlendiremediğini belirten Aksun, özetle şunları söylemekteydi: Filibe'de bulunan Osmanlı memuru Miralay Fethi Bey, Bulgarların obüs alayları oluşturduğunu bildirmiş ayrıca bu alaylara ait fotoğraf ve benzeri şeyleri Padişaha bir albüm halinde takdim etmişti. Bütün bu gelişmeleri dikkatle takip eden Rıza Paşa, askeri hazırlıklara girişmek gerektiğini belirtirken Said Paşa eldeki verilerin yetersiz olduğunu söyleyerek askeri harekâta karşı çıkmıştı. Sonuçta Said Paşa'nın dediği olmuş ve askeri harekât akim kalmıştı. Geniş bilgi için bk.; Aksun, **a.g.e.**,s.320.

⁷¹⁴ Hulusi Yavuz, **Yemen'de Osmanlı Hakimiyeti**, Serbest Matbaası, İstanbul, 1984, s.41.

⁷¹⁵ Bölgeye sadece yöneticiler değil bazen askerler de sürgün ediliyordu. Serasker Mehmet Rıza Paşa 12 Nisan 1899 yılındaki yazısında, Tophane-i Amire'ye mensup olan ve tebdil-i hava için Yemen'e sürgün gönderilen bir askerin, Dördüncü Ordu komutanlığı bünyesine dâhil edilmesi için irade çıktığından bu kişinin iyi muhafaza edilip firar etmesine meydan verilmeden İstanbul'a gönderilmesini Yedinci Ordu Komutanlığına tebliğ etmişti. Ayrıca bu kişinin firar etmesi durumunda muhafaza edenlerin mesul olacağına bilinmesini istemişti. Yedinci Ordu Komutanlığı seraskerliğe gönderdiği telgrafta, bu kişinin Hadide'de bulunduğunu ve ilk İdare-i Mahsus Vapuru ile İstanbul'a gönderileceğini ve işlem tamamlanır tamamlanmaz seraskerliğin tekrar bilgilendirileceğini arz etmişti. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK.ASK., 150/78, (25 Z. 1316/ 6 Mayıs 1899).

⁷¹⁶ Kodaman, **a.g.m.**,s.123-124.

olmaktaydı. İngiltere bölgedeki çıkarları gereği Yemen'i önemsiyor ve ortaya çıkan hiçbir fırsatı kaçırmıyordu.⁷¹⁷

b- Erzak Sıkıntısı

Yemen'de irili ufaklı isyanlar devam ederken Hicaz bölgesinde ise açlık hadiseleri baş göstermeye başlamıştı. Yemen'de sıkıntılı günler yaşayan Osmanlı Devleti, benzer sıkıntıların Hicaz'da da çıkmasından endişe ediyordu. Rıza Paşa hükümeti bilgilendirdiği 14 Ağustos 1898 tarihli yazısında, Medine de açlık baş gösterdiğini, bu durumun bölgede bulunan askerleri ciddi etkilediğini ve bu yüzden askerinin zor durumda kalmaması için bölgeye yiyecek gönderilmesi gerektiğini söylemişti. Hicaz Komutanlığına gönderdiği 13 Eylül 1898 tarihli telgrafta ise bölgeye giden yolların güvenlik altına alınması gerektiğini ve Yemen hadiselerinin devam ettiği bir zamanda Hicaz'da da benzer bir sıkıntı yaşamak istemediklerini belirterek tedbirin elden bırakılmamasını istemişti.⁷¹⁸ Bunun üzerine Hicaz'ın durumu mecliste ele alınmış ve Hicaz'daki sıkıntıları azaltabilmek için Hudeyde gümrük hâsılatı bu bölgeye gönderilmişti.⁷¹⁹

Benzer bir sıkıntı da 1905 yılında Sana'da yaşanmıştı. Seraskerliğe gelen haberlere göre, Yemen Umum Kuvvetler Komutanı Müşir Rıza Paşa, refakatinde bulunan taburlarla beraber Sevkü'l-Hamiş Dağını aşmış ve yine hareket ettirilen istinat müfrezesi de Sevkü'l-Hamiş civarına gelmişti. Munahade Menzil Hudut Komutanı Mirliva Ali Paşa da seraskerliğe gönderdiği yazıda, Ali Rıza Paşa'nın gelmekte olduğunu ve istinat müfrezesinin de Ali Rıza Paşa'ya iltihak etmiş

---

⁷¹⁷İngiltere için bu bölge Hindistan yolunun kontrolü ve Uzakdoğu'dan Avrupa'ya uzanan ticaret yolunun güvenliği demektir. Bu bölgede Fransa, İtalya ve Hollanda gibi devletlerin emelleri olsa da İngiltere en aktif olanı idi. Arapça bilen misyonerler bir taraftan yerli halkı kazanmaya çalışıyor diğer taraftan Osmanlı Devleti'ni kötülüyorlardı. 1839 yılında Aden'i işgal eden İngiltere daha sonra şeyhleri de türlü vaatlerle yanına çekmek suretiyle topraklarını genişletmeye gayret etti. Aden bölgesinde bulunan ve Nevahi-yi tis'a diye adlandırılan Osmanlı'ya ait dokuz bölgeye işaretler koyan İngiltere, daha sonra bu işaret koyduğu yerleri işgal etmeye başladı. İngiltere'nin yaptığının kabul edilemez olduğunu belirten Osmanlı Devleti bu devlete nota verdi(1892). Ancak İngiltere notaya aldırış etmeksizin faaliyetlerine devam ederek bölgede Osmanlı bayrağının asılmasını önlemeye ve Yemen şeyhlerini yanına çekmeye devam etti. İngilizlerin bu politikasına bazı şeyhler onay verse de özellikle Sünni olan şeyhler Osmanlıya bağlı kalıp İngilizlere mesafeli yaklaştılar. Zeydiler ise Osmanlı hâkimiyetini reddederek İngilizlerden sağladıkları silahlarla isyanlar çıkardılar. Devlet ise çıkan olayları bazen askeri tedbirlerle bazen de nasihatlerle yatıştırmaya çalıştı. Geniş bilgi için bk.; Engin, a.g.e., s.42-43.

⁷¹⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 144/5, (26 R. 1316/ 13 Eylül 1898).

⁷¹⁹ BOA., BEO., 1221/91524, (22 C. 1316/7 Kasım 1898).

olacağını tahmin edildiğini söylemişti. Yemen Umum Kuvvetler Komutanı Ali Rıza Paşa'nın tam olarak nerede olduğuna dair alınacak haberlerin seri bir şekilde seraskerliğe bildirilmesini isteyen Serasker Rıza Paşa ise 31 Mart 1905 tarihli yazısı ile Hadide'ye çıkan taburların Ali Rıza Paşa'nın maiyetine iltihak ettirilmek üzere seri bir şekilde Menaha'ya sevk edilmesini Hadide Komutanlığına emretmişti.⁷²⁰

Zira çıkan olaylar ve bunun sonucunda oluşan eşkıyalık faaliyetleri yüzünden Sana'da askerin iâşesi bitme noktasına gelmişti. Kuyudan su çeken öküzlere dahi askere yedirilmek üzere el konulmuştu. Ayrıca askere günde bir ekmek verilirken artık bunun da tedarikinin mümkün olmayacağı belirtilmişti.⁷²¹ Serasker Mehmet Rıza Paşa mabeyni bilgilendirdiği yazısında, Yemen Umum Kuvvetler Komutanı Ali Rıza Paşa ile henüz irtibat kurulamasa da Ali Rıza Paşa'nın Allah'ın yardımı ile Sana'ya girdiğini ve istinat müfrezesinin de kendisine iltihak ettiğini tahmin ettiklerini belirtmişti. Ayrıca Ali Rıza Paşa ile irtibat kurulur kurulmaz alınan bilgilerin saraya arz edileceğini de sözlerine eklemişti.⁷²² Çok geçmeden 9 Nisan 1905 tarihinde Ali Rıza Paşa'nın Sana'ya ulaştığı haberi gelecektir. Ancak Ali Rıza Paşa'nın beraberinde getirdiği ve acil ihtiyaç duyulan erzak bir kısım askerin itaatsizliği sonucu eşkıyanın eline geçmişti.⁷²³ Bu durumda Sana'ya erzak yetiştirilmesi zaman alacak ve şehirde üstünlük eşkıya tarafına geçecektir.⁷²⁴ Durumun nezaketinden dolayı askeri güç kullanmaktan ziyade eşkıya liderleriyle meseleyi çözmeye çalışan yetkililer aynı zamanda kabilelerle işbirliği yapma yoluna gidecektir.⁷²⁵

14 Şubat 1906 tarihinde ise Yemen'deki durumu aktaran Rıza Paşa, bölgede su başta olmak üzere temel tüketim maddelerinin azlığının hem ahaliyi hem de askeri olumsuz yönde etkilediğini söylemişti. Rıza Paşa'ya göre, özellikle su ve odunun azlığı askeri sıkıntıya sokmuştu. Bu yüzden ihtiyaçların tedariki için Beytü'l Haris ve Umran'a 13. Tümen Komutanı Ferik Yusuf Paşa kumandasında asker sevk edilmiş

---

⁷²⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 227/129, (24 M. 1323/31 Mart 1905).

⁷²¹ Fatma Rezan Hürmen, **Bürokrat Tevfik Biren'in II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları**, C.I., Pınar Yay., İstanbul, 2006, s.340.

⁷²² BOA., Y.PRK.ASK., 227/129, (24 M. 1323/31 Mart 1905).

⁷²³ BOA., BEO., 2726/204420, (3 S. 1323/9 Nisan 1905).

⁷²⁴ BOA., BEO., 2563/192217, (22 S. 1323/28 Nisan 1905).

⁷²⁵ BOA., Y.PRK.UM., 75/39, (24 S. 1323/30 Nisan 1905).

ve ihtiyaçların tedarik edilmesi ile birlikte askerler yeniden Ordu merkezi Sana'ya dönmüşlerdi.⁷²⁶

c- Olaylar ve Alınan Askeri Önlemler

Rıza Paşa'nın seraskerliği boyunca Arap yarımadasındaki olaylar daha çok Yemen eksenli devam etti. Rıza Paşa, bu süreçte olayların teskini ve bölgede bulunan askerinin hem sayıca artırılması hem de ihtiyaçlarının temini noktasında ciddi mesai harcadı. Yemen'de görev yapan askerinin ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli paranın bulunması Rıza Paşa'nın uğraştığı temel sorunlardan bir tanesiydi. Bu noktada, Yemen Genel Komutanı Ahmet Feyzi Paşa saraya gönderdiği yazıda, Yemen'deki redif ve ihtiyat askerlerinin kıyafetlerinin temini için paraya ihtiyaçları olduğunu ve gerekli meblağın gönderilmesini istirham etmişti. Ayrıca Yemen'de oluşturulacak tabur için binbaşı ve kuvvet ağalarının tayini noktasında seraskerliğe yazı yazdıklarını ve onay beklediklerini belirtmişti. Bunun üzerine para sıkıntısının çözümü için girişimlerde bulunan Rıza Paşa, 10 Ağustos 1892 tarihli yazısı ile oluşturulacak taburlara gerekli tayinlerin yapılması için komutanlığa yetki vermişti.⁷²⁷

Bu arada Yemen'de olaylar devam ettiğinden çıkan isyanların bastırılması için Beşinci Ordu Komutanlığından bölgeye kuvvet sevk edilmişti. Konu ile alakalı 12 Ekim 1892 tarihli yazısı ile hükümeti bilgilendiren Rıza Paşa, Beşinci Ordudan gönderilen kuvvete kumanda etmek üzere Beşinci Ordu nizamiye miralaylarından Şevki Bey'in görevlendirilerek Yedinci Ordu bünyesine katıldığını ve gönderilen bu kuvvetler sayesinde Yemen'de asayiş sağlanmış olup olaylar durulduğundan, gönderilen ihtiyat askerlerinin yeniden yerlerine döndüklerini ifade etmişti. Şevki Bey'in de olayların durulmasını müteakip asli yerine geri dönmesinden dolayı yerine birinin tayinine gerek görüldüğünü ve bu noktada Derviş Bey'in tayininin uygun olduğunu ve durumu Beşinci ve Yedinci Ordu komutanlıklarına tebliğ ettiğini söylemişti. Rıza Paşa, Derviş Bey'in seçilmesini ise dil bilmesine ve bölgede komutanlık yapabilecek gerekli evsafa haiz olmasına bağlamıştı.⁷²⁸

⁷²⁶ BOA., Y.PRK.ASK., 236/76, (19 Z. 1323/14 Şubat 1906).

⁷²⁷ BOA., Y.PRK.ASK., 84/34, (16 M. 1310/ 10 Ağustos 1892).

⁷²⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 85/83, (20 Ra. 1310/ 12 Ekim 1892).

Yemen'deki karışıklıklar nedeniyle bölgeye sık sık asker sevkıyatı olmakta ve bu sevkıyatlar sıkıntıları da beraberinde getirmekteydi. Örneğin 7. Ordu bünyesinde bulunan askerlerden tezkere alanlar, Kamran'da karantina müddetini tamamlamak için beklerken kordon hattını ihlal etmek suretiyle kargaşaya meydan vermişlerdi. Yemen Genel Komutanlığı seraskerliğe gönderdiği yazıda, askerlerin birbirini teşvik ederek kordonu ihlal ettiğini ve kordon'un muhafazası için Hadide Merkez Taburu Binbaşısı refakatinde bir bölüğün sevk edildiğini bildirmişti. Rıza Paşa ise 29 Ocak 1893 tarihli yazısı ile askerlerin böyle bir şeye girişmemesi için gerekli nasihatlerin yapılmasını ve bu konuda gerekli tüm tedbirlerin alınmasını ilgili Komutanlığa emretmişti. Çok geçmeden ilgili komutanlıktan gelen telgrafta, gönderilen askeri kuvvet marifetiyle tezkere bekleyen askerlerin sebep olduğu asayişsizliğin önünün alındığı ve endişeye mahal bir durumun olmadığı belirtilecekti.⁷²⁹

Yemen'de yaşayan halk arasındaki problemler de asayışı bozacak nitelikteydi. Yemen Umum Komutanlığından seraskerliğe gelen yazıda, halk arasında kargaşa çıktığı ve olayların teskini için Hadide Komutanının Beytü'l-Fakiye'deki süvarilerle bizzat olayların çıktığı mahalle gittiği ve olayların şimdilik kontrol altında olduğu belirtilmişti. Konu ile alakalı Rıza Paşa 21 Mayıs 1895 tarihinde hükümete yazdığı yazıda, Hudeyde Sancağına bağlı Rineye Kazasında yaşayan ahali arasında eskiye dayanan husumetin olduğunu ve bunun öldürme hadiselerine kadar vardığını söylemişti. Yazdığı raporunda, olayların sadece Rineye Kazası ile sınırlı olmadığını ve Yemen'deki Kıpti ve diğer ahali arasında da devlete karşı bir hoşnutsuzluk baş gösterdiğini ifade eden Rıza Paşa, başta Kıptiler olmak üzere meskûn halka gerekli nasihat ve telkinler yapıldığı halde netice alamadıklarını söylemişti. Hatta bunların kendilerine çekidüzen vermek şöyle dursun daha çok şımardıklarını, devlete bir akçe dahi vermeyeceklerini ve gelen askerlere de karşı koyacaklarını söylediklerini ifade etmişti. Mevcut durumu bu şekilde kendi haline bırakmanın uygun olmayacağını belirten Rıza Paşa, hem bu kişilerin tam itaat altına alınması hem de tahsilâtın bir hafta içerisinde toplanabilmesi için bölgeye bir miktar asker sevk edeceklerini de

---

⁷²⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 88/23, (11 B. 1310/ 29 Ocak 1893).

belirtmişti.⁷³⁰ Rıza Paşa 23 Mayıs 1895 tarihinde saraya yazdığı yazıda ise gerekli tedbirlerin alındığını ve şakilerin şekavetlerine meydan verilmediğini bildirmişti.⁷³¹

Yemen mıntikasında meydana gelen eşkıya faaliyetlerinin bitirilmesi için Osmanlı idarecileri bir taraftan askeri önlemler alıyor diğer taraftan ahali ile yakın temas kuruyorlardı. Bu bağlamda Rıza Paşa 24 Nisan 1899 tarihli maruzatında, Yemen mıntikasında eşkıyanın asayişini bozması üzerine bunların faaliyetlerinin etkisiz hale getirilmesi için üzerlerine askeri birliklerin sevk edildiğini ve yapılan başarılı bir operasyon sonucu eşkıyanın etkisiz hale getirildiğini söylemişti. 6 Mayıs 1899 tarihli yazısında ise eşkıyanın bertaraf edilmesiyle bölgede asayişin temin edildiğini, bölgenin ileri gelenlerinden bu gibi durumların bir daha ortaya çıkmaması yönünde söz aldıklarını ve sorunun halledilmesi ile askerlerin asli yerine döndüğünü bildirmişti.⁷³²

Yemen isyanları, Osmanlı Devleti'nin başta balkanlar olmak üzere diğer bölgelerde de elinin zayıflamasına sebep oluyordu.⁷³³ Bu yüzden bölgedeki sorunlar ertelenmeden çözümlenmeliydi. Ancak çözüm çoğu kez askeri tedbirlere başvurmaktan ibaret kalıyordu. Bu bağlamda Yemen'e gönderilmek üzere tekrar bir miktar asker hazırlanmış ve bu birlikler Beyrut'a ulaşmıştı. Ancak seraskerliğe gelen haberlere göre, Yemen'e sevk olunmak üzere Beyrut'ta bulunan askerler Yemen'e gönderilememişti. Bu yüzden asker arasında hoşnutsuzluk baş göstermişti. Bunun üzerine Rıza Paşa, askerlerin niçin sevk edilmemiş olduğunu Beşinci Ordu Komutanlığına sormuştu. Beşinci Ordu Komutanı Müşir Cevat Paşa 25 Ağustos 1899 tarihli telgrafında, Yemen mürettebatından olup Beyrut'ta toplanan askerlerin verilmiş olan akşam yemeğini yemediğini, bunun üzerine komutanları tarafından kendilerine nasihat edildiğini ve sonuçta askerlerin hiçbir sızlanma ya da hoşnutsuzluk göstermeden yemeklerini yediklerini söylemişti. Ayrıca bu askerlerin sevk edilmesi için İstanbul'dan bir vapur istediklerini ve vapurun gelmesi ile askerlerin derhal Yemen'e gönderileceğini ve sevkiyata kadar da katiyyen bir olumsuzluğa meydan

---

⁷³⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 104/55, (26 Za. 1312/ 21 Mayıs 1895).

⁷³¹ BOA., Y.MTV., 120/98, (28 Za. 1312/23 Mart 1895).

⁷³² BOA., Y.PRK.ASK., 150/78, (25 Z. 1316/ 6 Mayıs 1899).

⁷³³ Ömer Sağlam, **Çöldeki Osmanlı ve Kavm-i Necib!(Türk Arap İlişkilerinin İcyüzü)**, Ömer Sağlam Kitaplığı, Ankara, 2003, s.15.

verilmeyeceğini ifade etmişti.⁷³⁴ Ancak vapurların bölgeye geç sevk edilmesiyle, askerler yaklaşık bir ay daha Beyrut'ta beklemek zorunda kalacaktı.⁷³⁵

d- Vapurda Mahsur Kalan Askerler

Osmanlı Devleti, 1900'lü yıllardan itibaren Yemen meselesine daha ciddi eğilmeğe ve farklı metotlar uygulayarak meseleyi halletme yoluna gidecektir. Bu dönemde Yemen meselesini yerinde çözmek ve bu noktada kabile reislerinin görüşlerini almak gibi düşünceler benimsenmişti. Yapılan istişareler sonucunda ortaya çıkan fikirler merkeze bildiriliyordu. Kabile reislerinin istekleri arasında Hicaz Demiryolunun Yemen'e kadar uzatılması da vardı. Ancak Padişah Abdülhamit'in bütün iyi niyetine rağmen zaman zaman ortaya çıkan olayların önü alınamadı.⁷³⁶ Bu yüzden bölgedeki karışıklığın giderilmesi ve asayişin temin edilmesi için değişik aralıklarla asker sevki devam edecekti. Ancak askerler sevk edilirken, gidecekleri yere kadar daha çok gemide bekletildikleri için çeşitli sağlık sorunları ile karşılaşılıyorlardı. Hicaz ve Yemen için hazırlanan ve Hicaz, Beyrut ve İzmir iskelesine sevk olunmak üzere 18 Temmuz 1901 tarihinde Mürüvvet Vapuruna bindirilen 41 asker bu tarihten beri vapurda kalmalarından dolayı askerler arasında hastalık baş göstermişti. 2 Ağustos 1901 tarihli raporunda, üç asker hastalanıp hastaneye götürüldüğünü ve vapurdaki durumu tetkik için tabip kolağası Kirkor Efendi'nin hastaneye gönderildiğini ifade eden Rıza Paşa, olaydan duyduğu hoşnutsuzluğu dile getirmiş ve ilgili komutanlara verdiği emirde şu hususların altını çizmişti:

- 1- Askerin vapur içerisinde kalması doğru değildir.
- 2- Askerler kışla veya buna benzer bir yerde vapurun hareket edeceği güne kadar ikamet ettirilmelidir.
- 3- Şayet vapurda kalmaları gerekiyorsa her gün sağlıkları kontrol edilmelidir.
- 4- Tedavileri bitirilir bitirilmez bu askerler bekletilmeden Selanik Posta vapuru ile derhal Çanakkale'ye götürülmeli ve burada misafir edilmelidir.

Rıza Paşa'nın verdiği emir üzerine askerler Çanakkale'ye götürülmek üzere yola çıkarılmıştır.⁷³⁷

⁷³⁴ BOA., Y.PRK.ASK., 154/44, (17 R. 1317/ 25 Ağustos 1899).

⁷³⁵ BOA., BEO., 1376/103179, (19 Ca. 1317/25 Eylül 1899).

⁷³⁶ Eraslan, **a.g.e.**, s.288vd.

⁷³⁷ BOA., Y.PRK.ASK., 171/105, (16 R. 1319/ 2 Ağustos 1901).

e- Olayların Kontrol Altına Alınması

Yapılan askeri sevkler ve alınan önlemlere rağmen Yemen havalisindeki eşkıyalık hadiseleri devam etmişti. Bu durumdan rahatsız olduğunu açıkça belirten Serasker Mehmet Rıza Paşa, Yemen'deki eşkıya faaliyetlerinin tam anlamıyla niçin bitirilemediği ile ilgili Yedinci Ordu Komutanlığından izahat istemişti. Bunun üzerine Yedinci Ordu Komutanlığı seraskerliğe gönderdiği yazıda, eşkıya faaliyetlerinin tam anlamı ile bitirilememesini ve eşkıyanın bölgede rahat hareket etmesini askeri gücün azlığına bağlamıştı. Komutanlığın talebini haklı bulan Rıza Paşa, 18 Mayıs 1903 tarihinde konuyu hükümete ileticek ve bir kez daha Yemen'e askeri sevkler yapılacaktı.⁷³⁸

Ancak gönderilen askeri kuvvet kifayet etmiyordu. Bu durumu Yemen Vilayeti Vekâletinden 18 Haziran 1903 tarihinde gelen telgrafta da görmek mümkündür. Telgrafa göre, Sana'ya doğru giden yol üzerinde ve Sana'ya yedi saat mesafede bulunan pazarda tahsilât yapmak ve bazı maddelerin tahkiki için görev yapan askerler üzerine ateş açılması sonucu çatışma çıkmış ve askerlerin mukabelesi ile ahali uzaklaştırılmıştı. Fakat açılan ateş yüzünden askerlerden iki yüzbaşı şehit olurken on asker yaralanmış ve gelişmeler üzerine 600 kişiden mürekkep bir müfreze Miralay Yusuf Bey kumandasında bölgeye hareket ettirilmişti. Ancak yakınında iki nizamiye karakolu bulunan ve yol üzerinde bulunan pazarda askerlere ateş etmeye cüret edilmesi dikkat çekici bir durum olarak görülmüştü. Vilayete göre, bu tip bir olayın tekrarı halinde sevk edilecek elde başkaca kuvvet olmadığından ve vilayetin hassas durumu dolayısıyla acilen kuvvet gönderilmeliydi. Bu telgraf üzerine Yedinci Ordu Komutanlığının kuvvetinin artırılması için harekete geçen Rıza Paşa, Dördüncü Ordu Komutanlığı dairesinden tertip olunan 4002 askerinin Yemen'e sevk edilmesini sağlamış ayrıca 20 Haziran 1903 tarihli yazısı ile gelişmeleri hükümet ile de paylaşmıştı.⁷³⁹

Görüldüğü üzere bölgedeki şartlar her geçen gün zorlaşmıştı. Rıza Paşa ve askeri kurmayları, Arap yarımadasının sorunlu bölgesi Yemen'de asayişin tam olarak sağlanması, devlet otoritesinin tesisi ve halkın refahı için yapılması gerekenlerin

⁷³⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 195/92, (20 S. 1321/18 Mayıs 1903); BOA., Y.MTV., 244/65, (22 S. 1321/20 Mayıs 1903).

⁷³⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 196/93, (24 Ra. 1321/ 20 Haziran 1903).

neler olabileceğine dair kafa yormaya devam etmişlerdi. Bu noktada bölgedeki askeri yetkililerin gönderdiği raporlar da dikkatle değerlendirilmekteydi. Bir subay tarafından 14 Mayıs 1905 tarihinde seraskerliğe gelen raporda, olayların durulması için çare olarak şu tavsiyelerde bulunulmuştu:

- 1- Askeri müdahaleler sorunu çözmemektedir.
- 2- Öncelikle yapılması gereken kabileler arasındaki iletişimin artırılmasıdır. Bu bağlamda Türk ve Arap kabileler arasındaki ilişkiler geliştirilmelidir.
- 3- Bölgede etkileri tartışılmaz olan Arap şeyhleri mutlaka hoş tutulmalı ve memnun edilmelidir.
- 4- Devlet bölgeye daha fazla eğilmeli ve özellikle fakir halka gereken özeni göstermelidir.⁷⁴⁰

Askeri yetkiliye göre, olayların çözümü için askeri tedbirler ikinci planda olmalıydı. Ancak bölgedeki komutanlıklardan gelen istekler doğrultusunda asker sevki devam etmişti. Bu noktada Yedinci Ordu'nun askeri açıdan kifayet etmemesi sebebiyle bölgeye diğer komutanlıklardan asker sevki yapılmıştı. Konu ile alakalı Hükümeti bilgilendiren Rıza Paşa, Yemen'e asker sevki ile ilgili Dördüncü Ordu Komutanı Zeki Paşa ile devamlı haberleştiğini ve en son aldığı telgrafa göre, Yemen'e sevk edilecek askerlerin İskenderun Limanı'na doğru hareket ettiğini bildirmişti. Telgrafta Müşir Zeki Paşa, Yemen'e gidecek askerlerden İskenderun yoluyla gidecek üç taburun hareket ettiğini ve beş taburun dahi hazırlanmış olup akşama kadar hareket edeceğini ve bir taburun da seher vakti hareket ettirilmesi için gayret gösterdiklerini söylemişti. Böylece Yemen'e toplam da dokuz tabur hareket ettirilmiş olacaktı. Adı geçen taburların yanı sıra hazırlanmış olan diğer taburların da bir dakika dahi geçirilmeden İskenderun'a gönderilmesini Zeki Paşa'dan isteyen Rıza Paşa, gerek hareket etmiş olan taburların ve gerek hareket edeceklerin İskenderun'da kalacakları yerlerin peyderpey bildirilmesini istemişti. Rıza Paşa ayrıca mabeyne yazdığı 6 Temmuz 1905 tarihli yazısı ile adı geçen taburların İskenderun İskelesine kadar olan sevkiyle ilgili bilgi vermiş ve haberler geldikçe bunların da paylaşılacağını belirtmişti.⁷⁴¹

⁷⁴⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 229/11, (9 Ra. 1323/14 Mayıs 1905).

⁷⁴¹ BOA., Y.PRK.ASK., 231/9, (3 Ca. 1323/6 Temmuz 1905).

Çok geçmeden askeri sevklerle ilgili sarayı bilgilendiren ve askerlerin Elazığ, Malatya ve Tokat redif tugaylarına mensup olduklarını belirten Rıza Paşa, taburlardan ne kadar asker alındığına, bu askerlerin hangi mahallerden hareket etmiş olduklarına ve ulaşım noktalarına dair hazırlanmış olan cetveli takdim etmişti. Asker sevklerinin seraskerlikçe takip edildiğini de belirten Rıza Paşa, 16 Temmuz 1905 tarihinde Dördüncü Ordu Komutanlığına verdiği emirde, ilgili taburlardan henüz hareket etmemiş olanlar varsa bunların da derhal yola çıkarılmasını ve gelişmeler ile alakalı seraskerlik makamının bilgilendirilmesini istemişti.⁷⁴²

Rıza Paşa'nın seraskerliğinin son yıllarında Yemen'deki asayiş problemleri kısmen de olsa azalmaya başlamıştı.⁷⁴³ Ancak yine de bölgede zaman zaman bir takım sorunlar çıkmaya devam ediyordu. Örneğin Yemen Umum Komutanlığından gelen haberlere göre, Beni Mervan eşrafından bazıları Mur vadisinde saldırıya uğramış ve saldırı sonucu eşraftan ölen ve yaralananlar olmuştu. Olayların bu noktaya gelmesi ile birlikte bölgeye intikal etmek isteyen Yamlıların oraya gitmesi istenmeyen sonuçlar doğuracağından, bunların bölgeye gitme isteği askeri kuvvetlerce engellenmişti. Ayrıca herhangi bir asayişsizliğe meydan vermemek için askeri kuvvetler artırılmış ve taraflara gerekli nasihatler yapılmıştı. Rıza Paşa gelişmelerin kendisine aksetmesi üzerine 12 Mayıs 1908 tarihinde olayların yatıştırılıp asayişin sağlanması için gerekli özenin gösterilmesini ilgili komutanlığa emretmişti. Konu ile alakalı hükümeti de bilgilendiren Rıza Paşa, eşraftan zarar görenlerin gönüllerinin alındığını ve işin güzelce halledildiğini bildirmişti.⁷⁴⁴

B- Hudutlardaki Gelişmeler ve Serasker Mehmet Rıza Paşa

Askerin asli vazifesi daha çok ülke sınırlarını muhafaza etmek ve oralardan gelebilecek tehlikelere karşı ülkeyi korumaktır. Bu bağlamda Osmanlı askerinin huduttaki faaliyetlerini ve bu noktada Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın hududun

---

⁷⁴² BOA., Y.PRK.ASK., 231/37, (13 Ca. 1323/16 Temmuz 1905).

⁷⁴³ Olayların kontrol altına alınmasından dolayı Rıza Paşa, Yemen hadiselerinin sonunda hizmeti geçenlere madalya hazırlandığını ve bunların takdim edileceğini Yemen Umum Kuvvetler Komutanlığına bildirecekti. Geniş bilgi için bk.:Murat Cebecioğlu, **Mirliva Hasan Muhyiddin Paşa'nın Özel Defteri,(Yemen, Irak ve Gilan Olayları), 1905-1912**, İ.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1996, s.69.

⁷⁴⁴ BOA., Y.PRK.ASK., 256/62, (10 R. 1326/12 Mayıs 1908).

muhafazası ve hudutta meydana gelen olaylarla ilgili çalışmalarını, şu şekilde sıralamak mümkündür:

1- İran Hududundaki Gelişmeler

a- Alınan Askeri Önlemler

Osmanlı-İran hududunda yaşanan bazı sıkıntılar yüzünden, Osmanlı komuta kademesi muhtemel bir çatışma öncesi İran'ı iyi etüt etmek zorundaydı. Rıza Paşa'nın 24 Aralık 1891 tarihli raporu, bu etüdün Osmanlı genelkurmayınca etraflıca yapıldığını gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda Serasker Mehmet Rıza Paşa, İran'ın askeri gücü hakkında Şakir Paşa'ya dayanarak özetle şunları söylemekteydi: Tahran'da şimdiye kadar askeri ataşemiz olmadığı için İran askeri gücü ile alakalı tam anlamıyla bir malumat sahibi değiliz. Ancak Avrupalı devletlerin biraz da abartarak ifade ettiklerine bakacak olursak; İran, 78 piyade ve 500 mevcutlu iki süvari alayı ile 20 top bataryaya sahiptir. Asker miktarı yaklaşık 60.700 civarındadır. Ancak bu askerlerin talim ve intizam noktasında mükemmel olmadıklarının altı çizilmelidir. Ayrıca İran askeri gücü bundan başka bir miktar muntazam olmayan süvarilere ve milis taburlara dayanır. İran'ın son dönemde yeni silahlar satın almadığı nazara alınacak olursa askerlerinin eski silahlarla donanımlı oldukları altı çizilecek bir başka noktadır.

Rıza Paşa, İran'ın mevcut askeri gücünü bu şekilde özetledikten sonra Osmanlı Devleti'nin İran'a karşı koyabilecek iki ordusunun askeri kuvvetine de değinmekteydi. Buna göre, bu ordulardan Altıncı ordu, dört nizamiye taburuna, nizamiye ve redif olarak 70 piyade taburuna ve 6 süvari alayına sahipti. Ayrıca bu ordu 58 kıta altı fundalık seyyar top ile 14 kıta cebel topu ile donanımlı olmak üzere mükemmel bir topçu alayına sahipti. Dördüncü Ordu ise tali redif sınıfları dâhil edilmese bile nizamiye ve redif olarak 62 piyade taburuna ve 6 süvari alayına sahipti. Dördüncü Ordunun askeri gücü olarak Hamidiye Süvari Alaylarını da sayan Rıza Paşa'ya göre, Padişahın himmet ve gayretleriyle teşkil olunan bu alaylar da İran'a karşı kullanılmak üzere ek bir kuvvet olarak istihdam edilebilecekti.

İran'ın muhtemel bir saldırısına karşı Rıza Paşa'nın başında olduğu askeri cenah tüm hazırlıklarını yapmıştı. Öyle ki muhtemel bir savaş sırasında İran'ın saldırıda kullanabileceği güzergâhları bile ana hatları ile tahmin etmişlerdi. Rıza Paşa'ya göre, muhtemel bir saldırıda İran iki yoldan hücum edecekti. Bunlardan birinci güzergâh, Tahran'dan başlayıp Kazvin, Zengan, Tebriz ve Hoy'dan geçerek Bayezid ve Van'a ulaşan yol, ikinci güzergâh ise Hemedan ve Sebz'den geçerek Süleymaniye'ye gelen yoldu. Şayet savaş çıkarsa İran'nın asıl hedefi Bağdat ve Kerbela olacağından ikinci yolu kullanmasına kesin gözüyle bakan Rıza Paşa, bu yüzden Irak'ın güvenliğinin son derece önemli olduğu kanaatindeydi.⁷⁴⁵

İran'ın bir saldırı sırasında izleyeceği güzergâh ile alakalı ihtimalleri belirten Rıza Paşa'nın Osmanlı askeri düzeni ile alakalı verdiği bilgileri ise şöyle maddeleyebiliriz:

- 1- İran hududunda Hankın'dan? Basra'ya kadar olan yerler Altıncı Ordu tarafından muhafaza ve müdafaa edilecektir.
- 2- Bu yerlerin iyi bir şekilde muhafaza edilebilmesi için ordunun gücünün önemli bir kısmı burada konuşlandırılacaktır.
- 3- Muhtemel bir savaşın en kısa sürede bitirilebilmesi için Dördüncü Ordu da plana dâhil olacaktır. Dördüncü Ordu'dan üç firkanın İran'a sevki mümkün görüldüğünden bu kuvvetin Hankın'dan Bayezid'e kadar olan kısmın muhafazasında görevlendirilmesi uygun olacaktır.
- 4- Hududun tamamen muhafazası temin olunduktan sonra her tarafa ihtiyat olmak ve gerektiği zaman süratle hareket edebilmek için ihtiyat kuvvetlerinin önemli bir kısmının Süleymaniye'de toplanması uygundur. Bu kuvvetlerin istihdamları ve muhafazaları görevi ise Altıncı Ordu Komutanlığı tarafından sağlanacaktır.

Serasker Mehmet Rıza Paşa'ya göre, hudutta endişe oluşturacak bir durum yoktu ve Altıncı Ordu, İran'ın tecavüzlerini durdurma noktasında yeterliydi. Ayrıca alınan

---

⁷⁴⁵ BOA., Y.MTV., 57/60, (22 Ca. 1309/24 Aralık 1891).

bu tedbirler sayesinde İran tarafından bir saldırı gerçekleşse dahi İran'ın başarılı olma şansı bulunmamaktaydı.⁷⁴⁶

Askeri noktada bu gelişmeler yaşanırken İran'da görülen kolera vakası Osmanlı İran hududunda hareketliliğe sebep olmuştu. Gerek Musul Vilayeti gerek İkinci Tümen Komutanlığından bildirildiğine göre, İran'ın Sünne şehrinde kolera vakası görüldüğünden dolayı sınırdan sızmalar olmuştu. Gelişmeler üzerine 21 Şubat 1893 tarihinde Dördüncü Ordu Komutanlığına tebligat yapan Rıza Paşa, koleradan dolayı sınırı geçmelerin kesinlikle men edilmesi için gerekli askeri tedbirlerin alınmasını ve bu sızmalara meydan verilmemesini istemişti.⁷⁴⁷ Rıza Paşa'nın emri üzerine sınırın muhafaza edilmesine itina edilecek hatta hududu geçerek Kerkük'e kadar gelen bazı kişiler İran'a iade edilecekti.⁷⁴⁸

Rıza Paşa kolera'nın huduttan sızmaması için uğraşsa da kolera Irak'ta etkili olmaya başlamıştı. Bu bağlamda teyakkuz geçen Altıncı Ordu Komutanlığı, hastalığa karşı önlemler almış hatta daha etkili olduğu düşünülen yeni ilaçların denenmesi yoluna gidilmişti.⁷⁴⁹ Ancak bu aralar Rıza Paşa'nın asıl yoğunlaştığı mevzu Altıncı Ordu Komutanı Recep Paşa ile Bağdat Valisi Hasan Paşa'nın arasındaki uyuşmazlığın çözülmesiydi. Çünkü bu problem İran hududunda Osmanlı Devleti'ni zaafa uğratabilirdi. Altıncı Ordu Komutanı Recep Paşa ile Vali Hasan Paşa arasındaki uyuşmazlık bir türlü önlenemeyince ister istemez yer değişikliği gündeme gelmişti. Ancak validen çok ordu komutanı Recep Paşa'nın yerinin değiştirilmesinin gündeme gelmesi valinin merkezde ciddi bir desteğe sahip olduğunu göstermekteydi. Padişah Abdülhamit de Bağdat'taki mevcut durumun devlet işlerini olumsuz etkilemesinden dolayı Recep Paşa'nın değişikliğinin uygun olacağını düşünmekteydi. Padişah ayrıca Recep Paşa'nın yerine Trablusgarp Fırka Komutanı Arif Paşa'nın düşünüldüğünü söyleyerek seraskerliğin düşüncesinin ne olduğunu sormuştu. Bunun üzerine Rıza Paşa 8 Mayıs 1894 yılında verdiği cevapta,

---

⁷⁴⁶ BOA., Y.MTV., 57/60, (22 Ca. 1309/24 Aralık 1891); Ortaya konan planlardan Osmanlı komuta kademesinin gelişmeleri iyi etüt ettiği ve teyakkuz halinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak zaman zaman iletişim problemleri de yaşanabiliyordu. Örneğin bölge ile alakalı bilgi almak isteyen Rıza Paşa, Bağdat'ta bulunan Müşir Nusret Paşa'ya gönderdiği yazıdan cevap alamamıştı. Zira Nusret Paşa'da şifre miftahı yoktu. Sorun sarayın kullandığı şifre ile konuşulmak suretiyle çözülebilmeydi. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK.ASK., 85/23, (26 S. 1310/19 Eylül 1892).

⁷⁴⁷ BOA., Y.PRK.ASK., 88/56, (4 Ş. 1310/ 21 Şubat 1893).

⁷⁴⁸ BOA., DH.MKT., 2060/90,(20 Ş. 1310/9 Mart 1893).

⁷⁴⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 94/52, (9 Ra. 1311/20 Eylül 1893).

Altıncı Ordu Komutanı Recep Paşa'nın genç ve dinamik bir subay olduğunu ve rahatlıkla asker toplayabildiğini belirtmişti. Ayrıca İran tehlikesine karşı bölgede çevik bir komutanın bulunmasının ve seri bir şekilde hareketinin hayati olduğunu, Recep Paşa'nın uzun süredir bölgede olmasından dolayı bölgeyi iyi bildiğini ve olaylara vakıf olduğunu ifade ettikten sonra vali ile komutanın arasının bulunup Recep Paşa'nın yerinde bırakılmasının daha uygun olacağını ifade etmişti. Padişah Abdülhamit, Rıza Paşa'nın görüşünü uygun bularak Recep Paşa'nın yerinde kalmasına onay vermişti. Ancak sonraki süreçte Vali Hasan Paşa ile Recep Paşa arasındaki sorunlar bitmeyecek ve Recep Paşa'nın Trablusgarb'a tayinine kadar devam edecekti.⁷⁵⁰

İran içinde de birtakım sıkıntılar vardı. Luristan Hanı Hüseyin Kavli'nin vefatı İran'da bazı karışıklıklar meydana getirmişti. Zira oğullar arasında Luristan için çekişme başlamış ve henüz neticelenmemişti. Bu gelişmeler üzerine Altıncı Ordu Komutanlığı ile bir durum değerlendirmesi yapan Rıza Paşa, 16 Ağustos 1900 tarihinde hazırladığı raporu saraya sunmuştu. Rıza Paşa yazısında, vefat eden Luristan hâkimi Hüseyin Kavli'nin yerine büyük oğlunun Luristan hâkimiyeti Tahran tarafından tasdik edilip kendisine hilat gönderilmiş olsa da sıkıntının henüz çözülemediğini söylemişti. Zira Gülhorlu Davut Han ile yakınlığı olan Hüseyin Kavli'nin küçük oğlu Ali Rıza Han, Luristan hâkimliğinin kendine verilmesini istiyordu. Bu yüzden iki tarafta birbirlerine üstünlük sağlamak için adam topluyordu. Gelişmeleri takip eden Rıza Paşa, konuyu aynı zamanda sadarete de bildirmişti.⁷⁵¹

Hudutta ara sıra problemler çıksa da bu problemler iki ülke arasında savaş noktasına varan ciddi bir durum oluşturmadı. Ancak Mehmet Rıza Paşa'nın seraskerliğinin son döneminde hudutta hareketlilik yeniden artmıştı. İran Şahı'nın biraderinin maiyetindeki kuvvet ile Kirmanşah'a gelmekte olduğu, İranlıların Kirmanşah'ta bir takım hazırlıklar yaptıkları ve Luristan hâkiminin oğlunun atlı asker topladığı gibi haberlerin Altıncı Ordu Komutanlığı tarafından bildirilmesi üzerine, Rıza Paşa bu gelişmeleri saraya takdim etmişti. Sultan İkinci Abdülhamit, İranlıların tecavüzlerine meydan vermemek ve yine bölgeden gelen Ferik Pertev Paşa'nın, Altıncı Ordunun tam anlamıyla mükemmel olmadığına dair verdiği malumatlardan

---

⁷⁵⁰ Yiner, a.g.t., s.151 vd.

⁷⁵¹ BOA., Y.PRK.ASK., 163/37, (19 R. 1318/16 Ağustos 1900).

dolayı bu konuda yapılacak çalışmaların harita üzerine işaretlenmiş olarak takdim edilmesini başkâtip aracılığı ile irade buyurmuştu. Bunun üzerine Rıza Paşa bölgeden yeni gelen Pertev Paşa ve kurmayları ile 14 Eylül 1907 tarihinde bir toplantı yapmıştı. Toplantıda Altıncı Ordunun durumu ve bölgede yaşanan gelişmeler bağlamında İran'ın hazırlıkları, hangi noktalardan saldırma ihtimali olduğu, aşiretlerin durumları ve orduya komuta eden subayların durumu ele alınmıştı. Rıza Paşa görüşmeler sonunda saraya arz ettiği yazısında, kumandaca karışıklığa meydan vermemek için İran hududunun Altıncı Ordu dairesine tesadüf eden kısmının dört kısma ayrılmasının münasip olacağını belirtmiş ve Osmanlı askeri tertibatını gösteren haritayı takdim etmişti.⁷⁵²

b- Aşiretlerin Sebebiyet Verdiği Sorunlar

Osmanlı-İran hududuna yakın köylerde yaşayan aşiretlerin sınır ihlalleri iki devlet arasındaki sıkıntıların başında geliyor ve bu durum çoğu kez iki devlet arasında gerilime yol açıyordu. Aslında aşiretler tarafından çıkarılan sorunlar, İran Hükümeti tarafından bilinçli bir şekilde çıkar amaçlı kullanılıyordu. İran aynı zamanda hudutta bulunan Kürt aşiretleri türlü vaatlerle ülkesine celp etmeye çalışıyordu. Ancak hudutta meydana gelen hadiselerde dış devletler de aktif rol alıyordu. Özellikle İngiltere, orta ve uzun vadeli amaçları gereği bölgede aktifti ve İngiliz casusların çalışmaları Osmanlı memurları tarafından sık sık merkeze bildiriliyordu. Bu arada bölgeden gelen haberlere göre, aşiretler arasında vuku bulan çatışmalar ciddi boyutlara ulaşmıştı. Örneğin bu haberlere istinaden 22 Eylül 1892 tarihli yazısı ile Berat aşireti ile İran aşiretleri arasındaki çatışmalara dikkat çeken Rıza Paşa, hükümeti uyarmak lüzumunu hissetmişti.⁷⁵³ Gelineen noktada Padişah Sultan II.

---

⁷⁵² Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın verdiği raporda şu bilgiler mevcuttu: Dördüncü Ordunun askeri kuvveti, nizamiye ve dört redif fırkasıyla 30 bölük, bir süvari ve 39 bataryalı bir topçu fırkası ve 64 hafif Hamidiye Süvari alayından ve ikinci sınıf redif taburundan oluşmaktadır. Bu bağlamda üç nizamiye ve iki redif fırkasıyla dört nizamiye süvari alayı ve Hamidiye hafif süvari alayları ve yine 30 bataryadan mürekkep 100 bin kişilik bir kuvvetin Bayezit ve Başkale havalisinde toplanması uygundur. Altıncı Ordu'dan ise bir buçuk piyade fırkası, iki süvari alayı ve dört bataryanın Posof, Vezene ve Süleymaniye havalisinde bulundurulması uygundur. Altıncı Ordudan bir firkanın ihtiyati güç olmak ve mahalli asayişini sağlamak için Bağdat'ta ve bir livasının ise sahilin muhafazasına ayrılması münasiptir. Savaş çıkması durumunda Bayezid kolunun Hoy ve Tebriz üzerinden Tahran'a ve Posof ve Süleymaniye kolunun Savçabulak üzerine yürütülmesi muvafık gözükmektedir. Hankiye kuvvetinin de İran'ın Kirmanşah tarafından Bağdat'a yürütülmesine meydan vermemek için Kirmanşah'a doğru ilerlemesi ve Posof ile Süleymaniye koluyla birlikte hareket etmesi uygun olacaktır. Geniş bilgi için bk.;BOA., Y.PRK.ASK., 250/17, (6 Ş. 1325/ 14 Eylül 1907).

⁷⁵³ BOA., Y.PRK.ASK., 85/38, (29 S. 1310/ 22 Eylül 1892).

Abdülhamit, İran hududu ile alakalı meseleler hakkında askeri cihetin ne düşündüğünü öğrenmek için kurenadan Emin Bey'i seraskerlik makamına göndermişti. Padişahın isteği üzerine 6 Ekim 1892 tarihinde konu ile alakalı düşüncelerini belirten uzunca bir yazı kaleme alan Rıza Paşa, öncelikle hudut üzerinde meydana gelen olaylara değinmişti. Buna göre; sınırda bulunan İran'ın Celali Aşireti, Osmanlı tarafında meskûn Haydaranlı Aşireti'nden bir kısmının üzerine kalabalık bir grup ile saldırarak yirmiden fazla kişiyi katletmiş ve aşirete ait birçok mal ve eşyayı da yağma etmişti. Celali Aşireti, bununla da yetinmeyerek olay mahalline gelen Osmanlı askerine ateş ederek birkaç askerin ölmesine ve bir kaçının da yaralanmasına sebebiyet vermişti. Celali Aşireti'nin bölgeden ayrılması ile yapılan tahkikat sonucu ölümler arasında Haydaranlı Aşireti Reisi Hüseyin Ağa'nın oğlunun da olduğu anlaşılmıştı. Bunun üzerine Haydaranlı Aşireti, öç almak için hazırlıklara girişmişse de alınan askeri önlemler ve aşirete yapılan nasihatler sayesinde aşiret sakinleştiğinden muhtemel bir çatışmaya engel olunmuştu. Rıza Paşa'ya göre, bu hassas mevzu ile alakalı İran nezdinde girişimlerde bulunulmuş ancak İran Hükümeti çözüm üretmek yerine işi savsaklamakla yetinmişti.⁷⁵⁴

Hudutta meydana gelen gelişmeler üzerine huduttaki olaylara daha çok hangi tarafın sebep olduğu Bab-ı Ali tarafından seraskerliğe sorulmuştu. 6 Ekim 1892 tarihli raporunda bu soruya da cevap veren Rıza Paşa, özetle şunları söylemişti: Hudutta meydana gelen olaylara genellikle aşiretler sebep olmaktadır. Ancak bu olayların görünen yüzüdür. Aslında aşiretler arasındaki husumetin devamını İran memurları da arzu etmektedir. Zira Osmanlı Devleti ile İran arasında bazı noktalar

---

⁷⁵⁴ Mehmet Rıza Paşa yazısının devamında özetle şunları söylemişti: Eğer Celali Aşireti cezasız kalırsa bu onların daha da şımarmasına sebep olacağından hudutta yapmayacakları fecaat kalmayacaktır. Bunun yanı sıra Haydaranlı Aşireti'nin üzüntüsü daha da artacak ve her fırsatta öç almak niyetiyle İran sınırına tecavüz etmeye yelteneceklerdir. Böylece her iki aşiret arasında kavga ve adam öldürme eksik olmayacağından İran ile olan hududumuz sıkıntılı bir hal alacaktır. Ayrıca muhtelif tarihlerde Dördüncü Ordu Komutanlığının konu ile alakalı gönderdiği yazılar üzerine durum hükümete de bildirilmişti. Hükümet, Celalilerin sebep olduğu olayların akabinde Haydaranlı Aşiretinin de gelecekte benzer bir olaya sebebiyet vermemesi için İran hükümeti ile birlikte bir komisyon teşkil edilmesi kararına varmıştı. Bu komisyona askeriyeden de 86. Van Mukaddem Alayı Kaymakamı Salih Bey ve yine olay vuku bulduğu dönemde bölgede bulunan ancak şu anda Erciş'te görevli süvari 19. Alayın birinci bölümü yüzbaşı vekili Mehmet İzzet Efendi tayin edilmişti. Havalının mayıs ayında açılacağını ifade eden Dördüncü Ordu'nun mütalaasının hükümete sunulması üzerine hükümet, komisyonun olay mahalline yakın İran hududunda mayıs ayında toplanmasına karar vererek durumu Hariciye ve Adliye Nezaretlerine bildirdi. Belirlenen tarihte Osmanlı heyeti bölgeye gitti. Biraz gecikmeli de olsa hududa gelen İran heyeti ise sorunu çözmek yerine kolera hastalığı ve daha birkaç şeyi bahane ederek bölgeden savuşmayı tercih etti. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK.ASK., 85/68, (14 Ra. 1310/6 Ekim 1892); **Arşiv Belgelerinde Osmanlı İran İlişkileri**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2010, s.272 vd.

itibariyle kati bir hudut bulunmamaktadır. İran'ın hedefi bu durumdan istifade ile hudutta meskûn bulunan Osmanlı aşiretlerini ya cebren idareleri altına almak veyahut aşiretlerin bu bölgelerden çekilmelerini sağlayarak buraları işgal etmektir. Luristan hâkimi Hüseyin Kulina'nın Bağdat havalisindeki Peksaya ve Garibe arazisine yakın yerlere gelinceye kadar bölgede birçok tecavüze girişmesi düşüncemizi pekiştirir niteliktedir. İran'ın hudut üzerinde çıkardığı huzursuzlukların kesin çözümü için Osmanlı Devleti ile İran arasında daha önce yapılmış olan Erzurum Antlaşması gözden geçirilmeli ve hudut kati bir surette tayin edilmelidir. Eğer Hükümet, İran ile olan hududumuzu kesin bir şekilde sokarsa, hudutta meydana gelen problemler önemli ölçüde azalacaktır.⁷⁵⁵

İran'ın yapabileceğinin en fazla sınırdaki aşiretleri rahatsız etmek olacağını belirten Rıza Paşa'ya göre, bunun ötesine geçmesi ihtimal dâhilinde değildi. Zira İran'ın askeri bir harekâta geçmeye cüret etmesi söz konusu bile olamazdı. Dördüncü ve Altıncı Ordu Komutanlıklarının da görüşünün bu yönde olduğunu ifade eden Rıza Paşa, bir süre önce İran taraflarına seyahat eden Padişah fahri yaveri erkân-ı harp Miralaylarından Nazım Beyin raporunun da bu istikamette olduğunu söylemişti. Ayrıca İran'ın sınırdaki şekavetlerini engelleyebilecekleri gibi iki devlet arasında çıkması muhtemel bir savaşta da muzaffer olabilecek bir güce sahip olduklarını belirten Rıza Paşa, bu konuda Padişah hazretlerinin rahat olmasını istemişti.⁷⁵⁶

1895 tarihine gelindiğinde İran'ın hududa yeniden tecavüz ettiğini görmekteyiz. Gelen haberlere göre İran, Osmanlı hududuna askeri bir harekât yapmış ve yapılan uyarı üzerine İran Hükümeti aşiretlerin elindeki silahları toplamak maksadında olduğunu iddia ederek kendisini savunmuştu. Padişah Abdülhamit, gelinen noktada İran'ın askeri gücünü artırdığına dikkat çekerek hükümetten gerekli tedbirleri almasını istemişti. Yapılan istihbari çalışmalar neticesinde İran'ın, aşiretlerin elindeki silahları toplamaktan ziyade Osmanlı Devleti'ne karşı kullanılmak üzere hudut üzerindeki ahaliye silah dağıttığı ortaya çıkmıştı. Konu ile alakalı sarayı bilgilendiren Rıza Paşa, Salmas ve havalisindeki Şiiler ile Ermenilere 2000 kadar tüfek dağıtıldığını ve yine hududa bir hayli süvari sevk edildiğini söylemişti. Seraskerliğin

---

⁷⁵⁵Rıza Paşa, ayrıca halihazırda haritalarda yer alan Osmanlı Devleti ile İran arasındaki hududun Merhum Derviş Paşa tarafından tanzim edildiğini ve bu hududun Erkan-ı Harbiye dairesinde bulunan bazı haritalarda gösterildiğini ancak hududun gerçeğe uygun olmadığını ifade etmişti.

⁷⁵⁶BOA., Y.PRK.ASK., 85/68, (14 Ra. 1310/6 Ekim 1892).

olayı doğrulaması üzerine bu durumun iki devlet arasındaki ilişkilere gölge düşüreceğini ifade eden Padişah Abdülhamit, tedbir olarak ilk etapta İran'a gitmek için Osmanlı gümrüklerine gelen silahların geçişine vize verilmemesini istemişti.⁷⁵⁷

c- Rus İddiaları

Hudutta bu gelişmeler yaşanırken Rusya da iki devlet arasındaki gelişmelere dâhil olmuştu. Rusya'nın iddiasına göre, Osmanlı askeri sınırı geçerek İran topraklarına girmiş ve buradan Rumiye'ye doğru hareket ederek özellikle Rus ahalinin meskûn olduğu bir köyü işgal etmişti. İddia Rusya Sefaretinden Bab-ı Ali'ye aktarılnca konu ile alakalı Padişah Abdülhamit seraskerlikten izahat istemişti. Rıza Paşa, Rusya'nın iddialarının doğru olmadığını ancak yakın zamanda İran hududunda sıcak temasın olduğunu söylemişti. Rıza Paşa saraya sunduğu yazısında, hudutta bulunan bazı Osmanlı nahiyelerine İran askerleri ve aşiretlerinin tecavüz etmesinden dolayı Tekvar'da bulunan Osmanlı askerlerinin derhal karşılık vererek bu tecavüzü men ettiğini ancak Osmanlı askerinin belirli olan hududun muhafazasına itina ettiğini ve İran arazisini hiçbir şekilde ihlal etmediğini belirtmişti. Ayrıca Osmanlı askerlerinin hep kendi sınırları dâhilinde kaldığını ancak kendisine yapılan tecavüze de karşılık vermesinin hakkı ve ödevi olduğunu sözlerine eklemiştir.⁷⁵⁸

Ancak huduttaki bu gelişmeler İran'ı da rahatsız etmişti. İran Sefiri, hudutta bulunan bazı Osmanlı subaylarından rahatsız olduklarını ve yine İran Hudut Komutanı Fazıl Paşa'nın görevden alınmasını istediklerini ifade etmişti. İran Sefirinin talepleri seraskerliğe aksedince Rıza Paşa durumu padişaha arz etmişti. Padişah Abdülhamit 18 Mart 1908 tarihinde verdiği cevapta, Osmanlı komuta kademesi ve subaylarının arkasında durarak bu subayların görevlerini en iyi şekilde yaptıklarını, bu yüzden İran Sefiri'nin şikâyetlerinin dikkate alınmayacağını ve subaylar hakkında herhangi bir işlem yapmalarının da söz konusu olmadığını söylemişti.⁷⁵⁹

---

⁷⁵⁷ Engin, a.g.e., s.245 vd.

⁷⁵⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 250/17, (6 Ş. 1325/ 14 Eylül 1907).

⁷⁵⁹ Engin, a.g.e., s.268.

d- Harita Sorunu

Hudut üzerinde İran'ın bu kadar rahat hareket etmesi hatta işi bazı köyleri işgale kadar götürmesi biraz da Rıza Paşa'nın dikkat çektiği üzere iki ülke arasında kati bir hudut tanzimi olmamasından kaynaklanıyordu. Ancak Rıza Paşa'nın seraskerliğinin son yılına gelindiğinde İran ile Osmanlı arasındaki hududun net olmaması bir yana bölgeyi ayrıntılı gösteren doğru düzgün bir harita bile mevcut değildi. Huduttaki sıkıntıların giderilmesi için haritaya ihtiyaç duyulunca Serasker Mehmet Rıza Paşa özetle şunları söyleyecekti: Daha önce gönderdiğimiz harita dışında elimizde İran hududunu teferruatlı gösteren bir harita olmadığı gibi bu evsafa bir harita Erkan-ı Harbiye Dairesinde de mevcut değildir. Elde sadece Tahir Paşa ve Muhammet Fazıl Paşa tarafından yapılan ve Musul ile Van taraflarını gösterir haritalar bulunmaktadır. Ancak bunlar da hududu tam olarak tayin edecek evsafa sahip değildir.⁷⁶⁰ Bunun üzerine Rıza Paşa'nın raporu dikkate alınacak ve her iki ülkenin oluşturduğu heyetler vasıtasıyla hududun netleştirilmesi ve harita oluşturmak için çalışmalara başlanacaktı.⁷⁶¹

2- Sırbistan Hududundaki Gelişmeler

Sırbistan, bağımsız olmak için ilk isyan eden Osmanlı azınlığıdır. Sırbistan bu isteğine hemen ulaşmasa da Osmanlı Rus Savaşı(1806-1812) sonrası imzalan Bükreş Antlaşması ile muhtariyet olmayı yine bir Osmanlı Rus Savaşı(1877-78) sonrası imzalan Berlin Antlaşması(1878) ile bağımsız olmayı başardı. Ancak Berlin Antlaşmasının Bosna Hersek ile ilgili hükümleri Sırbistan'ı rahatsız etti. Zira Adriyatik Denizi'ne çıkabilmek için Berlin Antlaşması ile Bosna Hersek'i yönetimine alan Avusturya Macaristan, Sırbistan'ın bölgedeki rakibi haline geldi. Bu tarihten itibaren Sırbistan Devleti de Adriyatik Denizi'ne çıkabilmek için Bosna Hersek üzerinde hesaplar yapmaya başladı. Sırbistan ve Avusturya arasındaki bu sorun uzun yıllar devam edecek ve Birinci Dünya Savaşı'nın sebeplerinden birini teşkil edecekti.⁷⁶²

⁷⁶⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 254/54, (14 M. 1326/ 17 Şubat 1908).

⁷⁶¹ BOA., Y.PRK.ASK., 259/17, (24 C. 1326/24 Temmuz 1908).

⁷⁶² Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914-1995)**, C.I-II, Alkım Yay.,İstanbul, t.y., s.54.

Sırbistan'ın daha çok Avusturya ile çekişmesi, Rıza Paşa'nın seraskerliği süresince Sırlarla hudutta daha az problemler yaşanmasını sağlamıştı. Rıza Paşa da hudutta problemlerin yaşanmaması için azami gayret göstermişti. Örneğin Sırbistan hududuna yakın Yenipazar sancağında ilkokul yapılması sırasında çıkan olaylar sırasında ahaliden yaklaşık iki bin kişi, bazı kişilerin kışkırtması ile şehir meydanına toplanarak taşkınlıklarda bulununca olaylar tırmanmıştı. Zira daha önce ahaliden okul yapımı için para alınmış ancak okulun yapımı aksamıştı. Bu konuda ısrarcı olacaklarını belirten ahali, gelecek emniyet kuvvetine de karşı koyacaklarını beyan etmişlerdi. 18 Temmuz 1892 tarihli raporunda gelişmeleri değerlendiren Rıza Paşa, Yenipazar Sancağının Sırbistan hududuna yakınlığı dolayısıyla olayın hassas olduğunu ve bu olayın ciddiye alınarak acilen çözülmesi gerektiğini söylemişti. Rıza Paşa'ya göre, yapılması gereken şey ahalinin hoş tutulması, para toplanacaksa da adil bir şekilde toplanması ve sorunun tatlılıkla çözülmesiydi.⁷⁶³

16 Haziran 1899 tarihinde Selanik İkinci Ordu Komutanı Müşir Fevzi Paşa tarafından seraskerliğe gelen telgrafta ise Sırbistan hududu üzerinde bazı kargaşalıklar yaşandığı ancak yürütülen çalışmalar neticesinde sükûnetin hâsıl olduğu ve hem halkın hem de askerinin sakin bir şekilde beklediği bildirilmişti. Ayrıca Miralay Ali Bey'in tahkikat yapmak üzere Sırbistan hududuna gönderileceği belirtilmişti.⁷⁶⁴ Mitroviçe Fırka Komutan Vekili Miralay Mehmet Cemal de Serasker Mehmet Rıza Paşa'yı bilgilendirdiği 16 Haziran 1899 tarihli yazısında özetle şunları söylemişti: *"Askerlerimizin hepsi şu anda Körphel Kalesi'ndedir ve hepsi de sükûnet içerisinde bulunmaktadır. Askerimiz tarafından Sırp hududuna tecavüz vaki olmamışsa da Sırların, nöbet tutan bir askerimizi öldürmesi ile meydana gelen olaylar neticesi iki askerimiz şehit olmuş ve bu askerlerden birinin silahı dahi gasp edilmiştir. Ancak başkaca olayların vukua gelmemesi için gerekli tedbirler alınmış ve ahali teskin edilmiştir. Şu anda herkes işinde ve gücünde olup herhangi bir problem bulunmamaktadır."*⁷⁶⁵ Ancak Sırp saldırıları neticesi asker kaybı yaşanması Rıza Paşa'yı rahatsız etmişti. 17 Haziran 1899 tarihli yazısı ile konuyu hükümet ile de paylaşan ve askeri tedbirleri artıracaklarını belirten Rıza Paşa, Bu bağlamda Osmanlı-Sırp hududunun üç taburla muhafaza edileceğini söyleyecekti.⁷⁶⁶

⁷⁶³ BOA., Y.MTV., 64/79, (22 Z. 1309/18 Temmuz 1892).

⁷⁶⁴ BOA., Y.PRK.ASK., 152/32, (6 S. 1317/ 16 Haziran 1899).

⁷⁶⁵ BOA., Y.PRK.ASK., 152/33, (6 S. 1317/ 16 Haziran 1899).

⁷⁶⁶ BOA., Y.PRK.ASK., 152/36, (7 S. 1317/ 17 Haziran 1899).

Elbette Sırbistan hududundaki hareketlilik hudutta bulunan ahaliyi tedirgin etmişti. Bu noktada Kosova Vilayeti'nden 16 Haziran 1899 tarihinde gelen telgrafta, Sırların tecavüzlerinin ahalide heyecan uyandırdığı ifade edilmişti. Ayrıca Sırların hedefinin hudutta bir mesele çıkarmaya mebni olduğunun anlaşıldığı ancak bu duruma meydan vermemek için çalışıldığı ve şimdilik asayişin temin edilip ahalinin de teskin edildiği belirtilmişti.⁷⁶⁷ Kosova Komutanlığının seraskerliğe gönderdiği yazıda ise Beşinci Tümen dâhilinde herhangi bir tecavüz ya da askeri hareketliliğin olmadığı ve asayişin berkemal olduğu ifade edilmişti.⁷⁶⁸

Sınırdaki hareketlilik Hariciye Nezareti'nin de gündemiydi. Hariciye Nazırı, Sırbistan'ın Priştine hududunda bulunan kuvvetlerini artırdığını ve Osmanlı Devleti'nin de bu bölgeye asker sevk etmesi gerektiğini belirtmişti. Konu seraskerliğe havale edilince Rıza Paşa 18 Haziran 1899 tarihli cevabında, Mitroviçe Komutanlığı ve Üçüncü Ordu Komutanlığından aldığı haberlere atıf yaparak Sırların ateşi sonucu şehit verdiklerini ancak sınırda şimdilik olağanüstü bir hareketliliğin olmadığını altını çizmişti. Ayrıca endişeye mahal bir hal olmadığını ve hudut üzerinde herkesin işinde gücünde olduğunu ve bu yüzden asker sevkini de gerektirecek bir durum olmadığını vurgulamıştı.⁷⁶⁹

Serasker Mehmet Rıza Paşa, hudutta olağanüstü bir durumun söz konusu olmadığını söylese de Üçüncü Ordu Komutanlığından seraskerliğe gelen 19 Haziran 1899 tarihli yazıda, Sırbistan'ın hudut bölgesinde tansiyonu artırıcı faaliyetlerde bulunduğu bahsedilmişti. Yazıya göre, Sırbistan stok ettiği silahları hudut civarındaki köylere dağıttığı gibi eli silah tutan ahaliye silah vermiş ve huduttaki köyleri de tahliye etmişti.⁷⁷⁰ Üçüncü Ordu komutanlığının endişelerine rağmen Rıza Paşa, 23 Haziran 1899 tarihinde sadarete yazdığı yazıda, hudutta asayişin sağlandığını hatta asayişin devamı için Sırp hudut komiserliği ile müşterek hareket edildiğini ve herhangi bir olumsuzluğunun meydana gelmemesi için olağanüstü gayret sarf edildiğini söylemişti.⁷⁷¹

⁷⁶⁷ BOA., Y.PRK.ASK., 152/31, (6 S. 1317/ 16 Haziran 1899).

⁷⁶⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 152/30, (6 S. 1317/ 16 Haziran 1899).

⁷⁶⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 152/38, (8 S. 1317/ 18 Haziran 1899).

⁷⁷⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 152/56, (12 S. 1317/ 22 Haziran 1899).

⁷⁷¹ BOA., Y.PRK.ASK., 152/61, (13 S. 1317/ 23 Haziran 1899).

Ancak tüm bunlara rağmen hudutta meydana gelen olayların önüne geçilemiyordu. Sırbistan Hudut Müfettişi Ahmet Hamdi Bey tarafından seraskerliğe gelen 25 Haziran 1899 tarihli telgrafta, artan olaylardan bahsediliyordu. Bu yazılara istinaden 27 Haziranda hükümeti bilgilendiren Rıza Paşa, gelişmeler ile alakalı özetle şunları söylemişti: “İsviçre kapısından başlayarak huduttaki karakollar teftiş edilmiştir. Bu sırada Sırbistan tarafında bulunan ahalinin ateş açmak suretiyle hududu taciz ettiği saptanmıştır. Açılan ateşin uzun sürmesi üzerine askerlerce karşılık verilmiştir. Bu tacizler yüzünden Cuma günü Müslümanlar camiye gitmekte sıkıntı yaşayınca çıkan infial eşrafın teskiniyle durulmuş ve daha kötü durumlara mahal bırakılmamıştır. Ayrıca Osmanlı cephanesinin nerede olduğunu öğrenmek maksadıyla eşraftan Ali Ağa'nın oğlu Sırp larca kaçırılarak işkence edilmiştir. Gelişmeler ile ilgili tahkikat yapıldıktan sonra durum Sırp komisere de sorulmuş ancak Sırp yetkili iddiaların asılsız olduğunu belirtmiştir.”⁷⁷²

Artan olaylar Sırbistan'ı da rahatsız etmiş olacak ki asayişin temin edilebilmesi için adımlar atan Sırbistan Hükümeti, huduttaki askerlerini geri çekerek sadece hudut üzerinde 20-30 kilometre mesafede ve aynı aralıklarla jandarma bölüğü bırakmıştı. 28 Haziran 1899 tarihli raporu ile Rıza Paşa da gelişmeyi doğrularak Nokdel Karakolu'nda yapılan tahkikat neticesinde, Sırbistan'ın hudut civarına sevk etmiş olduğu taburlarını eski mevkillerine çekmiş olduğunu söyleyecekti.⁷⁷³ Bunda şüphesiz Osmanlı askeri kurmaylarının sağduyulu hareketinin payı büyüktü. Çünkü Sırbistan tarafından yapılan tacizlere rağmen sükûnetini muhafaza eden seraskerlik bölgedeki komuta heyetine de hep itidal tavsiye etmişti.

Hariciye Nezareti 1900 yılında bir kez daha uyarıda bulunarak Sırbistan'ın askeri kuvvetini artırmak yoluna gittiğini söylemişti. Bunun üzerine Padişah konu ile alakalı seraskerliğin düşüncelerini arz etmesini istemişti. Rıza Paşa 23 Mayıs 1900 tarihinde verdiği cevapta, askeri cenah olarak Sırbistan Ordusu ile alakalı gelişmelere vakıf olduklarını ve endişeye mahal bir durum olmadığını söyleyerek konu alakalı raporunu sunmuştu. Buna göre;

---

⁷⁷² BOA., Y.PRK.ASK., 152/72, (17 S. 1317/ 27 Haziran 1899).

⁷⁷³ BOA., Y.PRK.ASK., 152/79, (18 S. 1317/ 28 Haziran 1899); Konu ile alakalı seraskerliği bilgilendiren Miralay Hamdi Bey özetle şunları söylemişti: Tahkikat yapıldığı sırada Morava firkasından Miralay Neşic ve birkaç subay yanımıza gelerek asayişin devamından yana olduklarını söylediler. Sağlanan asayişten dolayı Kralın da memnun olduğunu ve teşekkürünü ilettiğini belirten heyet, ayrıca iki devletin dostluğuna atıfta bulunarak bunun için hudutta bulunan taburların hemen eski yerine çekildiğini ifade ettiler. Geniş bilgi bk.;Y.PRK.ASK., 152/79, (18 S. 1317/ 28 Haziran 1899).

- 1- Sırbistan'daki askeri hareketliliğin nedeni Sırp Hükümeti tarafından satın alınan yeni silahların denemesini yapmaktan ibarettir.
- 2- Yapılan askeri talimler bu silahların kullanımına yönelik olup başkaca anlamlar çıkarılmamalıdır.
- 3- Talimler için hazırlanan takvime istinaden subaylar 30, küçük rütbeli subay ve erler 20 gün talim yapacaklardır.
- 4- Talimler bir aya sıkıştırılmak istenmediğinden Mayıs ayından Eylül ayına kadar peyderpey icra edilecektir.
- 5- Sırbistan geçen yıl kura askeri almadığından bu yıl yaptığı asker alımları doğal karşılanmalıdır.
- 6- Sırbistan'ın askeri harcamaları bütçelerini aşmamış olup makul sınırlar içerisinde görülmektedir.⁷⁷⁴

Rapora baktığımızda Rıza Paşa'nın gelişmeleri çok iyi takip ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Rıza Paşa'nın gözlemlerine bakılacak olursa iki ülke arasında ciddi bir problem söz konusu değildi. Ancak yine de sıkıntılar zaman zaman yaşanmaya devam edecekti. Örneğin 10 Eylül 1901 yılında Yenipazar hudut bölgesinde Sırplarla meydana gelen çatışma ile ilgili hükümeti bilgilendiren Rıza Paşa, özetle şunları söyleyecekti: Yenipazar hududu üzerinde bulunan gözlem kulelerine Sırbistan tarafından ateş açılması üzerine Osmanlı askeri teyakkuza geçirilmiştir. Çok geçmeden ateş edenlerin dört kişiden ibaret olduğu ve açıkça Osmanlı memurlarını hedef aldıkları anlaşılmıştır. Bu kişilerin ateşe devam etmesi üzerine aynı şekilde karşılık verilmiştir.⁷⁷⁵

Hudutta meydana gelen kaçakçılık faaliyetleri de iki ülke arasında sıkıntılara sebep olmaktadır. Özellikle kaçakçılığı ile nam salmış Pirlis adlı şahıs hududu ihlal edenlerin başında gelmekteydi. 11 Eylül 1901 tarihinde Pirlis ile alakalı Rıza Paşa'yı bilgilendiren askeri yetkililer özetle şu bilgileri vermişlerdi: Pirlis adlı kaçakçı hududu geçerken devriye tarafından görülüp durması istenmiş ancak silahla karşılık verince asker tarafından mukabele edilmiştir. Açılan ateş sonucu Pirlis çene kemiğinden yaralanmış fakat arazinin meyilli olmasından istifade ederek Sırbistan

---

⁷⁷⁴ BOA., Y.PRK.ASK., 161/55, (29 M. 1318/23 Mayıs 1900).

⁷⁷⁵ BOA., Y.PRK.ASK., 174/50, (27 Ca. 1319/10 Eylül 1901).

tarafına firar etmiştir. Alınan haberlere göre hayati tehlikesi bulunmayan Pirlis, sorgusu sırasında Osmanlı hududunu geçme teşebbüsünü inkâr etmiştir.⁷⁷⁶

26 Mayıs 1908 tarihinde ise Bulgaristan Komiserliği Baş Kâtip Muavinliğinden gelen yazılara atfen hükümeti bilgilendiren Rıza Paşa, Balkan Devletleri ile alakalı bir değerlendirme yaparken Sırp ordusu ile alakalı da bilgiler vermişti. Bu noktada Bulgaristan ile Sırbistan'ın arasının iyi olmadığını ifade eden Rıza Paşa, Bulgar ordusunun nizam ve intizamına vurgu yaparken Sırbistan ordusunun ise intizamdan yoksun olduğunu belirtmişti. Rıza Paşa'ya göre, intizamsızlığın yanı sıra ordusunun daha çok milis güçlerden oluşuyor olması da Sırbistan için önemli bir eksiklikti.⁷⁷⁷

3- Karadağ Hududunda Meydana Gelen Gelişmeler

Fatih Sultan Mehmet zamanında Osmanlı Devleti sınırlarına dâhil olan Karadağ, 19. yüzyıla kadar problemsiz bir şekilde ve sükûnet içerisinde yaşadı. Ancak Rusya'nın tahrik politikası Karadağlıları da etkisi altına aldı. Böylece Karadağ 1850 yılından itibaren ayrılıkçı hareketlere başvurmaya başladı. Osmanlı Devleti, bu tarihten sonra zaman zaman ortaya çıkan isyanları bastırdıysa da Karadağlıları isyanlarından vazgeçiremedi.⁷⁷⁸ 1876 yılında Sırbistan Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edince Karadağ da müttefik saydığı Sırbistan ile birlikte savaşa katıldı.⁷⁷⁹ Gelineen noktada Osmanlı Devleti bu devletlerle savaşmak zorunda kalınca Rusya da savaşa dâhil oldu. Sonuçta Berlin Antlaşması(1878) ile birlikte Karadağ, Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmış oldu.⁷⁸⁰

Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın seraskerliği zamanında Karadağ hududu, asayiş noktasında diğer hudutlara göre daha problemsiz idi. Ancak bu süreçte hudutta bulunan çayırların iki ülke arasında sorun olduğunu görmekteyiz. Osmanlı-Karadağ hududunda bulunan Mukire çayırları Osmanlı Devleti ile Karadağ arasında kısa süre içerisinde krize dönüşmüştü. Üçüncü Ordu Komutanlığından gelen telgrafa göre,

⁷⁷⁶ BOA., Y.PRK.ASK., 174/50, (27 Ca. 1319/ 11 Eylül 1901).

⁷⁷⁷ BOA., Y.PRK.ASK., 258/8, (19 Mayıs 1324/1 Haziran 1908).

⁷⁷⁸ Kodaman, **a.g.m.**, s.93 vd.

⁷⁷⁹ Nenad Moacanin, "Karadağ", **İslam Ansiklopedisi**, C.24, DİA., İstanbul, 2001, s.385,

⁷⁸⁰ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.8, İkinci Bs., TTK. Basımevi, Ankara, 1983, s.26 vd.; Bu savaş için bk.: İ. Halil Sedes, **Osmanlı Karadağ Seferi**, s.8 vd.

Karadağ ordusuna mensup askerlerin yakın köylerden getirdikleri bazı kişilere hudutta bulunan Mukire çayırlarını biçirmeye kalkışması, hudutta bulunan Osmanlı köylerinde heyecana sebep olmuştu. Bu arada Üçüncü Ordu Komutanlığı durumun nezaketinden dolayı seraskerlikten gelecek olan emri beklemeden iki bölük askeri kuvveti hemen olay mahalline göndermişti. Gelişmeler üzerine 17 Ağustos 1900 tarihinde bir rapor kaleme alan Rıza Paşa, hudutta durumun kontrol altında olduğuna dair hem padişahı hem de hükümeti bilgilendirmişti.⁷⁸¹

Ancak huduttaki sorunlar tam olarak bitmediğinden Osmanlı Devleti hududa asker sevk etme lüzumu hissetmişti. Osmanlı Karadağ hududunda ortaya çıkan sıkıntılar Padişah Abdülhamit'i de rahatsız etmişti. Sultan Abdülhamit 15 Ağustos 1901 tarihli iradesinde, Osmanlı Devleti ile Karadağ arasındaki sıkıntının aşılmasını ve hududa hiçbir surette tecavüz edilmemesini istemişti. Bunun üzerine Rıza Paşa 16 Ağustos 1901 tarihinde Birane Komutanlığı vasıtasıyla Şemsi Paşa'ya gönderdiği yazıda, gerekli tertibatın alınmasını, huduttaki sıkıntının sonuçlandırılmasını ve hududa tecavüzlerin kesinlikle men edilmesini istemişti. Şemsi Paşa aynı gün seraskerliğe gönderdiği telgrafta, hudutta meydana gelen sorunun çözüldüğünü, bölgede bulunan ahalinin hanelerine dağıldığını ve şimdilik yeni askeri kuvvete lüzum kalmadığını bildirmişti.⁷⁸²

Rıza Paşa'nın seraskerliğinin son dönemlerinde de hudut üzerinde bazı sıkıntılar ortaya çıkınca sorunların çözümü için iki ülke arasında bir heyet teşkil edilmesine karar verildi. Bu heyet marifetiyle sınır yeniden tayin edilecek ve varsa ihtilaf bertaraf edilecekti. Çok geçmeden Osmanlı Devleti adına Ferik Enver Paşa ve Karadağ adına Harbiye Nazırı Vokotiç başkanlığındaki heyetler bir araya geldi. Heyetlerin yaptığı çalışmaların sonucunda Karadağ ile birçok konuda görüş birliği sağlandı. Enver Paşa'nın raporu doğrultusunda, Süleyman Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetlerinin ileri harekâtı bitirilirken İslam ahalisinin de hududa tecavüzünün men edilmesi için askeri birliklerin hudutta sık sık dolaşması kararlaştırıldı. Ayrıca iki devlet arasında itimat noktasında herhangi bir sıkıntı olmadığı vurgulandı.⁷⁸³ Rıza Paşa ise 4 Ekim 1906 tarihli yazısında sorunun kaynağının farklı olduğunu belirtiyordu. Rıza Paşa'ya göre, Karadağ ile Osmanlı

⁷⁸¹ BOA., Y.PRK.ASK., 163/39, (20 R. 1318/17 Ağustos 1900).

⁷⁸² BOA., Y.PRK.ASK., 173/3, (1 Ca. 1319/16 Ağustos 1901).

⁷⁸³ BOA., Y.PRK.ASK., 241/11, (20 B. 1324/9 Eylül 1906).

hududu belirli olmasına rağmen şimdiye kadar hududun muhafazası için yapılanlar noksan olduğundan sorunlar çıkmaktaydı. Yapılması gereken hudut kapılarının yerlerinin yeniden belirlenmesi ve sayılarının tekrar gözden geçirilmesiydi. Böylece konu Rıza Paşa'nın da bulunduğu mecliste gündeme alındı. Mecliste alınan kararda, Rıza Paşa'nın uyarıları da dikkate alınarak hudutta yeni karakollar inşa edilmesine ve kullanılmaz hale gelen hudut işaretlerinin yenilenmesine karar verildi.⁷⁸⁴

4- Rusya Hududundaki Gelişmeler

Günümüzde pek çok devletin ilgisini çeken ve Osmanlı ile Rusya'nın hududunu oluşturan Kafkaslar için Osmanlı Devleti, 15. Yüzyıla kadar İran'a bu tarihten sonra ise Rusya'ya karşı mücadele vermiş ancak devamlı gelişen bu mücadelede zamanla mevzi kaybetmeye başlamıştı.⁷⁸⁵ 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı ile Ruslar hem batıdan hem de doğudan ilerleyerek Osmanlı Devleti'ni ağır bir yenilgiye uğratmışlardı. Savaş sonunda son derece ağır olan Ayestefanos Antlaşması imzalanmış ancak İngiltere'nin araya girmesi ile bu antlaşmayı çok da aratmayacak Berlin Antlaşması imza edilmişti. Bu antlaşma ile Batum, Ardahan, Kars, Kağızman, Oltu gibi şehirleri alan Rusya doğuda Osmanlı Devleti'nin doğal sınırı saydığı yerlere kadar sokulmuştu.

Rıza Paşa'nın seraskerliği sırasında diğer bölgelerde olduğu gibi Rusya hududunda da bazı sıkıntılar meydana gelmişti. Ancak sıkıntılar iki devleti karşı karşıya getirecek cinsten değildi. Bu süreçte Rıza Paşa, huduttaki gelişmeleri yakından takip ettiği gibi Rusya'nın askeri çalışmalarını da gözden kaçırmamaya özen göstermişti. Bu bağlamda 22 Eylül 1892 yılında sadareti bilgilendiren Rıza Paşa'ya göre, Rusya sınırda bulunan piyade askerlerini Kazak alayları ile değiştirmiş ve bölgeye silah nakli yapmaya başlamıştı. Ayrıca sevk edilen toplar Danimarka Vapuru ile Batum'a çıkarılmış ve buradan da Kars'a gönderilmişti.⁷⁸⁶

Osmanlı-Rus hududuna yakın köylerde yaşayan ahalinin birtakım nedenlerle hudut üzerindeki ihlalleri ister istemez iki devlet arasında sorunlara neden oluyordu.

⁷⁸⁴ BOA., Y.EE., 100/45, (27 Ş. 1324/ 16 Ekim 1906).

⁷⁸⁵ Mustafa Aydın, **Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar**, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2005, s.9.

⁷⁸⁶ BOA., Y.PRK.ASK., 85/38, (29 S. 1310/ 22 Eylül 1892).

Rıza Paşa Erzurum Vilayeti'nden alınan telgrafa atfen, Eleşkirt Kazası'nın Hodiçor Köyü ahalisinden Muhammed oğlu İsmail ve yakınlarının Rus ormanlarından odun keserken Rus Orman Koruma memur ve devriyeleri tarafından görülerek öldürüldüğünü ve bu kişilerin öküzlerine de el konulduğunu belirtmişti. Konu ile alakalı 31 Ekim 1898 tarihli yazısı ile hükümeti de bilgilendiren ve bölgeye jandarma gönderildiğini söyleyen Serasker Rıza Paşa, bu tip olayların bir daha meydana gelmemesi için tedbir olarak sınırdan bu amaçla giriş ve çıkışların men edileceğini ifade etmişti.⁷⁸⁷

Rusya'nın faaliyetleri Dördüncü Ordu Komutanının da gündemindeydi. Dördüncü Ordu Komutanı Mehmet Zeki Paşa saraya yazdığı yazısında, Hakkâri taraflarında ortaya çıkan gelişmelere dikkat çekmişti. Ancak Zeki Paşa, Rusya'nın faaliyetleri karşısında seraskerliğin yeterli hassasiyeti göstermediğini iddia etmekteydi. Zeki Paşa'ya göre Ruslar, İran'ın Urumiye Gölü etrafında bulunan Nasturileri Ortodoks mezhebine geçirdikleri gibi geçen sene de Osmanlı Nasturileri içerisine papaz gönderip onları Ortodoks yapmaya çalışmışlardı. Van'da Fransız Konsolosu vekâletinde bulunan bir Cizvit Papazı ise her sene günlerinin çoğunu Nasturilerin bulunduğu mahallerde geçirdiğine göre, bu kişi de bazı siyasi hesaplar peşindeydi. Tüm bu gelişmelere rağmen bu kişinin zararlı faaliyetlerinin önüne geçilememesini hem Seraskerliğin hem de Bab-ı Âli'nin duyarsızlığına bağlayan Zeki Paşa, "*bölgede çalışmalar yürüten papazın müfsit ve şerir bir adam*" olduğunu ve Rusya entrikasına da hizmeti bilindiğinden dikkatli olunmasını istemişti.⁷⁸⁸

Ancak Zeki Paşa'nın seraskerliği duyarsızlıkla suçlaması gerçeği yansıtmamaktadır. Zira elimizde bulunan bir belge, bu tip konularda Rıza Paşa'nın duyarlı olduğunu ve üzerine düşeni yaptığını göstermektedir. 2 Ekim 1898 tarihli belgede Rıza Paşa konu ile alakalı özetle şunları söylemişti: Bölgede aşiretler arasında genellikle gasp olayları vuku bulduğu bilinen bir gerçektir. Ancak bu aralar Nasturileri karıştırmak için Çölemerik taraflarında bulunan Fransız Perdefrance, malları gasp edilen birkaç saf kişiyi kışkırttığı gibi Çölemerik Kaymakamına da Hacı Bey isimli şahsı tutuklaması için baskı yapmıştır. Ancak adı geçen kişinin hapsedilmesini gerektirecek bir durum olmadığı gibi bu konu kendisini alakadar eder

⁷⁸⁷ BOA., Y.PRK.ASK.,146/14, (15 C. 1316/ 31 Ekim 1898).

⁷⁸⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 153/36, (9 Ra.1317/ 18 Temmuz 1899).

bir mevzu da değildir. Bu mevzunun hükümete ait bir konu olduğu kendisine kesin bir dille ifade edilmiştir. Buna karşın bu kişi halkı kiliseye toplayıp sözü aşiretler arasındaki gaspa getirerek yanında bir miktar para ile geldiğini, Van'da da dört bin lirası olduğunu ve hiçbir şeyden çekinmemelerini istemiştir. Ayrıca Osmanlı idaresinde kaldıkları sürece Kürtlerin zulmüne uğrayacaklarını ve Fransız uyruğuna geçmeleri durumunda Fransız hükümetinin kendilerini koruyacağını ve her isteklerini yerine getireceğini beyan etmiştir. Fransız'ın bu davranışları bölgede rahatsızlığa yol açtığından bu kişinin buradan alınması için ilgililerce seraskerlik makamına yazılar ulaştırılmıştır. Nasturiler gibi eskiden beri karışıklık çıkarmaya meyilli topluluklar içerisinde böyle bir adamın dolaşması katiyen uygun olmadığından gerekli önlemlerin alınması için Dördüncü Ordu Komutanlığına tebligat yapıldığı gibi bu şahsın bölgeden uzaklaştırılması için hükümet de bilgilendirilmiştir.⁷⁸⁹ Sonuçta Hükümetin onayını alan Rıza Paşa, Dördüncü Ordu Komutanlığına tebligat yaparak konsolosun bölgeden uzaklaştırılmasını sağlamıştır.⁷⁹⁰

Rusya ile sıkıntılar sadece doğu hududunda cereyan etmiyordu. Rusya'nın Balkanlardaki faaliyetleri de iki ülke arasında sıkıntıya sebep olmaktaydı. Rusya'nın, I. Petro zamanından beri belirlemiş olduğu hedeflerine varmak için ortaya attığı Panslavizm politikasının uygulama sahası Osmanlı'ya bağlı Balkan vilayetleriydi.⁷⁹¹ Bu yüzden Rusya her dönem bölgeye ilgisini devam ettirmekteydi. Örneğin Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti aleyhine yürüttüğü faaliyetlerde en büyük destekçisi Rusya idi. Zira Berlin Antlaşmasının özellikle Bulgaristan ile ilgili hükümleri Rusya'yı memnun etmemişti. Berlin antlaşması ile Doğu Rumeli'nin Osmanlı hâkimiyetine bırakılması ile balkanların stratejik geçitleri Osmanlı Devleti'nin elinde kalmış ve İstanbul yolu Rusya'ya kapanmıştı. Bu yüzden Rusya, Bulgaristan'da ve yine Doğu Rumeli'de yaşayan Bulgarları her fırsatta ayaklanmaya teşvik etmekteydi.⁷⁹²

Bu noktada 1893 yılında Balkanlarda Rusya'nın faaliyetlerine dikkat çeken Mehmet Rıza Paşa, Cisri Mustafa Paşa Komutanlığından gelen yazıya istinaden, Şarki Rumeli kiliselerinde anarşi içerikli konuşmalar yapıldığını ve yine

⁷⁸⁹ BOA., A.MKT., MHM., 642/2, (16 Ca. 1316/2 Ekim 1898).

⁷⁹⁰ BOA., Y.MTV., 183/123, (22 C. 1316/7 Kasım 1898).

⁷⁹¹ Eraslan, a.g.e., s.81.

⁷⁹² Engin, a.g.e., s.31.

Makedonya’da başkaldırı için çağrı yapıldığını ifade etmişti. Ayrıca bölgede meydana gelen olayların arkasında Rusya’nın olduğunu ve Rusya’nın Makedonya ile ciddi olarak ilgilendiğinin dikkatten kaçırılmaması gerektiğini söylemişti.⁷⁹³

Rıza Paşa, hududun güvenliğinin yanı sıra diğer gelişmeleri de dikkatle takip etmişti. Bununla ilgili olarak Hariciye Nezareti’ne dayanarak Rusya’nın muharebede ve yine lüzumunda kullanılmak üzere Kerç, Kefe ve Sivastopol arasında istihdam edilmek üzere elli kadar askeri posta güvercininin talimlerini yaptırdığını belirten Rıza Paşa, bunların bir subay nezaretinde salıverilmek üzere Kefe ve Sivastopol’a gönderildiğini söylemişti. Ayrıca bu sayede şehirlerarası haberleşmenin temin edilmiş olacağını sözlerine eklemiştir.⁷⁹⁴

Rusya’nın sınırda talim yapması da iki ülke arasında tansiyonu artırmaktaydı. Örneğin 5 Nisan 1905 tarihinde Rusya’nın Abbasgölü civarında askerini toplayarak talimler yaptırması Osmanlı Devleti’ni teyakkuza geçirmişti. Bu gelişme üzerine Rıza Paşa Dördüncü Ordu Komutanlığına verdiği emirle teyakkuz halinde olunmasını ve bu bağlamda Erzurum’daki taburlardan üçünün yaz mevsiminde hudutta bulundurulmasını istemiştir. Ayrıca askerlerden bir kısmının şimdiden Bayezid cihetine sevk edilerek bir olumsuzluğa meydan verilmemesini söylemiştir.⁷⁹⁵ Abbasgölü civarındaki talimler üzerine Padişah II. Abdülhamit ise Ermenilerin faaliyetlerine dikkat çekerek Ermeni tecavüzlerine meydan verilmemesini istemiştir. Bunun üzerine Rıza Paşa’nın 25 Mayıs 1905 tarihli talimatıyla, Malatya’dan da bazı redif birlikleri hududa sevk edilmiştir.⁷⁹⁶

Bu arada hudutta güvenliği sağlamakla görevli iki ülke devriyeleri arasında da sıkıntılar meydana gelmişti. Konu ile alakalı 29 Mayıs 1906 tarihinde sadareti bilgilendiren Rıza Paşa, iki ülke devriyeleri arasında sorun yaşandığını ancak Dördüncü Ordu Komutanlığına yaptığı tebligat ile en ufak bir sürtüşmeye dahi müsaade edilmemesini istediğini ifade etmişti. Yazısında Dördüncü Ordu Komutanlığından gelen yazıya da yer veren Rıza Paşa, olayın yanlış anlaşılmadan

---

⁷⁹³ BOA., Y.PRK.ASK., 92/72, (1310/1893).

⁷⁹⁴ BOA., Y.PRK.ASK., 143/61, (17 R. 1316/4 Eylül 1898).

⁷⁹⁵ BOA, Y.PRK. ASK., 227/132, (29 M. 1323/5 Nisan 1905).

⁷⁹⁶ BOA, Y.PRK. ASK., 229/76, (20 Ra. 1323/25 Mayıs 1905);

kaynaklandığını ve olay sırasında ürkerek Osmanlı tarafına geçen hayvanların da Rus yetkililere teslim edildiğini belirtmişti.⁷⁹⁷

1908 yılının kış aylarında Rusların Oltu ve Kars şehirlerinde askeri çalışmalar yapması gözleri yeniden sınıra çevirmişti. Gelişmeleri yakından takip eden Rıza Paşa, 16 Mart 1908 tarihli yazısı ile hükümeti bilgilendirmişti. Raporunda Rusya Devleti'nin Oltu'daki jandarma bölüğü ailelerini memleketlerine göndermesinin dikkat çekici bulunduğunu belirten Rıza Paşa, Rusya'nın Oltu ve Kars şehrinde topladığı askeri birliklerle İran toprağına tecavüze yeltendiğini ifade etmişti. Ayrıca Rusya'nın Japon Savaşı için asker sevk etmeye çalıştığının da gelen bilgiler arasında olduğunu ve huduttaki bu gelişmelerin takibine devam edildiğini sözlerine eklemişti.⁷⁹⁸

5- Yunanistan Hududunda Meydana Gelen Gelişmeler

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde büyük bir hoşgörü içerisinde yaşayan Yunanlılar, 1828 yılında başlayan Osmanlı Rus Savaşı'nı müteakip imzalanan Edirne Antlaşması'ndan(1829) beş ay sonra bağımsız oldular.⁷⁹⁹ Aslında Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'ın bağımsızlığını tanıdığı tarih 24 Nisan 1830'dur.⁸⁰⁰ Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti ile sınır komşusu haline gelen Yunanistan ile en ciddi sorun 1897 yılında yaşandı.⁸⁰¹ Öyle ki hudutta meydana gelen Yunan tecavüzleri iki devleti savaşın eşiğine getirdi ve meydana gelen savaş Osmanlı Devleti kazandı. Osmanlı Devleti, bu savaş sonrası yeni topraklar kazanamasa da Yunanistan'ın hudut üzerinde uzun bir süre huzursuzluk çıkarmasını engellemeyi başardı. Bu tarihten sonra Makedonya için Yunanlıların kendilerine bağlı çeteler vasıtası ile çıkardıkları kargaşalıklar⁸⁰² ve yine sınır giriş çıkışlarındaki bir takım problemler hariç sınırdaki ciddi problem yaşanmadı.

⁷⁹⁷ BOA., Y.PRK. ASK., 239/84, (5 R. 1324/29 Mayıs 1906).

⁷⁹⁸ BOA., Y.PRK. ASK., 254/23, (3 Mart 1324/16 Mart 1908).

⁷⁹⁹ M. Murat Hatipoğlu, **Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı(1821-1922)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1988, s.25.

⁸⁰⁰ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, 6. Bs., İstanbul, 2006, s.168.

⁸⁰¹ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, 4. Bs., Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1987, s.323 vd.

⁸⁰² Stefanos Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu**, (Çev.: Şirin Tekeli), İletişim Yay., İstanbul, 1994, s.67.

Bu dönemde hudutta sıkıntılarının en aza indirilebilmesi için teftişlere önem verilmişti. Bu bağlamda Yunan hudut komutanı Neşet Paşa'dan bölgenin teftiş edilmesini isteyen Rıza Paşa,⁸⁰³ Neşet Paşa'dan gelen bilgileri 30 Nisan 1900 tarihinde hükümet ile paylaşmıştı. Buna göre, Yunanistan talim ve manevra bahanesi ile sınıra asker yığmaya başlamış, Narda tahkim edilirken Turhal taraflarında da eşkıyalar faaliyetlerini artırmışlardı. Ayrıca Bulgaristan taraflarında da bir kargaşa meydana gelmesi durumunda Yunanlıların asayişini bozacakları ihtimal dâhilindeydi. Ancak bu gelişmeleri hesaba katan Osmanlı güvenlik güçleri, her türlü girişime karşı hazırlıklı bulunmaktaydı.⁸⁰⁴

Osmanlı güvenlik güçlerinin hazırlıklı olması sebebiyle hudutta önemli bir sorunla karşılaşılmadı. Bu süreçte özellikle hudut teftişlerine önem verildi. Bu bağlamda hudutta meydana gelen vakaları içeren teftiş raporlarının seraskerliğe ulaşması üzerine Rıza Paşa, Yunan Hududu Komutanlığına 18 Şubat 1901 tarihinde şu emirleri vermişti:

- 1- Yunanistan hududunda özellikle Yanya Vilayeti'nin Yunanistan'a hudut olan mahallerinden pasaportsuz serbestçe geçildiği için inzibat ve intizam sekteye uğramaktadır. Ayrıca bu durum fesat fikrinde olan kişilerin fesatlarını rahatlıkla icra etmelerine fırsat vermektedir. Yunan Hududu Komutanlığının teşkil edilmesinin amacı hududun her taraftan tam anlamıyla muhafaza edilmesi olduğuna göre pasaport kontrolüne kesinlikle riayet edilmelidir. Bu noktada Osmanlı-Yunan hududundan girip çıkanların pasaportları dikkatli bir şekilde kontrol edilerek hiç kimsenin huduttan pasaportsuz geçmemesi sağlanmalıdır. Bunun için gerekirse hudutta görev yapan askerlerin sayıları artırılmalıdır.
- 2- Bu hudut özellikle Yanya Vilayeti'nin konumu açısından hayati öneme sahiptir. Bu açıdan huduttan serbestçe geçişlerin önüne tamamen geçilmelidir. Bunun için hududun her tarafı muntazaman muhafaza altına alınmalı ve resmi geçiş yerleri hariç diğer bölgelerden geçişlere meydan verilmemelidir.
- 3- Huduttaki geçitlerden gerek Yunan tarafına gerek Osmanlı tarafına firarların olmaması için görevli subayların dikkatleri çekilmelidir.

⁸⁰³ BOA., Y.PRK.ASK., 153/82,(23 Ra. 1317/1 Ağustos 1899).

⁸⁰⁴ BOA., Y.PRK.ASK., 160/60,(29 Z. 1317/30 Nisan 1900).

- 4- Asıl sorumluluk ilgili komutanlığa ait olduğundan Komutan, huduttaki gelişmelere gereken hassasiyeti göstermeli ve tedbiri elden bırakmamalıdır.⁸⁰⁵

Ege Denizinden dolayı da Yunanistan hududu özel bir öneme sahipti. Osmanlı Devleti burada sadece Yunanistan ile değil diğer devletlerle de muhatap olmaktaydı. Örneğin İngiliz gemileri Ege’de adeta cirit atıyorlardı. İngilizlerin Ege Denizindeki faaliyetlerini titizlikle takip eden Rıza Paşa, 29 Ağustos 1902 tarihinde Limni Adası’nın Mondros Limanı’na gelen İngiliz donanmasına mensup Kaptan Baros’un Komutanlığındaki vapurların Sağrı Limanı’na girdiğini ve bir gün sonra adı geçen donanmaya dâhil iki torpido ve onları müteakip bir zırhlı vapurun daha limana girdiğini söylemişti. Ayrıca Kale-i Şahane önlerinde top atışları yaparak selamlama faslından sonra bahsi geçen zırhlının limandan hareket ettiğini belirtmişti.⁸⁰⁶ Rıza Paşa bir gün sonra da gelişmeleri aktarmaya devam etmişti. Bu bilgilere göre, Mondros Limanı’nda bulunan İngiliz donanmasına ait 120 asker mevcutlu bir zırhlı Mondros Limanına gelmişti. Bu zırhlı burada diğer gemilere katılırken gemilerden bir diğeri Selanik tarafına hareket etmişti. Daha sonra tekrar Mondros’ta toplanan donanmadaki gemi sayısı 13’ü zırhlı gemi olmak üzere toplamda 38’e ulaşmıştı.⁸⁰⁷

Bu arada 13 Mart 1906 tarihinde, Üçüncü Ordu Komutanı Hayri Paşa’nın gönderdiği telgraf hudutta hala sorunların devam ettiğini göstermekteydi. Her türlü önlemi almaya devam ettiklerini belirten Müşir Hayri Paşa’ya göre, hudutta problemlerin devam etmesinin temel sebebi askeri gücün yetersiz olmasıydı. Ancak yine de hududun muhafazası için çalışılmaktaydı.⁸⁰⁸

Yunanistan ise Osmanlı askeri kuvvetlerinin faaliyetlerinden şikâyetçiydi. Bu bağlamda 18 Haziran 1907 tarihinde Rıza Paşa’yı makamında ziyaret eden Yunan Sefiri, Siroz Konsolosuna Osmanlı askerleri tarafından münasip olmayan bir tarzda davranılmasından yakınmıştı. Rıza Paşa ise sefire verdiği cevapta, böyle bir şeyin

⁸⁰⁵ BOA., Y.PRK.ASK., 167/48, (28 L. 1318/18 Şubat 1901).

⁸⁰⁶ BOA., Y.PRK.ASK., 184/57-1-, (24 Ca. 1320/29 Ağustos 1902).

⁸⁰⁷ BOA., Y.PRK.ASK., 184/57 -2-, (24 Ca. 1320/29 Ağustos 1902).

⁸⁰⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 237/81, (17 M. 1324/13 Mart 1906).

olmasının söz konusu olmadığını zira bu minvalde her hangi bir haberin kendisine ulaşmadığını belirterek meseleyi kapatmıştı.⁸⁰⁹

---

⁸⁰⁹ BOA., Y.PRK. ASK., 247/90, (7 Ca. 1325/18 Haziran 1907).

BEŞİNCİ BÖLÜM

SERASKER MEHMET RIZA PAŞA’NIN AZLEDİLMESİ, KİŞİLİĞİ VE SON YILLARI

A- II. Meşrutiyet’e Doğru Askeri Gelişmeler ve Azil Süreci

1- Rıza Paşa ve Mustafa Kemal Atatürk

Kurtuluş Savaşının önderi ve Cumhuriyetimizin kurucusu büyük lider Mustafa Kemal Atatürk, öğrencilik yıllarını ve ilk kurmay yıllarını Serasker Mehmet Rıza Paşa’nın seraskerliği döneminde geçirmiştir. İkilinin yolu 1905 yılının başında Mustafa Kemal’in tutuklanması ile kesişecektir.

Mustafa Kemal Erkan-ı Harbiye’den mezun olduktan sonra kiraladığı bir apartman dairesinde ikamet etmeye başlamıştı. Bu evde ara sıra arkadaşları ile bir araya gelip çeşitli konularda konuşuyor ayrıca çeşitli bültenler hazırlıyordu.⁸¹⁰ Bir aralık yanlarına aldıkları Fethi Bey isimli arkadaşının onları ele vermesi ile Mustafa Kemal ve bazı arkadaşları tutuklanarak Taşkışla Hapishanesine konuldular.⁸¹¹ Zararlı fikirleri yaymak, Padişah’a suikast düzenlemek gibi son derece ağır iddialarla suçlandılar.⁸¹² Gelinek noktasında Yüzbaşı M. Kemal ve arkadaşlarının askerlikten çıkarılmaları dahi ihtimaller arasındaydı.⁸¹³

---

⁸¹⁰ Jean-Paul Garnier, **Osmanlı İmparatorluğunun Sonu II Abdülhamit’ten Mustafa Kemal’e**, (Çev.: Zeki Çelikkol), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s.131.

⁸¹¹ **Haftalık Mecmua**, No:105 , s.6 vd., (18 Temmuz 1927); Ali Fuat Paşa bu kişinin adının Fehmi olduğunu söylüyor. Geniş bilgi için bk.; Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, Temel Yay., İstanbul, 2000, s.99.

⁸¹² Sadi Borak, **Ata ve İstanbul**, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yay., İstanbul, 1983, s.33.

⁸¹³ Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonyadan Ortaasyaya Enver Paşa**, C. I., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s.285; **Haftalık mecmua**, s.6 vd.

Bu süreçte sorgusu devam eden ve epey hırpalanan⁸¹⁴ Mustafa Kemal, çocukluk ideali olan ve ciddi emekler verdiği mesleğinden atılma korkusu yaşamaya başlamıştı. Gerçi aldığı haberlere göre, Serasker Mehmet Rıza Paşa O'nun lehinde olaya el koymuştu ancak haberlerin ne kadar doğru olduğunu tam olarak bilemiyordu.⁸¹⁵ Bunun yanı sıra Trablusgarp'a sürülmek de ihtimaller arasındaydı. Ancak ordudan atılmaktansa buraya sürülmeyi yeğliyordu. Çünkü Trablusgarp Fırka Komutanı Recep Paşa'nın kendisini koruyacağını düşünüyordu. Ali Fuat Cebesoy'a göre, M. Kemal Recep Paşa'nın yardımı ile Avrupa'ya kaçmayı dahi düşünmeye başlamıştı.

Mustafa Kemal bu düşüncüler içerisindeyken devreye Serasker Mehmet Rıza Paşa girdi. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının ceza almaması için çok uğraşan Rıza Paşa, sonuçta başarılı oldu ve yaklaşık bir aydır içeride kalan Mustafa Kemal serbest kalmış oldu.⁸¹⁶ Mustafa Kemal ile birlikte 20 gün tutuklu kalan Ali Fuat Cebesoy, kendilerini kurtaran kişinin bizzat Serasker Mehmet Rıza Paşa olduğunu belirtmektedir. Cebesoy ayrıca Rıza Paşa'nın kendilerini Üçüncü Orduya göndermek için de özellikle ısrarcı olduğunu ve bunu daha sonra Rıza Paşa'nın oğlu Süreyya Paşa'nın da teyit ettiğini söylemektedir.⁸¹⁷

Serasker Mehmet Rıza Paşa, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının ceza almasını engellediği gibi onları Makedonya mıntikasına da atamak istiyordu. Zira Rıza Paşa'ya göre, Suriye'de bulunan Beşinci Ordudan ziyade Makedonya gibi zor bir coğrafyada genç ve iyi eğitilmiş zabıtlere daha çok ihtiyaç vardı.⁸¹⁸ Ancak Rıza Paşa'nın isteğinin aksine Mustafa Kemal çok istediği Üçüncü Orduya değil Suriye'ye atanacaktı.⁸¹⁹

---

⁸¹⁴ Lord Kinross, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, (Çev.; Necdet Sander), 12. Bs., Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1994, s.37

⁸¹⁵ Borak, **a.g.e.**, s.33.

⁸¹⁶ Cebesoy, **a.g.e.**, s.100.

⁸¹⁷ Süreyya Paşa, Ali Fuat Paşa'ya konu ile alakalı şunları söyler: "*Babam çok ısrar etti ise de, sözünü saraya dinlemedi. Bunda Zülfü İsmail Paşa'nın menfi bir rol oynadığı muhakkaktır. Saray sizlerden şüpheleniyordu.*" Geniş bilgi için bk.; Cebesoy, **a.g.e.**, s.101.

⁸¹⁸ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.70.

⁸¹⁹ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, I-III., Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları:1., 1989, s.43; Cebesoy, **a.g.e.**, s.101.; Mehmet S. Nane, **Erkanı Harplikten Paşalığa**, Kanguru Yay., Ankara, 2011, s.71-72; Necati Karakaya, **Atatürk Beşiktaşlı**, Cem Ofset , İstanbul, 2006, s.124.

2- II. Meşrutiyete Giden Süreçte Rıza Paşa

Serasker Mehmet Rıza Paşa, meşrutiyet sürecine yakın, yaptığı işlerle ilgili bir arıza sunmuştu. Arızasında, Askeri Daire hakkında “*Karşılıksız para istiyor, hesap vermiyor*” gibi karalamalar yapıldığını ve bunlara çok üzüldüğünü ancak Askeri Dairenin verilmeyecek bir hesabı olmadığını belirtmişti. Ayrıca iftiralara rağmen içinin rahat olduğunu zira vazifesi müddetince her zaman kanun dairesinde gece gündüz demeden çalıştığını ve devletin hiçbir kuruşuna halel getirmeden mesai harcadığını söylemişti. Rıza Paşa 22 Mayıs 1907 tarihli arızasında özellikle şu hususların altını çizmişti:

- 1- Seraskerliğimden önce askerin elbisesi dışarıdan tedarik olunuyor ancak bu elbiseler Avrupa'nın çarık çürük şeylerinden yapıldıkları için miadını doldurmadan yıpranıyor ve özellikle pantolonların dizkapakları yırtılıp açılıyordu. Askerin yiyeceği ise ecnebi müteahhitlerce karşılanıyordu. Göreve başladıktan sonra ilk iş olarak askerin elbisesini yurt içinden tedarik etmek suretiyle Avrupa'dan elbise alma uygulamasına son verdik. Açtığımız fabrikalar sayesinde elbise, ayakkabı ve diğer teçhizatları imal etmeye başladık. Çalışmalarımızı sadece merkez ile sınırlı tutmayıp diğer ordu merkezlerinin de kendi elbiselerini üretebilmeleri için merkezden malzeme gönderdik.
- 2- Ermeni Olayları, Yemen Hadiseleri ve buna benzer olayları önlemek için hazırlanan redif askerlerinin elbiselerini de imal edip derhal mahallerine yetiştirmek suretiyle askerin mağdur olmasının önüne geçtik.
- 3- Yunan Savaşı sırasında Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordunun elbiselerinin tamamı diğer orduların elbiseleri ise kısmen bu fabrikalardan tedarik edildi. Sonraki dönemlerde oluşturulan kuvvetler için de hazineye kesinlikle yük olmadan ve tasarrufa son derece riayet edilerek bu ihtiyaçlar giderildi.
- 4- İmal faaliyetleri şimdi de devam etmektedir. Şu an tertip edilen askeri birlikler için yaklaşık 300 bin takım elbise, mavzer palaskası, kayış, torba, karavana ve çadır ihtiyaç mahallerine gönderilmiştir. Yine Beşinci Ordu için gereken elbise ve benzeri eşya hazırlanıp yollanmıştır ki bunların listesi büyük bir yekûn tutmaktadır. Ayrıca buğdayın ikmaline gidilmesi, yapağının

elbise yapılması, hayvan yünlerinin koşum, eğer takımı ve ayakkabı şekline sokulabilmesi için ciddi gayret sarf edilmiştir.

- 5- Tophane-i Amire ve diğer bazı dairelerin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmak da dâhil bunca müşkülata rağmen askeri hesapların düzgün ve mükemmel olması hem bir gurur vesilesi hem de diğer dairelere güzel bir misal teşkil etmiştir. Divan-ı Muhasebat Dairesi, hesapların sıhhati ve sağlamlığı ile alakalı sadece Askeri Daire hakkında defalarca tebriklerde bulunmuştur.⁸²⁰

Vazifesi boyunca yapmış olduğu işleri Padişahın yardım ve teşvikleriyle başardığını belirten Mehmet Rıza Paşa, kendisini karalamaya ve Padişahın gözünden düşürmeye çalışanlara inat fitratında bulunan sadakatini ömrünün son demine kadar sürdüreceğini, Padişaha olan kulluğundan değil fiilen, fikren dahi ayrılmayacağını belirttiği yazısını şu ifadelerle bitirmişti: *“Padişahıma hem dünyada hem de ukbada necat olmaktan başka bir emelim olmadı. Hatta sadakata tatbik-i harekâta siluet gibi karşıma canavarlar dahi çıksa Allah hakkı için onları mahvetmek için tereddüt etmeden üzerine atılırım. Can ve cihandan, bütün evlat ve hanümanımdan daha kıymettar olan padişahıma ömrümün sonuna kadar sadık kalacağımı temin eylerim. Bunları şifahen dahi arz etmem için müsaade buyurulması...”*⁸²¹

Bu arada ordudaki karışık durum artmış ve devletin özellikle Makedonya’da otoritesi sarsılmaya başlamıştı.⁸²² Ordudaki kıpırdanmalar ve bu bağlamda sarayın rahatsızlığı seraskerliği sıkıntıya sokmuştu. Zira bu gibi durumlarda seraskerliğin tavrı çok önemliydi.⁸²³ Ordudaki hoşnutsuzluğun birçok sebebi vardı. Özellikle Birinci Ordunun, daha sadık oldukları düşünülen alaylılardan oluşması, rütbe ve nişanlarda önceliğinin olması diğer ordularda rahatsızlık yaratıyordu.⁸²⁴ Gelişmeleri takip eden Sultan Abdülhamit, bir taraftan seraskerliği sıkıştırıyor diğer taraftan ittihatçıların etkisiz hale getirilmesini istiyordu.⁸²⁵ Padişahın bilgi istediği Hüseyin

⁸²⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 246/111, (9 R. 1325/22 Mayıs 1907).

⁸²¹ BOA., Y.PRK.ASK., 246/111, (9 R. 1325/22 Mayıs 1907).

⁸²² Makedonya’daki gelişmeler için bk.; Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Tan Matbaası, İstanbul, 1945, s.244 vd.

⁸²³ M. Şükrü Hanioglu, **Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük 1889-1902**, İletişim Yay., İstanbul, 1985, s.215 vd.

⁸²⁴ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, s.70.

⁸²⁵ K.Nami Duru, **İttihat ve Terakki Hatıralarım**, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1957, s.22.

Hilmi Paşa'nın söylediklerine bakılırsa durum saray adına son derece tehlikeli bir hal almıştı. Zira Hilmi Paşa'ya göre, kendisi dışında herkes ittihatçıydı.⁸²⁶

Meydana gelen karışıklıklar yakında ihtilalin olacağını belirtileri gibiydi. 1908 yılının Mayıs ayında cemiyet gönderdiği mektuplarla hem Padişahı hem de Serasker Mehmet Rıza Paşa'yı uyarıyordu. Özellikle Serasker Mehmet Rıza Paşa'ya yazılan yazı, sert bir tarzda kaleme alınmıştı. Zira Cemiyet, Rıza Paşa'nın istifa etmesini istiyor aksi takdirde bir suikaste kurban gidebileceği tehdidinde bulunuyordu.⁸²⁷

Askeri kaynaklardan gelen haberlere göre, Manastır bölgesinde İttihat ve Terakki mensupları faaliyetlerini artırmıştı. Bu bağlamda Manastır Mıntıka Komutanı Mirliwa Osman Hidayet Paşa Seraskerliğe gönderdiği yazısında, parçalanmış bir ilan valilik konağı duvarına asıldığını, yazıda padişah ile milletin birleşeceği ve buna mani olunması durumunda mesuliyetin ikbalini düşünen bedhahların üzerinde olacağını yazıldığını belirtmişti. Ayrıca ilanın üzerinde bulunan '*Osmanlı İttihat ve Terakki*' yazısı ile artık öteden beri dillendirilen cemiyetin mevcudiyetinin anlaşıldığını söylemişti.⁸²⁸ Serasker Mehmet Rıza Paşa Üçüncü Orduya dayanarak yazdığı 7 Temmuz 1908 tarihli raporunda, Manastır'da Hıristiyan ve Müslüman mahalleler arasında '*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*' ibareli damga ve çeşitli muzır yazıların yazıldığını, vilayete de bu yazının bir nüshasının bir mavzer fişeği ile beraber zarf içerisinde gönderildiğini söylemişti. Ayrıca gelişmeler üzerine Yozgat Livası ve Karaman Alayının yoklamalarının hemen yapılması gerektiğini ifade eden Rıza Paşa'ya göre, meclisten karar çıkmasını beklemek zaman kaybına yol açabilirdi.⁸²⁹

Bölgede meydana gelen karışıklıklar üzerine asayişin sağlanması için Şemsi Paşa bölgeye gönderilmişti. Rıza Paşa hükümete yazdığı 8 Temmuz 1908 tarihli yazıda, Manastır bölgesinin ehemmiyetine binaen Şemsi Paşa'nın vazifesine ek olarak ileride uygun bir kişi atanıncaya kadar Manastır ve havalisi Umum Komutanlığının da Paşa'nın uhdesine verilmesinin uygun olacağını, Şemsi Paşa bizzat eşkıyayı takip için Manastır'dan ayrılrsa bile Komutanlığın Şemsi Paşa'da olmasının yerinde

⁸²⁶ Tevfik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, İletişim Yay., İstanbul, 1991, s.32.

⁸²⁷ M.Şükrü Hanioğlu, **Preparation For A Revolution- The Yong Turks, 1902-1908-** Oxford University Press, Newyork, 2001, s.263-264; Ayrıca bk.: Danişmend, **a.g.e.**, s.356.

⁸²⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 258/79, (7 C. 1326/7 Temmuz 1908).

⁸²⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 258/79, (7 C. 1326/7 Temmuz 1908).

olacağını söylemişti. Gelişmeler hakkında da bilgi veren Rıza Paşa, yapılan tahkikat neticesinde şimdilik cemiyetin nerede olduğuna dair hiç kimsenin malumatının olmadığını ancak Erkânı Harbiye kaymakamı Selahaddin ve mıntika refakatine memur Erkânı Harbiye Binbaşısı Hasan Beylerin trene binmek yerine firar ettiklerini belirtmişti. Bu kişilerin yakalanması için çalışıldığını ifade eden yazısında Enver Bey'e de değinen Rıza Paşa, erkân-ı harbiye binbaşlarından Enver Bey'in tebdili kıyafet ederek erbab-ı fesada iltihak etmek üzere hareket ettiğini Şemsi Paşa'dan 24 Haziran'da gelen telgraf ile öğrendiğini söylemişti. Ayrıca Enver Bey'in Selanik merkez eski Komutanı Nazım Bey'in hemşiresini getirmek üzere İstanbul'a geleceği haberleri üzerine gerekli yerlere derhal tebligat yaptıklarını ancak Enver Bey'e henüz ulaşamadıklarını ve cevap alır almaz gerekli malumatların verileceğini de sözlerine eklemişti.⁸³⁰

Ancak Rumeli müfettişi Hüseyin Hilmi'den sadarete gelen acil ve şifreli telgrafta Şemsi Paşa'nın katledildiği ifade edilmişti. Manastır Merkez Jandarma Taburu Komutanı Refet Bey'e dayanılarak yazılan telgrafta, hususi görevle Manastır'da bulunan Şemsi Paşa'nın Resne'ye gitmek üzere telgrafhaneden çıkıp arabasına bineceği sırada meçhul bir şahıs tarafından atılan revolver kurşunlarıyla katledildiği belirtilmişti. Bu beklenmeyen gelişme karşısında Sadrazamlık 8 Temmuz 1908 tarihinde, durumu hemen seraskerliğe bildirmiş ve askeri cihetin vakit kaybetmeden önlem almasını istemişti.⁸³¹

Şemsi Paşa'nın ölümü, İstanbul'un ipleri kaybettiğinin işareti olduğu gibi saray için de güvenilir son desteklerden birinin kaybı demektir.⁸³² Gelişmeler üzerine Şemsi Paşa cinayetinin tahkiki için Mirliva Şükrü Paşa başkanlığında bir heyet teşkil edilmişti. 20 Temmuz 1908 tarihli yazısında, Şükrü Paşa'nın özgeçmişini ile alakalı bilgi veren Rıza Paşa, heyetin teşkilinin tamamlandığını, bu heyetçe gerekli araştırmaların yapılacağını ve katillerin yakalanması için çalışılacağını bildirmişti.⁸³³

---

⁸³⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 258/79, (8 C. 1326/8 Temmuz 1908).; Ahmet Bedevi Kuran'a göre Enver Bey'in memuriyetinden ayrılmasının nedeni tutuklanma endişesi taşımasıydı. Geniş bilgi için bk.; Ahmet Bedevi Kuran, **Harbiye Mektebi'nde Hürriyet Mücadelesi**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2009, s.95

⁸³¹ BOA., B.E.O., 3352/251386, (8 C. 1326/8 Temmuz 1908).

⁸³² Ali Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, (Yayına Haz.; Cemal Kutay), Tercüman Yay., İstanbul, 1980, s.14-15.

⁸³³ BOA., Y.PRK.ASK., 259/9, (20 C. 1326/20 Temmuz 1908).

3- Rıza Paşa'nın Azledilmesi

Mehmet Rıza Paşa II. Abdülhamit devrinde 17 yıl seraskerlik yapmıştı. Tahsin Paşa'ya göre, vükelâ içerisinde Sultan Abdülhamit'in ihsanına en çok mazhar olan kişi Rıza Paşa idi.⁸³⁴ Zira yaptığı bir maruzatın veya istirhamın reddedildiği vaki değildi. Bunda şüphesiz Yunan savaşının kazanılmasının da büyük payı vardı.⁸³⁵ Padişah, askeri işlere ait irade ve maruzatların gecikmemesi için Yıldız Sarayına yakın Yeni Mahalle semtinde son derece mükellef ve büyük bir konak yaptırarak Rıza Paşa'ya ihsan etmişti. Rıza Paşa da Sultan Abdülhamit'in arzu ve rızasına uygun davranmaya riayet konusunda son derece dikkatliydi.⁸³⁶ Bu bağlamda başta cülus yıldönümleri olmak üzere her vesileyi kullanarak Padişah ile ilişkileri sıkı tutardı. Örneğin 1907 yılında Serasker Mehmet Rıza Paşa, Padişahın cülusunu tebrik ederken özetle şunları söylüyordu: En büyük bayram kabul ettiğim Padişah Efendimizin cülusunu tebrik ederek daha nice seneler tahtında daim olmasını Cenab-ı Allah'tan lisanım ve kalbimle diliyorum. Padişahımın uzun yıllar sağlık, sıhhat ve afiyette olması için dua ederken mukaddes makamına yüzümü ve gözümü sürerek kulluğumu ifa eylemek istediğim ma'rûzdur.⁸³⁷

Serasker Mehmet Rıza Paşa, bayram törenleri ve selamlık resminde de görevli olduğundan hem bu törenlerde bulunacak askerleri belirler hem de Padişaha bizzat refakat ederdi.⁸³⁸ II. Abdülhamit'in kızı Ayşe Osmanoğlu, Sultan Abdülhamit'e

---

⁸³⁴ Örneğin padişah tarafından kendisine ser seccadecisi Hasan Efendi vasıtasıyla 1000 lira para gönderilmişti. Bu paranın ne için gönderildiği ile alakalı belgede ayrıntı yoksa da belgede geçen birçok süslü sözlere ve bol bol dua cümlelerine bakılacak olursa Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın fazlasıyla memnun olduğu anlaşılacaktır. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK.SGE., 4/89, (27 M. 1310/21 Ağustos 1892); Süleyman Kani İrtem ise Abdülhamit'in Serasker Mehmet Rıza Paşa'ya 18.000 liralık akar ihsan ettiğini söylemektedir. Geniş bilgi için bk.; İrtem, **Abdülhamit Devrinde Hafiyelik ve Sansür Abdülhamite Verilen jurnaller**, s.16-17.

⁸³⁵ İbrahim Alaettin, **Meşhur Adamlar Hayatları-Eserleri**, (Haz.:Sedat Simavi), İstanbul, 1933-1936, s.1365-1366.

⁸³⁶ Tahsin Paşa ayrıca şunları söylemektedir: Rıza Paşa'nın Çamlıca'da bir köşkü vardı. Vaniköyü'nde Mustafa Paşa Yalısı diye bilinen yalıyı satın alıp tamir ve islah etmişti. Ancak ne Çamlıcada ne de yalıda ikametine müsaade olunmayacağını biliyordu. Yalnız bazı günler Askeri daireye giderken Beşiktaş İskelesinde kendisine tahsis edilen istimbota binerek Vaniköyü'ndeki yalıya gider ve sabah kahvaltısını yaptıktan sonra makamına dönerdi. Rıza Paşa, Sultan Hamit'ten pek çok ihsan ve atıfet gördüğünü ve onun sayesinde servet sahibi olduğunu inkâr etmek şöyle dursun bilakis bunu açıkça söylerdi. Rıza Paşa Padişahın kendisine olan ilgisini ise Padişaha olan sadakatine ve talihine bağlamaktaydı. Geniş bilgi için bk.; Tahsin Paşa, **a.g.e.**, s.166 vd.

⁸³⁷ BOA., Y.PRK.ASK., 249/133, (23 B. 1325/1 Eylül 1907).

⁸³⁸ 19 Temmuz 1905 tarihli belgede Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın selamlık resmine katılacakların isimlerini takdim ettiğini görmekteyiz. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK.ASK., 231/42, (16 Ca. 1323/ 19 Temmuz 1905).

önceleri Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa'nın, son dönemler ise Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın bizzat refakat ettiğini ve sarayın camlı kapısında bekleyerek padişahla beraber arabaya bindiğini ifade etmektedir.⁸³⁹ Hastalıkları hariç bu görevini hiç aksatmadan yerine getiren Rıza Paşa, cuma selamlığına katılmadığı durumlarda ise padişahı bilgilendirerek bu durumun kendisini ne kadar üzdüğünü söylemeyi ihmal etmezdi.⁸⁴⁰ Ancak törenleri icra etmek ve Padişaha eşlik etmek görüldüğü kadar kolay değildi. Zira gelen jurnaller padişahı çoğu kez tedirgin ederdi. Örneğin 1906 yılının Kurban Bayramında Padişah Abdülhamit, bütün askeri ümera ve erkânın törende hazır bulunmasını istemiş ancak gelen bir kâğıtta askeri kanattan hiç kimsenin tören yerinde olmadığı jurnal edilmişti. Padişahın: “*Nereye gideceğiz kimse yok imiş!*” sözü üzerine askerlere bizzat kendisinin haber gönderdiğini ve hava soğuk olduğundan teşrife kadar subayların kahve ve benzeri yerlerde beklediklerini söyleyen Rıza Paşa, hemen yaveri Mustafa Bey'i göndererek durumu tahkik ettirir. Bu araştırma neticesinde askerlerin tam kadro Sultanı bekledikleri anlaşılır. Rıza Paşa: “*Padişahım görüyorsunuz ya, işte jurnallerin mahiyeti! Mamefih bir şeyin alıcısı olmazsa satıcısı da olmaz!*” diyerek asılsız jurnallere vurgu yapar. Durum ortaya çıkmıştır çıkmasına ancak olaydan ciddi etkilenen Rıza Paşa, rahatsızlanarak yüz felci geçirir.⁸⁴¹ Buna rağmen üç gün sonraki selamlığa katılması istenir. Çünkü selamlığa gelmemek başka tevellere neden olabilirdi. Bu yüzden felcin yanı sıra ayakları da şişmiş olan Rıza Paşa'ya uygun bir ayakkabı yaptırılarak selamlıkta hazır bulunması sağlanır.⁸⁴²

1908 yılına gelindiğinde Serasker Mehmet Rıza Paşa'ya Romanya Hükümeti tarafından birinci dereceden Etval dö Romani nişanı verilmiş ve nişanın kabulü ve

---

⁸³⁹ Ayşe Osmanoğlu, **Babam Sultan Abdülhamit(Hatıralarım)**, 3. Bs., Selçuk Yay., Ankara, 1986, s.62.

⁸⁴⁰ 3 Şubat 1907 tarihli yazısında Serasker Mehmet Rıza Paşa özetle şunları söylüyordu: Dünkü gün selamlık resmine rahatsızlığımın dolayı katılmadığımdan son derece üzgünüm. Bugün tabipler sağlık kontrolümü yapmak üzere haneme kadar geldiler. Onlar bir taraftan konsültasyon yaparken aynı zamanda Padişah Efendimizin durumumu sorduğu haberini aldım. Allah Padişah efendimize ilelebet sıhhat ve afiyet ihsan eylesin. Padişahımın beni sormasından dolayı teşekkürlerimi arz ederim. Gerek tabiplerin ve gerek padişahımızın ilgisi ile şifa bulacağıma inanıyorum. Bu yaşıma kadar padişahımızın ekmeğini yedim. Beni besleyen ve her şeyimi borçlu olduğum padişahıma borcumu hiçbir şekilde ödemem mümkün değilken Efendim, bu hastalığımda da beni sormak suretiyle ilgi ve sevgisini devam ettirdi. Cenab-ı Hakka kalem ederek evvel ve ahir tekrar ettiğim gibi bu vesile ile bir kez daha arz ederim ki en büyük emelim Efendimize sadakat ve ubudiyettir. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK.ASK., 243/60, (19 Z. 1324/3 Şubat 1907).

⁸⁴¹ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.66-67.

⁸⁴² İrtem, **a.g.e.**, s.121 vd.

takılması padişah tarafından da uygun görülmüştü.⁸⁴³ Rıza Paşa ise meydana gelmekte olan gelişmelerin tedirginliğinden midir bilinmez padişah'a bağlılığını bildirir bir yazı kaleme almıştı. 24 Ocak 1908 tarihli yazısında, dünyada yegâne emelinin efendisinin ufacık bir rahatsızlığına dahi meydan vermemek ve efendisine bağlı kalmak olduğunu ifade eden Rıza Paşa, bunun aksini iddia edenleri Allaha havale ettiğini söylemişti.⁸⁴⁴

Ancak 1908 yılı Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın azledildiği yıl olacaktır. Paşa'nın azledilmesini Üç nedene dayandırmak mümkündür:

1. Rıza Paşa'nın azledilmesinin nedenlerinden biri 1908 sürecinde Üçüncü Ordu mahallinde meydana gelen olaylar ve bu olayların önlenmesinde Paşa'nın yetersiz kaldığı iddiasıydı.⁸⁴⁵ Hatıratında bu iddiaya değinen ve suçlamaların aksine bölgede gelişen olayları dikkate alarak doğru hamleler yaptığını ifade eden Rıza Paşa'ya göre, İttihat ve Terakki cemiyetine bağlı bazı subayların İstanbul'a getirilmesi ve sorgulandıktan sonra tutuklanması gibi gelişmeler seraskerliğe sorulmadan yapılmıştı. Ayrıca İkinci ve Üçüncü ordulara mektepli subayları özellikle doldurarak inkılâp idaresi hazırlamaya çalıştığı iddiasına da cevap veren Rıza Paşa, yaptığının doğru olduğunu belirtmişti. Seraskerliği müddetince İkinci ve Üçüncü ordulara yaklaşık beş bin mektepli subayı atadığını belirten Rıza Paşa, etrafı düşmanla çevrili bu zor coğrafyaya araziden anlayan, sevk ve idarede maharetli ve yine işinin ehli askerleri atamasının tabii karşılanması gerektiğini söylemişti. Resne'de dağa çıkan Niyazi Bey'in kendi tabur binbaşısına yazmış olduğu mektubun usulen seraskerlik makamına gelmesini de değerlendiren Rıza Paşa, bu mektup yüzünden şüpheli duruma düştüğünü ifade ederek şunları söylemişti: "*Oysa mektupta Niyazi Bey, bazı silahlara ve paraya kendisinin el koyduğunu ve komutanının suçlanmaması için bu mektubu yazdığını belirtmişti. Gelişmelerin geldiği noktada Kanun-i Esasi'nin tatbikinden başka çare*

⁸⁴³ BOA., İ. Tal., 442, (4 Z. 1325/8 Ocak 1908) .

⁸⁴⁴ BOA., Y.PRK. ASK., 253/69, (20 Z. 1325/24 Ocak 1908); Serasker Mehmet Rıza Paşa bunun gibi yazıları seraskerliği süresince yazmayı ihmal etmemişti. Örneğin 1901 yılına ait yazısında, Padişaha bağlı olup onun sadık bir bendesi olduğunu ve görevi süresince doğru olmayan hiçbir maruzatta bulunmadığı gibi bundan sonra da bulunmayacağını ifade etmişti. Ayrıca Padişaha dokunacak ufacık bir şeyden dahi hayatını o dakikada karartmaktan çekinmeyeceğini ve bu sadakatini dünya ve ahireti için kurtuluş saydığını söylemişti. Geniş bilgi için bk.; BOA., Y.PRK.ASK., 174/77, (22 Ca. 1319/16 Eylül 1901).

⁸⁴⁵ Pakalın, **Son Sadrazamlar ve Başvekiller**, s.145.

kalmadığını anladığımdan, Zeki Paşa vasıtası ile bu düşüncemi saraya aktardım. Ancak bu isteğim yüzünden azledildim.”⁸⁴⁶

Aslında Padişahın bilgisi dâhilinde İkinci ve Üçüncü Ordulara yapılmış olan bu atamalara cinayet olarak bakılması ve Rıza Paşa'nın eleştirilmesi doğru olmasa gerektir. Ali Fuad Paşa da Erkan-ı Harbiye'yi bitiren subaylar ile burada okuyup kurmay olamayan mümtaz yüzbaşılardan genellikle bu bölgeye gönderildiğini söylemektedir. Zira bölgede karışıklıklar birbirini kovalıyor, Sırp ve Bulgar çeteler dağa çıkıyor ve Müslüman köyleri basıyorlardı.⁸⁴⁷ Ayrıca bu bölgeye yapılan atamalarda Rıza Paşa tek yetkili de değildir. Bunun yanı sıra bazı belgeler bu ordulara yapılan atamaların tamamen ihtiyaçtan kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Örneğin Üçüncü Ordu Komutanlığı 27 Nisan 1906 tarihinde gönderdiği yazı ile yetersiz görülen subayların yerine vasıflı ve ehliyetli subayların atanmasını istemişti. Komutanlığa göre, bu sayede askeri kıtalarda intizam sağlanacağı gibi devamlı surette şikâyet konusu olan ufak tefek yolsuzluklar da bitmiş olacaktı. Bu isteği olumlu bulan Bab-ı Âli, gereğinin yapılması için konuyu seraskerliğe havale etmişti.⁸⁴⁸

Yukarıda da ifade edildiği üzere Rıza Paşa, azledilmesini İkinci ve Üçüncü Ordudaki gelişmelere ve bu bağlamda meşrutiyeti istemesine bağlamaktadır. Tahsin Paşa ise Rıza Paşa'nın meşrutiyet sürecinde kendisini meşrutiyetçi olarak tanıttığını hatta bu konuda Sultan Abdülhamit'e telkinlerde bulunduğunu dahi söylediğini ancak Rıza Paşa'nın kesinlikle meşrutiyet taraftarı olmadığını söylemektedir. Tahsin Paşa'ya göre, Sultana değil meşrutiyetin ilanını teklif etmek bu kelimeyi ağza almak bile mümkün değildi.⁸⁴⁹ Ayrıca Tahsin Paşa, Rumeli'de subaylar arasında inkılâp fikri artınca Padişah'ın kendisini Rıza Paşa ile görüşmeye göndererek seraskerin fikrini sorduğunu, Rıza Paşa'nın ise net bir şekilde: “*Mutalaam şudur. Ceza kanunu mucibince muamele.*” yanıtını verdiğini belirtmektedir.⁸⁵⁰

⁸⁴⁶ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.69 vd.;Turan, **a.g.e.**, s.39-40.

⁸⁴⁷ Cebesoy, **a.g.e.**, s.100.

⁸⁴⁸ BOA., B.E.O., 2878/215821, (3 C. 1324/27 Nisan 1906).

⁸⁴⁹ Tahsin Paşa, birlikte sürgüne giderken yolda Rıza Paşa'nın bu minvalde şeyler söylemeye devam ettiğini, kendisinin ise söylenenlere içinden gülmekle iktifa ettiğini belirtmektedir. Geniş bilgi için bk.; Tahsin Paşa, **a.g.e.**, s.168-169.

⁸⁵⁰ Tahsin Paşa, **a.g.e.**, s.249-250.

2. Azlin bir diğere sebebi ise sadrazamlık teklif edilen Said Paşa'nın Serasker Mehmet Rıza Paşa ile çalışmak istememesiydi. Said Paşa, sadareti kabul ettiği takdirde vekiller heyetini istediği gibi oluşturacağına dair söz almış ve bu söz üzerine sadrazam olmuştu. Ancak Said Paşa bu teminata rağmen sadece Serasker Mehmet Rıza Paşa'yı değiştirmekle iktifa etmişti.⁸⁵¹ Said Paşa'nın, Rıza Paşa'yı istemediğini Tahsin Paşa da teyit eder. Tahsin Paşa'ya göre, Padişah Abdülhamit, Ömer Rüştü Paşa'ya seraskerlik teklif etmiş ancak kendisinde bu liyakati görmediğini ve bu yüzden padişahın gözünden düşmek istemediğini ileten Ömer Rüştü Paşa'ya, Said Paşa'nın Rıza Paşa ile çalışmak istemediği ve bundan dolayı değişikliğin kaçınılmaz olduğu ifade edilmişti.⁸⁵² Tahsin Paşa ayrıca bu hamle ile Said Paşa'nın ilk defa Serasker Mehmet Rıza Paşa'yı alt etmeyi başardığını söylemektedir.⁸⁵³

3. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Serasker Mehmet Rıza Paşa'ya soğuk bakması azlin bir başka nedenini oluşturmaktadır. 1908 yılında seraskerliğe sert bir mektup gönderen cemiyet, Rıza Paşa'dan rahatsız olduğunu açıkça ortaya koymuştu. Fethi Okyar'a göre, cemiyetin bu rahatsızlığı kabine değişikliğine de yansiyacak ve Said Paşa, cemiyetin istemediği Rıza Paşa'yı kabine dışı bırakarak daha müsamahalı Ömer Rüştü Paşa'yı seraskerliğe getirecekti.⁸⁵⁴ Rıza Paşa da yıllar sonra Rıza Nur'a, ittihatçıların kendisini sevmediğini ve hatta meşrutiyetin ilanını müteakip öldürmeye çalıştıklarını söyleyecektir.⁸⁵⁵

Hatıratında, azledilmesini Rumeli'de bulunan ordularda meydana gelen gelişmelere ve kendisinin meşrutiyet isteğine bağlayan Rıza Paşa, Said Paşa ve cemiyet faktörüne ise hiç değinmemiştir. Hatıratın meşrutiyet sürecinde kaleme alındığı düşünülürse, Rıza Paşa'nın bunlara değinmemesi işin bu yönünü bilmemesinden ziyade 1908 süreci ile alakalı olsa gerektir.

Sonuçta Serasker Mehmet Rıza Paşa azledilerek yerine Ömer Rüştü Paşa getirildi. Seraskerlik makamı ise eskiden olduğu gibi Harbiye Nezaretine

---

⁸⁵¹ Said Paşa, **Said Paşa'nın Hatıratı**, s.443; Yılmaz Öztuna, **II. Abdülhamit Zamanı ve Şahsiyeti**, Kubbealtı Yay., İstanbul, 2008, s.135; Kurşun, **a.g.t.**, s.107 vd.

⁸⁵² Tahsin Paşa, **a.g.e.**, s.167; Pakalın, **a.g.e.**, s.145 vd.

⁸⁵³ Tahsin Paşa, **a.g.e.**, s.362-363.

⁸⁵⁴ Okyar, **a.g.e.**, s.17.

⁸⁵⁵ Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, C.II., Altındağ Yay., İstanbul, 1968, s.430-431.

dönüştürüldü (22 Temmuz 1908).⁸⁵⁶ Böylece Rıza Paşa da son serasker olarak tarihe geçti. Bu sırada azledildiğinden habersiz olarak Bab-ı Âli'ye gelen Rıza Paşa'nın mabeyne gitmesi istendi. Ancak Rıza Paşa saraya girmeden yolda arabası durdurularak bir yaver vasıtası ile azledildiği bildirildi.⁸⁵⁷ Rıza Paşa, azlinin bir gün sonrası olan Cuma günü selamlık resmine katılmak istediğini oğlu Şükrü Paşa vasıtası ile saraya ilettilti. Senelerce padişah ile yüz yüze bulunmak şerefine nail olduğu halde şimdi bundan mahrum kalmanın kendisine çok ağır geldiğini ifade etse de bu isteğine olumlu cevap alamadı.⁸⁵⁸

Görevi gereği sarayla içli dışlı olan Serasker Rıza Paşa'nın azli sarayda ve kamuoyunda nasıl yankı bulmuştu? Ayşe Osmanoğlu'na göre, Rıza Paşa saray muhitinde pek sevilmediği gibi aleyhinde çokça konuşulurdu.⁸⁵⁹ Nezareti zamanında büyük bir servet sahibi oluşu, özellikle Anadolu yakasında saray gibi köşklarinin olması eleştirilerin başında gelmekteydi.⁸⁶⁰ İkdam Gazetesi de 27 Ağustos 1908 tarihli sayısında seraskerin servetine vurgu yaparak şunları yazmıştı: “*Serasker Rıza Paşa, Küçükçamlıca'daki köşkü askerleri senelerce çalıştırarak imar etmiştir. Etrafı büyük bir bahçe ve ağaçlarla çevrili bu köşkün bazı kişilerce tahrip edildiği söyleniyor. Hatta binanın ve bahçenin bir kısmının evkafa ait olduğu dahi söyleniyor. İnsanların bu binayı tahrip etmesi katiiyen doğru değildir. Ancak Rıza Paşa'nın da millet malı olan bu binayı senatoryum yapılmak üzere yine millete teslim etmesi gerekir.*”⁸⁶¹

⁸⁵⁶ BOA., İ.DUİT., 190/61, (23 C. 1326/22 Temmuz 1908); İkdam, 23 Temmuz 1908. Sabah, No:6762, s.1/1,(24 C. 1326/23 Temmuz 1908).

⁸⁵⁷ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.69 vd.; Pakalın, **a.g.e.**, s.145-146: Kazım Karabekir ise azil ile alakalı özetle şunları söylemektedir: Ele geçen bir mektuptan dolayı sorgulandım. Çünkü mektupta Enver Bey'e cihan seraskeri olarak hitap etmişim. Sorgum sırasında İsmail Paşa, cihan seraskeri olarak kastettiğim kişinin Rıza Paşa olup olmadığını sordu. Açıkçası bu cihan seraskeri ifadesi onları fazlasıyla ürkütmüştü. Bu da gayet doğaldı. Şayet bu işi Rıza Paşa idare ediyorsa hürriyet ordusu kolayca İstanbul'a gelir ve İstanbul ordusu da bu orduyu rahatlıkla karşılardı. Eğer orada evet maksadım Rıza Paşa'dır deseydim belki de adamcağızı mahvedeceklerdi. Bunun üzerine“ Efendim ben ne Serasker Rıza Paşa'yı ziyaret ettim ne de ziyaret arzusundayım. Kendileri ile tanışmam. Manastır'da iken Enver Bey'e “Cihan seraskeri” denildiğini işitmişim. Hayli zamandır kendisinden haber alamadım. Birlikte birçok müsademe ve takiplerde bulunduğumuzdan sever ve hürmet ederim. Sıhhatinden merak ederek Hasan Tosun Bey'e sormuştum” diyerek cevap verdim. Serasker Mehmet Rıza Paşa'dan hiç bahsetmediğim halde ertesi gün gazetelerde azledildiğini okudum. Geniş bilgi için bk.; Kazım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909**, s.320 vd.

⁸⁵⁸ Tahsin Paşa, **a.g.e.**, s.167-168; Said Paşa kabinesinde Dahiliye Nazırı olarak görev yapan Memduh Paşa, Rıza Paşa'nın azledilişi ile alakalı Padişahı suçlamıştır. Ona göre, Karadağ ve Rusya muharebelerinde can pazarlığına girişmiş olan Rıza Paşa'yı azleden Sultan II. Abdülhamit, yakınlarını asilere teslim eden III. Selim gibiydi. Geniş bilgi için bk.; Ziya Nur Aksun, **II. Abdülhamit Han**, s.455.

⁸⁵⁹ Osmanoğlu, **a.g.e.**, s.131.

⁸⁶⁰ Aydemir, **a.g.e.**, s.218.

⁸⁶¹ İkdam, No:5121, s.1,(27 Ağustos 1908).

4- Rıza Paşa'nın Midilli'ye Sürgün Edilmesi

Said Paşa'nın 4 Ağustos 1908 tarihinde istifası ile Kamil Paşa sadrazamlığa getirildi. Kamil Paşa'nın göreve gelmesiyle başta Serasker Mehmet Rıza Paşa olmak üzere bazı kişilerin tutuklanması yoluna gidildi.⁸⁶² Tutuklamalarda şüphesiz cemiyetin de etkisi vardı. Bu kişiler vazifede buldukları yıllarda görevlerini kötüye kullanmak ve haksız kazanç sağlamakla suçlanmaktaydılar. Halk her yerde gösteri yapıyor, bu kişileri zalimlik ve hırsızlıkla suçluyor ve kendilerine teslim edilmelerini istiyordu. Olaylar öyle bir noktaya gelmişti ki göstericiler, Tahsin Paşa'nın Nişantaşı'nda bulunan evinin kapısını baltayla kırıp içeri girmişti. Olaylar daha çok Avrupa yakasında olduğundan Rıza Paşa'nın en büyük şansı Vaniköy'de oturuyor olmasıydı. Bu yüzden halkın taarruzundan nispeten uzak kalmıştı.⁸⁶³ Azlini müteakip Vaniköy'deki yalısında göz hapsine alınmış olan Rıza Paşa'nın kaçmaması için Zaptiye Nezareti tarafından Üsküdar mutasarrıflığına telgraf çekilerek takibatın sıkı tutulması ve deniz tarafından da önlem alınması istenmişti.⁸⁶⁴ Çok geçmeden konağın etrafı sarılmış ve Rıza Paşa akşam saatlerinde Zinet istimbotu ile alınarak saat bir sularında Sirkeci İskelesine, oradan da merkez komutanlığına götürülmüştü. Ayrıca arama yapılması için Zaptiye Nezaretinden bazı memurlar Rıza Paşa'nın evine gönderilmişti.⁸⁶⁵ Zaptiye Nezareti tarafından Sadarete ve Dâhiliye Nezareti'ne yazılan 6 Ağustos 1908 tarihli yazıda, sabık Serasker Rıza Paşa'nın bir polis nezaretinde istimbotla alınıp Zaptiye Dairesine getirildiği ve ifadesi alındıktan sonra Bab-ı Seraskeriye gönderileceği bildirilmişti.⁸⁶⁶ Hatıratının birinci cildinde Zaptiye Nezaretine getirilişi ile alakalı ayrıntılı bilgiler veren Rıza Paşa, burada suçunu sorduğu halde cevap alamadığını ve suçsuz olarak hapse atıldığını ifade etmektedir.⁸⁶⁷ Memduh Paşa da tutuklamaların "*idari karar*" diye müphem bir tabire dayandırıldığını ve keyfî bir karar olduğunu belirtmiştir. Paşa ayrıca memleketi ve

---

⁸⁶²Hürmen, a.g.e., s.496.

⁸⁶³ Cemal Kutay, **Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılıımızda Bir İnsanımız Hüseyin Rauf Orbay(1881-1964)**, C.2, Kazancı Yay., İstanbul, 1992, s.49 vd.; Rıza Paşa'nın oğlu Süreyya Paşa'ya göre, bu süreçte Rusya tebasından Mavrokordato, Rıza Paşa'nın Rusya'ya iltica etmesini teklif etmiş ancak Rıza Paşa, bu teklife sıcak bakmayarak şayet suçlu ise cezasını çekmeye hazır olduğunu söylemişti. Geniş bilgi için bk.; Süreyya İlmen, **Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka**, s.56.

⁸⁶⁴ BOA., Zaptiye Nezareti(ZB.), 620/110, (24 Temmuz 1324/6 Ağustos 1908).

⁸⁶⁵ İkdam, No:5101, s.1/4 (10 Receb 1326/7 Ağustos 1908).

⁸⁶⁶ BOA., ZB., 620/119, (24 Temmuz 1324/6 Ağustos 1908).

⁸⁶⁷ Sabık Serasker Rıza Paşa, **Hatırat**, s.63 vd.

zihinleri karıştırmak isteyen bir topluluğun hamal takımını ücretle tutarak konaklara saldırttığını söyleyerek tepkilerin bilinçli oluşturulduğunu ifade etmiştir.⁸⁶⁸

Tutuklamalar basında da geniş yer bulmuştu. Sabah Gazetesi olayı ‘*Hainlerin Tevkifi*’ şeklinde duyururken tutuklularla ilgili vermiş olduğu listenin en tepesine Rıza Paşa’yı yerleştirmişti. Bu kişilerin Merkez Komutanlığında ayrı odalarda tutulduklarını belirten gazete, 120.000 liradan fazla nakit paraya sahip olan Rıza Paşa’nın sorgusu sırasında bu parayı bankada tuttuğunu ve harp çıktığı zaman zaten Hükümete vereceğini söylediğini yazmıştı. Gazeteye göre, mal varlığı bununla da sınırlı olmayan Rıza Paşa ayrıca 500. 000 lirayı aşkın irad ve akara sahipti.⁸⁶⁹ Bir gün sonra ise aynı gazete yine tutuklulara hainler diye hitap ederek bu kişilerin kendi aralarında tartıştıklarını, bir tek Rıza Paşa’nın kimseyle konuşmadan kendi kendine düşünmekte olduğunu ve suçunu itiraf ettiğini yazmıştı.⁸⁷⁰

Sabah Gazetesinin bir muhabiri ise Merkez Komutanlığına giderek tutuklularla röportaj yapmıştı. Bu görüşme sırasında Rıza Paşa muhabire tutuklanması ile alakalı özetle şu bilgileri vermişti: Ben öteden beri hastayım. Geçen yıl yüz felci geçirmiş olduğumdan deniz havasının iyi geleceği düşüncesi ile Vaniköy’deki yalımda bulunuyordum. Gündüz saat dokuz civarlarında yalı önünde bir istimbotun dolaşmakta olduğunu görüp ne istediklerini sordum. Beni götürmek istediklerini söyleyince hemen hazırlanarak istimbota bindim ve Sirkeci İskelesine geldim. Beraberimde bulunan polis muavinine nereye gideceğimi sorduğumda bilmediğini ancak amirine sorabileceğini söyledi. Buradan Zaptiye’ye götürülürken ahaliden hakaret görmedim. Oradan da buraya getirildim. İstibdat idaresi yıllarında kesinlikle hiç kimseye bir fenalık etmediğim gibi beş para dahi olsun zimmetime para geçirmedim. Servet ve samanımdan bahsediliyorsa da yoktur. Haiz olduğum rütbeleri ise mülazımlıktan itibaren muharebe meydanlarında kazandım. Hakkımdaki isnat kesinlikle asılsızdır. Elbette Kanun-i Esasi sayesinde adalet tecelli edecektir. Görüşmeye giden muhabir, Rıza Paşa’nın bulunduğu ortamı ise şu şekilde resmetmekteydi: “*Bazı tutukluların yedikleri dayaktan dolayı yüzleri şişmişti. Onlarla görüşmelerim bittiğinde bir yüzbaşı eşliğinde Rıza Paşa’nın kaldığı odaya geldik. Yüzbaşı*

⁸⁶⁸ Aksun, **II. Abdülhamit Han**, s.454.

⁸⁶⁹ Sabah, No:6777, s.1/2-3,(10 Receb 1326/7 Ağustos 1908).

⁸⁷⁰ Sabah, No: 6778, s.2/4,(11 Receb 1326/8 Ağustos 1908).

*öncelikle izin istemesi gerektiğini belirterek kapıyı çaldı. Rıza Paşa'nın müspet cevap vermesi üzerine odaya girdim. Rıza Paşa'nın üzerinde müşir paltosu, uzun beyaz entari ve başında püsküllü bir fes vardı. Yerde bulunan minderlere bağdaş kurup oturmaktaydı. Mülakattan sonra kendisine eğer suçsuz olduğunu düşünüyorsa rahat olmasını zira buranın evinden daha güvenli olduğunu söyleyerek ayrıldım.*⁸⁷¹

Rıza Paşa, yıllar sonra o günü damadı Rıza Nur'a ise şöyle hikâye edecekti: *“Meşrutiyet oldu. Yaverim Zeki'yi çocuk iken evimde oğlum gibi büyüttüm. Meşrutiyet olunca İttihatçılar ile beraber beni öldürmeye kalktı. İttihatçılar beni öldüreceklerdi. Vaniköyü'nde saklandım. Vapur iskeleye geldikçe halk bana yuha bağıyor, küfrediyordu. Hayatım her şeyim tehlikede idi. İşte tam bu halde iken bu evlat olacak edepsizler birden vaniköyde üstüme üşüştiler; paralarını bize taksim edip vereceksin dediler. Beni bunlar öldüreceklerdi. Neler söylemediler. Bayıldım, yere düştüm...”*⁸⁷²

Görüldüğü üzere Rıza Paşa'nın Sabah Gazetesine verdiği mülakat ile damadı Rıza Nur'a anlattıkları örtüşmemektedir. Zira daha önce halkın kendisine hakaret etmediğini ifade eden Rıza Paşa, bu kez halkın kendisini yuhaladığını ve küfrettiğini söylemektedir. Bu durumda Rıza Paşa'nın yıllar sonra Fransa'da baskı altında olmaksızın vermiş olduğu beyanatı daha doğru olsa gerektir.

Suçsuz olduğunu ve yapılan isnatları kabul etmediğini belirten Rıza Paşa 10 Ağustos 1908 tarihinde, tutuksuz yargılanmak için serbest bırakılmasını istemişti. Bu bağlamda Harbiye Nezaretine haber göndererek serbest kalmak şartıyla bankada bulunan 110 bin lirasından 100 bin lirayı hazineye vermeye hazır olduğunu bildirmişti.⁸⁷³ Bu arada tüm bu yaşananlar Rıza Paşa'nın bozulmuş olan sağlığının daha da bozulmasına sebep olmuştu. Tutuklu bulunduğu merkez komutanlığında rahatsızlığı artınca 14 Ağustos 1908 tarihinde, tıbbi müdahale yapılması için Doktor Simon Efendi çağrılmış ve gerekli kontroller yapılmıştı.⁸⁷⁴

⁸⁷¹ Sabah, No:6779, s.3/1,(12 Receb 1326/9 Ağustos 1908).

⁸⁷² Rıza Nur, **a.g.e.**, s.430-431.

⁸⁷³ Sabah, No:6781, s.2/3,(14 Receb 1326/11 Ağustos 1908).

⁸⁷⁴ BOA., ZB., 325/22, (1 Ağustos 324/14 Ağustos 1908).

Kefalet talebi uygun bulunan Rıza Paşa 15 Ağustos 1908'de serbest bırakılacaktı.⁸⁷⁵ Ancak artık devir değişmiş ve taşlar yerinden oynamıştı. Bu süreçte temize çıkabilmek için başvuru yollarından biri de hatırat kaleme almaktı. Bu amaçla 1908 yılında *'Hatırat'* adlı anılarının birinci cildini, 1909 yılında ise *'Hülasa-i Hatırat'*ını kaleme alan Rıza Paşa,⁸⁷⁶ amacını ise özetle şöyle açıklamıştı: Meşrutiyetin başlangıcında umumi efkârın heyecanlı olduğu günlerde aleyhimde birçok şey söylendi. Bir kişi hakkında kanun hükmünü icra etmeden o kişi suçludur denemez. Bu arada dostlarım ve üzüntü içerisinde bulunan çocuklarım bir cevap sadedinde hatıratımı yazmam konusunda çok ısrar ettiler. Bu içten ısrarlar karşısında hatıratımı kaleme almak zorunda kaldım.⁸⁷⁷

Ancak 31 Mart sonrası mahkeme sürecinde Rıza Paşa başta olmak üzere II. Abdülhamit devrinin ileri gelenleri ciddi suçlarla itham edilerek Bekirağa Bölüğüne hapsedildiler.⁸⁷⁸ İddialara göre, bu kişiler faaliyetleri ile bazı ailelerin perişanlığına sebebiyet verdikleri gibi maliyenin de zarar etmesinde pay sahibi olmuşlardı. Kısacası bu kişilere *'zalim'* ve *'hırsız'* damgası vurulmuştu. Sonuçta Divan-ı Harb Mahkemesince, bu kişilerin işledikleri suçlardan dolayı rütbelerinin üzerlerinden alınmasına ve İstanbul'da kalmaları uygun olmayacağından sürgün edilmelerine karar verildi. Alınan karar gereği rütbesi üzerinden alınan Serasker Mehmet Rıza Paşa, Midilli'ye sürgün edilecekti.⁸⁷⁹ Kararın hemen uygulanması gerektiğinden Rıza Paşa zabıta nezaretinde 27 Mayıs 1909 tarihinde, Midilli'ye gönderildi.⁸⁸⁰ Çok geçmeden Zaptiye Nezareti tarafından Dâhiliye Nezareti bilgilendirilerek Rıza Paşa'nın 29 Mayıs itibarıyla Midilli'ye ulaştığı bildirildi.⁸⁸¹

Rütbesi üzerinden alınan ve *'Rıza Efendi'* olarak Midilli'de ikamet etmeye başlayan Rıza Paşa'nın Midilli'ye geldikten bir süre sonra sağlığı yeniden

---

⁸⁷⁵ **Kamil Paşa'nın Anıları**, s.399; Rıza Paşa'nın talebi hükümet tarafından uygun bulunarak parası bankadan çekildi ve ayrıca kendisine banka makbuzu da verildi. Geniş bilgi için bk.; Pakalın, **Sicil-i Osmani Zeyli**, s.112.

⁸⁷⁶ BOA., B.E.O., 3677/275729, (3 Z. 1327/16 Aralık 1909); **Abdülhamit'in Seraskeri Rıza Paşa'nın Anıları**, s.IX.

⁸⁷⁷ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.1.

⁸⁷⁸ Süreyya İlmen, **Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka**, s.11.

⁸⁷⁹ Mahkeme, Abdülhamit'in başkâtibi Tahsin Paşa'yı Sakız Adasına, müfettiş Zülüflü İsmail Paşa'yı ise Bodrum Kalesine sürgün etti. Geniş bilgi için bk.; BOA., B.E.O., 266831, (7 Ca. 1327/27 Mayıs 1909); BOA., ZB., 414/65, (14 Mayıs 1325/27 Mayıs 1909).

⁸⁸⁰ BOA., ZB., 495/31, (14 Mayıs 1325/27 Mayıs 1909).

⁸⁸¹ Belgede 'Rıza Paşa' yerine 'Rıza Efendi' ibaresine yer verilmektedir. Geniş bilgi için bk.: BOA., ZB., 333/30, (16 Mayıs 1325/29 Mayıs 1909).

bozulmuştu. Doktor Kano tarafından muayene edilen Rıza Paşa ile alakalı verilen 21 Haziran 1909 tarihli raporun en dikkat çekici yönü, Rıza Paşa'nın Midilli Kalesi içinde değil de dışında ikamet etmesinin sağlığı açısından zaruri olduğuydu. Rapora göre, daha önce kısmi felç geçiren Rıza Paşa'nın sağlığı rutubetli olan bu ortamda daha fazla bozulmuş olduğundan Paşa bir an önce kale dışına çıkarılmalıydı. Bu rapor doğrultusunda Rıza Paşa kale dışında ikamete başladı.⁸⁸² Ayrıca aynı günlerde Midilli'de bulunan sürgünlerin muhafazasında sıkıntı yaşanmaması için yeterli miktarda polis ayarlandı.⁸⁸³

Midilli'de sürgünde bulunan ve bu süre zarfında sağlık sorunları yaşayan Rıza Paşa, 1909 yılının Kasım ayı içerisinde Dahiliye Nezareti'ne yazdığı yazı ile af talebinde bulunmuştu. Yazısında elli senelik bir asker olduğunu, rütbe ve nişanlarının önemli bir kısmını muharebe meydanlarında vatanın selameti için düşmanla bizzat yaka paça olmak suretiyle kazandığını belirtmiş ve bunun için yazdığı hatıratı referans olarak göstermişti. Görevi boyunca hep maddi sıkıntılar yaşayarak askeri idareyi götürmeye çalıştığını ve bu konuda yazılmış olan sandıklar dolusu belgenin ortada olduğunu vurgulayan Rıza Paşa, kendisi ile alakalı namuslu çalışmak ve liyakat mevzuunun değil yüksek rütbeli birine en küçük bir askeri birliğe komuta eden zevata dahi sorulabileceğini ifade etmişti. Ayrıca dışarıdan alınan ve milyonları aşan siparişlerin hiç birinden faydalanma yoluna gitmediğini, bu konunun meseleye vakıf olan Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa'ya da sorulabileceğini ve O'nun bu konudaki şahadetini her zaman için kabul edeceğini belirtmişti.

Yazısında, Yunanistan ile olan savaşa da değinen ve bu savaş öncesinde Yunanistan'ın sınır tecavüzlerinin bir hayli arttığını belirten Rıza Paşa, gelinen noktada savaş dışında bir seçeneğin olmadığını gördüğünü ifade etmişti. Zira Yunanistan'a ufacık bir toprağın terkinin Rumeli'nin genelinin bir yangın yerine çevrilmesi anlamına geleceğini vurgulayan Rıza Paşa, bu süreçte ekonominin kötü durumunu gerekçe göstererek savaş fikrine muhalif bulunan İzzet Paşa'yı adeta ezmek suretiyle savaşı başlattığını belirtmişti. Sırf harp açmak töhmetinden 5 gün 5

---

⁸⁸² BOA., ZB., 495/111, (8 Haziran 1909/21 Haziran 1909).

⁸⁸³ BOA., B.E.O., 3603/270180, (4 B. 1327/22 Temmuz 1909).

gece sorgulandığını ve askeri üniformasını çıkaracak noktaya geldiğini de⁸⁸⁴ belirten Rıza Paşa, savaşın sonucunu ise şöyle özetlemiştir: “*Bu gayretim neticesiyledir ki Osmanlı Devleti ve halkı nice zamandır unutmuş oldukları zafer lezzetini tatmış oldular.*”

Yazısının son kısmında azil sürecine değinen ve azledilmesini İkinci ve Üçüncü Ordulara mektepli subaylar atamasına bağlayan Rıza Paşa, meşrutiyeti en büyük bayram olarak addettiğini vurgulamıştı. Yazısında sağlık sorunlarına da değinmiş ve sağlığı ile alakalı sorunlar yaşadığının doktor raporlarıyla da sabit olduğunu belirtmişti. Gelen yazıyı değerlendiren Adliye Nezareti Rıza Paşa'nın doktor raporuna da atıf yaparak sürgün hayatının sağlığı üzerinde olumsuz bir tesir yaptığını beyan etmişti. Sonuçta Rıza Paşa'nın talebi uygun bulunacak ve Rıza Paşa affedilecekti.⁸⁸⁵Bundan sonraki süreçte kendisine yapılan muamelelerden dolayı kırılgan olan ve bu yüzden memleketinde kalmak istemeyen Rıza Paşa, çocuklarının da etkisiyle Fransa'nın Nice şehrine yerleşecektir.

B- Rıza Paşa'nın Kişiliği, Dini Eğilimleri ve Son Yılları

1- Kişiliği

Mehmet Rıza Paşa açık sözlü olmayı seven bir devlet adamıydı. Bu yüzden daha İkinci Fırka Komutanı olduğu dönemde bazı konularda görüşüne başvurulmaktaydı. Örneğin birinci fırkanın birinci alayına ataması yapılmış olan Miralay Hüsnü Bey ile alakalı bilgi vermesi istenen Rıza Paşa, Hüsnü Bey'i tanıdığını ancak kendisi ile beraber bir yerde bulunmadığından ve arkadaşlık da etmediğinden yorum yapmasının doğru olmayacağını söylemişti.⁸⁸⁶ Rıza Paşa aynı zamanda çalışkan ve disiplinli bir yapıya sahipti. Bu durum yabancıların da dikkatini çekmişti. Örneğin Budapeşte'nin Vasarnapi Ujsag gazetesinin değerlendirmesine göre, Rıza Paşa görevini iyi yapan

---

⁸⁸⁴ Harp sırasında Loros taraflarında meydana gelen olumsuz gelişmeler üzerine Çit Köşkü'nde sorguya alınan Rıza Paşa: “*Efendimiz müsterih olsunlar. Harp böyledir. Bir tarafta kazanırsınız diğer tarafta kaybedersiniz. Esas olan neticedir. Onu beklememiz gerekir. İzn-i İlahi ile durum akşama sabah değişecektir.*” dediyse de Padişah Abdülhamit, çeşitli sorular yöneltmek suretiyle Rıza Paşa'ya beş gün beş gece alıkoyar. Geniş bilgi için bk., Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.55; Hasırcızaade, **a.g.e.**, s.62.

⁸⁸⁵ BOA., DH.MUİ, 8-4/8, (6 Za. 1327/19 Kasım 1909); B.E.O., 3677/275729, (3 Z. 1327/16 Aralık 1909).

⁸⁸⁶ BOA., Y.PRK. ASK., 54/39, (10 Şaban 1306/11 Nisan 1889).

bir askerdî ve bu özelliğinden dolayı Padişah II. Abdülhamit'in itimadını kazanmıştı.⁸⁸⁷ Bunların yanı sıra Rıza Paşa'nın vefalı olduğu da görölmektedir. Zira 93 Harbi'ni müteakip tutuklanan Süleyman Paşa'yı, sakıncalı olmasına rağmen sık sık ziyaret etmekten çekinmemişti.⁸⁸⁸

Rıza Paşa, fiziki olarak iri yarı ve şişmancaydı. Gözleri siyah, kaşları çatık, rengi esmer, sakal ve bıyığı ise sıkı. Tertipli ve intizamlı olmasının yanı sıra aynı zamanda latif ve nazik bir insandı.⁸⁸⁹ Ancak bu özelliklerinin yanı sıra aynı zamanda asabi bir yapıya sahipti. Kendisi de hatıratında, devrin şartlarının kendisine çoğu kez başka çıkış yolu bırakmadığını belirterek asabi yapısını kabul eder. Bu asabi yapısı hem saray görevlileri hem de Vükela Heyeti ile zaman zaman sıkıntılar yaşamasına sebep olmaktadır.⁸⁹⁰ Bu bağlamda Paşa'nın sarayda geçinemediği kişilerin başında İzzet Paşa gelmekteydi.⁸⁹¹ Ebü'l Hüda'nın telkinleriyle saraya giren İzzet Paşa kısa zamanda Padişah Abdülhamit'i avucunun içine almayı başarmış,⁸⁹² Ebü'l Hüda ise İzzet Paşa ile arasına mesafe koyma lüzumu hissetmişti. Zira İzzet Paşa sarayda yerini sağlamlaştırdıktan sonra yabancı imtiyazlar ile uğraşmaya başlamıştı.⁸⁹³ Yıldız Sarayı'nda Tahsin Paşa, Sultan Abdülhamit'in kalem tutan eli ise İzzet Paşa da baş danışmanı durumundaydı.⁸⁹⁴ Ali Said'e göre, İzzet Paşa İkinci Meşrutiyete kadar sarayda adeta ikinci bir hükümdar gibiydi.⁸⁹⁵

---

⁸⁸⁷ BOA., Hariciye Siyasi, (HR.SYS.), 190/52, (23 Aralık 1895).

⁸⁸⁸ Peyam-ı Sabah, No:680, s.2/4 (27 Teşrinievvel 1336/14 S. 1339/26 Ekim 1920).

⁸⁸⁹ Mehmet Zeki Pakalın, **Sicil-i Osmani Zeyli**, (Yayına Haz.; Ayhan Öztürk), C. XV, TTK. Yay., Ankara, 2008, s.116.

⁸⁹⁰ Bürokrat Tevfik Biren'e göre, Vükela arasındaki bu geçimsizlik gerçek olmayıp Sultan Abdülhamit'in mizacını bilen vükela heyetinin çoğu kez kendi aralarında oynadıkları yalancı bir oyundu. Geniş bilgi için bk.; Hürmen, **a.g.e.**, s.66.

⁸⁹¹ Beyrut'ta bir Fransız okulunda tahsil gören İzzet Paşa, çok iyi Fransızca bilmekteydi. Devlet kademelerinde hızla yükselmeye başlayan İzzet Bey, rüşvet gibi kötü alışkanlıklardan arınmadığı için ticaret karma komisyonundan atılarak Şura-yı Meclisin emekliler listesine girmişti. Buradan padişaha gönderdiği jurnallerle özellikle Avrupa'ya karşı uzlaşma yerine direnme tavsiye ettiği için padişahın gözüne girmiş ve tekrar saraya alınmıştı. Geniş bilgi için bk.: Mim Kemal Öke, **Saraydaki Casus**, 4. Bs., Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1991, s.165.

⁸⁹² Kazım Karabekir, İzzet Paşa'nın bir cingöz olduğunu, O'nun oğullarının, yeğenlerinin ve diğer yakınlarının zadedân sınıfından sayıldığını, Türk vezirler ile aynı kategoride hizaya girdiklerini ve bu güruhun aldığı altınlarla Anadolu'da yüzlerce modern köy kurulabileceğini söylemektedir. Geniş bilgi için bk.; Kazım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909**, s.59-60.

⁸⁹³ Muharrem Varol, "**II. Abdülhamit'in Danışmanı Ebü'l Huda Sayyadı'nın Hayatı, Eserleri ve Tesiri(1850-1909)**", M.Ü., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2004, s.82.

⁸⁹⁴ Mim Kemal Öke, **a.g.e.**, s.225

⁸⁹⁵ Ali Said, **Saray Hatıraları, Sultan Abdülhamit'in Hayatı**, s.179.

İzzet Paşa ile Serasker Mehmet Rıza Paşa arasındaki ilk ciddi problem Osmanlı-Yunan Savaşı(1897) sırasında ortaya çıkmıştı. Zira Rıza Paşa'nın aksine İzzet Paşa, Yunanistan ile savaşa girilmesine kesinlikle karşıydı. Bu yüzden Ethem Paşa'nın gelişmeler ile ilgili gönderdiği telgrafları dahi Padişaha göstermekten imtina etmişti. İzzet Paşa'ya göre, Yunanistan ile olan savaşı dört gözle bekleyen Ermeniler, doğuda bir ihtilal çıkaracak ve olaya Rusya'nın da karışması ile Osmanlı Devleti 93 Harbi'nden daha kötü bir duruma düşecekti.⁸⁹⁶ Ancak İzzet Paşa'nın bütün uğraşlarına rağmen Rıza Paşa Yunanistan'a savaş ilan edilmesini sağlamış ve devamında Yunanistan ağır bir yenilgiye uğratılmıştı.⁸⁹⁷

Serasker Mehmet Rıza Paşa'ya göre, İzzet Paşa kendisini ilgilendirmeyen konulara giriyor ve Padişahı yanlış yönlendiriyordu. Örneğin Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın oğlu Mahmut Muhtar Paşa'nın Rumeli Komutanlığına atanmasına İzzet Paşa karşı çıkarak kulüp adamları seçildiğini ancak Padişahın bu işe rızası olmadığını söylemişti. Çok geçmeden huzura çağrılan Rıza Paşa, İzzet Paşa'nın padişahı yanlış bilgilendirdiğini anlamıştı. Konuşmalardan ve akabinde saraya çağrılmasından dolayı sınırları bozulan Rıza Paşa, '*Kulüp adamı seçiyorlar*' yakıştırmasının kabul edilemez olduğunu söyleyerek istifa etmişti. Padişah Abdülhamit ise ne Mahmut Muhtar Paşa'yı Rumeli Komutanlığına atamış ne de Rıza Paşa'nın istifasını kabul etmişti.⁸⁹⁸

Ancak bu ve benzeri olaylar bir türlü bitmez. Öyle ki sert mizaca sahip olan Rıza Paşa, işi İzzet Paşa'yı dövmeye kadar götürür. Yemen'e yapılacak asker sevkinde bir geminin ne kadar asker alabileceği konusunda çıkan tartışma kısa zamanda kavgaya dönüşünce Rıza Paşa eline aldığı sandalye ile İzzet Paşa'yı kovalayarak dışarı atar. Sonraki süreçte İzzet Paşa barışmaya çalışsa da Rıza Paşa aradaki küslüğü uzun süre devam ettirir.⁸⁹⁹

---

⁸⁹⁶ Hasırcızade, **a.g.e.**, s.31.

⁸⁹⁷ İrtem, **Bilinmeyen Abdülhamit Husisi ve Siyasi Hayatı**, s. 175-176.

⁸⁹⁸ Rıza Paşa, **a.g.e.**, s.26; İrtem, **a.g.e.**, s.296-297.

⁸⁹⁹ İkili arasındaki sorun Padişah'ı da rahatsız etmişti. Bu yüzden Sultan Abdülhamit, Tahsin Paşa'yı çağırarak paşaların barışmasını emretmişti. Bu emir üzerine arayı bulmaya çalışan Tahsin Paşa, Rıza Paşa'ya İzzet Paşa'nın kusurlu olduğunu ve elini öperek af dilemesine müsaade etmesini söyler. Rıza Paşa ise barışmasının mümkün olmadığını söyleyerek bu talebi reddeder. İkili arasındaki soğukluğun devam ettiği bir dönemde mabeynde oturan Rıza Paşa, elinde sancak olduğu halde çıkagelen İzzet Paşa ile karşılaşınca sancağa olan saygıdan dolayı ayağa kalkar. İzzet Paşa, Sultanın selamını ileterek sancağın Medine'ye gönderileceğini ve ziyetinde bir noksan varsa ikmalinin emir buyrulduğunu ifade eder. Rıza Paşa'dan sancağın kusursuz olduğu karşılığını alan İzzet Paşa, bu vesile ile hatasının

Rıza Paşa'nın yıldızının barışmadığı bir diğer isim ise Sadrazam Said Paşa idi. İkili Vükela Meclisinde özellikle askeri meselelerde sık sık karşı karşıya gelir ve tartışmalar saraya kadar taşınırdı. Rıza Paşa, her defasında askerin müşkül durumunu gerekçe göstererek para isterken, Said Paşa bu gerekçeleri ciddiye almayarak Seraskerin taleplerini reddederdi. Rıza Paşa ise geri adım atmayarak isteğinde diretirdi. Bu münakaşalarda Rıza Paşa'nın geri adım atmaması askeri mizacı ile alakalı olabileceği gibi Sultan Abdülhamit'den gördüğü toleransa da bağlanabilir. Çünkü Padişah Abdülhamit, Rıza Paşa'dan memnundu ve O'nun sadakatinden en ufak bir şüphe duymamaktaydı.⁹⁰⁰ Bu toleranstan olsa gerek Rıza Paşa aradaki saygı veya devlet geleneğinin bozulmasına dahi aldırış etmeden söyleyeceğini rahatlıkla söylerdi.⁹⁰¹

1902 yılının aralık ayında mecliste ikilinin tartışması bardağı taşıran son damla olmuştu. Rıza Paşa, askerin yiyeceğini gündeme getirip bu bağlamda maddi sıkıntılar yaşadıklarını ifade edince, Said Paşa bu düşünceye katılmadığını ifade etmişti. Bunun üzerine Rıza Paşa, sadrazamı askeri idareyi devamlı olarak zor duruma düşürmekle eleştirmişti. Tartışma sonucunda her iki taraf da iftar vesile edilerek saraya davet edilmiş ve savunmaları alınmıştı.⁹⁰² Ancak ikili arasındaki soğukluk devam ettiğinden sağlık şartlarını da bahane eden Said Paşa istifa yolunu seçmişti. Hatıratında konuya ayrıntılı bir şekilde yer veren Said Paşa ayrıca mecliste Rıza Paşa'nın şiddetli lisanına karşı diğer vekillerin susmak suretiyle O'na manevi destek verdiğini söyleyerek bu konuda da üzüntüsünü dile getirmişti.⁹⁰³

Said Paşa'nın 19 Aralık 1902 tarihli istifa yazısına baktığımızda Rıza Paşa'nın kendisine karşı sarf ettiği "*İhtiyacat-ı askeriyeyi müşkül düşürmek meslek-i kadimindir*" sözüne bir hayli kırıldığı görülmektedir. Yazısında, devlet hizmetine girdiği tarihten itibaren halis bir niyetle çalıştığını, özellikle askeri konularda hassas olduğunu ve askerin sıkıntı yaşamaması için her türlü gayreti gösterdiği halde Seraskerin

---

affini da isteyince Rıza Paşa dargınlığı daha fazla uzatmayarak İzzet Paşa'yı affeder. Geniş bilgi için bk.; Sabık Serasker Rıza Paşa, **Hatırat**, s.29 vd.; İrtem, **a.g.e.**, s.325 vd.

⁹⁰⁰ Aksun, **II.Abdülhamit Han**, s.320.

⁹⁰¹ Pakalın, **Son Sadrazamlar ve Başvekiller**, s.112-115.

⁹⁰² Pakalın, **a.g.e.**, s.537-538.

⁹⁰³ Said Paşa, **Said Paşa'nın Hatıratı**, s.180 vd.

kendisine karşı takındığı tavrı hem garip hem de şiddetli bulduğunu ifade etmişti.⁹⁰⁴ Ayrıca Seraskerin bu sözlerinden sonra sadrazam olarak kalmanın pratikte mümkün olmadığını zira her ne zaman askerin mali durumu ile alakalı bir mesele olursa sebep olarak kendisinin mesul tutulacağını belirtmişti. Bunun yanı sıra maliyenin sıkıntılı durumuna da atıf yapan Said Paşa, her daim bu itâba muhatap olmaktansa görevden ayrılmasının daha doğru olacağını söylemişti.⁹⁰⁵

Serasker Mehmet Rıza Paşa zaman zaman emrinde bulunan subaylarla da sıkıntılar yaşamıştı. Örneğin İkinci Ordu'dan Mahmut Hamdi 12 Mart 1893 tarihli yazısında, Seraskerin askerler arasında ayrıma gittiğini ve bu ayırım neticesinde Edip Paşa'nın Ferik olduğunu iddia etmişti. Entrikalar ile işlerin yürümesinin askeri sadakati yok ettiğini belirten Mahmut Hamdi, tüm bunlardan sonra emekliliğini istemekten başka çaresi kalmadığını söylemişti.⁹⁰⁶ Altıncı Ordu Komutanı Feyzi Paşa ise Bağdat arazisi ile alakalı Rıza Paşa'ya darıldığından vazifesini aksatmak yolunu seçmişti. Müfettiş Ahmet Esat'ın 25 Ekim 1898 tarihli raporuna göre, Feyzi Paşa haftada bir iki gün konağında kaldığından veya askeri daireye geç geldiğinden ordunun hizmeti uygun bir şekilde cereyan etmiyordu.⁹⁰⁷

2- Dini Eğilimleri

Rıza Paşa'nın gençliğinden itibaren Sümbül Efendi dergâhı ile irtibatı olduğu görülmektedir. Harbiye çıkışı kılıç taktığı gün dergâha gidip şeyhin elini öptükten

⁹⁰⁴ BOA., Y.EE., 82/52, (18 N. 1320/19 Aralık 1902); Ercümen Kuran, "Said Paşa", **İslam Ansiklopedisi**, C.10, M.E.B. Yay., İstanbul, 1988, s.84; Said Paşa'nın görevi sırasında Rumeli bölgesinde, askeri erzakı karşılayan müteahhitlerinin aşırıya varan istekleri vardı. Uzun süredir bu işi yapan erzak müteahhitleri merkezden de bazı adamlar bulmak suretiyle askere çürük ve bozuk mal veriyorlardı. Said Paşa, "Tevhid-i Mubayaat Komisyonu" kurarak satın alma işlerinin bu komisyonca yapılmasını istemiş ancak görüşüne itibar edilmemişti. Sonuçta çoğu kez bedeli ödenmeden erzak alınıyor ve sonrasında bu erzakı veren müteahhit hem dilediği kadar para isteyebiliyor hem de devleti erzakı kesmekle tehdit edebiliyordu. Said Paşa en azında vilayetlerde askeri erzakın açık eksiltme yoluyla alınmasına çalışarak tekeli kısmen kırıp % 25-30'lara varan bir ucuzluk sağlamaya çalışır. Geniş bilgi için bk.; Kurşun, **a.g.t.**,s.96.

⁹⁰⁵ BOA., Y.EE., 82/52, (18 N. 1320/19 Aralık 1902).

⁹⁰⁶ Mahmut Hamdi yazdığı maruzatında şunları söylemişti: "*Bazı duyumlara dayanarak Edip Paşa'nın "Görürsünüz bizim Paşa efendi(Serasker Mehmet Rıza Paşa) bugünlerde bir şey olacaktır." dedikten sonra ferik olduğu malumdur. Şimdi hedeflerinde ben varım. Şimdi biçare kaldım. Bizler İkinci Ordu'ya gelirken muvaffakiyetimiz arkamızda Padişahımızın himayesinin olduğunu bilmekle mümkündür. Aksi takdirde entrikalar sadakati yok eder ki bunu daha önce arz etmiştim. Birkaç gündür entrikalar artıyor. Serasker Mehmet Rıza Paşa ile mahkeme olmak isterim. O böyle bir esnada söylenenler karşısında lal kesilir. Bir şey söylemesi mümkün değildir."* Bk., BOA., Y.PRK.ASK., 89/5, (23 Ş. 1310/ 12 Mart 1893).

⁹⁰⁷ BOA., Y.PRK.ASK., 145/130, (9 C. 1316/ 25 Ekim 1898).

sonra şeyhin emriyle Cuma gecesi kılıcını türbenin başucuna asarak dua eder ve Cuma namazından sonra yapılan duayı müteakip kurban keser. Şeyh Efendi de kılıcı kendi eliyle genç zabitin beline takar. Seraskerin bu dergâhla olan alakasını bilen Abdülhamit, dergâha gitmemesi konusunda Paşa'yı uyarır. Ancak Rıza Paşa çeşitli vasıtalarla dergâh ile olan münasebetini devam ettirince tekrar saraya çağrılarak bir daha dergâh ile hiçbir surette görüşmeyeceğine dair yemin ettirilir.⁹⁰⁸ Bu tarihten sonra fiili olmasa bile kalbî olarak dergâha bağlılığını devam ettiren Rıza Paşa, dergâhın bazı ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olur ve ölünce buraya gömülmeyi vasiyet etmiş olduğundan bu isteği çocukları tarafından yerine getirilir.⁹⁰⁹ Süreyya Paşa'nın torunu olup şu an hayatta olan Vedii İlmen'e göre, Rıza Paşa kılıç taktığı günü çocuklarına anlatırken Şeyhin kendisine dua ederek serasker olmasını dilediğini, kendisinin de bu duanın kabul olacağı umudunu her daim kalbinde taşıdığını ve sonuçta duanın gerçekleştiğini ifade ederdi.⁹¹⁰

3- Son Yılları

Serasker Mehmet Rıza Paşa sürgün sonrası süreçte eşi Adviye Hanım, çocukları Şükrü Paşa ve Ziya Bey ile Fransa'da yaşadı. Büyük oğlu Süreyya Paşa ise Fransa'ya gitmeyip bir süre daha Osmanlı subayı olarak görevine devam etti. Daha sonra askerlik mesleğinden ayrılarak ticaret hayatına atıldı. Bundan sonraki hayatında bir ticaret adamı olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınmasında rol alacak olan Süreyya Paşa, bir dönem milletvekilliği de yaptı. Süreyya Paşa'nın oğlu Hayri İlmen Latife Hanım'ın kız kardeşi Vecihe Hanım ile evlendiğinden, aile Mustafa Kemal Atatürk ile de akrabalık bağına sahiptir.⁹¹¹

Rıza Paşa'nın torunu İffet ile evlenen ve bir süreliğine Rıza Paşa'nın hesap işlerine de nezaret eden Rıza Nur'a göre, burada ailesi ile birlikte yaşayan Rıza

⁹⁰⁸ İrtem, **Abdülhamit Devrinde Hafiyelik ve Sansür, Abdülhamit'e Verilen Jurnaller**, s.119.

⁹⁰⁹ İkdâm, No:8490, s.3/4, (12 S. 1339/25 Ekim 1920); Peyam-ı Sabah, No:680,s.2/4(27 Teşrinievvel 1336/26 Ekim 1920).

⁹¹⁰ Vedii İlmen ile 22 Temmuz 2012 tarihinde yapılan Röportaj için bk.: Ek-1.

⁹¹¹ Süreyya Paşa'nın hayatı ve hizmetleri için bk.;Süreyya İlmen, **Süreyya Paşa'nın Anıları**, Kadıköy Belediye Yay., İstanbul, 2001. s.13 vd.;Ö. Kürşad Karacagil, "**Süreyya İlmen'in Hayatı, Faaliyetleri ve Eserleri**", M.Ü., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2011, s.4 vd.

Paşa'nın hali vakti yerindeydi. Mont-Boron denen yerde denize nazır lüks bir villada oturan Rıza Paşa'nın çeşitli bankalarda bir hayli yekûn tutan parası vardı. Advıye Hanımın üzeri mücevher doluydu ve kulakları takmış olduğu küpeleri tartmamaktaydı. Mal varlığının fazlalığı dikkatini çeken ve bununla ilgili Seraskere soru yöneltten Rıza Nur şu cevabı almıştı: “Çalmadım oğlum, herkes öyle zanneder... Panama kâğıtları aldım. Birçoğtur. Bunlar kırk elli misli fiyatlandı. Maya odur. Maaşım, padişahın her gün para, konak olarak bir ihsanı, yemeğimizi bile o yolluyordu. Saraydaki siyasi vakaları haber alır, borsa oynardım. Bundan da çok kazandım.” Hesapları tetkik ettiğini söyleyen Rıza Nur'a göre, Serasker Rıza Paşa'nın söyledikleri doğrudur.⁹¹² Ancak Rıza Paşa'nın silah şirketleri ile ilişkilerinin iyi olduğu hatta servetini Krupp Fabrikası ile kurduğu ilişkiler sayesinde elde ettiğine dair görüşler de bulunmaktadır.⁹¹³

Rıza Paşa'nın burada tekrar sağlığı bozulmaya başlar. Çünkü Paşa yediklerine dikkat etmiyor, özellikle et ve yağlı yiyecekleri bolca tüketiyordu. Yapılan tetkikler sonucu idrarında bolca albümin çıkan Rıza Paşa'ya et yememesi tavsiye edildiği halde buna da uymaz. Bu yüzden ara sıra dudakları ve yüzü morarmaya başlar. Ayrıca bayılma gibi rahatsızlıkları da artmaya başlayan Rıza Paşa, tüm bunlara rağmen verilen ilaçları reddederek Sultan Abdülhamit gibi ilaç kullanmaktan hayatı boyunca hep imtina ettiğini, sadece O'nun yaptığı gibi müşil içmekle iktifa ettiğini söyler.⁹¹⁴

I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda Fransa'nın itilaf devletleri safında olmasından dolayı kendini emniyette hissetmeyen Rıza Paşa, bir süreliğine İsviçre'de ikamet edecektir. Mondros Ateşkes Antlaşmasını müteakip meydana gelen gelişmeler Osmanlı sınırlarında yaşayan halkın yanı sıra İsviçre'deki Türkleri de endişelendirmişti. Bu yüzden aralarındaki bazı fikir ayrılıklarını bir kenara bırakan Türkler, İsviçre'de kongreler icra etmeye başlamışlardı. Bu kongrelerden ikincisinde yer alan Rıza Paşa'nın en büyük temennisi Osmanlı Devleti'nin menfaatlerinin korunmasıydı.⁹¹⁵

---

⁹¹² Rıza Nur, **a.g.e.**, s.417 vd.

⁹¹³ Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**,(Çev.:Babür Kuzucu), C.II., Gözlem Yay., İstanbul, 1975, s.937 vd.

⁹¹⁴ Rıza Nur, **a.g.e.**, s.434-435.

⁹¹⁵ Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, s.365-366.

Yaşı ilerleyen ve sağlığı daha da bozulan Rıza Paşa, Nice şehrinde 21 Eylül 1920 yılında vefat etmişti. Feriji Vapuru ile İstanbul'a getirilen cenaze, Sirkeci İskelesinde çocukları Ziya ve Şükrü Paşalar başta olmak üzere hazır bulunan subaylar, Rıza Paşa'nın mesai arkadaşları ve dostları ile bir miktar asker tarafından geçici olarak Bayezid Camii türbesine nakledilmişti. Ayrıca ailesi tarafından, cenazenin 25 Eylül Salı günü Bayezid Camiinden kaldırılacağı belirtilerek merasime sevenlerinin teşriflerinin beklendiği ifade edilmişti.⁹¹⁶

Cenaze namazı Salı günü öğle namazını müteakip Bayezid Camiinde kılınır. Hem merasimin icrası hem de cenazenin Kocamustafapaşa'ya nakledilebilmesi için yeterli sayıda polis ve asker Harbiye Nezareti meydanında bulundurulur. Cenaze'ye katılım yüksek olduğu gibi Seryaver Avni Paşa tarafından Padişah Vahdettin'in de taziye mesajı aileye iletilir. Namazın ardından cenaze Cerrahpaşa yolu takip edilerek Sümbül Efendi Türbesine doğru hareket eder. Bu sırada Maiyet-i seniye süvari ve piyadesi, polis komiserleri, belediye çavuşları, jandarma bölüğünün yanı sıra vükela, ecnebi ricali, ilmiye, askeriye ve mülkiye ricalinden temsilciler cenazeye eşlik eder.⁹¹⁷ Kocamustafapaşa semtinde bulunan Sümbül Efendi Türbesine getirilen Rıza Paşa, vasiyeti gereği burada toprağa verilir.⁹¹⁸

Peyam-ı Sabah Gazetesinde ölümü dolayısıyla yazılan yazıda, Rıza Paşa'nın döneminde açılan askeri fabrikalara değinilerek hazinenin ciddi kâra geçtiği belirtilmişti. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'na da atıfta bulunularak Türk ordusunun O'nun döneminde Atina kapılarına dayanırken, öldüğü tarih olan 1920 de ise Yunan ordularının Anadolu'nun göbeğinde olduğu ifade edilmişti. Ayrıca ülkenin ileri görüşlü, faal ve hayırhah bir devlet adamını kaybetmiş olmasından dolayı kaybın büyük olduğuna vurgu yapılmıştı.⁹¹⁹

⁹¹⁶ İkdam, No:8490, s.3/4,(12 S. 1339/25 Ekim 1920).

⁹¹⁷ Peyam-ı Sabah, No:680, s.2/4 (27 Teşrinievvel 1336/14 S. 1339/26 Ekim 1920).

⁹¹⁸ BOA., İrade-i Umumiye(DH.İ.U.M.), 19-14/ 1/33, (14 S. 1339/26 Ekim 1920).

⁹¹⁹ Peyam-ı Sabah, No:680, s.2/5 (27 Teşrinievvel 1336/14 S. 1339/26 Ekim 1920).

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin son dönem devlet adamlarından Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın biyografisi, beş bölüm halinde ortaya konmaya çalışıldı. O günün koşullarında eğitimi ve imkânları daha iyi olan askeri okullarda eğitim görmesi Rıza Paşa'nın en büyük şansı olmuş denebilir. Öğrenciliğini müteakip devrinde meydana gelen savaflara katılarak başarılı olmuş ve rütbelerinin bir kısmını bu savaflarda kazanmıştır. Seraskerliğinden önce göreve başladığı İkinci firkada daha önce sorunlar yaşandığı halde Rıza Paşa'nın üç yıllık komutanlığı zarfında sükûnetin hâsıl olması ve kurulan düzenin uzun yıllar devam etmesi, Rıza Paşa'nın iyi bir komutan olduğunu göstermektedir. Ayrıca seraskerlik gibi ordunun en tepe noktasına getirilmesi Padişah II. Abdülhamit'in de aynı kanaatte olduğunu ortaya koymaktadır. Sultan Abdülhamit, Rıza Paşa'nın iyi bir komutan olmasının yanı sıra kendisine sadık bir kişi olduğunu da düşünmüş ve Onu uzun yıllar seraskerlik koltuğunda oturtmakta bir mahzur görmemiştir. Ancak Rıza Paşa makam hırsı ile hareket eden bir insan değildir. Bu yüzden farklı düşündüğü konularda hem padişah hem de kabine üyeleri ile görüş ayrılıkları yaşamış ve bu çatışmalar yüzünden çoğu kez istifa etmek yolunu seçmiştir.

Rıza Paşa'nın seraskerlik yaptığı yıllarda(1891-1908) Osmanlı Devleti ciddi sorunlarla boğuşmaktaydı. Özellikle mali durum askeri idareyi güçleştirmişti. Bu yüzden böyle bir süreçte serasker olmak ve bu makamın hakkını vermek oldukça zordu. Ancak Rıza Paşa'nın, mevcut duruma uymak yerine alternatifler aramasının ve bu bağlamda başarılı olmasının bilhassa altı çizilmelidir. Bu dönemde yağ, buğday, ayakkabı, koşum takımları, fes, kilim ve daha birçok şeyin içeriden tedarikine gidilmesi ve dışarıya olan bağımlılığın azaltılması son derece önemliydi. Bu yüzden Rıza Paşa seraskerliği döneminde aktif çalışmasına vesile olduğu fabrikalarla, bu soruna kalıcı çözümler üretmeye çalışmıştır. Gerek Rıza Paşa'nın hatıratında verdiği bilgiler gerek arşiv belgeleri bu gayretin ortaya konduğunu ve eskiye oranla başarı sağlandığını göstermektedir. Fakat Rıza Paşa, mali ahvalden dolayı asker maaş ve haftalıklarının düzenli ödenmesi konusunda aynı başarıyı gösterememiştir.

Devrin önemli gelişmelerinden biri olan 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı da Rıza Paşa'nın gayretleri sonucu başarı ile neticelenmiş ve Osmanlı halkı uzun süredir hasret kaldığı zafer sevincini bu sayede tadabilmiştir. 93 Harbinden sonra savaşa soğuk bakan ve olayın bir şekilde siyasi yönden çözümüne taraftar olan II. Abdülhamit'in başında bulunduğu bir devlette ülkeyi savaşa götürmek hiç de kolay değildi. Bu yüzden Rıza Paşa'nın en büyük başarısı, mütereddit Abdülhamit'i ikna ederek savaş kararı aldırmasıdır. Bunun yanı sıra savaş öncesi sevkiyatın eksiksiz yapılması için yoğun mesai harcamış, bu süreçte ortaya çıkan ve orduyu yıpratıcı mahiyette olan dedikodulara fırsat vermemiştir. Ayrıca vasıflı olmayan subayların ayıklanmasını sağlayarak ordunun sadece sayıca değil keyfiyetçe de iyi bir noktaya gelmesi için gayret sarf etmiş ve cepheye gönderdiği telgraflarla orduyu cesaretlendirerek savaşın başarıyla neticelenmesinde pay sahibi olmuştur. Savaş sonunda "*Hanedan-ı Âl-i Osman Nişanı*" ile ödüllendirilen Rıza Paşa, bazı yazarların aksine bu savaşın ciddi kazanımları olduğunu savunmuştur. O'na göre, bu savaş her şeyden önce Osmanlı Ordusunun hala ciddi bir güce sahip olduğunu göstermiş ve "*Hasta Adam*" tezini rafa kaldırmıştır.

Rıza Paşa'nın seraskerlik yaptığı dönem aynı zamanda Ermeni olaylarının tırmandığı bir dönemdir. Bu durumda olaylarla fiilen ilgilenmek zorunda kalan Rıza Paşa, aynı zamanda sorun ile alakalı önemli tespitlerde bulunmuştur. Örneğin İstanbul'da vuku bulan olayların bastırılması için asker kullanılmasına karşı çıkmış ve başkentte Ermenilerin az olmasından dolayı olayların her zaman kontrol altına alınabileceği tezini savunmuştur. Bunun yanı sıra Ermenilerin yoğun yaşadığı bölgelerde iyi hasletlere sahip vali, mutasarrıf, kaymakam, polis ve jandarmanın istihdam edilmesini zaruri görmüş, Ermenileri kışkırtan Büyük Devletlerin bölgedeki temsilcilerinin ise bölgeden uzaklaştırılmasını sağlamıştır. Ayrıca seraskerliği döneminde kurulan Hamidiye Süvari Alaylarına, Ermeni isyanlarının teskini noktasında bir denge unsuru olarak bakmış ve bu alayları desteklemiştir.

Dönemin dikkat çekici projelerinden biri de Hicaz Demiryolu projesiydi. Projenin siyasi yönünden ziyade güvenlik yönüyle ilgilenen Rıza Paşa, demiryolu sayesinde hacı kabilelerinin daha rahat yolculuk yapabileceğine inanmıştır. Bundan dolayı seraskerliği süresince, hacı kabilelerinin güvenli bir şekilde yolculuk

yapabilmesi için ciddi mesai harcayan Rıza Paşa, bu proje sayesinde yolculuğun kolaylaşacağını belirterek hem yol güzergâhının belirlenmesinde hem de hattın güvenliğinin sağlanmasında bizzat rol almıştır.

Tezimizin önemli bir bölümünü ise hem ülke içindeki hem de huduttaki gelişmelere ayırdık. Ulaştığımız sonuç ise Rıza Paşa'nın gelişmeleri dikkatle takip ettiği ve her türlü gelişmeye hazırlıklı olduğu yönündedir. Örneğin Sırbistan kuvvetlerinin muntazam olmadığını, İran ordusunun ise teknik açıdan yetersiz olduğunu ifade etmiş, Osmanlı Devleti'nin ise bu devletlere karşı her açıdan üstün bir noktada bulunduğunu vurgulamıştır. Ancak Rıza Paşa, zaman zaman Osmanlı Devleti'nin de ciddi eksikleri olduğunu ifade etmekten çekinmemiştir. Bu bağlamda İran ile Osmanlı Devleti arasında kat'i bir hudut olmamasının problemlere yol açtığını belirtmiş ayrıca hududu ayrıntılı gösteren doğru dürüst bir haritanın bile mevcut olmadığını ifade etmiştir. Osmanlı Hükümeti ise Rıza Paşa'nın uyarılarını dikkate almış ve vakit kaybetmeden hududun tayini noktasında çalışmalara başlamıştır. Tüm bunların yanı sıra askeri ve mülki amirler arasındaki uyumun da çok önemli olduğuna dikkat çeken Rıza Paşa, aksi halin ülkenin menfaatlerine hanel getireceği düşüncesinde olmuş ve bu yüzden sorunların çözülmesi için ciddi mesai harcamıştır.

Meydana gelen gelişmeler karşısında Rıza Paşa'nın tutumu ve arz ettiği görüşler O'nun askeri meziyetlerinin yanı sıra devlet adamlığı vasfını da gözler önüne sermektedir. Örneğin askeri operasyonlarda çocuklara, kadınlara ve acizlere zarar verenlerin rütbesine bakılmaksızın cezalandırılacağını belirtmesi bu düşüncemizi doğrular niteliktedir. Arnavutluk olaylarında ise Osmanlı adaletinin yeniden tesis edilmesi gerektiğini belirten Rıza Paşa, Arnavutların adalet ile hareket eden Osmanlı memurlarını, babalarını sevdikleri gibi seveceği tespitinde bulunmuştur. Osmanlı tebası içerisindeki bir kısım halkın duçar olduğu açlık hadiselerini de gündemine alan Rıza Paşa, bu durumu sosyal bir mesele olmasının yanı sıra her şeyden önce bir asayiş sorunu olarak görmüş ve çözümüne yönelik çalışmalar yapmıştır.

Rıza Paşa'nın kişilik özelliklerine baktığımızda ise bir askerde görülebilecek sertliğin aksine babacan ve müşfik bir komutan portresi ile karşılaşmaktayız. Örneğin Yeni Pazar Sancağında ayaklanan halka karşı şiddet uygulanmamasını ve olayın

tatlılıkla çözümlenmesini isterken, vapurda bekletildiğinden dolayı hasta olan askerlerin durumundan rahatsızlık duymuş ve bunu hükümete yazdığı raporuyla da dışa vurmuştur. Yine Altıncı Ordu bünyesinde Şiiliğin yayılması üzerine, meselenin askeri önlemler yerine eğitim yoluyla çözümünü önermiş ve denebilir ki sonraki süreçte oluşacak politikanın mimarı olmuştur. Ayrıca çalışkan, atak ve cesur bir asker olan Rıza Paşa aynı zamanda asabi yapısıyla dikkat çekmiştir. Sorun yaşadığı İzzet Paşa'yı eline aldığı sandalye ile kovalayacak kadar kendini kaybederken sadrazamlar ile de çoğu kez aradaki ast üst ilişkisini zedeleyecek şekilde tartışmaktan kaçınmamıştır.

Tezimizde, Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün 1905 yılındaki tutuklanmasına da değinildi. Bilindiği üzere özellikle Çanakkale Savaşları ile yurt çapında tanınan Mustafa Kemal Paşa, askeri başarılarına devam etmiş ve sonrasında Kurtuluş savaşının önderi olmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın bu noktaya gelmesinde zekâ, başarı ve talih gibi faktörler varsa da komutanı ve sonrasında akrabası olacağı Rıza Paşa gerçeği de inkâr edilemez. Zira 1905 yılı sürecinde tutuklanan M. Kemal'in askerlikten ihracı söz konusu iken devreye giren Rıza Paşa, O'nu hem hapisten kurtarmış hem de ceza almasını engelleyerek M. Kemal'in önünü açan komutan olarak tarihteki yerini almıştır.

Hatıratında, meşrutiyeti istediği için azledildiğini söyleyen Rıza Paşa'nın meşrutiyetçi olduğunu söylemek ise oldukça zordur. Ordudaki gelişmelerden etkilenmiş olsa bile Padişaha olan sadakatini son ana kadar sürdürmesi, İttihatçılar tarafından istenmeyen adam ilan edilmesi ve meşrutiyet sürecinde tutuklanması ittihatçıların da bu düşüncede olduğunu göstermektedir. Gerçi Rıza Paşa, İkinci ve Üçüncü Ordulara yaklaşık beş bin kişi atayarak cemiyetin bu ordularda güçlenmesini sağlamıştır. Ancak bu atamaları meşrutiyet şartlarını olgunlaştırmaktan ziyade bölgenin ihtiyaçları ile bağlantılı kabul etmek daha doğrudur. 1908 sonrası yıllar Serasker Mehmet Rıza Paşa için kolay olmamıştır. Bir taraftan çocukları tarafından mirasını paylaşırması için sıkıştırılırken diğer taraftan mahkemece hırsızlıkla suçlanıp rütbesi üzerinden alınmış ve Serasker Mehmet Rıza Paşa olarak değil de '*Rıza Efendi*' olarak sürgün edilmiştir. Hükümetten af talep eden ve sağlık sorunları da bulunan Rıza Paşa, affedilse de devletine küskün kalmış ve ömrünün geri kalan kısmını gurbette geçirmeyi tercih etmiştir.

Her ne kadar seraskerliğinin son dönemlerinde yaşadığı olumsuzluklar ve hakkındaki bazı suçlamalar mazur görülemeyecek bir durum teşkil etse de, tüm bunlar Rıza Paşa'nın devleti için yaptığı hizmetleri gölgelemez. Zira Rıza Paşa, seraskerliği süresince Osmanlı Ordusunun çağdaş bir ordu seviyesine ulaşması için yoğun bir mesai harcamış ve bu ordu 1897 yılında Atina kapılarına kadar dayanmıştır. 1920 yılında vefat ettiğinde basında, ülkenin ileri görüşlü, faal ve hayırhah bir devlet adamını kaybetmiş olmasından dolayı ülke adına kaybın büyük olduğuna vurgu yapılmıştır.

KAYNAKÇA

I.ARŞİV BELGELERİ

A. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt İdaresi Başkanlığı(ATASE)

Osmanlı-Rus Harbi Fonu(ORH.):

8/72-1; 101/118.

Osmanlı-Yunan Harbi Klasörü(OYH.):

3/18; 6/35.

B. Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA.):

Bab-ı Ali Evrak Odası(B.E.O.):

309/23131; 337/25275; 344/25770; 355/26562; 429/32131; 907/68012;
914/68547; 919/68883; 920/68962; 1376/103179; 1408/105577; 1947/145980;
2563/192217; 2878/215821; 3352/251386; 3488/261553; 3603/270180; 266831.

B.E.O. Sadaret Evrakı (A.MKT.MHM.):

110/8230; 309/23154; 548/2; 606/12; 613/15; 619/7; 619/10; 642/2; 646/9; 646/29;
669/16; 1221/91524; 1316/98638; 1353/101454/; 1366/102397; 1723/129173;
1932/144842; 1946/145884; 2247/168495; 2726/204420.

Dâhiliye Mektubi Kalemî, (DH. MKT):

541/38; 2060/90; 2425/82; 2715/44.

DH.MUİ.:

8-4/8.

DH. ŞFR.,

188/66.

Hariciye Siyasi (HR.SYS.):

190/52.

İrade Dâhiliye (İ.DH.):

1085/85124; 1090/85469; 1137/88725; 1141/89023; 1202/94117; 1245/97517;
1242/97289; 1313/75; 1322/15; 1328/48.

İrade Hususi (İ.HUS.)

21/34.

İrade-i Umumiye(DH.İ.UM.):

19-14/ 1/33.

Dosya Usulü İradeler(İ.DUİT.):

190/54; 190/61.

İrade Yunanistan (İ.MTZ.01):

19/818; 19/821; 19/822; 19/823; 19/835; 19/839; 19/843; 19/843; 19/847; 19/850;
19/851; 19/853; 19/868; 20/908; 20/914; 22/1048.

İrade Taltifat (İ.TAL.):

35; 122/26; 150; 203/32; 239/34; 244/28; 252/52; 269; 442.

M.V.(Meclis-i Vükela)

86/6; 90/21.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı Arzuhaller (TFR.I.. ŞKT.):

5/444; 10/964; 12/1110.

TFR.I..AS.:

10/979.

Yıldız Sadaret Hususî Ma'ruzât (Y.A.HUS.)

338/69; 338/87; 366/94; 366/102; 366/112; 367/14; 367/17; 367/18; 367/20; 374/95;
377/79; 446/73; 486/77; 502/2.

Yıldız Sadaret Resmi Ma'ruzât (Y.A.RES.):

77/3; 81/30; 86/13; 86/15; 86/20; 86/21; 86/32; 86/83; 86/84; 86/85; 86/103; 87/55;
87/58; 88/4.

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.):

34/17; 82/52; 97/1; 100/45; 109/18; 114/1; 114/7; 114/10; 114/75; 119/2; 145/30;
145/32.

Yıldız Ma'ruzat Defteri,(Y.MRZ.d.)

10901; 11452.

Yıldız Mütenevvi Ma'ruzât (Y.MTV.):

40/2; 54/82; 57/60; 58/31; 64/79; 73/66; 74/133; 75/206; 78/126; 88/121; 120/98;
131/13; 155/86; 155/186; 156/12; 156/27; 156/84; 156/85; 156/87; 156/90; 156/98;
157/43; 157/45; 157/98; 159/173; 162/14; 183/123; 200/16; 238/59; 258/133;
279/107; 302/94 309/7; 309/82.

Yıldız Tasnifi Perâkende Evrakı Askeri Ma'ruzât (Y.PRK.ASK.):

15/56; 35/40; 47/49; 48/90; 50/41; 52/15; 54/5; 54/39; 73/123; 80/45; 83/13; 84/34;
84/74;85/23; 85/38; 85/68; 85/83; 86/51; 86/118; 87/101; 87/116; 88/22; 88/23;
88/37; 88/56; 88/77;89/5; 89/52; 90/19; 90/54; 90/96; 91/89; 91/92; 91/93; 91/97;
91/109; 91/114; 92/4; 92/23; 92/72;92/91; 93/38; 93/40; 94/52; 95/20; 95/23; 95/78;
96/63; 96/70; 96/71; 97/2; 97/5; 97/6; 98/30;99/8; 99/17; 99/27; 99/94; 100/26;
102/69; 103/1; 103/79; 103/103; 103/104; 104/3; 104/8; 104/55; 104/75; 104/76;
105/58; 106/8; 106/41; 107/8; 108/33; 108/40; 108/41; 108/41; 108/51; 108/52;
108/97; 109/18; 109/64; 109/68; 109/76; 110/32; 110/36; 110/36; 110/39;
110/56;111/57; 111/77; 112/5; 112/15; 112/23; 112/34; 112/59; 113/16; 113/19;
113/29; 113/34; 113/119; 115/54; 116/19; 117/73; 117/78; 117/79; 117/106; 118/32;
118/49; 118/60; 118/76; 119/11; 119/16; 119/59; 119/69; 119/111; 120/7;
120/28;120/43; 120/43; 120/57;120/70; 120/79; 120/79; 120/117; 121/11; 121 36;
121/51; 121/66; 121/82; 121/89; 121/102; 121/105; 122/19; 122/42; 122/84; 122/90;
122/95; 122/97; 122/100; 123/20; 123/33; 123/38; 123/82; 123/125; 124/25; 124/99;
124/113; 125/36; 125/38; 125/45; 125/49; 125/55; 125/62; 126/1; 126/24; 126/54;
126/61; 127/94; 128/131; 128/151; 129/78; 130/56; 133/6; 133/10; 133/28; 134/1;

134/55; 136/126; 137/111; 138/7; 138/15; 139/43; 140/64; 143/28; 143/61; 144/5;
144/82; 144/99; 144/109; 145/9; 145/120; 145/130; 146/14; 146/30; 146/52; 146/56;
146/62; 146/65; 146/75; 146/76; 149/20; 149/45; 150/55; 150/71; 150/78; 150/90;
151/1; 152/30; 152/31; 152/32; 152/33; 152/36; 152/38; 152/54; 152/56; 152/58;
152/61; 152/62; 152/72; 152/79; 153/36; 153/37; 153/73; 153/74; 153/82; 154/15;
154/44; 154/93; 154/104; 154/122; 155/30; 155/106; 155/111; 160/60;161/3; 161/5;
161/55; 163/37; 163/39; 164/6; 167/48; 167/57; 170/90; 171/5; 171/85; 171/105;
172/86; 173/3; 174/27; 174/33; 174/50; 174/50; 174/77; 176/76; 178/50; 178/55;
179/20; 179/52; 179/70; 181/37; 184/57-1-2; 184/ 85; 185/24; 185/67; 185/118;
186/23; 186/36; 186/43; 186/67; 186/70; 189/44; 194/87; 195/92; 196/93; 204/32;
205/5; 205/26; 210/32; 220/111; 227/129; 227/132; 229/11; 229/76; 231/9; 231/37;
231/42; 234/98; 235/48; 236/76; 237/81; 237/118; 238/17; 239/84; 241/11; 242/6;
243/60; 246/111; 247/90; 248/120; 249/133; 250/17; 253/69; 254/23; 254/54; 256/62;
258/8; 258/79; 259/9; 259/17.

Yıldız Tasnifi Perâkende Evrakı Arzuhal ve Journaller (Y.PRK. AZJ.):

21/10.

Yıldız Tasnifi Perâkende Evrakı Başkitabet (Y.PRK. BŞK.):

24/66.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Hariciye (Y.PRK. HR.):

22/22.

Yıldız Tasnifi Perâkende Evrakı Komisyonlar Ma'ruzâtı (Y.PRK.KOM.):

10/82.

**Yıldız Tasnifi Perâkende Evrakı Yâverân ve Maiyet-i Seniyye Erkân-ı
Harbiye Dairesi (Y.PRK. MYD.):**

14/81; 18/86; 19/18; 19/36; 20/33; 20/106; 21/15; 23/36.

**Yıldız Tasnifi Perâkende Evrakı Posta ve Telgraf Nezâreti Ma'ruzâtı
(Y.PRK.PT.):**

9/8; 11/61; 11/70; 12/49; 12/52.

**Yıldız Tasnifi Perâkende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
(Y.PRK.TKM.):**

22/13; 38/54; 38/58; 38/64; 39/21; 49/77.

Y.PRK., SRN.:

3/22

Y.PRK.,UM.:

32/34; 75/39.

Zaptiye Nezareti (ZB.):

620/110; 620/119; 325/22; 414/65; 495/31; 333/30; 495/111

II.SÜRELİ YAYINLAR

Haftalık Mecmua.

İkdam.

İntibah Gazetesi.

Peyam-ı Sabah.

Sabah.

III.ESERLER

Abdülhamit'in Seraskeri Rıza Paşa'nın Anıları,(Haz.:Mahir Aydın),
Kitabevi Yay., İstanbul, 2012.

Adanır, Fikret: **Makedonya Sorunu**, (Çev.: İhsan Catay), Tarih Vakfı Yurt
Yay., İstanbul, 2001.

Adıyeke, Ayşe Nükhet: **Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı(1896-
1908)**, TTK. Yay., Ankara, 2000.

Aksun, Ziya Nur: **II.Abdülhamit Han**, (Yayına Hazırlayan: Erol Kılınç),
Ötüken Yay., İstanbul, 2010.

Akşin, Sina: **Jöntürkler ve İttihat ve Terakki**, Remzi Kitabevi,
İstanbul,1987.

- Ali Said: **Saray Hatıraları, Sultan Abdülhamit'in Hayatı**, Nehir Yay., İstanbul, 1994.
- Armaoğlu, Fahir: **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, C.1-2, 11. Bs., Alkım Yay., İstanbul.
- Armstrong, H.C.: **Bozkurt**, Arba Yay., İstanbul, 1996.
- Arşiv Belgelerinde Osmanlı İnan İlişkileri**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2010.
- Atatürk'ün Not Defterleri- IV**, Genelkurmay Atase ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III.**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları:1., 1989.
- Atay, Falih Rıfki: **Çankaya**, İstanbul, 1969.
- Aydemir, Şevket Süreyya: **Makedonyadan Ortaasyaya Enver Paşa, C.I.**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.
- _____ **Makedonyadan Ortaasyaya Enver Paşa(1860-1908)**, C.I., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983.
- _____ **Tek Adam(1881-1919)**, C.I., Remzi Kitabevi, 8. Bs., İstanbul, 1981.
- Aydın, Mahir: **Belgelerle Ermeni Soykırımı Senaryosu**, Togan Yay., İstanbul, 2009.
- _____ **Girit Sarı Kitap**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.
- _____ **Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına**, Kitabevi Yay., İstanbul, 1996.
- _____ **Şarki Rumeli Vilayeti**, TTK. Basımevi, Ankara, 1992.
- _____ **Yapay Sorun Ermeni Meselesi**, İÜ. Avrasya Enst. Yay., İstanbul, 2008.
- Aydın, Mustafa: **Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar**, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2005.
- Belen, Fahri: **20. Yüzyılda Osmanlı Devleti**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.
- Bırol, Nurettin: **Halil Rıfat Paşa Dönemi ve İcraatı(1827-1901)**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2009.
- Borak, Sadi: **Ata ve İstanbul**, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yay., İstanbul, 1983.

Bürokrat Tefik Biren'in II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları, (Yayına Haz.:Fatma Rezan Hürmen), C.I., Pınar Yay., İstanbul, 2006.

Cebesoy, Ali Fuat: **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, Temel Yay., İstanbul, 2000.

Çavdar, Tefik: **İttihat ve Terakki**, İletişim Yay., İstanbul, 1991.

Danişmend, İsmail Hami: **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 1703-1924**, C.4, Türkiye Yayınevi, İstanbul,1972.

Deringil, Selim: **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamit Dönemi(1876-1909)**, (Çev.: Gül Çağalı Güven), YKY., 2. Bs., İstanbul, 2002.

Duru, K. Nami: **İttihat ve Terakki Hatıralarım**, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1957.

Engin, Vahdettin: **II.Abdülhamit ve Dış Politika**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2005.

Eraslan, Cezmi: **II. Abdülhamit ve İslam Birliği**, Ötüken, İstanbul, 1992.

_____ **Doğru ve Yanlışlarıyla Sultan II. Abdülhamit**, Nesil Yay., İstanbul, 1996.

Ergül, Cevdet: **II. Abdülhamit'in Doğu Politikası ve Hamidiye Alayları**, Çağlayan Yay., İzmir, 1997.

Erim, Nihat: **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri(Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)**, C.I., TTK. Yay., Ankara, 1953.

Esbak Serasker Mehmet Rıza, **Hülasa-i Hatırat**, Becid Basımevi, İstanbul, 1947.

Eroğlu, Hamza: **Atatürk'ün Hayatı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1986.

Garnier, Jean-Paul: **Osmanlı İmparatorluğunun Sonu II Abdülhamit'ten Mustafa Kemal'e**, (Çev.: Zeki Çelikkol), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.

Girid Resmolu Mavnahoyuzade Kasım Bin Ahmet, **1897 Türk-Yunan Savaşı(Tesalya Tarihi)**,(Yayına Haz.:Bayram Kodaman), TTK. Yay., Ankara, 1993.

Goltz, Von der: **Osmanlı Yunan Seferi**, (Tercüme:Yakup Şevki), Dersaadet, 1326.

Grousset, Rene: **Başlangıcından 1071'E Ermenilerin Tarihi**, (Çev.: Sosi Dolanoğlu), Aras Yay., İstanbul, 2005.

- Gülsoy, Ufuk: **Hicaz Demiryolu**, Eren Yay., İstanbul, 1994.
- _____ **Kutsal Proje**, Timaş Yay., İstanbul, 2010.
- Gürün, Kamuran: **Ermeni Dosyası**, TTK. Yay., Ankara, 1983.
- Halaçoğlu, Yusuf: **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, TTK. Yay., Ankara, 1988.
- Hanioğlu, M. Şükrü: **Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük(1889-1902)**, İletişim Yay., İstanbul, 1995.
- _____ **Preparation For A Revolution- The Yong Turks, 1902-1908-** Oxford University Press, Newyork, 2001.
- Hasırcı Zade, **Abdülhamit Han ve Osmanlı-Yunan Muharebesi**, Ferişt Yayinevi, İstanbul, 1989.
- Hatipoğlu, M. Murat: **Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı(1821-1922)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1988.
- Hüseyin Nazım Paşa, **Ermeni Olayları Tarihi II.**, BOA. Yay., Ankara, 1994.
- _____ **Hatıralarım**,(Yayına Haz.:Tahsin Yıldırım), 2.Bs., Selis Yay., İstanbul, 2003.
- Haslip, Johan: **Bilinmeyen Taraflarıyla Abdülhamit**, (Tercüme Eden: Nusret Kuruoğlu), Toker Matbaası, İstanbul,1964.
- Hülagü, Metin: **Gazi Osman Paşa Yaralı Mareşal**, Yitik Hazine Yay., İstanbul, 2006.
- _____ **Osmanlı Yunan Savaşı Abdülhamit'in Zaferi**, Yitik Hazine Yay., İstanbul, 2008.
- _____ **Türk Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı Yunan Savaşı**, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri, 2001.
- İbrahim Alaettin, **Meşhur Adamlar Hayatları-Eserleri**,(Haz.:Sedat Simavi), İstanbul, 1933-1936.
- İlmen, Süreyya: **Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka**, Muallim Fuad Gücüyener Yayinevi, İstanbul, 1951.
- _____ **Süreyya Paşa'nın Anıları**, Kadıköy Belediye Yay., İstanbul, 2001.
- İlter, Erdal: **Ermeni Meselesinin Perspektifi ve Zeytün İsyanları(1780-1880)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1988.

İnönü, İsmet: **Hatıralarım**, (Yayına Haz.: Sabahattin Selek), I. Bs., Burçak Yay., İstanbul, 1969.

İrtem, Süleyman Kani: **Abdülhamit Devrinde Hafiyelik ve Sansür Abdülhamite Verilen Journaller**, (Haz.: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 1999.

_____ **Bilinmeyen Abdülhamit Hususi ve Siyasi Hayatı**, (Haz.: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 2003.

_____ **Birinci Meşrutiyet ve Sultan Abdülhamit**, (Haz.: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 2004.

_____ **Ermeni Meselesinin İç Yüzü**, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 2004.

_____ **Osmanlı Devletinin Makedonya Meselesi Balkanların Kördüğümü**, (Haz.: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 1999.

_____ **Sultan Abdülhamit ve Yıldız Kamarillası**, (Haz.: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 2003.

Kabacalı, Alpay: **Tanzimattan II. Meşrutiyete İmparatorluk ve Nesnel Tarih Prizmasından Abdülhamit**, DenizKültür Yayınları, No:14, İstanbul, 2005.

Kamil Paşanın Anıları, (Haz.: Gül Çağalı Güven), Arba Yay., İstanbul, 1991.

Karabekir, Kazım: **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909**, Emre Yay., İstanbul, 1993.

Karaca, Ali: **Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa(1838-1899)**, Eren Yay., İstanbul, 1993.

Karakaya, Necati: **Atatürk Beşiktaşlı**, Cem Ofset, İstanbul, 2006.

Karakuzu, Süleyman H.: **Askeri Terimler**, C.I., Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1955.

Karal, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi**, C.VIII., TTK.Yay., Ankara, 1988.

_____ **Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri(1876-1907)**, C.8, Dördüncü Bs., TTK., Ankara, 1995.

Kinross, Lord: **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, (Çev.:Necdet Sander), 12. Bs., Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1994.

Kocabaş, Süleyman: **Sultan II. Abdülhamit'in Şahsiyeti ve Politikası**, Vatan Yay., İstanbul, 1995.

Kuran, Ahmet Bedevi: **Harbiye Mektebi'nde Hürriyet Mücadelesi**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2009.

_____ **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Tan Matbaası, İstanbul, 1945.

Kurtcephe, İsrail: **Türk-İtalyan İlişkileri(1911-1916)**, TTK. Basımevi, Ankara, 1995.

Kutay, Cemal: **Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız Hüseyin Rauf Orbay(1881-1964)**, Kazancı Yay., İstanbul, 1992.

_____ **Etnik-i Eteryadan Günümüze Ege'nin Türk Kalma Savaşı**, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1980.

Kutlu, Sacit: **Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2007.

Mahmut Celaleddin Paşa, **Mirat-ı Hakikat**, (Haz.: İsmet Miroğlu), Bereket Yay., C.I.II.III., İstanbul, 1983.

Mehmed Arif, **Başımıza Gelenler**, Maarif Matbaası, Mısır, 1321.

Mehmed Nuri/Mahmud Naci: **Trablusgarb**, Tercümanı Hakikat Matbaası, 1330.

Mehmet Süreyya, **Sicill-i Osmani**, (Yayına Haz.: Nuri Akbayar), C.6, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996.

Mithat, Ali Haydar: **Osmanlıdan Cumhuriyete Hatıralarım(1872-1946)**, Bengi Yay., İstanbul, 2008.

Mithat Paşanın Hatıraları, (Haz.: Osman Selim Kocahanoğlu), C.I., Temel Yay., İstanbul, 1997.

Mufassal Osmanlı Tarihi, C.VI., Güven Yay., İstanbul, 1972.

Nane, Mehmet S.: **Erkanı Harplikten Paşalığa**, Kanguru Yay., Ankara, 2011.

Okyar, Ali Fethi: **Üç Devirde Bir Adam**, (Yayına Haz.:Cemal Kutay), Tercüman Yay., İstanbul, 1980.

Orhonlu, Cengiz: **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı**, Eren Yay., İstanbul, 1987.

Ortaylı, İlber: **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, Ankara Üniversitesi SBF. Yay., No:479, Ankara, 1981.

- Osman Nuri, **II. Abdülhamit ve Saltanatı Hayatı, Özellikleri ve Siyaseti**, (Türkçesi:Kenan Karabulut), 47 Numara Yay., İstanbul, 2008.
- Osman Senai, **Osmanlı Yunan Seferi Dömeke Meydan Muharebesi**, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1314.
- Osmanoğlu, Ayşe: **Babam Sultan Abdülhamit (Hatıralarım)**, 3. Bs., Selçuk Yayınları, Ankara, 1986.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni Fransız İlişkileri(1879-1918)**, C.I., Başbakanlık Devlet Arşivleri Yay., Ankara, 2002.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları(1878-1895)**, C.I., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2008.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları(1895-1896)**, C.II., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2008.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları(1896-1909)**, C.III., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2009.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni Rus İlişkileri(1841-1898)**, C.I., Başbakanlık Devlet Arşivleri Yay., Ankara, 2006.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni Rus İlişkileri(1899-1906)**, C.II., Başbakanlık Devlet Arşivleri Yay., Ankara, 2006.
- Osmanlı Belgelerinde Suriye**, Devlet Arş. Genel Müd. Yay., İst., 2013.
- Öke, Mim Kemal: **Saraydaki Casus**, 4. Bs., Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1991.
- _____ **The Armenian Question**, TTK. Yay., Ankara, 2001.
- Öztuna, Yılmaz: **II. Abdülhamit Zamanı ve Şahsiyeti**, Kubbealtı Yay., İstanbul, 2008.
- Pakalın, Mehmet Zeki: **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I.**, İkinci Bs., MEB. Yay., İstanbul, 1971.
- _____ **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II.**, İkinci Bs., MEB. Yay., İstanbul, 1971.
- _____ **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III.**, İkinci Bs., MEB. Yay., İstanbul, 1971.
- _____ **Sicil-i Osmani Zeyli**,(Yayına Haz.; Ayhan Öztürk), C. XV, TTK. Yay., Ankara, 2008.
- _____ **Son Sadrazamlar ve Başvekiller**, C.5, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1948.

- Pamuk, Şevket: **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme(1820-1913)**, 2. Bs., Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1994.
- Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, C.II., Altındağ Yay., İstanbul, 1968.
- Rıza Paşa, **Hülasa-i Hatırat**, İstanbul, 1325.
- Sağlam, Ömer: **Çöldeki Osmanlı ve Kavm-i Necib!(Türk Arap İlişkilerinin İcyüzü)**, Ömer Sağlam Kitaplığı, Ankara, 2003.
- Said Paşa-Tahtsin Paşa, **İkinci Meşrutiyetin İlanı 1908**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Said Paşa, **Said Paşa'nın Hatıratı**, C.II., Sabah Matbaası, Dersaadet, 1328.
- Sander, Oral: **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'E**, 14. Bs., İmge Yay., Ankara, 2005.
- Sarıyıldız, Gülden: **Hicaz Karantina Teşkilâtı,(1865-1914)**, TTK. Yay., Ankara, 1996.
- Sedes, İ. Halil: **Osmanlı Karadağ Seferi**, Askeri Matbaa, İstanbul, 1936.
- Serasker Sabık Rıza Paşa, **Hatırat**, C.1, Artin Asadoryan Matbaası, Dersaadet, 1324.
- Sun, Selim: **1897 Osmanlı-Yunan Savaşı**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1965.
- Süleyman Tevfik-Abdullah Zühdü, **Devlet-i Aliye-i Osmaniye ve Yunan Muharebesi**, Mihran Matbaası, İstanbul, 1315.
- Şıvgın, Hale: **Trablusgarp Savaşı Ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri**, TTK. Basımevi, Ankara, 1989.
- Şimşir, Bilal: **Fransız Belgelerine Göre Mithat Paşanın Sonu**, Ankara, 1970.
- Şirin, Veli: **Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu ve Seraskerlik**, Tatav Yay., İstanbul, 2002.
- Tahsin Paşa, **Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları**, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1931.
- Tektaş, Nazım: **Sadrazamlar**, Çatı Kitapları, İstanbul, 2002.
- Topuzlu, Cemil: **İstibdat- Meşrutiyet- Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım**, Güven Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1951.
- Turan, Mustafa: **Taş Kışlada 31 Mart**, Aykurt Neşriyat, İstanbul, 1964.
- Uçarol, Rifat: **Gazi Ahmet Muhtar Paşa(1839-1919)**, 2.Bs., Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989.

_____ **Siyasi Tarih**, 6. Bs., İstanbul, 2006.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Mithat ve Rüştü Paşaların Tevkiflerine Dair Vesikalar**, TTK., Ankara, 1987.

Yavuz, Hulusi: **Yemen’de Osmanlı Hakimiyeti**, Serbest Matbaası, İstanbul, 1984.

Yerasimos, Stefanos: **Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu**, (Çev.: Şirin Tekeli), İletişim Yay., İstanbul, 1994.

_____ **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, (Çev.: Babür Kuzucu), C.2, Gözlem Yay., İstanbul. 1975.

Yılmaz, Faruk: **İmparatorluk Döneminde Türk-Alman İlişkileri, Goltz Paşanın Hatıratı**, Berikan Yay., Ankara, 2003.

II. Abdülhamit Han, **Devlet ve Memleket Görüşlerim**, (Haz. A. Alaaddin Çetin, Ramazan Yıldız), Çığır Yay., İstanbul. 1976.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Zaman Dizini, Atase Yay., Ankara, 2004.

IV.MAKALELER:

Aydın, Mahir: “Doksan Üç Harbi”, **İslam Ansiklopedisi**, C.9, DİA., İstanbul, 1994, s.498-499.

Beşirli, Mehmet: “II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusunda Kullanılan Alman Silahları”, **Devri Hamid Sultan II. Abdülhamit**, C.3, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri, 2011, s.79-101.

Beydilli, Kemal: “II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında”, **İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Sayı: XXXII., Ord. Prof. Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, Edebiyat Fak. Matbaası, İstanbul, 1979. s.481-494.

Bilge, Mustafa L.: “Arnavutluk”, **İslam Ansiklopedisi**, C.3, DİA., İstanbul, 1991, s.383-390.

Çelik, Yüksel: “Serasker”, **İslam Ansiklopedisi**, C.36, DİA., İstanbul, 2009, s.547-549.

Çetinsaya Gökhan- Buzpınar Şit Tufan: “Midhat Paşa(1822-1884)”, **İslam Ansiklopedisi**, C.30, DİA., İstanbul, 2005, s.7-11.

Gündağ, Nevzat: “XIX YY. Sonundan XX. YY. Başlarına Kadar Şark Meselesi Işığında Balkanlarda Siyasi Gelişmeler”, **Yeni Türkiye**, (Ocak-Şubat), Yıl 6, Sayı:31, Ankara, 2000.

Hülagü, M. Metin: “Sultan II.Abdülhamit Dönemi Osmanlı Donanması Hakkında Bir Değerlendirme 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı Örneği”, **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamit**, C.3, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri, 2011, s.193-221.

Işıksal, Turgut: “Mithat Paşa Hakkında İngiliz Elçisi Layard’ın Düşündükleri”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**(Kasım), sayı:2, İstanbul,1967, s.40-43.

İlmen, Vedii: “Serasker Rıza Paşa’nın Hatıratı”, **Tarih ve Düşünce Dergisi**, Sayı: 28, İstanbul, 2002, s.48-53.

İnalçık, Halil: “Rumeli”, **İslam Ansiklopedisi**, C.35, DİA., İstanbul, 2008, s.232-234.

Kavas, Ahmet: “Trablusgarp”, **İslam Ansiklopedisi**, C.41, DİA., İstanbul, 2012, s.288-291.

Kodaman, Bayram: “Hamidiye Hafif Süvari Alayları”, **İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Ord. Prof. Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, Sayı: XXXII., Edebiyat Fak. Matbaası, İstanbul,1979. s.427-480.

_____ “1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi” **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C.12, Çağ Yay., İstanbul, 1993, s.19-200.

Kuran, Ercüment: “Said Paşa”, **İslam Ansiklopedisi**, C.10, M.E.B. Yay., İstanbul, 1988. s.82-86.

Küçük, Cevdet: “Abdülhamit II.”, **İslam Ansiklopedisi**, C.I., DİA., İstanbul, 1988. s.216-224.

_____ “Küveyt”, **İslam Ansiklopedisi**, C.27, DİA., Ankara, 2003, s.35-38.

Moacanin, Nenad: “Karadağ”, **İslam Ansiklopedisi**, C.24, DİA., İstanbul, 2001, s.384-385.

Ongunsu, A.H.: “Abdülhamit II.”, **İslam Ansiklopedisi**, C.I, 5. Bs., M.E.B. Yay., İstanbul, 1978. s.76-80.

Özcan, Abdülkadir: “Bâb-ı Seraskeri”, **İslam Ansiklopedisi**, C.4, DİA. İstanbul, 1991, s. 364-365.

_____ : “Harbiye Nezareti”, **İslam Ansiklopedisi**, C.16, DİA. İstanbul, 1997, s.119-120.

_____ : “Osmanlılar”, **İslam Ansiklopedisi**, C.33, DİA., İstanbul, 2007, s.509-512.

Sarı, Nil: “Mekteb-i Tıbbiye”, **İslam Ansiklopedisi**, C.29, DİA., Ankara, 2004.

Sarınay, Yusuf: “Osmanlı Devletinde Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu”, **Yeni Türkiye**, (Mayıs-Haziran), Yıl: 6, Sayı:33, Ankara, 2000. s.250-258.

Süreyya (İlmen) Paşa'nın Anıları-I, (Haz.;Vedii İlmen), **Tarih ve Toplum Dergisi**, sayı:181, İstanbul, 1999. s.44-51.

Süreyya (İlmen) Paşa'nın Anıları-II, (Haz.;Vedii İlmen), **Tarih ve Toplum Dergisi**, sayı:182, İstanbul, 1999, s.21-26.

Zürrer, Werner: “Girit Meselesi 1908-1912”, (Çev. Mustafa Aydın), İÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Yıl:4, Sayı: 7, İstanbul, 2005. s.155-206.

V.TEZLER:

Cebecioğlu, Murat: “**Mirliva Hasan Muhyiddin Paşa'nın Özel Defteri(Yemen, Irak ve Gilan Olayları) 1905-1912**”, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1996.

Karacagil, Ö. Kürşad: “**Süreyya İlmen'in Hayatı, Faaliyetleri ve Eserleri**”, M.Ü., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2011.

Kurşun, Zekeriya: “**Küçük Mehmed Said Paşa(Siyasi Hayatı, İcraatı ve Fikirleri)1838-1914**”, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1991.

Kürüm, Selçuk: “**Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın Hülâsa-i Hâtırât Adlı Eseri**”, (Yayınlanmamış Diploma Bitirme Tezi), İ.Ü. İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İstanbul, 2011.

Ölmez, Adem: “**Gazi Ethem Paşanın Askeri ve Siyasi Hayatı(1844-1909)**”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004.

Uyanık, Feyzullah: “**Serasker Mehmet Rıza Paşa**”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2012.

Varol, Muharrem: “**II. Abdülhamit’in Danışmanı Ebü'l Huda Sayyadı'nın Hayatı, Eserleri ve Tesiri(1850-1909)**”, M.Ü., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2004.

Yiner, Abdulnasır: “**Müşir Recep Paşa'nın Askeri ve Siyasi Hayatı(1842-1908)**”, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.

EKLER

Ek 1:Rıza Paşa'nın Torunlarından Vedii İlmen ile 22 Temmuz 2012'de Yapılan Röportaj

1- Rıza Paşa'nın çocukluğuna dair bilgileriniz nelerdir?

Rıza Paşa Kocamustafapaşa'da dünyaya geldi. Ancak Rıza Paşa doğarken annesi vefat ediyor. Eşinin ölümünden sonra Mustafa Şükrü Efendi bir müddet Kocamustafapaşa'dan ayrılıyor. Rıza Paşa'yı ninesi büyütüyor. Rıza Paşa 12 yaşında iken yeniden eve gelen baba, burada bir paşanın dul kızı ile evleniyor. Üvey anne kendi çocukları da olduğundan onlara iyi davrandığı halde Rıza Paşa'ya farklı muamelede bulunuyor. Böylece üvey anne ile Rıza Paşa'nın anlaşmazlıkları başlıyor. Anlaşmazlıklar artınca: *"Kendi çocuklarına farklı muamelede bulunuyorsun bana farklı muamele ediyorsun."* diyen Rıza Paşa üvey anneye bir tokat attıktan sonra babasının korkusundan evden kaçarak Beşiktaş'taki akrabalarına sığınıyor. Akrabaları ise babanın gelip çocuğu alacağı kaygısıyla O'nu Üsküdar'da bulunan harp okuluna gönderiyorlar. Gerçekten de Beşiktaş'a gelen Mustafa Şükrü Efendi, Rıza'nın Harp okuluna kayıt yaptırdığını duyunca bu okula gidiyor. Ancak okuldan Rıza'yı alamıyor. Böylece askeri hayatı başlıyor ve mezun oluncaya kadar devam ediyor.

2- Rıza Paşa'nın askerlik yaşamına dair bilgilerinizi paylaşır mısınız?

Harp okulundan çıktıktan sonra kılıcını kuşanmayıp bir bohça içerisine koyarak Sümbül Efendi dergâhına geliyor. Burada iki rekât namaz kılıp dua ettikten sonra kılıcını kuşanıyor. Bu arada dergâhtan çıkan Şeyh Hazretleri: *"Bu gün burada zabıt oldun sana tebşir ederim ki serasker de olacaksın."* der. Bu söz onu etkilemiş olmalı ki bu günden sonra Rıza Paşa yarı şaka yarı ciddi ben serasker olacağım demeye başlamış.

Padişahın gözüne girmesi ikinci fırkadaki çalışmaları ile olur. İkinci fırkada sorunlar çıkınca padişahın yanında bulunan Veli Rıza Paşa, Edirne'de bulunan Rıza Paşa'nın bu sorunları bitirebileceğini söyler. Böylece padişah Rıza Paşa'yı getirtmek için özel bir tren gönderir. İkinci fırkada kumandaya başlayan Rıza Paşa, Mehmet adında bir subaya Türk askerler ile birlikte süngü takıp etrafta saklanmalarını ister. Bu tertibatı aldıktan sonra itaatleri bir hayli zor olan Arnavutları etrafına toplayarak onlara nasihat eder. Ancak bu arada bir Arnavut'un ileri geri konuşması üzerine bu askere bir tokat atan Rıza Paşa, saklanan Türk askerlerin etrafı sarmasını ister. Daha sonra aldığı önlemlerle asayiş sağlar. Burada sağlanan asayiş Abdülhamit'i ziyadesiyle memnun eder. Sonra serasker olur. Azledilmesi ise Rıza Paşa'nın meşrutiyet istemesi ile ilgilidir. Rıza Paşa Padişaha meşrutiyeti tavsiye edince Sultan Abdülhamit: *"Koynumda yılan beslemişim."* diyerek azille cevap verir.

3- 1908 sonrası için neler söylersiniz?

Muazzam denebilecek bir serveti var. Bu yüzden Meşrutiyet sürecinde “*Hırsız Serasker*” denerek tutuklanıyor ve Bekirağa Bölüğüne kapatılıyor. Ancak buradan para vererek kurtulan Rıza Paşa Midilli Adasına sürgün ediliyor. Adada bir yıl kaldıktan sonra affa uğruyor. Ancak bu durum Rıza Paşa’yı üzmüş olduğundan İstanbul’da kalmak yerine Nice şehrine gidiyor. 1914 yılında I. Dünya savaşı çıkınca ve Fransa düşman tarafında olunca, buradan İsviçre’ye gidiyor ve bir sürede burada kalıyor. Daha sonra Nice şehrinde vefat ediyor. Cenazesi İstanbul’a getirilerek törenle Kocamustafapaşa’ya defnedilmiştir.

4- Ailesi hakkında bilgi verir misiniz?

Rıza Paşa’nın bir hanımı var. O da Adviye Hanımdır. Üç oğlu var. Bunlar Şükrü Paşa, Süreyya Paşa ve Ziya Bey’dir. Meşrutiyet sürecinde Süreyya Bey’in rütbesi yarbaylığa, Şükrü Bey’in ise yüzbaşılığa indirildi. Bunun sebebi ise Abdülhamit devrinde bunların çabuk yükseldikleri düşüncesi idi.

Süreyya Paşa daha sonra miralay olup Erzurum’a gönderildi ise de daha önce pek komutanlık yapmamış olduğundan bu işi yapamayacağını düşünerek istifa eder. Süreyya Paşa, babası yurt dışında iken babasının vekil bıraktığı bir kişi ile anlaşp Rıza Paşa’nın imzasını taklit ederek bazı mallarını satar. Daha sonra Rıza Paşa’da: “*Oğlum sen mirasını almış oldun artık sana miras yok.*” der. Sonraki yıllarda miras anlaşmazlıkları artınca Süreyya Paşa aileden ayrılır ve İlmen soyadını alır. Diğerleri ise Emiroğlu olarak devam ederler.

Ek 2: Serasker Mehmet Rıza Paşa'ya ait bir fotoğraf.

بدو رزق الجوف

باش کتابت داروسى

معروضه کیه لر بر کیه
ایکین قرقه کیه بویه قومانان قریبه معاندو محمد ضایان معاندینه ای معاندینه تا بچوه بری رتبه بویه نشا اصفه بر طبعه
معامله لاندله ایضا شرفیاد اولونه اولونه سینه صاب بوشی اقصای عاکبینه اولونه ایضاً اولونه کورنایه معاندینه وین اولور که
کله معاندینه ایضا
تریا

i.DH 1138 / 28855

i.DH.01138

Ek 3: Rıza Paşa'nın, İkinci Fırka Komutanı olduğu dönemde birinci rütbeden mecidiye nişanı ile ödüllendirildiğini gösteren belge.

بدر کورانی
باش کتابت داری

ایکین فرقه همی پوره قوماندا فریبه سارلو محمد رضا پاشا حضرتیبه ایستانتیند بای
اقتمار مدالیه ایسانه جوینده بنی معامله لایحه ایفا که ترفضاد اولونه
زاده سینه جناب پادشاهی اوقضای عالیبنده اولطفله ایجابیده مورورنه هفتده من اولورکه
ایستانتیند ایستانتیند
کامیور پادشاهی
تایا

İ.DH 1141/89023

İ.DH.01141

Ek 4: İkinci Fırka Komutanı Rıza Paşa'ya İftihar Madalyası verildiğini gösteren belge.

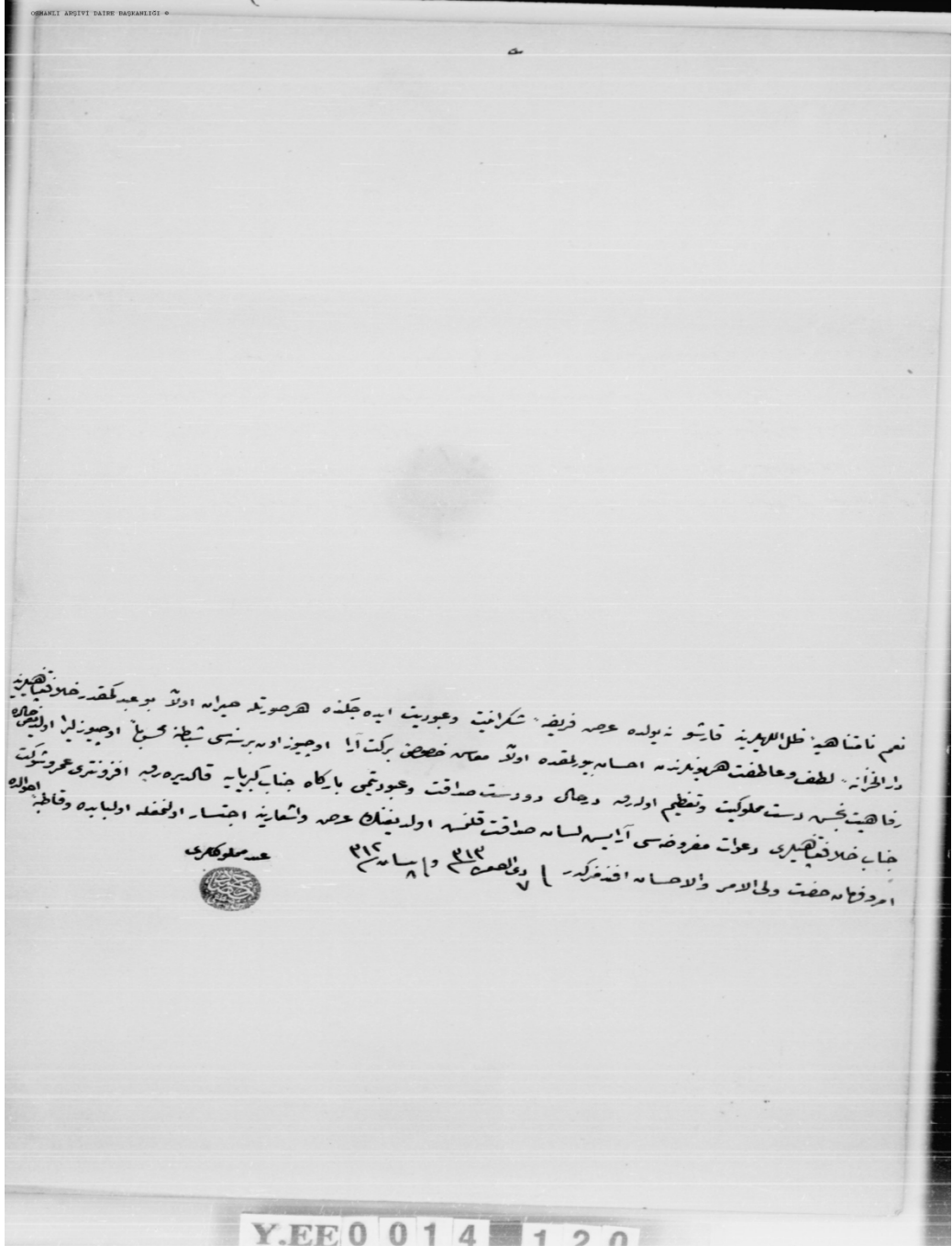
دوئل اقامت حضرت باسا حضرتی عرض نه فیج بوجود ریزه سبب شیری ایچمه تنظیم ایندیله شتور عالی ارباب صحت و دندری قندی اقامت
دوئل عطفه عطفه باسا حضرتی عرض نه فیج بوجود ریزه سبب شیری ایچمه تنظیم ایندیله شتور عالی ارباب صحت و دندری قندی اقامت

معروفه جا کر کیدریرک
- سیه دسته تعلیم اولده استونکون ایله
صلا نیا هجری طلعون شتو عالی ایله
ها یوره جناب بارشاهی اولسه و شتو عالی
مذکره قرانی هفتون سیرا بره خنکونکونک
افدی نودبعاً طرس مضاراره ارباب چویدرینی
چند نوقف علمج اولده ارباب ارباب
هفتون کونکره اولمور ایچمه تنظیم ایندیله شتور عالی ارباب صحت و دندری قندی اقامت

i.DH. 1242/97283

İ.DH.01242

Ek 6: Seraskerliğe atanan Rıza Paşa'ya müşirlik rütbesi verildiğini gösteren belge.

Ek 7: 300 liralık maaşını alan Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın Padişah II.Abdülhamit'e teşekkür ettiğini gösteren yazı.

توقیف

مکتوب
خبر

هفته لقدم تا حدی تا دینا نه ضوئی اراداره ده صورت ص اولدیغی و بوضعده رض هفته لقدم
تا حدی تا دینا نه ضوئی اراداره ده صورت ص اولدیغی و بوضعده رض هفته لقدم
اتفاق برعلیه برای تجاوز اتمه بکره درت نه رند بود محسوبا راجع به ایضا اولدی و سنده تولا ایلمدی
عنه علای ضایع مودله لریه عصبه ایست حالیم تسمه بدم بالواسطه شقیاب تقصیر اولدیغیم وجهه هفته لقدم
مقدار لکن خاکسای عالی سوتینا هلدیه عهد اتمکلم اروض مایه بولسه بدم قویه کلرک نظوم حلیفه
توقیفاً محاسبات داتره کیمه بوجور صاحب بالقیمه سنه حالیه هفته لقدم لغوی محسوم و دییات معلومه تا هاتره اولدی و زیاده
اجرای طریقه اولدی و ترتیباً نه هفته خدیه سنه مطلوب تسمه ای طبعه الی بوز اوج لیا تسمه کیمه بوز بالبع
اولدیغی ثابت اولدی. ایسوقم قدرکجه اوج اولدی ایس نطقه اعصاب و نفس خصوصیه ایجاب ایدره اروض مایه
بوز لیا محسوم روحانک نضرع داتره ال اولدیغیم فالدیه اتر عام مساعد سنه ضایع خلاقیه ا اعظمیده
حیات ایدم اولدی و ده فالدیه اروض مایه هفت و لیا اروض مایه

Ek 8: Yukarıdaki yazıda Rıza Paşa, askeri dairenin parasının aksatılmasından dolayı sıkıntılar yaşadıklarını ve bu sorunun çözülmesi yönünde istirhamda bulunuyor.

Ek 9: Serasker Mehmet Rıza Paşa yukarıda görülen Sumbül Efendi Türbesi'nde yatmaktadır.

Ek 10: Yukarıdaki resimde Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın mezarı görülmektedir.

Ek 11:Rıza Paşa'nın mezarının başucuna asılan kitabede hayatı kısaca özetlenmiştir.

ÖZGEÇMİŞ

1976 yılında Van'ın Erciş ilçesinde dünyaya geldi. İlkokulu bu şehirde tamamladıktan sonra Devlet parasız yatılı sınavını kazanarak Malazgirt Alparlan Lisesi'ne, bir yıl sonra da nakille Van Atatürk Lisesi'ne kaydoldu. Bu okuldan mezun olduktan sonra 1994 yılında Tarih Öğretmenli bölümünü kazanarak Karadeniz Teknik Üniversitesinde dört yıl eğitim gördü. 1998 yılında yüksek lisansa başladığı İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde "*Timur'un Altınordu Seferi*" adlı tez çalışmasını yine aynı üniversitenin Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsünde "*Serasker Mehmet Rıza Paşa*" adlı doktora çalışmasını tamamladı.